

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

ТЕРМИЗ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

**ХУДОЙҚУЛОВ ХОЛ ЖУМАЕВИЧ,
ХОЛОВ ОЛИМЖОН ЧОРШАМИЕВИЧ**

**ТАРБИЯВИЙ ИШЛАР
МЕТОДИКАСИ**

(ЎҚУВ ҚЎЛЛАНМА)

Термиз-2020

Мазкур модулли ўқув қўлланма бакалавриятнинг педагогик таълим соҳаси талабаларига мўлжалланган бўлиб, унда тарбиявий ишлар методикасининг мақсад ва вазифалари, ўқувчининг ўз-ўзини бошқариш ва шахсни ривожлантириш жараёнида тарбия бериш, тарбиявий ишларни бошқариш ва режалаштириш, таҳлил этиш, тарбиянинг мазмуни, методи ва воситалари, оила ва мактабнинг ўзаро ҳамкорлиги, оилани бола тарбиясида педагоглар томонидан қўллаб қувватланиши, маънавий-маърифий ишларни ташкил этиш, сииф раҳбарининг вазифалари, ёшлар иттифокидаги ташаббускорлик ва фаоллик фазилатларини шакллантириш усуллари очиб берилган. Шунингдек тарбиявий ишлар бўйича директор ўринбосарининг вазифалари, мураббийлар ва ота-оналар билан ишлаш, оила, маҳалла ва жамоатчилик ҳамкорлигидаги тарбиявий ишлар мазмуни ёритилган.

Бугунги кунда ёшлар тарбияси уларнинг бўш вақтларини сермазмун ташкил этиш, давлатнинг уствор муаммоларидан бири. Шундай экан, бу муаммони ташкил этиш усуллари хақида, ушбу ўқув қўлланма тарбиявий ишлар методикасини амалга оширишда керакли маълумотларни ёритиб беради.

Масъул муҳаррир: Педагогика фанлари номзоди, доцент М.Қ.Бозорова

Тақризчилар: Педагогика фанлари доктори, профессор Ш.Қ.Мардонов
Педагогика фанлари доктори, профессор И.Т.Чориев

Термиз давлат университети Ўқув-услугий Кенгашининг июн 2020 йил
№ -баённомаси қарори билан нашрга тавсия этилди.

КИРИШ

Маълумки, жамият тараққиёти барча давлатларда ривожланишнинг моҳияти унинг суръати, инсонларнинг одоби, тарбияси, хулқи ва маънавий камолот даражасига боғлиқ деб ҳисоблайдилар. Қаерда маънавий-маърифий, ахлоқий фазилат юксак бўлиб, маърифий-тарбиявий тадбирлар оқилона йўлга қўйилган бўлса, у ерда жамиятнинг ижтимоий адолат меъзонлари тез ривожланганлиги тарихдан маълум. Биз қураётган мустақил Ўзбекистонда демократик-ҳуқуқий жамиятнинг уч муҳим томони бор: иқтисодий, сиёсий ва маънавий. Бу томонлар қанча мустаҳкам ва бақувват бўлса, келажагимиз равнақи шунча бақувват бўлиб, жамият тез ривожланади.

Тарбиявий ишлар, юксак одоб-ахлоқ меъёрлари кеча ва бугун ўйлаб топилган нарса эмас. Улар инсониятнинг минг йиллик тарихи, ота-боболаримизнинг неча-неча йиллар давомида, аждодлар тажрибасига суянган ҳолда келажагимиз бўлган ёшларга маънавий-ахлоқий мерос сифатида ўргатилиб келинади.

“Тарбия санъати шундай хусусиятга эгаки, деярли барчага таниш ва тушунарли, баъзиларга эса жуда осон иш бўлиб туюлади – одам бу иш билан назарий ва амалий жиҳатдан қанчалик кам таниш бўлса, унга бу шунчалик тушунарли ва осон бўлиб кўринади. Деярли ҳамма тарбия сабр-тоқатни талаб этишини эътироф қилишади, айримлар бунинг учун тугма қобилият ва малака, яъни кўникма керак, деб ўйлайдилар: лекин жуда кам одам сабр-тоқат, тугма қобилият ва малакадан ташқари яна махсус билимлар кераклиги ҳақида ишонч ҳосил қилишади”.

К.Д.Ушинский

“Юз ҳаракатларини яхши эгалламаган, ўз юзига зарур маъноларни бера билмайдиган ёки ўз кайфиятини ушлаб туролмайдиган киши яхши тарбиячи бўлиши мумкин эмас. Тарбиячи ташкил қила билиши, қувноқ, жаҳлдор бўла олиши лозим. Тарбиячи ўзини шундай тутиши лозимки, унинг ҳар бир ҳаракати тарбияласин. У айна вақтда мени нима исташимни ва нимани истамаслигимни ҳар доим билиши керак. Агар тарбиячи буни билмаса, у кимни тарбиялаши мумкин?”

А.С.Макаренко

“Тарбия биз учун ё ҳаёт, ё мамот; ё нажот, ё ҳалокат; ё саодат, ё фалокат масаласидир”.

А.Авлоний

Юқоридаги буюк педагогларнинг фикри шуни англатадики, тарбияни йўлга қўйиш энг зарурий эҳтиёждир. Шундай экан, юртимиз тараққиётини ривожлантириш йўлида чуқур ислохатлар олиб борилаётган бир пайтда, Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг “Ёшларга оид давлат сиёсати тўғрисида”ги Қонуни, бугунги давр талабларига мос равишда ҳар томонлама баркамол ривожланган, мустақил фикрлайдиган, мамлакатимиз истиқболи учун масъулиятни ўз зиммасига олишга қодир, ташаббускор, замонавий технологияни мукамал ўзлаштирган, халқ манфаати йўлида бор куч ва салоҳиятини сафарбар қиладиган, шижоатли ва иқтидорли ёшларни ва касб эгаларни тарбиялаш, уларнинг интеллектуал ва ижодий салоҳиятини рўёбга чиқариш, ҳуқуқий пойдевор яратиш энг долзарб муаммолардан бири ҳисобланмоқда.

Ушбу «Тарбиявий ишлар методикаси» номли ўқув қўлланма таълим-тарбия масканларида олиб бориладиган тарбиявий иш усуллари ва инсоний муносабатлар ҳақида сўз юритади ва педагогиканинг назарий қонун-қоидаларига асосланади. Шу сабабдан юқоридаги назарий қоидаларига суяниб, мазкур материалларни ўрганиш ва келажак авлодга ўргатиш муҳим аҳамиятга эга. Мазкур ўқув қўлланмада талабаларни амалий - тарбиявий ишларга жалб этиш, таълим масканларида ишлайдиган мутахассисларнинг сифатини яхшилаш бугунги куннинг зарур шартларидан бири ҳисобланади. Қўлланмага тарбиявий ишлар методикасига доир муҳим билим, кўникма ва малакалар киритилган, чунки хилма-хил ва такрорланмас ижтимоий шароитларда, тарбиявий воқеликда бўладиган барча аниқ методик усуллар ва воситаларни ҳамма вақт қамраб олиб бўлмайди ва бундай қилиш мақсадга мувофиқ ҳам эмас.

Тарбиявий ишлар методикасини ўрганиш орқали ёшларни тарбиялашнинг умумий масалаларини ўзлари мустақил, ижодий ҳал қилишга ўргатилса, талабаларнинг иш фаолияти педагогик амалиёти билан чамбарчас боғланган бўлса ва уларни касбий жиҳатдан ўз-ўзини тарбиялашга ундаса, ижобий натижа беради. Натижада, мазкур курсни ўрганиш талабаларни тарбиялашга: педагогик муомала, нутқ маданияти, педагогик ўзаро таъсир кўрсатиш, тарбиячининг психик ҳолатини мустақил тартибга солиб туриш, педагогик таъсир кўрсатиш драматургияси ва режессураси, Ёшлар иттифоқининг мустақил тарбиявий фаолиятини фаоллаштириш, ўқувчиларни меҳнатда тарбиялаш, касбга йўналтириш, синфдан ташқари олиб бориладиган тарбиявий-тадбирларда, оила ва маҳалланинг тарбиявий куч - гайратини бирлаштириш, умумтаълим мактаблари, касб-ҳунар, академик лицейлар шароитида ўқув қўлланма талабаларга касбий жиҳатдан ўз-ўзини тарбиялашда ёрдам бериши шубҳасиз.

Тарбиявий жараён таълим-табия муассасаларида ўзига хос касб соҳасидаги тарбиячи-ўқитувчилар, миллий истиқлол гоёси билан қуролланган бўлиб, уни ҳар бир фуқаро онгига етказиш малакаларига эга бўлишлари лозим. Шундагина тарбиячи тарбия бера олади. Бу борада ўқув қўлланма барчага ижодий мадаткор бўла олади деган умиддамиз.

1-МОДУЛ: ТАРБИЯВИЙ ИШЛАР МЕТОДИКАСИ ФАНИНИНГ ИЛМИЙ АСОСЛАРИ

1-Мавзу: Тарбиявий ишлар методикаси фаининг мақсад ва вазифалари

РЕЖА:

1. Тарбиявий ишлар методикаси фаининг мақсад ва вазифалари.
2. Тарбия ҳақида тушунча.
3. Тарбиявий ишларнинг методологик асослари.

Таянч сўзлар: Тарбиявий иш, тарбиячи ва тарбияланувчи, инсонпарварлик, тадқиқот объекти, тадқиқот предмети, педагогик муносабат, ахлоқий тарбия, оила, мактаб, маҳалла, жамоат ташкилотлари, оммавий ахборот воситалари, урф-одат, кадриятлар, анъаналар, эркин фикр, жисмоний ривожланиш, шахс хусусиятлари, комил инсон фазилятлари.

1. Тарбиявий ишлар методикаси фаининг мақсад ва вазифалари.

Инсон шахсининг камол топиши жуда мураккаб ва у узлуксиз узоқ жараён давом этиш орқали шаклланади. Унинг тарбиясига ота-онаси, мактаб, маҳалла, дўстлари, жамоат ташкилотлари, атроф-муҳит, оммавий ахборот воситалари, санъат, адабиёт, табиат ва ҳоказолар бевосита таъсир кўрсатади. Шундай экан, тарбия барча жамият учун, келажак авлоднинг шаклланиши учун, ҳар куни, ҳар вақт тарбия зарурий эҳтиёж ҳисобланади.

Бу борада Президентимиз Ш.М.Мирзиёевнинг Олий мажлис депутатларига қилган мурожаатида халқимиз ҳаётида бўлаётган туб бурилишлар, 2020 йилни “Илм-фан маърифат ва рақамли иқтисодиётни ривожлантириш” йили деб белгиланиши, қилинадиган ишларнинг асосий мазмунини белгилайди. Айниқса илм-фан ва маърифат ҳамда тарбияга бўлган эътибор, ўқувчи-ёшларнинг маънавий тафаккурини тарбиялаш давлатимиз олдида турган муҳим вазифалардан бири ҳисобланади, ҳамда бу мавзу давлат миқёсидаги долзарб муаммолардан бири бўлиб, жамият ривожига катта аҳамиятга эга.

Президентимиз Ш.М.Мирзиёев Ўзбекистон Республикаси “Ёшлар Иттифоқи” ташкилотини қайта ташкил этиб, ёшлар тарбиясини йўлга қўйишга алоҳида эътибор берар экан, “Ёшлар бизнинг келажакимиз”- деган эдилар. Одоб – ахлоқ орқали, тарбияни маънавий тафаккурни ва юксак онгни шакллантирар эканмиз, комил инсонда фақат яхши муносабатни йўлга қўйиш, яхши муомала қилишга ўргатилади. Аста – секин бу ҳолат унда одат (рефлекс)га айланади. Шундай экан, ҳозирги ёшларимиз маънавий комил инсон фазилятларини тарбиялаш ва уларнинг ўзларида шакллантириб бориш лозимдир. Зеро, Президентимиз Шавкат Мирзиёев айтганларидек, “Ёш авлод тарбияси ҳамма замонларда ҳам гоят муҳим ва долзарб аҳамиятга эга бўлиб келган”.¹

Шу жиҳатдан юксак одоб-ахлоқ қоидаларини тарбиялаш маънавий тафаккур ва онгга эга бўлган иқтидорли болаларни аниқлаш, ривожлантириш ва рағбатлантириш шарт-шароитларини яратиш заруриятини изоҳлайди.

Бу борада Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг “Иқтидорли болалар ва истеъдодли ёшлар билан аниқ мақсадга йўналтирилган ишларни амалга

¹“Халқ сўзи” газетаси 2017 йил 1 июль.

ошириш тизимини яратиш”² каби муҳим вазифалар белгиланди. Бунда маънавий тафаккур ва юксак онг эгаси бўлган қобилятли, билимли ўқувчиларни аниқлашда шаффофликни таъминлаш, хорижий тиллар, математика, физика, кимё, биология каби муҳим ва талаб юқори бўлган фанлар чуқурлаштириб ўқитиладиган ихтисослашган умумтаълим муассасалари тармогини кенгайтириш, ”**Президент мактаблари**”ни ташкил этиш, олий таълим муассасаларининг илмий салоҳиятга эга педагогик жамоасини умумтаълим мактабларида иқтидорли, маънавий тафаккур ва юксак онг эгаси бўлган болалар билан ишлашга ва таълим сифатини яхшилашга, яхши тарбия беришга ва тўғри баҳолашга жалб қилиш муҳим аҳамият касб этади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг 2017 йил 7 февралдаги «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги ПФ-4947-сон Фармони, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 5 сентябрдаги “Халқ таълимини бошқариш тизимини такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-5538-сон Фармони, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 29 апрелдаги “Ўзбекистон Республикаси халқ таълими тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5712-сон фармони, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 3 майдаги “Иқтидорли ёшларни аниқлаш ва юқори малакали кадрлар тайёрлашнинг узлуксиз тизимини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4306-сон қарори, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 25 июндаги “Президент мактаблари тўғрисида Низом” бўйича 526-сон қарори, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 22 февралдаги “Умумий ўрта таълим муассасалари ва академик лицейларнинг иқтидорли битирувчиларини олтин ва кумуш медаллар билан тақдирлаш тартиби тўғрисида Низом” бўйича 154-сон қарори, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 9 январдаги “Ихтисослаштирилган санъат ва маданият мактаблари ҳамда мактаб-интернатларнинг фаолиятини ташкил этиш тўғрисида”ги 9-сон Қарори ҳамда мазкур фаолиятга тегишли бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар ва беш ташаббус асосида белгиланган вазифаларни амалга оширишда тарбия масалалари муҳим аҳамиятга эгадир.

Юқоридаги барча ҳаётий эҳтиёжларни вужудга келтиришда ўзаро ҳамкорликнинг таъсир доираси орқали шахсни тарбиялаш ва тарбиянинг бирлигини таъминлаган ҳолда, уни шахс сифатида шаклланишига салбий таъсир кўрсатадиган муҳитдан ҳимоя қилиш.

Тарбиянинг бош мақсади – ёш авлодни маънавий-ахлоқий тарбиялашда халқнинг бой миллий, маънавий-тарихий анъаналарга, урф-одатлари ҳамда умумбашарий кадриятларга асосланган самарали ташкилий, педагогик шакл ва воситаларни ишлаб чиқиб амалга жорий этишдир.

Тарбиянинг асосий вазифаси – шахснинг ақлий, ахлоқий, эркин фикрловчи ва жисмоний ривожланиши, унинг қобилятларини ҳар томонлама очиш учун имконият яратишдир.

Бунинг учун: – ёшларни эркин фикрлашга тайёрлаш, ҳаёт мазмунини тушуниб олишига кўмаклашиш, ўз-ўзини идора ва назорат қила билишини шакллантириш, ўз шахсий турмушига мақсадли ёндашув, уларда режа ва амал бирлиги ҳиссини уйотиш;

– ўқувчиларни миллий, умуминсоний кадриятлар, Ватанимизнинг бой маънавий мероси билан таништириш, маданий ҳамда дунёвий билимларни эгаллашга бўлган талабларини шакллантириш, малака ҳосил қилдириш, уни бойитиб бориш ва эстетик тушунчаларини шакллантириш;

– ҳар бир ўсмирнинг билимдонлигини ва ижодий имкониятларини аниқлаб, уларни ривожлантириш. Инсон фаолиятини турли соҳаларда жорий қилиб кўриш. Болалар

²Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 29 апрелдаги “Ўзбекистон Республикаси халқ таълими тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5712-сон фармони.

ижодкорлиги, иқтидорини юзага чиқариш ва янада қўллаб-қувватлаш учун шарт-шароит ҳозирлаш;

– инсонпарварлик одоби меъёрларини шакллантириш (бир-бирини тушунадиган, меҳрибонлик, шафқатлилик, ирқий ва миллий камситишларга тоқатсизлик), муомала одоби каби тарбия воситалари кенг қўланиши лозим ва унинг тескариси (ноҳақликка, ёлончилик, тухмат, чақимчиликка тоқатсизлик) чек қўйиш;

– ватанпарварлик, дунёвий фикрлаш, жамиятимизда яшаётган одамлар билан ўзаро муносабат-мулоқотни ўрганиш, ўз халқига, давлатига, унинг ҳимояси учун ҳамиша шай бўлиб туриш, Ўзбекистон Республикаси ва бошқа давлатларнинг рамзларига ҳурмат билан қараш, ёш авлодни Ўзбекистон Республикасининг Конституциясига, Байрогига, Гербига, Мадҳиясига, Президентига садоқатли қилиб тарбиялаш;

– қонуний жамоа ахлоқи ва турмуш қоидаларига ҳурмат билан қарашни тарбиялаш, шахснинг ноёб қирраларини белгиловчи фуқаролик ва ижтимоий масъулият ҳисларини ривожлантириш, ўзи яшаётган мамлакатнинг равнақи, Инсоният тараққиётини барқарор сақлаб қолиш учун фидойилик, экологик таълим-тарбия;

– мустақил давлатимиз – Ўзбекистон Республикасининг ички ва ташқи сиёсатига тўғри ва ҳолисона баҳо беришга ўргатиш. Унинг тинчликсеварлик, демократия ва бошқа давлатларнинг ички ишларига аралашмаслик, ошкора-очиқ ташқи сиёсатига ва ўз халқининг турмуш даражасини оширишга йўналтирилган, фуқароларни ижтимоий ҳимоя қиладиган ички сиёсатини тўғри тушунтирмақ керак;

– турмушда энг олий кадрият ҳисобланган меҳнатга ижодий ёндошиш фазилатларини шакллантириш;

– солом турмуш тарзига интилишни тарбиялаш ва ривожлантириш, муносиб оила соҳиби бўлиш истагини шакллантириш;

– ёшларимизни эркин мустақил фикрлашга ўргатиш.

Тарбиянинг асосий тизими қуйидагича бўлиши лозим:

– тарбия – тарбияланувчи шахсини олий ижтимоий кадрият деб тан олиш, ҳар бир бола, ўсмир ва ёш йигит-қизнинг бетакрор ва ўзига хослигини ҳурматлаш, унинг ижтимоий ҳуқуқи ва эркинлигини эътиборга олиш;

– ёшларда истак ва имконият мувофиқлиги туйғусини қарор топтириш;

– миллийликнинг ўзига хос анъаналари ва воситаларига таяниш;

– шахслараро муносабатларда инсонпарварлик, педагоглар ва ўқувчилар ўртасидаги бир-бирига ҳурмат муносабатлари, болалар фикрига эътибор қилиш, уларга меҳрибонларча муносабатда бўлиш,

Амалда тарбиявий жараён яхлит ва узлуксиз ишига ва турли ёшдаги, болаларни қамраб олишга алоҳида аҳамият бериш лозим.

Ўсмир йигит ва қизлар нафақат бўлгуси катта ҳаётга тайёргарлик кўрадилар, балки ана шу ҳақиқий ҳаёт билан яшайдилар.

Синфдан ва мактабдан ташқари тарбиявий ишлар ўқувчиларнинг қизиқиши, истаклари, хоҳиш ва эҳтиёжларига суянган ҳолда уларнинг дарсдан бўш вақтларида ўқув-тарбия жараёнини тўлдиреди. У ўқувчиларнинг ижодий қобилиятларини, ташаббускорлигани оширишга имконият яратади. Синфдан ташқари ишларнинг ўзига хослиги шундаки, тўғарак, клуб дастурларининг ранг-баранглиги, улар мазмунидаги янгиликлар ўсмир йигит-қизларнинг шахс сифатида шаклланишлари учун янги имкониятлар яратади.

2. Тарбия ҳақида тушунча.

Тарбия - аниқ мақсад ва тарихий тажриба асосида ёш авлод онгини ҳар томонлама ўстириш ва уларнинг дунёқарашини камол топтириш жараёнидир. Тарбия жараёни ўқитувчи ва ўқувчи (тарбиячи ва тарбияланувчи)лар ўртасида ташкил этилувчи ҳамда аниқ мақсадга йўналтирилган ҳамкорлик жараёнидир. Тарбия жараёнида тарбияланувчининг онги шакллана боради, ҳис-туйғулари ривожланади, ижтимоий ҳаёт

учун зарур бўлган ижтимоий алоқаларни ташкил этишга хизмат қиладиган хулқий одатлар ҳосил бўлади.

Тарбия жараёнида болаларнинг ҳаёти ва фаолиятини педагогик жиҳатдан тўғри уюштириш гоят муҳимдир. Фаолият жараёнида бола ташқаридан келаётган тарбиявий таъсирларга нисбатан маълум муносабатда бўлади. Бу муносабат шахснинг ички эҳтиёж ва хоҳишларини ифодалайди. Психолог ва педагогларнинг тадқиқотлари шахсга ташқи омилларнинг (хоҳ салбий, хоҳ ижобий) таъсири боланинг уларга муносабатига боглиқлигини кўрсатади. Бола фаолиятини уюштиришгина эмас, балки тарбияланувчининг бу фаолиятга нисбатан турли кечинмаларни қандай англаши, баҳолаши, ҳис қилиши, улардан ўзи учун нималарни олаётганлигини билиши зарур. Зеро, тарбия ижтимоий муносабатларнинг мураккаблашиб бориши асосида кечади.

Тарбия жараёнида ўқувчининг онгигина эмас, балки ҳис-туйғуларини ҳам ўстириб бориш, унда жамиятнинг шахсга кўядиган ахлоқий талабларига мувофиқ келадиган хулқий малака ва одатларини ҳосил қилиш лозим. Бунга эришиш учун ўқувчининг онги, ҳиссиёти ва иродасига таъсир этиб борилади. Агар буларнинг бирортаси эътибордан четда қолса, мақсадга эришиш қийинлашади. Тарбия жараёнига ўқитувчи раҳбарлик қилади. У ўқувчилар фаолиятини белгилайди, уларнинг ижтимоий жараёнда иштирок этишлари учун шарт-шароит яратади.

Тарбия ҳақида тушунча берар эканмиз, энг авволлотарбия назарияси педагогика фанининг таркибий қисми бўлиб, тарбиявий жараён мазмуни, шакл, метод, восита ва усуллари ҳамда уни ташкил этиш муаммоларини ўрганишимиз лозим. Ёш авлодни тарбиялашда нималарга эътибор қаратмоқ лозим? Бундай масалаларни ҳал этишда, аввало мамлакатимизда, сиёсий-ижтимоий соҳаларда юз бераётган ислохотлар моҳиятини чуқур ва атрофлича мушоҳада қилиб олишга тўғри келади. Чунки давр ҳам, инсон тарбияси ҳам ўзгариб бормоқда. Айниқса, XXI аср инсоният тарихида компьютер даври бўлиб кириб келди. Бироқ, фан-техника қанчалик жадал ривожланиб, жамият ҳаётида муҳим жой олиб, ишлаб чиқариш жараёнларини тезлашувига қанчалик самарали таъсир этмасин, тарбия назариясида шахсни комил инсон этиб тарбиялаш, бу борада Марказий Осиё мутафаккирлари, халқ педагогикаси ҳамда жаҳон педагогикасининг илор фикрларига таяниб иш кўриш зарур бўлади. Ёшларни баркамол инсон қилиб тарбиялашда, биринчи навбатда Шарқ мутафаккирларининг қимматли маънавий мерослари муҳим дастурил амал аҳамиятига эга бўлади. Муҳаммад ал-Хоразмий, Абу Наср Фаробий, Абу Али ибн Сино, Абу Райҳон Беруний, Аҳмад ал-Фароний, Имом Исмоил ал-Бухорий, Аҳмад Яссавий, Баҳовуддин Нақшбанд, Амир Темур, Муҳаммад Тараай Улубек, Алишер Навоий ва Заҳириддин Муҳаммад Бобур сингари оламга машҳур алломаларининг ижтимоий, сиёсий ва фалсафий қарашлари барча замонлар учун муҳим аҳамият касб этади. Ўз ўтмиш маданий меросини чуқур ўрганмаган ва эъзозламаган, аждод-авлодлари босиб ўтган тарихий йўлни идрок этмаган, миллий мустақиллик йўлида жон фидо қилган буюк аждодлар фаолиятдан хабардор бўлмаган инсон ўзлигини ҳеч қачон англаб етолмайди. Ўтмиш маданий меросини ўрганиш мураккаб жараён саналади. Маданий мерос намуналари ва уларда илгари сурилган эзгу ниятларни ёш авлод онгига сингдириш узлуксиз, изчил, тизимли ҳамда мақсадга мувофиқ амалга оширилиши зарур.

Тарбия мақсади ва вазифалари. Тарбия муайян, аниқ мақсад ҳамда ижтимоий-тарихий тажриба асосида ёш авлодни ҳар томонлама ўстириш, унинг онги, хулқ-атвори ва дунёқарашини таркиб топтириш жараёнидир. Турли замон ва маконда ижтимоий тарбия моҳиятан турлича ифодалаб келинган бўлиб, унинг мазмуни ижтимоий мақсадлардан келиб чиқиб асосланган. Тарбия хусусида таниқли ўзбек педагоги Абдулла Авлоний шундай дейди: «Ал-ҳосил, тарбия бизлар учун ё ҳаёт, ё мамот, ё нажот-ё фалокат, ё саодат-ё фалокат масаласидур». Ушбу фикрлардан англанганидек, шахс тарбияси хусусий иш эмас, балки ижтимоий, миллий ишдир. Зеро, ҳар бир халқнинг тараққий этиши, давлатларнинг қудратли бўлиши авлодлар тарбиясига кўп жиҳатдан боглиқ. Тарбия мақсади ижтимоий буюртма асосида белгиланади. Энг оддий ҳаракатдан тортиб то кенг

қўламли давлат дастури асосида ташкил этилувчи тарбия доимо муайян мақсадга йўналтирилган бўлади. Мақсадсиз, маълум гоёни ифода этмайдиган тарбия бўлмайди. Тарбия мақсади асосида унинг мазмуни асосланиб, мақсадни амалга оширишга хизмат қилувчи метод ва усуллар аниқланади. Тарбия мақсадининг муаммоси педагогиканинг долзарб масалаларидан бири саналади.

Тарбия мақсади умумий ва индивидуал характерга эга бўлиши мумкин. Илгор педагогика умумий ва индивидуал мақсадлар бирлиги ва уйғунлигини намоён этади. Мақсад тарбиянинг умумий ижтимоий мақсадни ижобий ҳал этишга йўналтирилади ҳамда аниқ вазифалар тизими сифатида намоён бўлади. Демак, тарбия мақсади тарбия жараёнини ташкил этиш асосида ҳал этиладиган вазифалар тизимидир. Тарбия мақсадлари моҳияти ва қўламига кўра умумий ва аниқ вазифалар сифатида гуруҳланади. Тарбия мақсади қандай шаклланади? Унинг шаклланишида кўплаб обектив сабаблар етакчи рол ўйнайди. Организмнинг физиологик етилиш қонуниятлари, инсоннинг руҳий ривожланиши, фалсафий ва педагогик фикрлар ютуғи, ижтимоий маданият даражаси мақсадга умумий йўналиш беради. Бирок асосий омил доимо давлат мафқураси ва сиёсати бўлиб қолаверади.

Ҳозирги пайтда Ўзбекистон Республикаси раҳбарияти ёшлар орасидан энг иқтидорли, салоҳиятлиларини танлаб, саралаб олиб, уларни илмий, маданий-маънавий жиҳатдан юқори натижаларга эришишлари, замонавий фан-техника асосларини пухта ўзлаштириб олишлари учун гамхўрлик қилмоқда. Ўзбекистон Республикасининг истиқболи назарда тутилиб, кўпгина ёшларнинг Туркия, Хитой, Япония, АҚШ, Германия каби ривожланган хорижий мамлакатларга таҳсил олиш учун юборилаётганликлари фикримизнинг ёрқин далилидир. Бугунги кунда Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги Қонунини ҳаётга жорий этиш, таълим-тарбия, соғлиқни сақлаш ҳамда умумий тиббиёт муаммоларини замон талаблари даражасида олиб бориш, мактабларни миллийлаштириш, ўрта махсус, ҳамда олий ўқув юртларига кириш имтиҳонларини тест усулида ўтказиши ижобий самарасини бермоқда.

Ўзбекистонда жамият маънавияти ва шахс учун муҳим ўрин тутувчи маънавий ва ахлоқий поклик, иймон, инсоф, диёнат, ор-номус, меҳр-оқибат, кексаларга хурмат сингари инсоний фазилатлар ўз-ўзидан шаклланмайди. Барчасининг асосида ёш авлодга оила, умумий ўрта, ўрта махсус, касб-ҳунар ҳамда олий таълим тизимида амалга оширилаётган таълим-тарбия мазмуни, гоёвий йўналиши ва самараси ётади. Ўсиб келаётган ёш авлоднинг замон талабларига мос, баркамол инсон бўлиб шаклланишлари учун ижтимоий тарбиянинг муҳим таркибий қисмлари - ақлий, маънавий-ахлоқий, жисмоний, меҳнат, эстетик, ҳуқуқий, экологик, иқтисодий ҳамда жинсий тарбияни ташкил этишга нисбатан янгича нуқтайи назардан ёндашиш, уларнинг самарали йўлларини ишлаб чиқиш алоҳида долзарблик касб этади. Бу эса тарбиядаги энг муҳим вазифалардир.

3. Тарбиявий ишларнинг методологик асослари.

Тарбия ишлари бажарилиш шароитларига қараб ўзига хос кўринишларда асосланади. Улар ақлий ва жисмоний кўринишда бўлади:

Ақлий тарбия. Шахс дунёқарашининг шаклланишида ақлий тарбия муҳим ўрин туттади. Ақлий тарбия шахсга табиат ва жамият тараққиёти тўғрисидаги билимларни бериш, унинг ақлий (билиш) қобиляти, тафаккурини шакллантиришга йўналтирилган педагогик фаолият бўлиб, уни самарали йўлга қўйиш асосида дунёқараш шаклланади.

Бугунги кунда, Ўзбекистон Республикасида ёшларга ақлий тарбияни беришга алоҳида эътибор қаратилмоқда. 1997-йилда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг IX сессиясида қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги Қонуни ва «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» мазмунида ҳам юксак маънавий ва ахлоқий талабларга жавоб берувчи юқори малакали кадрни тарбиялаш давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан бири эканлигига алоҳида ургу берилган. Ақлий тарбия ўқувчиларни илм-фан, техника, технология ҳамда ишлаб чиқариш соҳаларида қўлга киритилаётган ютуқлар

билан таништириш, уларда ижодий, эркин, мустақил фикрлаш кўникмаларини ҳосил қилишга замин яратади.

Ақлий тарбия жараёнида қуйидаги вазифалар ҳал этилади:

1. Тарбияланувчиларга илмий билимларни бериш.

2. Уларда илмий билимларни ўзлаштиришга нисбатан онгли муносабатни қарор топтириш.

3. Мавжуд билимлардан амалиётда фойдаланиш кўникма ва малакаларини таркиб топтириш.

4. Билимларини доимий равишда бойитиб боришга интилиш туйғусини шакллантириш.

5. Билимларни ўзлаштиришга ёрдам берадиган психологик қобилиятлар (нутқ, диққат, хотира, тафаккур, ижодий ҳаёл) ва хусусиятлар (аниқ мақсадга интилиш, қизиқувчанлик, кузатувчанлик, мустақил фикрлаш, ижодий тафаккур юритиш, ўз фикрини асослаш, мавжуд маълумотларни умумлаштириш, гуруҳлаштириш, мантикий хулосалар чиқариш ва ҳоказолар)ни ривожлантириш.

Ақлий таълим ва тарбия бирлиги асосида шахсда тафаккур (ижтимоий воқеа-ҳодисаларнинг онгда тўлақонли акс этиши, инсон ақлий фаолиятининг юксак шакли) ривожланади. Манбаларнинг кўрсатишича, ақлий тафаккурнинг мавжуд даражасини белгилаш бир қадар мураккаб бўлиб, қуйидаги белгиларга кўра аниқланиши мумкин:

1. Илмий билимлар тизимининг мавжудлиги.

2. Мавжуд илмий билимларни ўзлаштириб олиш жараёни.

3. Фикрлаш кўникмасига эгаллик.

4. Билимларни эгаллашга бўлган қизиқиш ҳамда эҳтиёжнинг юзага келганлиги.

Ақлий тафаккур узоқ муддат ҳамда тинимсиз изланиш натижасида юзага келади. Унинг шаклланишида илмий қараш ва эътиқод ўзига хос ўрин тутаяди. Илмий қараш (юнонча «идея» - гоя, тасаввур, тушунчалар йигиндиси) - муайян ҳодиса, жараённинг моҳиятини ёритувчи, илмий жиҳатдан асосланган фикр, гоя бўлиб, у шахс томонидан мавжуд илмий билимлар тизими пухта ўзлаштирилганда, билимларни бир-бири билан таққослаш, солиштириш, предмет, ҳодиса ёки жараён моҳиятини таҳлил қилиш натижасида юзага келади. Ўқувчиларни ижодий фикрлашга ўргатиш, ихтирочилик кўникмаларини шакллантириш улар томонидан илмий изланишларни олиб бориш ва маълум илмий қарашларни илгари сурилишига замин яратади.

Ақлий тарбияни самарали ташкил этиш шахсда илмий тафаккурнинг юзага келишини таъминлайди. Илмий тафаккур - инсон ақлий фаолиятининг юксак шакли саналиб, ижтимоий воқеа-ҳодисалар, жараёнларга нисбатан илмий ёндашувни англатади.

Эътиқод дунёқараш негизида акс этувчи ижтимоий-фалсафий, табиий, иқтисодий, ҳуқуқий, маънавий-ахлоқий, эстетик ҳамда экологик билимларнинг такомиллашган кўриниши; муайян гояга чексиз ишонч бўлиб, унинг шаклланиши бир неча босқичда кечади. Биринчи босқичда улар беқарор ва вазият тақозосига кўра ўзгарувчанлик хусусиятини касб этади. Иккинчи босқичда маънавий-ахлоқий қарашларнинг барқарор тамойилларига айланади. Мавжуд талаб, жамият томонидан тан олинган ахлоқий қоидалардан четга чиқиш қийин, зиддиятли вазиятларда онгли ҳаракатни ташкил этиш, иродавий сифатларга таянган ҳолда иш кўриш тақозо этилади. Учинчи босқичда, эътиқод барча вазиятларда ҳам устувор маънавий-ахлоқий тамойил бўлиб қолади. Ўқувчи томонидан ўзлаштирилган илмий билимлар ҳаётий муносабатлар жараёнида кенг қўлланилганда, уларнинг асл моҳияти чуқур ҳис қилинган ва англашгандагина эътиқодга айланади.

Шарқ мутафаккирлари ўз асарларида билиш ҳамда инсон ақлий тафаккури масалаларига алоҳида ўрин берган. Хусусан, **Абу Наср Форобий** инсон томонидан борликни англаниши, табиат сирларини англашида илм-фаннинг ролини ҳал қилувчи омил сифатида баҳолайди. Алломанинг фикрича, “Инсон танаси, мияси, сезги органлари у тугилганда мавжуд бўлган бўлса, ақлий билими, маънавияти, руҳияти, интеллектуал ва

ахлоқий сифатлари, характери, дини, урф-одатлари, маълумоти ташқи олам, ижтимоий муҳит таъсирида, одамлар билан ташкил этаётган муносабатлари жараёнида шаклланади”.

Абу Наср Форобийнинг эътирофича, инсон ақли, фикри унинг руҳий жиҳатдан юксалишининг маҳсулидир. Инсон билимларни ўзлаштирар экан, борлиқда тирик мавжудотнинг яратилиш тарихигача бўлган маълумотларни ўзлаштира олади, уларни яратади, илмий жиҳатдан асослайди.

Алломанинг мазкур фикрларини давом эттирган ҳолда **Абу Райҳон Беруний** куйидагиларни илгари суради: “Инсон нарса ва ҳодисаларнинг фақат ташқи сифати ҳамда хусусиятлари ҳақида билим олмай, балки тафаккури, ақли туфайли нарса ва ҳодисаларни таққослайди, бир-бири-билан солиштириб кўради, ўз билимларининг чинлигини аниқлайди”. Мутафаккир, шунингдек, одамлар томонидан билимларни ўзлаштирилиб бориши янги билимларнинг яратилишига олиб келишини айтади: “Илмлар кўпдир. Улар замони икболли бўлиб, турли фикр ва хотиралар уларга қўшилиб борса, кўпаяди.. Одамларнинг илмларга рағбат қилиши, илмларни ва илм аҳлларини ҳурматлаши ўша икболнинг белгисидир. Айниқса ҳукмрон кишиларнинг илм аҳлини ҳурмат қилиши турли илмларнинг кўпайишига сабаб бўлади” деб таъкидлаган.

Абу Алл ибн Сино ўз асарларида билим тушунчасига шарҳ бериш билан бирга билимнинг чуқур ўзлаштирилиши донишмандлик эканлигини алоҳида қайд этади: “Илм нарсаларнинг инсон ақли ёрдами билан ўрганилишидир. Билим деб эса, нарсаларни идрок қилишга айтилади. Бу шундайки, инсон ақли уни хато ва йўлдан тоймасдан туриб унга эришиши керак бўладиган нарсадир. Бордию, бу далиллар очик-ойдин бўлсаю, исботлар чинакамига бўлса, у ҳолда бунга ҳикмат-донишмандлик дейилади” деган эди.

Юсуф Хос Ҳожибнинг “Қутадғу билиг” (“Саодатга бошловчи билим”) асари таъбир жоиз бўлса, билимнинг моҳияти, унинг ижтимоий ҳаётдаги аҳамияти, инсон ўз-ўзини таъминлашдаги роли, ёвузликларни бартараф этувчи восита эканлиги тўғрисидаги қомус саналади. Алломанинг фикрича, билимли бўлиш эзгу ишлар тантанасини таъминловчи гаров бўлиб, унинг ёрдамида ҳатто осмон сари йўл очилади дейди:

Ҳамма эзгуликлар билим нафи туфайлидур,
Билим туфайли, гўёки фалакка йўл топилади.

Ушбу фикрларни ифода этганда аллома нақадар ҳақ эди. Зеро, орадан тўққиз-ўн аср вақт ўтгач, инсон нафақат осмонга уча олди, балки коинотни ҳам забт этишга муваффақ бўлди.

Алишер Навоий билимларни изчил, узлуксиз ўзлаштириш зарурлигини уқтиради. Шунингдек, илм ўрганиш машаққатли юмуш бўлиб, уни ўрганишда айрим қийинчиликларни енгиб ўтишга тўғри келиши, бу йўлда чидамли, қаноатли, бардошли бўлиш орқалигина мукамал билимга эга бўлиш мумкинлигини таъкидлайди.

Абдулла Авлоний эса инсон ақлий билим хусусида тўхталар экан, куйидагиларни баён этади: “Илм дунёнинг иззати, охиратнинг шарофатидир. Илм инсон учун гоят муқаддас бир фазилатдур, зероки, илм бизга ўз аҳволимизни, ҳаракатимизни ойна каби кўрсатур, зехнимизни, фикримизни қилич каби ўткир қилур, илмсиз одам мевасиз дарахт кабудур” дейди. Аллома билим инсонни жаҳолатдан қутқаришнинг энг самарали воситаси эканлигига ҳам ургу беради: “илм бизни жаҳолат қоронгусидан қутқарур, маданият, маърифат дунёсига чиқарур, ёмон феъллардан, бузук ишлардан қайтарур, яхши хулқ, одоб соҳиби қилур. Бугун ҳаётимиз, саломатлигимиз, саодатимиз, сарватимиз, майшатимиз, ҳимматимиз, гайратимиз, дунё ва охиратимиз илмга боғлиқдур” деган пур маъно сўзларини бизга мерос қилиб қолдирган.

Иқтисодий тарбия. Ўзбекистон Республикасида, бозор муносабатлари шиддат билан бир вақтда ўқувчиларга иқтисодий билимларни бериш ва уларда иқтисодий фаолиятни юрита олиш кўникма, малакаларни шакллантириш ўзига хос аҳамият касб этади. Иқтисодий тарбия-ўқувчиларга иқтисодий билимларни бериш, уларда иқтисодий фаолият

(оила бюджетини шакллантириш, оила хўжалигини юритиш, мавжуд моддий бойликларни асраш, кўпайтириш, савдо-сотик муносабатларини тўғри ташкил этиш ва ҳоказолар)ни ташкил этиш кўникма ва малакаларини шакллантиришдан иборат бўлиб, ижтимоий тарбиянинг муҳим таркибий қисми саналади.

Иқтисодий тарбия таълим муассасаларида йўлга қўйилаётган иқтисодий таълим билан ҳамма ҳам ҳолда олиб борилади. Иқтисодий тарбияни ташкил этишда оила, таълим муассасаси ва жамоатчилик ўртасидаги мустаҳкам ҳамкорликка таяниш ижобий натижаларни кафолатлайди. Иқтисодий таълим ва тарбиянинг асосий мақсади ўқув машғулотларини олиб боришда талаба-ёшлар онгида тежамкорлик, ишбилармонлик, тадбиркорлик каби иқтисодий жиҳатларни ўз ичига олувчи хислатларга нисбатан онгли муносабатни шакллантиришдан иборат.

Иқтисодий тарбияни ташкил этиш жараёнида кўйидаги **вазифалар** амалга оширилади:

- ўқувчиларга иқтисодий билим асослари (иқтисод, оила хўжалигини юритиш ва бошқариш, ишлаб чиқариш жараёнини ташкил этиш, ишлаб чиқаришни молиялаштириш, капитал, тадбиркор, тадбиркорлик фаолияти, кичик ва ўрта бизнес, ижара шартномалар ва уларни тузиш, банклар, банк оператсиялари, буюжетни шакллантириш, даромад, банкрот, бизнес-режа ва бошқалар) борасида чуқур билимлар бериш ва уларни такомиллаштириш;
- ўқувчиларда иқтисодий онг ва тафаккур, хусусан, мавжуд моддий бойликларга нисбатан оқилона муносабатни тарбиялаш;
- уларда муайян касбий ёки ишлаб чиқариш кўникма ва малакаларини шакллантириш;
- уларни иқтисодий ишлаб чиқариш жараёнига фаол жалб этиш;
- ўқувчиларда тадбиркорлик фаолиятини ташкил этишга нисбатан эҳтиёж ва лаёқатни юзага келтириш;
- улар томонидан тор доирада бўлсада тадбиркорлик фаолиятининг йўлга қўйилишига эришиш.

Ҳар қандай тарбияда ҳам ўша тарбияга тегишли тушунчаларнинг мазмунини тўлиқ англаб етиш ўша тарбия самарадорлигини ошириши ҳеч кимга сир эмас.

Бу борада ўқув юрти ва оила шароитида талаба-ёшларнинг иқтисодий тафаккурини юксалтиришда, уларни ҳамкорликка ва ишбилармонликка чақиришни, иқтисодий ҳисоб-китобларни ўрганишни ҳаётий тажриба асосида амалга ошириш иқтисодий тарбияда муҳим аҳамият касб этади.

Иқтисодий тарбияда тежамкорлик, тадбиркорлик, меҳнатсеварлик, ташаббускорлик, ишбилармонлик, иқтисодий ҳисоб-китоб, оила бюджети ва бойлик каби тушунчаларнинг муҳим аҳамияти бор.

Иқтисодий тарбиянинг дастлабки босқичлари узоқ тарихга эга. Улар кишилик жамияти тараққиётига мос равишда такомиллашиб келаверган.

Иқтисодий тарбияга тегишли маълумотларни илоҳий китоб - Қуръони Каримда ва муқаддас китоб-Ҳадиси шариф ҳамда «Авесто» битикларида ҳам топиш мумкин. Иқтисодий тарбия Шарқ мутафаккирларининг асарларида ҳам баён этиб келинган. Жумладан, Муҳаммад ибн Мусо ал-Хоразмий асарларида қозихонада мерос ва уни тақсимлаш бўйича алоҳида ходим фаолият кўрсатиши қайд этилган. Улар шубҳасиз қозихонадаги иқтисодий муаммолар ечимларини ҳал этиш учун жалб этилган.

Бу борада Форобийнинг “Инсон ўз маблагини сарфлашни билиши керак. Пул сарфлашда қизганчиқлик қилиш ҳасисликка олиб келади. Пулларни режасиз ишлатиш эса инсонни бебошликка этаклайди”, деган фикри ўринлидир.

Тежамкорликда вақтмасаласи алоҳида эътиборга молик тушунчадир. У инсон ихтиёридаги бебаҳо хазина. Шу сабабли ҳам «Кун қайтади, аммо вақт қайтмайди», деган нақл бор, чунки вақт ўлчовлидир. Ундан дунёни ўрганиш, ўзгартириш, шахсий манфаат, эл-юрт хизмати ва меҳнат самарадорлигини ошириш борасидаги фаолиятларда фойдаланиш мумкин. Шу сабабли ҳам у кадрлидир. Тарихий воқеалардан фойдаланиш иқтисодий тарбия беришнинг самарадорлигини оширади ва ўқувчилар маънавиятини юксалтиришга ёрдам беради.

Ўқувчиларга иқтисодий тарбия бериш йўлларида яна бири - бу тарихий воқеалар асосида, уларнинг иқтисодий тарбияга оид тафаккурини бойитишдан иборатдир.

Тежамкорлик тарбияси меҳнат, ахлоқий ва иқтисодий тарбияларнинг муҳим асоси ҳисобланади. Шу сабабли ҳам талабаларга иқтисодий тарбия беришда, ўғитлар ва ҳикматлардан фойдаланиб, уларни таҳлил қилиб борилса, иқтисодий тарбия самарали кечади. Демак, талаба-ёшларга иқтисодий тарбия беришнинг самарали йўлларида бири - бу иқтисодий тафаккурни юксалтиришга оид ўғит ва ҳикматлардан фойдаланишдан иборат бўлиб, дарс машгулотларида улардан мосини танлаб ва уни таҳлил қилиб, талабаларнинг иқтисодий тафаккури ривожлантирилади.

Экологик тарбия. Экология тушунчасини илк бор немис зоологи Э.Геккел томонидан 1866 йилда қўлланилган. Олим тирик организмларнинг атроф-муҳит билан муносабатларини белгилаш учун шу атамани таклиф этди. Экологик тарбия ижтимоий тарбиянинг муҳим таркибий қисми ҳисобланади. Экологик тарбия (грекча «оикос» - уй, турар жой, макон, «логос» -фан) ўқувчиларга дастлабки экологик билимларни бериш, мавжуд экологик билимларини бойитиш, уларда табиат ва атроф-муҳит муҳофазасини ташкил этиш кўникма ва малакаларини шакллантиришга қаратилган педагогик жараён дир.

Экология - юнонча сўз бўлиб, тирик мавжудотларнинг яшаш шароити ва тевақат-атрофдаги муҳит билан ўзаро муносабатлари ҳамда шу асосда юзага келадиган қонуниятларни ўрганадиган фандир.

Экологиянинг фан сифатида юзага чиқиши XVIII-XIX асрларни қамраб олади. XIX асрнинг охири XX асрнинг бошларида тадқиқотчи - олимлар томонидан айрим омилар, айниқса, иқлимнинг киши организмга таъсирини ўрганиш натижасида бу фанга бўлган эътибор янада кучайди.

Бугунги кунда экология муаммолари умумжаҳон (умуминсоният, умумбашарият) муаммосига айланган. Шу сабабли, бу масала ечимига бир, икки давлат эмас, балки ўз атрофимиздаги олам мувозанатини ўйлаётган кўпгина давлатлар эътибор бермоқда. Жумладан, бу муаммо ечими Республикамизда ҳам давлат сиёсати даражасигача кўтарилган. Ўзбекистон Республикасининг 1992-йил 9-декабрда қабул қилинган “Табиатни муҳофаза қилиш тўғрисида”ги Қонуни, Биринчи Президентимизнинг 1993-йил 23-апрелдаги “Соғлом авлод учун” Халқаро нодавлат хайрия жамғармасини ташкил этиш тўғрисида»ги Фармони, ўша йили “Соғлом авлод учун” орденининг таъсис этилиши, шу номда Давлат дастури, “Экологик таълим-тарбия концепсияси”ни ишлаб чиқилиши, мамлакатимизда экологик муаммоларни бартараф этишга давлатимиз ҳукуматининг ҳам бу борадаги фаоллигидан далолатдир.

Экологик тарбияга эътибор юртимизда оиладан, богчаданок бошлаб ўргатилиб борилган. Ҳозирги пайтда умумтаълим мактабларида ҳам экологик йўналишдаги синфларнинг ташкил этилиши ва шулар асосида литцей ва мактабларда таълим-тарбия ишларининг олиб борилиши - ёшларга мактаб партасиданок табиатга муҳаббат руҳида тарбия беришга астойдил киришилганлигидан далолатдир.

Жамиятнинг иқтисодий ривожланиш даражаси қанчалик юқори бўлса, унинг табиатга таъсир этиш даражаси ҳам шунчалик кўп бўлар экан. Аҳоли сонининг тез ўсиб бориши натижасида экологик муаммолар кўпайиб бормоқда. Айниқса, ер, сув, энергетика, озик-овқат билан таъминлаш ҳақидаги муаммолар бутун дунё (глобал) муаммоларга айланиб бормоқда. Ер бағридан ҳар йили 120 млрд тоннадан ортиқ турли хилдаги хомашё, қурилиш материаллари, ёқилгини қазиб олиниши ва сарф қилиниши табиий бойликлар микдорининг камайиб боришига сабаб бўлмоқда. Кўпгина зарарли корхоналар, заводларнинг оқар сувга яқин жойлашганлиги сабабли сув ҳавзаларини тоза сақлаш муаммо бўлиб бораётир. Марказий Осиёда яшаётган фуқароларнинг саломатлиги ёмонлашиб, касалликлар кўпаймоқда. Ер қуррасида инсоннинг яшаб қолиш-қолмаслиги масаласи энди экологик муаммоларни ечишга болиқ бўлиб қолади.

Ўқитувчининг болаларга экологик таълим ва тарбия беришда халқимизнинг ўзига хос миллий тарбиясидан ўринли фойдаланиши яхши самара беради. Миллий тарбиямизда тўрт нарса **ер, сув, олов, хаво** муқаддас ҳисобланган. Халқимиз жуда қадим замонлардан сувга эътиқод қўйиб, ёзнинг энг жазирама кунларида “Сув сайли” ўтказган. Ота-боболаримиз “Сув-табиат инъоми, ҳаёт манбайи”, деб бежиз айтишмаган.

Демак, ўқувчи-ёшларга экологик тарбия беришда миллий кадриятлар, урф-одатлар, анъаналар, маросимлар, нодир кўлёмалар ва давлат арбобларининг ушбу соҳага оид фаолиятлари мустаҳкам дидактик асос бўлиб, булар орқали уларни атроф-муҳитни тоза сақлашга, озодаликка, покизаликка ва энг асосийси соғлом турмуш тарзи ҳамда муҳитини ташкил эта олишга ўргатилади.

Жамиятнинг иқтисодий ва ижтимоий жиҳатдан тараққиёти даражаси ундаги халқ хўжалигининг турли жабҳаларига таъсир этади. Бу борада ўзига хос глобал ва минтақавий экологик муаммолар ҳам юзага келавради. Бунда глобал муаммоларга Орол фожиаси, Чернобил ҳалокати, Хиросима ва Нагасаки шаҳарлардаги бомба портлашлар ҳамда шу қабилар мисол бўла олса, минтақавий муаммоларга завод ва фабрикалардан чиқадиган зарарли чиқиндилар ёки маълум ҳудуддаги тупроқ эрозияси, баъзи касалликларнинг кўпайиши ва шу қабиларни мисол қилиб олиш мумкин.

Фуқаролик тарбияси. Фуқаролик тарбияси фуқаролик тушунчасининг моҳиятини англатиш орқали ўқувчиларда юксак даражадаги фуқаролик маданиятини шакллантириш, уларни халқ, Ватан, жамият манфаатлари йўлида курашувчи фуқаролар этиб тарбиялашга йўналтирилган педагогик жараён. Фуқаролик тарбиясининг марказий объекти фуқаро саналади. Фуқар фуқаролиги ҳуқуқий жиҳатдан эътироф этилган ҳамда муайян жамият (давлат) аъзоси бўлган шахсдир. Фуқаролик эса ҳуқуқий ва ахлоқий меъёрларга онгли риоя этиш, маълум ҳуқуқлардан фойдаланиш ҳамда бурчларни бажаришга масуллик билан ёндашув, меҳнат жараёни ва жамоадаги фаоллик, маънавий етуклик асосида муайян давлатга мансублик. Фуқаролик тарбиясининг вазифалари тизимини қуйидагилар ташкил этади:

1. Ёш авлодни доимий равишда жамиятда устувор мавқега эга бўлган ахлоқий ва ҳуқуқий меъёрларга риоя этишга ўргатиб бориш.
2. Ўқувчиларга фуқаролик ҳуқуқ ва бурчлари тўғрисида маълумотлар бериб бориш, уларда фуқаролик фаолиятини ташкил этиш борасида кўникма ва малакалар ҳосил қилиш.
3. Ўқувчиларда давлат рамзларига нисбатан ҳурмат ва муҳаббатни қарор топтириш, Республика Президенти шаъни, ор-номусини ҳимоя қилиш ҳиссини шакллантириш.
4. Ўқувчиларда халқ ўтмиши, миллий кадриятларга нисбатан муҳаббат туйғусини уйғотиш, улардан гурурланиш, фахрланиш ва ифтихор ҳисларини ошириш.
5. Ватан, халқ ва миллат ишига содиқлик, ўз манфаатларини юрт манфаатлари билан уйғунлаштира олишга эришиш, фидоий фуқарони тарбиялаб вояга етказиш.
6. Ватан, юрт озодлиги ва мустақиллигини эъзозловчи, ардоқловчи, уни ҳимоя қилишга тайёр фуқарони тарбиялаш ишига кенг жамоатчилик эътиборини жалб этиш.

Ўқувчиларнинг фуқаролик тарбиясини ташкил этишда шахсга давлат Конституциясида кўрсатилган ҳуқуқлардан фойдаланиш ҳамда бурчларни бажариш хусусида маълумотлар бериш, уларда ижтимоий фаолиятни ташкил этишда ҳуқуқлардан фойдаланиш ва бурчларни бажариш бўйича кўникма ва малакаларни ҳосил қилиш мақсадга мувофиқдир.

Республика бош қонунида шахснинг қуйидаги ҳуқуқлари қафолатланади: яшаш ҳуқуқи, эркинлик ва шахсий дахлсизлик, айбланаётган шахс ишининг судда қонуний тартибда, ошқора кўриб чиқилиши, ҳар ким ўз шаъни ва обрўсига таҳдид қиладиган тажовузлардан, шахсий ҳаётга аралашидан ҳимояланиш ва турар-жой дахлсизлиги, Республика ҳудудида биржойдан иккинчи жойга кўчиш, Ўзбекистон Республикасига келиш ва ундан чиқиб кетиш, фикрлаш, сўз ва эътиқод эркинлиги, виждон эркинлиги, давлат ишларини бошқаришда бевосита ёки ўз вакиллари орқали иштирок этиш, қонуний митинглар, йигилишлар ва намойишларда иштирок этиш, касаба уюшмаларида, сиёсий

партияларга ва бошқа жамоат бирлашмаларига уюшиш, оммавий ҳаракатларда иштирок этиш, сайлаш ва сайланиш, мулкдор бўлиш, меҳнат қилиш, эркин касб танлаш, дам олиш, қариганда ёки меҳнат қилиш лаёқатини йўқотганда, шунингдек, боқувчисидан маҳрум бўлганда ижтимоий таъминотдан фойдаланиш, тиббий хизматдан фойдаланиш, билим олиш, илмий ва техникавий ижод эркинлиги.

Ўқувчиларга ҳуқуқлари борасидаги билимларни бериш билан бирга фуқароларнинг бурчлари нималардан иборат эканлиги ҳақида маълумот бериш, бу хусусида ўқувчиларда амалий кўникмаларни ҳосил қилиш кўзланган мақсадга эришишда муваффақият омили бўлади.

Фуқароларнинг бурчлари қуйидагилардан иборатдир: фуқаролар Конститутсия ва қонунларда кўзда тутилган талабларга риоя этишга, бошқа кишиларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари, шаъни, кадр-қимматини ҳурмат қилиш; Ўзбекистон халқининг тарихий, маънавий-маданий меросини авайлаб асраш; фуқаролар табиий атроф-муҳитга эҳтиёткорона муносабатда бўлиш; қонунлар билан белгиланган солиқлар ва маҳаллий йигимларни тўлаш; Ўзбекистон Республикасини ҳимоя қилиш. Юқорида қайд этилган бурчларни бажариш Ўзбекистон Республикасининг фуқароси саналувчи ҳар бир кишининг муқаддас бурчидир.

Фуқар - фуқаролиги ҳуқуқий жиҳатдан эътироф этилган ҳамда муайян жамият (давлат) аъзоси бўлган шахс. Ўз фуқароларига эга бўлиш ҳар бир давлатнинг зарур ва муҳим белгиси саналади. Фуқароларнинг мавжудлиги сабабли давлат мавҳум тушунча бўлмай, муайян механизмга эга субъект сифатида майдонга чиқади. Ҳуқуқий ўрни қонун йўли билан қафолатланган шахснинг давлат ичқарисида ёки ташқарисида бўлишидан қатъи назар, маълум бир давлатга қарашлилиги ҳолати **фуқаролик** дейилади. Ўзбекистон фуқароси Ўзбекистон Республикасининг Конститутсияси ҳамда Республика Олий Мажлиси томонидан қабул қилинган тегишли қоидалар, белгиланган ҳуқуқлардан фойдалана олади, қонунларда кўрсатилиб ўтилган бурчларни бажаради.

Ўқувчиларни фуқаролик руҳида тарбиялашда давлат рамзларидан фойдаланиш. Давлат рамзлари муайян миллат, элатнинг этнопсихологик хусусиятлари, қарашлари, орзу-умидлари, интилишлари ҳамда мақсади, ҳудудий, ижтимоий-ғоявий бирлик моҳиятини англатишга хизмат қилувчи тасвирий белгилар мажмуидир. Муайян давлатнинг байроғи, герби (тамаси) ҳамда мадҳияси давлат рамзлари мажмуини ифодалайди.

Давлат рамзлари ўзларида чуқур сиёсий ва ижтимоий-ғоявий мазмунни ифода этади. Давлат рамзлари (байроқ, герб)да тасвирланган ранглар, тасвирлар муайян халқ, миллат ўтмиши, қадим анъаналари, халқнинг турмуш тарзи, орзу-умидлари, мақсади, ҳаётий интилишларини ифода этишга хизмат қилади. Давлат мадҳиясида эса халқ, миллат, давлат ва жамиятнинг ягона мақсади, бирлиги ғоялари тараннум этилади. Давлат рамзлари давлатнинг мавжудлигини кўрсатувчи белгилар саналади. Рамзлар - бу шартли белгилар бўлиб, улар қадим даврлардаёқ турли халқларда у ёки бу ҳодиса, олам, мавжудот, одамлар тасвирини, уларнинг қарашларини ифодалаган.

Ўзбекистон Республикасида давлат мустақиллигининг эълон қилиниши ижтимоий-сиёсий мустақилликни ифода этувчи рамзларни яратишни тақозо этди. Шу муносабат билан 1990-йил 30-мартда Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг «Ўзбекистон Республикасининг Давлат мадҳияси тўғрисида»ги Қарор қабул қилинди ва бу борада амалий ишлар бошлаб юборилди. Ўзбекистон Республикасининг 1992-йил 10-декабрда бўлиб ўтган XII сессиясида Ўзбекистон Республикасининг давлат мадҳияси қабул қилинди. Ушбу мадҳия муаллифлари Ўзбекистон Халқ шоири Абдулла Орипов ва таникли бастакор Мутал Бурхоновдир.

Серқуёш, хур ўлкам, элга бахт, нажот,
Сен ўзинг дўстларга йўлдош, меҳрибон,
Яшнагай то абад илму фан, ижод,

Шухратинг порласин токи бор жахон!

Нақорат:

Олтин бу водийлар -жон Ўзбекистон,
Аждодлар мардона руҳи сенга ёр!
Улуг халқ кудрати жўш урган замон,
Оламни маҳлиё айлаган диёр!

Багри кенг ўзбекнинг ўчмас иймони,
Эркин, ёш авлодлар сенга зўр қанот!
Истиклол машъали, тинчлик посбони,
Халқсевар, она юрт, мангу бўл обод!

Нақорат:

Олтин бу водийлар -жон Ўзбекистон,
Аждодлар мардона руҳи сенга ёр!
Улуг халқ кудрати жўш урган замон,
Оламни маҳлиё айлаган диёр!

1991-йил 15-февралда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг «Ўзбекистон ССРнинг давлат рамзлари тўғрисида»ги Қарори қабул қилиниб, унга мувофиқ 1991-йил 18-ноябрда Ўзбекистон Республикасининг байроги, 1991-йил 2-июлда эса Ўзбекистон Республикасининг герби (тамаси) қабул қилинди.

Мустақил Ўзбекистон Республикасининг байрогида оқ, кўк, яшил ва қизил ранглар ўз ифодасини топган бўлиб, уларнинг ҳар бири муайян маънони англатишга хизмат қилади. Оқ ранг қизил ранг билан хошияланган. Республика байрогида юрт тарихи, ўзбек халқининг миллий руҳи ва юрт табиатининг жамоли акс эттирилган. Байроқнинг чап томони юқори қисмида ярим ой ва ўн икки юлдузнинг тасвири туширилган. Кўк ранг ва юлдузлар тасвири тиниқ, мовий осмон белгисидир. Ўртадаги оқ ранг эса ёруғ кун ва покиза, оқ кўнгилли ўзбек халқининг тилаги, қизил хошиялар эса томирларда жўш ураётган қон каби тириклик ва ҳаёт рамзидир. Яшил ранг эса қадим-қадимдан табиат белгиси, ой (янги ой) рамзининг берилиши мустақиллик шароитида ҳаёт кечириш халқимиз учун ўзига хос янги давр эканлигининг ифодасидир. Юлдузлар сонининг ўн иккиталиги йил ойлари, мучал ҳисобига нисбатдир. Умуман, юлдузлар қадимданок абадият тимсоли сифатида кадрланиб келинган. XVIII асрдан бошлаб эса, буюк интилиш ҳамда улуг гоъларнинг ифодаси сифатида талқин этила бошланган.

Республика миллий байрогининг ҳуқуқий мақоми «Ўзбекистон Республикасининг Давлат байроги тўғрисида»ги Қонунда белгилаб берилган. Миллий байроқ ва унинг моҳияти тўғрисидаги маълумотларни ўқувчиларга етказиш синф соатларида, шунингдек, тарбиявий тадбирларни ўтказиш чоғида амалга оширилади. Ўзбекистон Республикаси фуқаролари, чет эллик меҳмонлар Республика байрогини ҳурмат қилишлари шарт. Давлат байрогига нисбатан ҳурматсизлик қонун йўли билан жазоланади.

Ўзбекистон Республикасининг **Давлат гербида** тоғлар, дарёлар, бугдой бошоқлари (чап томонда), очилган гўза шоҳларининг (ўнг томонда) гулчамбар холидаги тасвири акс эттирилган. Герб ўртасида серкуёш юрт рамзи бўлган қуёш ўзининг заррин нурларини сочиб турибди. Гербнинг юқоридаги қисмида Республика мустақиллигининг рамзи сифатида саккиз бурчак тасвирланган бўлиб, унинг ичида ярим ой (янги ой - янги тузум) ва юлдузлар (абадият тимсоли) жойлаштирилгандир. Гербнинг марказида бахт ва эрксеварлик рамзи бўлган кумуш рангли Хумо қуши қанотларини ёзиб турган ҳолда тасвирланган. Хумо қуши инсонга бахт келтирувчи, уни турли офатлардан ҳимоя қилувчи, меҳрибон жонзот сифатида ўзбек халқ озаки ижодида кенг талқин этиб келинган. Гербнинг пастки марказий қисмида Давлат байроги рангларидаги чамбар лента ўзагида «Ўзбекистон» сўзи ёзилган. Гербда ифода этилган саккиз қиррали бурчак - мужассамдир.

Ушбу белги ижтимоий ҳаётнинг маълум бир гоё, куч бирлаштиради деган гоёни англатишга хизмат қилади. Пахта ва бугдой бошоқларининг тасвири ризку-рўзнинг нишонасидир.

Давлат гербининг ҳуқуқий мақоми ҳам махсус Қонун билан ҳимояланади. Давлат гербидан фойдаланиш ҳуқуқи махсус давлат ҳокимияти ва бошқаруви идораларига берилган бўлиб, уларга Ўзбекистон Президенти девони, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси, давлат ҳокимияти ва бошқарувнинг маҳаллий идоралари, вазирликлар, давлат кўмиталари, барча тоифадаги судлар, прокуратура, дипломатик ва консуллик ваколатхоналари қиради.

Давлат гербининг тасвири туширилган муҳрлар, ҳужжатларнинг бланкалари ва улардан фойдаланиш, сақлаш ҳамда йўқотиш тартиби Республика Вазирлар Маҳкамасининг махсус ҳужжати асосида тартибга солинган. Давлат гербининг тасвири, шунингдек, фуқаролик паспорти, корхона, ташкилот, муассасаларнинг иш қоғозлари, муҳрларида ўз аксини топган. Республика фуқароси шахс сифатида ўз шаъни, орномусини қанчалик муқаддас билса, фуқаро сифатида давлат рамзларини шу қадар муқаддас билиши, уни асраш, муҳофаза қилиш учун ўзида масъуллик туйғусини қарор топтириши лозим. Фуқаролик тарбиясини йўлга қўйиш жараёнида давлат рамзларидан ноқонуний ҳамда, ахлоқсиз равишда фойдаланаётган кимсаларга нисбатан муросасиз бўлиш лозимлигини уқтириб бориш мақсадга мувофиқдир.

Ўзбекистон Республикаси биринчи Президенти И.А.Каримов «Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли» номли асарига шундай ёзади: «Ўзбекистонни янгилаш ва ривожлантиришнинг ўз йўли тўртта асосий негизга асосланади. Бу негизлар:

- умуминсоний кадриятларга содиқлик;
- халқимизнинг маънавий меросини мустаҳкамлаш ва ривожлантириш;
- инсоннинг ўз имкониятларини эркин намоён қилиши;
- ватанпарварлик».

Фуқаролик тарбиясининг асосларидан бири миллат, халқ ўтмишини ўрганиш орқали миллий ўзликни англаш туйғусини қарор топтириш саналади. Шахс ҳам, жамият ҳам ўтмишни ўрганиш, унинг ҳар бир босқичини таҳлил қилиш асосида келгуси ҳаёт режасини ишлаб чиқади. Ўтмиш мутафаккирларининг қарашлари, бой маънавий мерос гоёлари бугунги авлод учун дастуриламал бўлиши лозим. Алломалар, халқ қаҳрамонлари ҳаётини ўрганиш, миллат ва шахсга инсон сифатида ким эканлигини англаб етишга ёрдам беради.

Миллий кадриятлар гоёларини ўрганиш асрлар давомида ардоқланиб келган анъана, урф-одат, маросимлар миллатни бу қадар жипслашганлигидан воқиф этади. Фуқаролик тарбияси негизда халқ ўтмиши, тарихини ўрганиш миллий кадриятлар моҳиятини англашга йўналтирилган фаолиятга ўқувчиларни жалб этиш ижтимоий мақсадни амалга оширишга йўналтирилган йўл саналади.

Ўқувчиларни ҳақиқий фуқаро этиб тарбиялаш, уларда фуқаролик туйғусини қарор топтириш, фидоий, ватанпарвар фуқаро сифатида тарбиялаш эвазига таъминланади. Ёш авлодда фуқаролик ҳисси ва эътиқодини тарбияламай туриб, уларда ахлоқий, ҳулқий одатлар ва кўникмаларни шакллантириб бўлмайди.

Фуқаролик туйғусини қарор топтириш мураккаб жараён. Бунда дастлаб ўқувчиларга фуқароликнинг моҳияти ва меъёрий қоидалар мазмунига оид билимлар берилади. Аввало, ўқувчига фуқаролик одоби ва маданияти ҳақида тушунчалар берилади, бу хилдаги хатти-ҳаракатларга оид намуналар келтирилади, сўнгра фаолият уюштирилади. Ана шу асосида уларда фуқаролик тушунчаси шаклланади ва фуқаролик ҳулқий одатлари ҳосил қилинади.

Бадий ва илмий адабиётлар, матбуот янгиликлари, кинофилм, спектакл гоёлари, турли суҳбатлар мазмунини тушунтириш, тарғиб этиб бориш орқали ўқувчилар онгига фуқаролик тушунчалари сингдирилади. Фуқаролик туйғусини болаларда мактабгача таълим ёшидан бошлаб ҳосил қилиш мақсадга мувофиқдир. Бунинг учун «Республика байроғида нималар акс эттирилган?», «Республика гербида нималар тасвирланган?»,

«Хумо қуши тасвири қандай маънони англатади?», «Сен Давлат мадҳиясини биласанми?» каби мавзуларда суҳбатлашиш муҳимдир. Ўқувчига фуқаро сифатида ўз хулқ-атвори мазмунини таҳлил этиш имконини бериш лозим. Яъни, «Бугун халқ фаровонлиги, Ватан тараққиёти учун нима қила олдим?», «Зиммамдаги бурчни қандай адо этдим?» тарзидаги саволларга жавоб топишга ўргатиш керак.

Ўзбекистон Республикасининг биринчи Президенти И.А.Каримов асарларида ёшларни ватанпарварлик руҳида тарбиялаш масалаларига кенг ўрин берилган. Хусусан: «Ўзбекистон фуқаросининг ватанпарварлиги бу қайта ўзгариш йўлини кўрсатувчи, кўзланган мақсаддан четга чикмайдиган йўлчи юлдуз, ишончли компасдир. Ўзбекистонга, унинг ерига, табиатига, бу ерда яшаётган халқларга муҳаббат, ўлканинг тарихи, маданияти, анъаналарини теран билиб олишга интилиш, Республиканинг қудрати ва ютуқларидан фахрланиш, халқимиз қисматига тушган қийинчиликлар учун қайғуриш кўп миллатли ўзбек жамиятининг муҳим жипслаштирувчи асоси ҳисобланади».

Эрка интилиш, озод яшашга бўлган эҳтиёж инсонга хос бўлган тугйудир. Инсон ўз ватанидагина озод ва эркин яшай олади. Шу боис ватан озодлиги учун курашиш масаласи қадим-қадимдан алломаларнинг асарлари ҳамда эзгу гоёларни ифода этувчи таълимотларнинг бош мавзуси бўлиб келган. Чунончи, Ҳадиси Шарифда ватанни севиш иймондан эканлиги таъкидланади. **Алишер Навоий** куйидаги мисраларда ватандан айрилиш инсон учун огир жудолик эканлигига ургу беради:

Ғурбатда гариб шодмон бўлмас эмиш,
Эл анга шафиқу меҳрибон бўлмас эмиш,
Олтин қафас ичра гар қизил гул битса,
Булбулга тикондек ошиён бўлмас эмиш.

Алломанинг фикрларини ривожлантирган ҳолда ватандан жудо бўлиш огир жудоликкина эмас, балки «юзи қаролик» эканлигини **Заҳириддин Муҳаммад Бобур** куйидагича ифодалаган эди:

Толе ёқи жонимга балолик бўлибди,
Ҳар ишники, айладим - хатолик бўлди.
Ўз ерини қўйиб Ҳинд сори юзландим,
Ё раб, нетайин, не юз қаролик бўлди.

Абдулла Авлоний ўз асарларида «ватан» тушунчасига таъриф бериб, унинг равнақи учун курашиш ватанпарвар инсонга хос хусусият эканлигини куйидагича қайд этади: «Ҳар бир кишининг тугилуб ўсган шаҳар ва мамлакатини шул кишининг ватани дейилур. Ҳар ким тугилган, ўсгон ерини жонидан ортиқ суяр. Ҳатто бу ватан ҳисси - туйғуси ҳайвонларда ҳам бор. Агар бир ҳайвон ўз ватанидан – уюридан айрилса, ўз еридаги каби роҳатда яшамас. ... Биз Туркустонликлар ўз ватанимизни жонимиздан ортиқ суйганимиз каби. Араблар Арабистонларини, кумлик, иссиқ чўлларини, эскумулар шимол тарафларини, энг совуқ ва музлик ерларини бошқа ерлардан зиёд суярлар. Агар суймасалар эди, ҳавоси яхши, тириклик осон ерларга ўз ватанларини ташлаб ҳижрат килур эди».

Инсон ўзи тугилиб ўсган ватанда орзу-умидлари, ниятлари, ҳаётий интилишлари билан ўзига яқин бўлган кишилар даврасида бўлади, ўзи кўниккан турмуш тарзи бўйича кун кечиради, болалиқдан ўзи кўниккан ижтимоий муносабатлар жараёнида иштирок этади, ҳаётининг бир қисмига айланган тилда сўзлашади ва у шу муҳитдагина ўзини эркин ҳис қилади. Бегона юртларда у ўзига таниш бўлган, ўзи кўниккан муҳитни топа олмайди. Шу боис гарчи иқтисодий жиҳатдан ривожланган мамлакатга сафар уюштирган бўлса-да, ўз юртини тезда соғинади.

Ҳуқуқий тарбия. Ҳуқуқий тарбия ўқувчилар ўртасида, фуқаролик тарбиясини ташкил этишда ўзига хос ўрин тутди. 1993-йил март ойида эълон қилинган «Синфдан ва мактабдан ташқари тарбиявий ишлар Концепсияси»да қайд этилганидек: «Ҳуқуқий тарбиянинг асосий мақсад ва вазифалари Конституцияни, давлат ҳақидаги таълимотни, чунончи, фуқаролик, оила, меҳнат, хўжалик, маъмурий, нафақа, суд ишларини юритиш ва бошқариш ҳуқуқларининг маъносини тушунтиришдан, болаларни давлат қонунларини юксак даражада ҳурмат қилиш, уларга сўзсиз риоя этиш, тартиб ва интизомни бузувчиларга нисбатан муросасизлик руҳида тарбиялаш, халқаро ҳуқуқнинг аҳамиятга молик масалалари, халқаро ташкилотлар (БМТ, Хавфсизлик Кенгаши ва ҳоказо) фаолияти ҳақида ўқувчиларнинг умумий тасаввурларини шакллантиришдан иборатдир.

1997-йил 29-августда, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг IX сессиясида қабул қилинган «Жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтириш Миллий дастури» гоёлари жамият ва шахс ҳуқуқий маданиятини шакллантириш ва уни ривожлантириш борасида қимматли назарий асос бўлиб хизмат қилади.

Ҳуқуқий таълим ва тарбия ўзаро боғлиқлик, узвийлик, алоқадорлик ҳамда диалектик характерга эга бўлиб, шахс ҳуқуқий маданиятини шакллантириш гарови ҳисобланади. Зеро, ҳуқуқий таълим ўқувчиларга ҳуқуқий меъёрлар, қонунлар ҳамда ижтимоий-ҳуқуқий муносабатлар моҳияти тўғрисида тизимланган билимларни бериш, уларда ҳуқуқий билимларни эгаллашга бўлган эҳтиёжни юзага келтириш, ҳуқуқий онгни шакллантириш жараёни бўлиб, у изчил, узлуксиз, тизимли тарзда ташкил этилиши лозим.

Ҳуқуқий тарбия шахс томонидан ўзлаштирилган назарий-ҳуқуқий билимлар негизида ҳуқуқий фаолиятни ташкил этиш борасидаги кўникма ва малакаларни ҳосил қилиш, унда ижобий мазмундаги ҳуқуқий сифатларни қарор топтириш ва ҳуқуқий маданиятни шакллантиришга йўналтирилган педагогик жараён ҳисобланади. Шахс ҳуқуқий маданиятини шакллантириш ҳуқуқий таълим ва тарбия жараёнининг муҳим босқичидир. Ҳуқуқий тарбияни ташкил этиш жараёнида қуйидаги **вазифалар** ҳал этилади:

- ўқувчиларга ҳуқуқий меъёрлар, қонунлар ва ижтимоий-ҳуқуқий муносабатлар моҳияти ҳамда уларнинг ижтимоий ҳаётдаги аҳамияти тўғрисида маълумотлар бериш;
- ўқувчиларда ҳуқуқий билимларни эгаллашга бўлган эҳтиёжни юзага келтириш, ҳуқуқий онгни қарор топтиришга эришиш;
- ўқувчиларда ҳуқуқий фаолиятни ташкил этиш борасидаги кўникма ва малакаларни ҳосил қилиш;
- уларда ижобий мазмундаги ҳуқуқий сифатлар (ҳуқуқий тасаввур, ҳуқуқий идрок, ҳуқуқий тафаккур, ҳуқуқий саводхонлик, ҳуқуқий масуллик, ҳуқуқий фаоллик, ҳуқуқий эътиқод ва ҳуқуқий салоҳият)нинг қарор топишини таъминлаш;
- ўқувчилар ҳуқуқий маданияти (ҳуқуқий меъёрлар, қонунларнинг ижтимоий ҳаётдаги аҳамиятини тўғри баҳолаш, ҳаракат ва ҳаракатсизликнинг қонуний бўлишига эришиш, давлат Конституцияси ва қонунларини, шунингдек, фуқаролик ҳуқуқ ва бурчларини ҳурмат қилиш, юридик хизматларга нисбатан эҳтиёжни қарор топтириш, ҳар қандай кўринишдаги ҳуқуқбузарликларга қарши муросасиз курашни ташкил этиш)ни шакллантириш.

Ҳуқуқий маданият - шахс томонидан ҳуқуқий билимларнинг ўзлаштирилиши ҳамда ҳуқуқий фаолиятни ташкил этиш даражасининг сифат кўрсаткичи. Шахс ҳуқуқий маданиятини шакллантириш қуйидаги шартлар асосида амалга оширилади:

- кенг кўламли ижтимоий - ҳуқуқий ахборотли муҳитнинг мавжудлиги;
- шахс ҳуқуқий онгини шакллантириш;
- шахс ҳуқуқий фаолиятини йўлга қўйиш.

Демак, шахс ҳуқуқий маданияти негизида қуйидагилар акс этади:

1) ҳуқуқ ва ҳуқуқий тизим борасида етарли маълумотга эга бўлиш, ҳуқуқий билим асосларини ўрганиш, уларни ўрганишга бўлган эҳтиёж ва қизиқишнинг ҳосил бўлиши,

эгалланган назарий-хукукий билимларни амалиётга татбиқ этиш борасидаги кўникмани шакллантириш ҳамда малакага эга бўлиш;

2) ижтимоий-сиёсий, иқтисодий, маданий муносабатларни уюштириш чогида ўз фаолияти тимсолида хукукий маданият унсурларини намоён этиш, ижтимоий-сиёсий ҳамда хукукий фаолликни юзага келтира олишда кўринади.

Шахс хукукий маданиятини қуйидаги икки асосий қисмга ажратиш мумкин;

1) хукукий онг; 2) хукукий фаолият.

Хукукий онг - ижтимоий онг шаклларида бири бўлиб, у жамият тараққиётининг маълум босқичида - давлат, мулк ва мулкый муносабатларнинг пайдо бўлиши, аҳолининг кескин суръатда табақалашуви, ҳукук, хукукий муносабатлар тушунчаларининг пайдо бўлиш жараёнида уларга ёндош тушунча сифатида қўлланилган ҳамда ижтимоий-хукукий муносабатларни ташкил этиш чогида кўзга ташланади. Хукукий онг муайян жамиятнинг моддий ҳаёт тарзи билан белгиланадиган тасаввур, идрок, тафаккур ва эътиқодлар тизими бўлиб, ижтимоий-психологик ходиса сифатида мураккаб тузилишга эга.

Хукукий фаолият хукукий меъёрлар, қонунлар талабларига нисбатан онгли ёндашиш, уларга қатъий ва огишмай амал қилиш, қонунларни ҳурмат қилиш, уларни шахс эркини ҳимоя қилиш кафолати сифатида эътироф этиш, хукукий муносабатлар жараёнидаги фаол иштирокни ташкил этишга йўналтирилган амалий хатти-ҳаракатлар мажмуи.

Шахс хукукий маданиятининг муҳим таркибий қисмлари сифатида қуйидагилар эътироф этилади: хукукий тасаввур, хукукий идрок, хукукий саводхонлик, хукукий тафаккур, хукукий фаоллик, хукукий масъуллик, хукукий эътиқод, хукукий салоҳият.

Ахлоқий тарбия. «Ахлоқ» (лотинча - хулқ-атвор маъносини билдиради) ижтимоий онг шаклларида бири бўлиб, ижтимоий муносабатлар ҳамда шахс хатти-ҳаракатини тартибга соладиган қонун-қоидалар мажмуидир. Ахлоқ - маънавиятнинг таркибий қисми сифатида шахс Ўзбекистонининг юқори босқичидаги инсон саналади. Зеро, ахлоқ, ахлоқий меъёрларсиз шахснинг руҳий ва жисмонан етуқлигининг мезони бўлган маънавий Ўзбекистонга эришиб бўлмайди. Шунинг учун ҳам маънавий-ахлоқий тарбияда узвийлик, алоқадорлик диалектик характерга эга бўлиб, шахснинг маънавий-ахлоқий шаклланишида муҳим саналади.

Маънавий-ахлоқий тарбиянинг мазмуни. Маънавий-ахлоқий тарбия ва унга қўйиладиган талаблар бу жамиятда маълум ижтимоий-ахлоқий талабларга мос ахлоқий хислатларни шакллантириш мақсадида ўқувчилар онги, ҳиссиётлари ҳамда хулқига мувофиқ ва тизимли таъсир этишдир.

Маънавий-ахлоқий тарбия вазифалари қуйидагилардан иборат:

1. Ўқувчиларда маънавий-ахлоқий онгни шакллантириш.
2. Уларда маънавий-ахлоқий ҳис-туйғуларни тарбиялаш ва ривожлантириш.
3. Ўқувчиларда маънавий-ахлоқий хулқ-атвор кўникма ва одатларини таркиб топтириш.

Буюк маърифатпарвар **Абдулла Авлоний** «Туркий гулистон ёхуд ахлоқ» асарида ахлоқ «инсонларни яхшиликка чақирувчи, ёмонликдан қайтарувчи бир илмдур», - дейди. Айнан ахлоқ, унинг ижтимоий аҳамияти ҳақида маълумот берувчи мазкур манбада аллома яхши ва ёмон хулқларга тўхталиб ўтади. Алломанинг нуқтайи назарича, **яхши** хулқлар қуйидагилардан иборат: фатонат (ақл), диёнат (эътиқод), назофат (поклик ва тозалик), гайрат, риёзат (савоб ишлар), қаноат, шифоат, илм, сабр, ҳалим (юмшоқ табиат) интизом, нафс меъёри, виждон, ватанни суймак, ҳаққоният, назари ибрат, иффат, ҳаё, идрок ва зако, хифзи лисон (тил ва адабиёт), иқтисод, виқор (гурур), муҳаббат, авф (кечиримли бўлиш). Бу хислатлар маънавий-ахлоқликнинг асосий сифатлари саналади. Улар асосида Ватанга муҳаббат ва садоқат, меҳнатга ахлоқий муносабат, ўз атрофидагиларга ахлоқий ёндашув, шунингдек, ҳар бир ўқувчининг ўзи ва шахсий хулқ-атворида муносабати қарор топтиради.

Абдулла Авлоний ёмон хулқлар сирасига қуйидагиларни киритади: газаб, айш-ишрат, жаҳолат, сафоҳат (умри ва молини бекорчи нарсаларга сарф этиш), ҳамоқат (ўзбилармонлик, манманлик), адолат (ҳақ-ҳақиқат), ландавур(дангаса, ялқов), хасосат

(таъма, хирс), раҳоват (гайратсизлик), анонийят (худбин, мутакаббир, манман), адоват (кексақлаш), намимат (чақимчилик), гийбат, ҳақорат, жибонат (қўрқоқлик), ҳасад, гизб (ёғлон), нифок, таъма, зулм ва бошқалар.

Меҳнат тарбияси. Меҳнат тарбияси ўқувчиларга меҳнатнинг моҳиятини чуқур англатиш, уларда меҳнатга онгли муносабат, шунингдек, муайян ижтимоий-фойдали ҳаракат ёки касбий кўникма ва малакаларини шакллантиришга йўналтирилган педагогик фаолият жараёни бўлиб, ижтимоий тарбиянинг муҳим таркибий қисмларидан бири ҳисобланади. Меҳнат тарбиясини шундай ташкил этиш керакки, инсон меҳнат жараёни ва унинг натижасидан қаноатланишини таркиб топтиришга кўмаклашсин. Меҳнат тарбиясининг провард мақсади шахс характерининг асосий хислати сифатида унинг меҳнатга бўлган эҳтиёжини шакллантиришдир.

Шарқ мутафаккирлари меҳнат тарбияси ҳақида. Таълим-тарбия тарихига назарташлар эканмиз, дастлабки халқ огзаки ижоди намуналаридан тортиб, буюк мутафаккирлар ижодигача ёшларни меҳнатсевар бўлиб етишиши, касб-хунар ўрганиш, меҳнат аҳлини ҳурмат қилиш ҳамда меҳнат инсонни улуглаш масалаларига алоҳида эътибор берилганлигига гувоҳ бўламиз. Буни биз турли даврларда яратилган таълимий-ахлоқий асарлар ва халқ огзаки ижоди намуналари топишмоқ, халқ кўшиқлари, масал, мақол, эртак ва достонларда меҳнат ва касб-хунар одоби, ахлоқи ва қоидаларини ўзлаштириш муҳим ҳаётий зарурат эканлиги таъкидланади.

Бундан ташқари «Авесто», Кайковуснинг «Қобуснома», Абу Наср Форобийнинг «Фозил одамлар шаҳри», Абу Райҳон Берунийнинг «Геодезия», «Минерология», Маҳмуд Қошарийнинг «Девону луготит турк», Юсуф Хос Ҳожибнинг «Қутаду билиг», Алишер Навоийнинг бир қатор асарлари ва шу каби маърифий мерос намуналарида меҳнатсеварлик, касб-хунарнинг аҳамияти ҳақида муҳим фикрлар баён этилган. Булар дастлабки халқ огзаки ижоди намуналаридаги халқ эпослари, эртак, мақол ва топишмоқлардан бошланган.

Мана шундай эртаклардан бири «Ақл ва бойлик» эртагидир. Бунда чол тўрт ўғлига қарата «Ким ақлли ва давлатманд бўлса, ўша оила бошлиги бўлиб қолади», деган сўзларига ўғилларидан бири зумрад кўзли олтин узуги, иккинчиси зарбоф чопонини, учинчиси эса қимматбаҳо камарини кўрсатади. Кенжа ўғил эса отасининг саволига «Менда зумрад кўзли узук ҳам, зарбоф чопон ҳам, қимматбаҳо камар ҳам йўқ. Лекин меҳнаткаш қўлим, ботир юрагим, ақлли бошим бор», — дейди ва отаси уни оила бошлиги қилиб, уй-рўзогрини мерос қолдиради.

Кўриниб турибдики, халқ бу эртак воситасида ёшларга инсонни ҳаётда бахтли қила оладиган нарса меҳнат деган гоёни илгари сурган.

Фақат эртакларда эмас, халқ мақолларида ҳам меҳнатсеварлик, меҳнатда ҳамкорлик, меҳнатнинг инсонни бахтли-саодатли қилиши ифодаланган. Масалан:

*Дарё сувини баҳор тоширар,
Инсон қадрини меҳнат оширар.*

*Олтин ўтда билинар,
Одам меҳнатда.*

*Меҳнатда дўст ортар,
Гийбатдан душман.*

каби мақоллар шулар жумласидандир.

Юсуф Хос Ҳожибнинг «Қутаду билиг» асарида эса шаҳар ва қишлоқ халқини ижтимоий табақаларга ажратиб, деҳқонлар, хунармандлар, чорвадорлар, олимлар, табиблар ва бошқалар ҳақида сўзлаб, уларнинг жамият ҳаётидаги ўрнига алоҳида тўхталиб ўтади. Турли касблар, айникса, деҳқончилик, хунармандчилик ва чорвачиликка оид фикрларини баён этади. У деҳқон, хунарманд ва чорвадорларни жамиятнинг моддий бойликларини яратувчи сифатида таърифлайди.

XV асрнинг йирик мутафаккири **Алишер Навоийнинг** меҳнаткаш инсонни улугловчи, меҳнат тарбияси ҳақидаги фикрлари «Ҳайратул аброр», «Фарҳод ва Ширин», «Маҳбуб-ул қулуб» асарларида ҳам мавжуд. Алишер Навоийнинг ҳақиқий инсон учун энг яхши фазилатлардан бири меҳнатсеварлик деб кўрсатади. У «Ҳайратул аброр»нинг бешинчи мақолатида кишиларнинг саховатига кўз тикишдан кўра ўз қўли билан ҳаёт кечириш улугроқ ва олийжаноброқ эканлигини «Ҳотам Тойи» ҳикоятида келтиради. Ҳотам Тойи бир куни қўй-қўзилар сўйдириб, халққа катта зиёфат беради. Сўнг бироз дам олиш учун далага чиқади. Унга елкасида ўтин кўтариб келаётган бир чол учрайди. Ҳотам Тойи унга «Даштда юриб беҳабар қолгандирсан, ташла бу огир юкни, Ҳотам уйига бориб зиёфатда иззат кўргил», - дейди. Шунда чол қулиб: «Эй, оёғига хирс банд солган, гайрат водийсига қадам урмаган киши, сен ҳам бу тикан меҳнاتини чеккин ва Ҳотамнинг миннатидан қутулгин», - деб жавоб қилади. Ҳотам Тойи чолнинг бу сўзларига тан беради ва ҳалол меҳнат билан кун кечириши унинг ҳимматидан баланд эканлигини англайди.

Алишер Навоий меҳнатнинг инсонни гўзаллаштириши, фақат меҳнат туфайлигина инсоннинг камол топиши мумкинлигини таъкидлайди. Шу мақсадда у қатор меҳнатсевар бадиий образларни яратади. Масалан, «Фарҳод ва Ширин» достонининг асосий қаҳрамони Фарҳод ана шундай қаҳрамонлар жумласидандир. Фарҳод Арманистон ўлкасига қадам қўйганда, ўз юртида Қорандан ўрганган тош йўниш хунарини ишлатиб, огир меҳнатдан эзилган халққа ёрдам беради. Ўз хунари, меҳнати туфайли бир томондан халқнинг огир меҳнاتини енгиллаштирган бўлса, иккинчи томондан севгилиси Шириннинг ҳурматиغا сазовор бўлади. Меҳнатга муҳаббат, ижодкорлик, достоннинг марказий масалаларидан бири бўлиб ҳисобланади. Навоий «Маҳбуб-ул қулуб» асарида эса турли ижтимоий гуруҳларнинг ҳаётидаги ўрнини белгилайди, фазилат ва нуқсонларини кўрсатади. Дехқонлар тўғрисида фикр юритар экан, «Дехқонки дона сочар, ерни ёрмоқ била ризқ йўлин очар. ... Олам маъмурлиги алардин ва олам аҳли масрурлиги алардин. Ҳар қаёнки, қилсалар ҳаракот, элга ҳам қут еткурур, ҳам баракот», - деб дехқонларни, яъни, меҳнаткаш инсонни улуглайди. Шу билан бирга шоир бу асарида текинхўрларни, ножўя иш тутувчи кишиларни, очкўз ва таъмагирларни, меҳнат қилмай ҳаёт кечирувчи шахсларни танқид қилади.

Жисмоний тарбия. Жисмоний тарбия, шу жумладан мунтазам равишдаги жисмоний машқлар киши организмнинг ҳар қандай муҳитга чидамлилигини оширишга, соғлигини мустаҳкамлашга, онгли равишда узоқ умр кўриш имкониятларини кучайтиришга қаратилган фаолиятдир. Бугунги кунда ҳукуратимиз бундай муҳим омилларни эътиборга олиб қолмасдан, балки уларни мунтазам равишда амалга ошириб боришни давлат сиёсати даражасигача қўтармоқда. Жумладан, «**Умид ниҳоллари**» (ўрта умумтаълим ўқув муассасалари ўқувчилари учун), «**Баркамол авлод**» (ўрта махсус, касб-ҳунар таълими ўқув муассасалари ўқувчилари учун), «**Универсиада**» (олий ўқув юртлари талабалари учун) каби Республика миқёсидаги мусобақалар давлатимиз томонидан талаба-ёшларимизнинг ҳам жисмонан, ҳам маънан юксаклигини ўйлаб қилинаётган тадбирлардир. Булар орқали ёшларни баркамол шахс даражасида тарбиялашга эришамиз ва улар юксак унумли онгли меҳнат қилишга тайёр бўлади ҳамда ўз она-Ватанини содиқлик билан қўриқлашдек хислатларга эга бўлади. Юқорида кайд этилган тадбирлардан асосий мақсад - ёш авлодни болалик чоғдан бошлаб жисмоний жиҳатдан соғлом ва бақувват ҳамда иродали қилиб тарбиялашдан иборатдир.

Жисмоний маданият тушунчаси - бу анча кенг тушунча бўлиб, у жисмоний тарбия ва жисмоний ривожланиш ҳамда маънавий такомиллашувларнинг уйғунлашган кўринишидир.

Абу Али ибн Сино соғлиқни сақлашда етгита нарсага эътибор беришни тавсия этади:

- феъл-атворни яхшилаш;
- нарсаларни танлаб еб-ичиш;
- гавдани чиқиндидан тозалаш;
- баданнинг тўғри тузилишини сақлаш;

- тоза ҳаводан нафас олиш;
- мос кийим танлаш;
- жисмоний ва руҳий ҳаракатларни мўтадил қилиш.

Умуман олганда жисмоний маданият умумий маданиятнинг бир қисми бўлиб, ушбу соҳадаги жамоатчилик ютуқларини ва бу ютуқларни қўлга киритишнинг метод ҳамда воситаларининг мажмуаси асосида жисмоний ривожланишга ва йўналишга тегишли билимларни эгаллашга таъсир кўрсатувчи жиҳатдир.

Спортда ва бошқа жисмоний машқларни бажаришда ёшлардан тезкорлик билан вазиятни баҳолаш ва шу баҳо асосида ҳаракат шаклини бажаришга ўтишни тақозо этади. Бу тезкорликни, яъни энг қисқа вақтда, энг унумли (мақсадли) ҳаракатни амалга ошириш ҳамма ёшлардан талаб қилинади. Бу эса уларнинг мусобақавий фикрлаш доирасини ҳам кенгайтиришга олиб келади. Улар ичидан юқоридаги қайд этилганидек тез ўйлаб, тез ҳаракат қилиш натижасида биринчи, иккинчи ва ҳоказо ўринларда ушбу жараёнларни бажарганлар баҳоланади. Ушбу жараёнда жисмоний соғломлик билан тез қарор қабул қилиш тафаккури асосий манба бўлиб ҳисобланади. Бундай жараёнларда ёшлар ўзлари бажараётган машқларнинг мазмунини онгли равишда тушунсалар жараён самарали ва мазмунли кечади, ҳамда бу орқали улар ўз ҳаракатларини онгли бошқарадилар, яъни уларда тўғри ҳаракат тўғрисида тасаввур ҳосил бўлади. Бунда фикр юритиш фаолияти ёшларга ҳаракатларни айтиб бажариш, ўз ўртоқларининг ҳаракатларини кузатиш, таҳлил қилиш муҳим ҳисобланиб, улар **жисмоний маданиятнинг** таркибий қисмларини ташкил этади.

Нафосат тарбияси. Нафосат тарбияси (эстетик тарбия - лотинча «естезио» гўзалликни ҳис қиламан) - ўқувчиларни воқелик, табиат, ижтимоий ва меҳнат муносабатлари ва турмуш гўзалликларини англаш, идрок этиш ва тўғри тушунишга ўргатиш, уларнинг бадий дидини ўстириш, уларда гўзалликка муҳаббат ўйгоштиш, улар томонидан гўзалликни яратиш қобилиятларини тарбиялашга йўналтирилган педагогик жараён.

Нафосат тарбияси «бадий тарбия» сифатида ҳам қўлланилади. Умуман, нафосат тарбияси кенг маънога эга бўлиб, фақат санъат воситасидагина эмас, балки, ҳаёт, меҳнат, ижтимоий муносабатлар, табиат ва бошқалар воситасида гўзалликни ҳис қилишга йўналтирилган педагогик фаолиятни ўз ичига олади. Бадий тарбия эса санъат (адабиёт, мусиқа, қўшиқ, тасвирий санъатнинг бошқа йўналишлари) воситасида шахсда эстетик ҳис-туйуларни шакллантиришни назарда тутаяди.

Нафосат тарбияси инсонда гўзалликни ҳис қилиш туйғусини шаклланишига ёрдам беради, уни ривожлантиради. Инсон доимо ўз ҳаётини гўзаллик асосида қуришга интилади. Нафосат тарбияси ахлоқий, ақлий, ҳуқуқий, экологик, жисмоний ва меҳнат тарбияси билан чамбарчас боғлиқдир. Табиат, адабиёт, театр, мусиқа, шеърят, тасвирий санъат ва бошқаларга бўлган муҳаббат шахснинг ҳар томонлама ривожланишига хизмат қилади. Нафосат тарбияси ахлоқий тарбияни самарали ташкил этишда катта аҳамиятга эга. Нафосатдан роҳатланишда фақат санъат асарларигина эмас, балки эзгу ишлар, жамоага ҳурмат, садоқат, виждонан меҳнат қилиш муҳим ўрин тутаяди. Нафосат тарбиясининг моҳияти шундан иборатки, у гўзалликка бўлган муносабатни қарор топтиради. Гўзалликка бўлган туйғуни ривожлантирмай туриб, юқори меҳнат маданиятига эришиб бўлмайди. Меҳнат фаолиятида пайдо бўлган гўзаллик бутун тарихий тараққиёт босқичларида ривожланиб борди, у меҳнат фаолиятининг ўзига ҳам таъсир кўрсата бошлади. Меҳнат жараёнида тайёрланган ҳар бир буюм (товар)нинг аҳамияти, функцияси, зарурлиги инсоннинг табиий эҳтиёжларини қондириши жиҳатидангина эмас, балки унинг қанчалик гўзаллиги билан ҳам баҳоланади. Гўзаллик бу ҳаётнинг ўзи, табиат ҳамда инсон меҳнати натижалари, инсоний муносабатларнинг мукамаллигидир.

Нафосат тарбиясининг воситалари ўқувчиларнинг гўзалликни севиш руҳида тарбиялаш мақсадида теварак-атрофдан танлаб олинган турмуш, табиат, санъат гўзаллиги

ва болаларнинг бадиий фаолиятини ташкил этишга йўналтирилган педагогик жараёнда қўлланилувчи омиллар саналади.

Оила гўзалликнинг биринчи мактабидир. Оила аъзоларининг ўзаро муносабатлари, уй жиҳозлари, уларнинг ягона бирлиги, уйғунлиги, тартибли жойлаштирилиши, саранжом-саришталик, мактабнинг безатилиши, мактабдаги ёдгорлик ва аълочилар бурчаги кабиларнинг барчаси бевосита болаларда гўзалликни тарбиялашда катта таъсир кўрсатади.

Нафосат ҳақидаги тушунчаларни ўзлаштириб олиш, ажойиб санъат асарини саёз, паст савияда ёзилган асардан фарқлаш, ўз фикр-мулоҳазаларининг тўғри эканлигини қаттиқ туриб, ҳимоя қилишга ёрдам беради. Юқори синф ўқувчилари ҳаёт ва санъатда гўзаллик, хунуклик, завқ-шавқнинг хилма-хил турларига дуч келадилар. Улар гоёвий йўналиши ва мазмуни жиҳатдан турлича бўлган бадиий ҳамда санъат асарларни ўқийдилар, томоша қиладилар ва тинглайдилар. Ижтимоий ҳаёт ва санъатга оид ҳодисаларнинг моҳиятини тўғри тушунишда ўқувчиларга гўзаллик ва уни севиш мавзусидаги дарслар, шунингдек, синфдан ва мактабдан ташқари олиб бориладиган хилма хил машулотлар ёрдам беради.

Нафосат диди ўз табиатига кўра шахсга хос бўлган психологик ҳодисадир. Аммо шахс ижтимоий муносабатларнинг фаол иштирокчиси бўлганлиги учун у гўзалликни баҳолаш мезонларини пухта ўзлаштира олади. Нафосат диди шахснинг буюм ёки ҳодисага нисбатан муносабат билдириш тури, обектив нафосат ўлчови бўлиб, гўзаллик, хунуклик ва тубанликка баҳо беришда субектив ёндашувни ифодалайди. Дид саналади. Хуллас, мактаб ўқувчилари ўртасида нафосат тарбиясини ташкил этишда самарали шакл, метод ва воситалардан оқилона фойдаланиш ижобий натижалар беради.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ:

- 1.Тарбиявий иш методикаси фани нимани ўрганади?
- 2.Тарбиявий иш методикаси фанининг асосий мақсади ва вазифалари.
- 3.Тарбиявий иш методикасининг мақсадларини амалга ошириш тамойиллари.
- 4.Таълим – тарбия бирлиги деганда нимани тушунаси?
- 5.Тарбиявий иш методикасининг предметини таърифлаб беринг?
- 6.Тарбиявий иш методикасининг тадқиқот объекти.
- 7.Тарбиявий иш методикасининг бошқа фанлар билан ўзаро алоқаси.
- 8.Таълим-тарбияни демократлаштириш деганда нимани тушунаси?
- 9.Таълим – тарбияни инсонпарвалик руҳида олиб бориш деган тушинчани изохлаб беринг?
- 10.Инсонпарвалик сўзининг маъноси нимани англатади?
- 11.Тарбиянинг таркибий қисмларига изоҳ беринг!

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

- 1.Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, Тошкент., «Ўқитувчи»,1992.
- 2.И.А.Каримов. “Юксак маънавият – энгилмас куч” –Т.: Маънавият. 2008.
- 3.Ш.М.Мирзиёев “Ўзбекистон Республикаси ривожлантиришнинг 2017-2021 йиллар бўйича “Ҳаракатлар стратегияси”.-Т.: Ўзбекистон, 2017 .
- 4.Ш.М.Мирзиёев. “Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш - юрт тараққиёти ва халқ фаровонлиги гарови” –Т.: Ўзбекистон, 2017.
- 5.Р.Мавлонова “Тарбиявий иш методикаси” дарслик. Т. 2014.
- 6.Сафо Очил. “Мустақиллик маънавияти ва тарбия асослари” Т.,Ўқитувчи, 1997.
- 7.Абу Райхон Беруний “Ҳикматлар”. Тошкент, «Ёш гвардия»,1973.
- 8.Худойқулов Х.Ж. “Тарбиявий ишлар методикаси”. –Т.: ТТЙМИ. 2007 й.

2-Мавзу: Миллий тарбиянинг мазмуни ва моҳияти

РЕЖА:

1. Миллий тарбия тушунчасининг моҳияти.
2. Миллий кадриятлар асосида шахс дунёқаришини шакллантириш.
3. Умуминсоний тарбия мезонлари.

Таянч сўзлар: Миллий тарбия, маънавият, иймон, эътиқод, шахс, дунёқараш, умуминсоний кадрият, табиий кадриятлар, иқтисодий кадриятлар, ижтимоий-сиёсий кадриятлар, илмий кадриятлар, фалсафий кадриятлар, бадий кадриятлар, диний кадриятлар.

1. Миллий тарбия тушунчасининг моҳияти.

Мустақиллигимизнинг пойдеворини мустаҳкамлашда, Ўзбекистоннинг буюк давлатга айланишида таълим-тарбия ишларини оқилона йўлга қўйиш, фуқароларни замонавий илм-фан технологиялари ютуқлари билан мунтазам равишда таништириб бориш катта аҳамиятга эга. Бу тараққиёт тақдирини маънавий жиҳатдан етук, замонавий билимлар ва мураккаб технологияларни эгаллаган, иймони бутун, иродаси бақувват, теран фикрлайдиган, юксак салоҳиятга эга бўлган кадрлар ҳал этади. Юртимизнинг келажаги мамлакатимизнинг интеллектуал салоҳиятига, ақл-заковотига, миллий таълим-тарбия тизимини жаҳон андазалари асосида такомиллаштиришга, унинг миллий заминини мустаҳкамлашга, кадрлар тайёрлашга бевосита боғлиқ. Кадрлар тайёрлаш соҳасидаги давлат сиёсати инсонни интеллектуал ва маънавий-ахлоқий жиҳатдан тарбиялаш билан узвий боғлиқ бўлган узлуксиз таълим тизими орқали ҳар томонлама баркамол шахсни шакллантиришни назарда тутди. Бу ҳақда биринчи Президентимиз И.А.Каримов шундай деган эдилар: “Барчамиз яхши англаб олишимиз керакки, ҳаётимизнинг бошқа соҳаларидаги аҳвол, амалга оширилаётган ислохотларимизнинг самарадорлиги, аввало, халқ маънавиятининг тикланиши, бой тарихий меросимизнинг кенг ўрганилиши, анъаналаримизнинг сақланиши маданият ва санъат, фан ва таълим ривожини билан узвий боғлиқдир”³. Илм-фан, маданият, маърифат ва миллий тарбия ҳар қандай мамлакат ва халқни юксакликка кўтаради, унинг тараққиётини таъминлайди, келажагини олдиндан кўрсатиб беради.

Антропологларнинг шаҳодат беришларича, одамнинг ташқи кўриниши кечки палеолит - кроманонлар давридан буён ўзгармасдан келмоқда. Бу фикрнинг замонавий фанлар томонидан тасдиқланганлиги одамнинг биологик эволюцияси тугалланганлигини билдиради. Одамдаги эволюцион ривожланишнинг яқунланиши эса ундаги маданий ривожланишни бошлаб беради. Одамда олий тараққий этган турларга хос бўлган эмотционал-инстинктив хусусиятлар генетик мерос сифатида мавжуд бўлиб, бу хусусиятларни чақалоқ дунёга келганида, унинг ривожланишининг илк ойларида кузатиш мумкин. Ижтимоийлашув (социализация) эса одам моҳиятини гўдақликдан бошлаб камолатга эришув томонга ўзгартира боради.

Инсон ўзининг ижтимоий-маданий ривожланиши жараёнида аждодларининг миллий кадриятларини ижодий ўзлаштирувчи, замонавийлаштирувчи, бойитувчи ва ўзгартирувчидир. Ана шу инсоний бурчларнинг ҳар бир шахс томонидан мукамал бажарилиши ижтимоий тараққиётнинг бой, ранг-баранг маданий оқимларини ҳосил қилади, сақлаб туради. Шу нуктаи назардан, ҳар бир инсон ўзида тарихий, ижтимоий, маданий-миллий кўрсаткичларни мужассамлаштирувчи тарбия маҳсулидир. Турли халқларнинг бир-бирларини танишида, билишида, билвосита ва бевосита миллатлараро мулоқотларда инсоннинг миллий жиҳатлари алоҳида қизиқиш уйғотган. Қадим

3. И.А.Каримов “Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда”. Тошкент 2000 й.

замонларда ҳам тарихчилар, сайёҳлар, қомусий билимга эга мутафаккирлар (Ибн Батута, Страбон, Абу Райхон Беруний, Луи Гонсалес де Клавихо, Ҳерман Вамбери ва бошқалар) қолдирган асарлар, ижтимоий-фалсафий, ахлоқий таълимотларда ҳам бошқа халқлар ҳаётини қиёсий ўрганиш йўналиши мавжуд эди.

XIX асрга келиб гарб ижтимоий фанларида бошқа халқлар миллий-маданий хусусиятларини тадқиқ, қилувчи культурантропология ва сотциология йўналишлари махсус фанларга айланди. Бу фанлар «бошқа дунё кишиси» муаммосини ўргана бошлади. Аслида эса бу – бошқача тарбия – миллий тарбиянинг тизим, услублари, мақсадларидаги хусусийликларни илмий нуқтаи назардан ўрганиш даври бошланганлигини англатар эди. XIX аср учун «бошқа дунё кишиси»ни ўрганиш таракқийпарвар янгилик эди. Зеро, культурантропология «Бошқа мамлакат, миллат кишиси қанақа?», «У ўзини ўраб олган дунёни, борликни қандай идрок қилади?», «У яхшилик ва ёмонликни қандай тушунади?», «У ўз хатти-ҳаракатларида қандай мезонларга асосланиб йўл тутади?» каби саволларга жавоб излар эди. Одамларнинг дунё ҳақидаги билимлари ортиб, янги ерлар очилиб, савдо-сотик, муносабатлари кенгая боргани сари ушбу муаммога қизиқиш ҳам орта борди. Айниқса, Европада капиталистик жамиятнинг шакллана бориши ва шу билан боглик, ижтимоий-иқтисодий ўзгаришлар, айниқса, мустамлакачилик даври у ёхуд бу халқларнинг миллий хусусиятларини ўрганишга кучли туртки берди. Чунки, мустамлакачи, миссионер, плантаторлар ўз мустамлакалари – маҳаллий халқлар ҳақида ҳеч бўлмаса ибтидоий тасаввурга эга бўлишлари ўзлари учун фойдали эди. Қолаверса, бу масала мустамлакачиликнинг келажаги – маҳаллий халқларни «маданий-оқартув» орқали инглизлаштириш, франтсузлаштириш, яъни маданий-маънавий мустамлакаларга айланттиришнинг самарадорлигини таъминлаш учун ҳам керак эди.

Миллий тарбиянинг этнопедагогик қирраларини илк бор кашф этган олимлардан бири – культурантрополог М.Мид бўлди. Унинг тадқиқотлари нафақат гетеростереотип (бир халқнинг бошқа халқлар ҳақидаги билимлари йигиндиси)нинг, балки осиелик ва африкаликларда автостереотип (ўз халқи ҳақидаги билимлар йигиндиси)нинг шаклланишига, бошқача қилиб айтганда, ўзлигини англашга ҳам туртки бўлди. Биз учун ушбу тадқиқотнинг педагогик жиҳати муҳимдир. Зеро, М.Мид томонидан 1927 йили нашр этирилган «Coming on' age Samoa» («Самоада улгайиш») китоби тарбиянинг миллийлигига асосланган илк илмий-тадқиқот натижасидир. Шунингдек, Ал-Хусрий араб тилининг илмий атамаларини яратишга чақириб, «**миллий тарбия**» тушунчасини илк бор илмий-педагогик муомалага киритди. Шу тариқа миллий тарбия, бир томондан, мулкдор бойлар орасида мавжуд «ўз манфаатларини миллат манфаатидан юқори қўйиш ва очкўзликка, иккинчи томондан, мутаасиб руҳонийларнинг «таракқиётга элтувчи илгор гоюларга душманлиги»га қарши курашда самарали қурол бўлиб хизмат қилди.

Миллий тарбиянинг манбаи – миллийлик! «Миллат», «миллийлик», «миллий гурур», «миллий одоб», «миллатлараро мулоқот маданияти» тушунчаларининг ўзагини арабча «мил» сўзи ташкил қилади. Бу сўз арабчада «ўзак», «туб моҳият», «негиз» маъноларини англатади. «Миллат» сўзи эса бир неча маънони: 1) дин: мазҳаб; 2) уммат: бир мазҳабга мансуб аҳоли; 3) халқ маъноларини англатади.

«Миллат», «миллийлик» тушунчаларининг талқини билан танишар эканмиз, уларнинг гарбона ва шарқона тарзлари бор эканлигини кўраимиз. Аниқроғи, гарбий талқин христиан, шарқий талқин эса исломий ўзакларга бориб туташади. Яъни Европа халқлари тилларига «миллат» тушунчаси лотинча «натио» - қабила, халқ сифатида христиан дини билан бирга кириб келган бўлса, Осиёга эса ислом таълимоти орқали юқоридаги уч хил маънода кириб келиб сингди.

«Тарбия» сўзи «миллий тарбия» тушунчасининг таркибий қисми бўлганлиги туфайли бу тушунчага ҳам янгича ёндошган ҳолда, ҳолис илмий-педагогик таъриф бермоқ керак. Арабча «тарбия», «тарбият» сўзлари 1) парвариш қилмоқ; таълим бермоқ; ўргатиш; одоб ўргатиш; 2) навозиш, меҳрибонлик кўрсатиш: кўз-қулоқ бўлиш; ҳимоя қилиш каби кўп қиррали мазмунга эга. «Тарбиячи» эса шу кўп қиррали тарбиявий фаолиятни амалга

оширувчи одам, демакдир. Демак, миллий тарбиянинг лугавий маъносини «ёш авлодларни ўз халқига хос миллий фазилатлар намунасида шакллантириш, таълим бермоқ» сифатида аниқлаш мумкин. Бу ўринда тарбиявий манба сифатида Зардуштийлик динининг муқаддас китоби бўлмиш “Авесто” гурури аҳамиятга эга. Унда инсоннинг баркамол бўлиб етишишида унинг сўзи, фикри, иши бирлигига гурури эътибор берилган. Бу ахлоқий учлик энг қадимги даврлардан бошлаб, ундан кейин яратилган барча маърифий асарларга асос бўлган, десак, хато қилмаган бўламиз. Мана шунга асосан, “Авесто”нинг энг асосий манбаси бўлган Зардуштийлик тўғрисида сўз борганда у тўғрилиқ билан яшаш ва ахлоқий унсурларга асосланганлигини таъкидлаш лозим. Айниқса, “Авесто”да инсон тарбиясига, инсонларнинг жамиятда тутган ўрнига муносабати тўлиқ ёритилган. Зардушт таълимотида тарбия ҳақида қуйидагича фикр билдирилган. “Тарбия — ҳаётнинг энг муҳим тиргаги (таянчи) бўлиб ҳисобланиши лозим. Ҳар бир ёшни шундай тарбиялаш зарурки, у, аввало, яхши ўқишни ва сўнгра эса ёзишни ўрганиши билан энг юксак поғонага кўтарилсин ва яна яхши овқатланадиган халқдан яхши насл — соғлом авлод қолади” – деб таъкидланади.

Тарбия ижтимоий ҳодиса сифатида. Тарбия кишилик жамиятининг пайдо бўлиши билан вужудга келди, таракқий этди, жамиятнинг ўзгариши билан тарбия ҳам ўзгариб борди. Тарбия хулқни бошқариш ва белгилаш, бир-бирини талаб этадиган ва белгилайдиган таркибий қисмлар — ахлоқий онг, ахлоқий фаолият ва ахлоқий муносабатларнинг мураккаб йигиндисидир. Тарбия шахсни мақсадга мувофиқ такомиллаштириш учун уюштирилган педагогик жараён бўлиб, тарбияланувчиларнинг шахсига мунтазам ва тизимли таъсир этиш имкониятини беради. Тарбия — ўсиб келаётган авлодда ҳосл қилинган билимлар асосида ақлий-ахлоқий дунёқарашни, инсоний эътиқод, бурч ва масулиятни, жамиятимиз кишиларига хос бўлган ахлоқий фазилатларни яратишдаги мақсадни ифодалайди. Тарбия деб тарбиячи ўзи хоҳлаган сифатларни тарбияланувчилар онгига сингдириши учун уларнинг руҳиятига маълум мақсадга кўра тизимли таъсир кўрсатишига айтилади. Тарбия бола тугилганидан умрининг охиригача давом этадиган жараён дир. Тарбия — бирор мақсадга қаратилган жараён, доимо муайян режага эга бўлади ва бунинг учун махсус ваколати мавжуд бўлган кишилар томонидан амалга оширилади. Ҳамма даврларда ҳам тарбиячилар ёшларнинг ахлоқи ва одоби, иймони ва виждони, билими, малакаси, хатти-ҳаракати, йўналиши, тарихий тажрибаси, давр талаблари ва эҳтиёжлари, истиқлол вазифалари билан уйғунлаштириб шакллантиришга, ривожлантиришга ҳаракат қилганлар. Ўз ақлига инсон кучи, билими ва иродаси билан бажарилиши мумкин бўлган муайян мақсадларни қўйган давлатлар ҳам таълим-тарбия ишларига бефарқ қарамаган. Ўрта Осиё мутафаккирларининг тарбия ҳақидаги фикрлари, ўғитлари шундай кучга эгаки, улар ёшлар қалбида инсонийлик уруғларининг кўринишига, гурури ҳаёт йўлига олиб чиқишига ёрдам беради. Шу боис биз учун кадрли бўлган алломаларимиздан Баҳовуддин Нақшбанд, Абу Наср Форобий, Юсуф Хос Ҳожиб, Кайковус, Абу Райхон Беруний, Абу Али ибн Сино, Умар Хайём, Алишер Навоий, Абдурахмон Жомий, Жалолоддин Давоний, Мунаввар қори, Абдулла Авлоний, Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий, Асқар Зунунов ва бошқаларнинг таълим-тарбия ва маърифат ҳақидаги гояларидан кенг фойдаланиш бугунги кун талабига жавоб бера оладиган ёшларни тарбиялашда муҳим омил бўлиб ҳисобланади.

Баҳовуддин Нақшбанднинг таълим-тарбия ҳақидаги фикр-мулоҳазалари ва панд-у насиҳатлари гоят қимматлидир. У баркамол инсонни тарбиялаш дастлаб одобдан бошланишини таъкидлаб, шундай деган эди: “Адаб хулқни чиройли қилиш, сўз ва феълни соз қилишдир... Адаб саклаш — муҳаббат самараси, яна муҳаббат дарахтининг гурури ҳамдир. Агар адабдан озгина нуксонга йўл қўйсангиз ҳам, нимаики қилсанг, беадаблик кўринади. Одам ўзини бир хил сифат ва кўринишда олиб юриши лозимки, токи одамларда унга тасарруф (таъсир қилиш) таъмаси пайдо бўлмасин“.

Абу Наср Форобий биринчи бўлиб таълим ва тарбияга таъриф берган олимдир. “Таълим сўз ва ўрганиш билангина амалга оширилади. Тарбия эса, амалиёт, иш-тажриба билан, яъни шу йўл орқали амалга оширилади”, дейди у.

Абу Наср Форобийнинг фикрича, ҳар бир шахс муносиб одам бўлиши учун унга таълим ва тарбия зарурдир. У таълим орқали назарий муваффақиятга эришади. Тарбия орқали эса кишилар билан мулоқотни, ахлоқий кадр-қимматни ва амалий фаолиятни ўрганади. Форобий болаларнинг феъл-атвориغا қараб тарбия жараёнида “қаттиқ” ёки “юмшоқ” усуллардан фойдаланиш керак, деб ҳисоблайди:

1. Тарбияланувчилар ўқиш-ўрганишга мойил бўлса, таълим-тарбия жараёнида юмшоқ усул қўлланади.

2. Тарбияланувчилар ўзбошимча, итоатсиз бўлса, қаттиқ усул қўлланилиши лозим, деган фикрни билдиради.

Юсуф Хос Ҳожиб тарбияни жуда мураккаб жараён деб тушунади. У тарбия кишини эзгуликка ўргатмоғи керак. Эзгунинг ҳар иши чиройли, ҳар бир қадами гўзал. Эзгулик асло қармайди. Тарбия белдан мадорни, тандан қувватни, кўздан нурни, дилдан оромни талаб қилади, деган фикрни билдиради.

Кайковус ўзининг “Қобуснома” асарида, бола тарбиясида талабчанлик билан меҳрибонликни бирга олиб боришни таъкидлайди: “Ёш бола илм билан адабни таёқ билан ўрганур, ўз ихтиёри билан ўрганмас. Аммо фарзанд беадаб бўлса ва сенинг ул сабабдан қаҳринг келса, ўз қўлинг билан урмагил, муаллимларнинг таёғи билан қўрқитгил. Болаларга муаллимлар адаб берсинлар, токи сендан ўғлингнинг кўнглида гина бўлмасин”.

Абу Райхон Беруний инсон ва ахлоқий тарбия ҳақида фикр юритар экан, “Инсонга ер юзини обод этиши ва уни бошқариб туриши учун ақл-заковат ато этилган, шунинг учун ҳар бир инсон юксак ахлоқли бўлиши лозим”, дейди.

Абу Али ибн Сино бола тарбияси ҳақида фикр билдирар экан, бола тарбиясини унга исм қўйишдан бошлашни лозим деб топади. “Болага муносиб исм танлаш ота-онанинг дастлабки олийжаноб вазифаси, бола тарбияси билан авалло ота-она шуғулланиши керак”, дейди.

Умар Хайёмнинг таъкидлашича, тарбиянинг мақсади “Соғлом фикр, зийрак ақл ва ўткир зеҳнга эга бўлган инсонни шакллантиришдан иборат бўлмоғи керак. Фақат чуқур зеҳнгина баркамол халқни қондира оладиган илҳомга эришиши ва унинг ёрдами билан юксак ақл-идрок, фаросатни ҳосил қилиш мумкин, лекин шунинг ўзи кифоя қилмайди, инсон юксак ахлоққа эга бўлиши яқинларини севиши лозим”.

Алишер Навоий бола тарбияси билан оила ҳамда мактабда шуғулланиш, шунингдек, бола тарбиясини олиб бориш жараёнида намуна услубидан фойдаланиш мақсадга мувофиқ эканлигига алоҳида урғу беради. Тарбия ва таълим ишлари ўқитувчи ҳамда ота-оналар томонидан олиб борилиши лозим. Мутафийкир болалар билан муносабатда бўлиш чоғида улар томонидан йўл қўйилган хатоликларни бартараф этишда уларга жисмоний жазо беришдан сақланиш, аксинча, ҳушмуомалалик билан йўл қўйилган хатоларнинг моҳиятини уларга тушунтириш зарурлигини, бироқ бу ўринда маълум меъёрга амал қилиш зарурлигини айтади. Алишер Навоий ўқитувчининг, айниқса, талабчан бўлиши, болаларнинг пухта билим олишлари ва уларда ахлоқий сифатларнинг шаклланишида муҳим аҳамиятга эга, деб ҳисоблайди.

Абдурахмон Жомий, аввало, тарбия ҳақида фикр юритар экан, ҳар бир нарсани ҳам парвариш этса, ундан яхши натижа чиқишини, инсонни ҳам яхши тарбия этса, у баркамол бўлишини алоҳида таъкидлайди.

Жалолиддин Давоний “Боланинг тарбия олиши, одоб-ахлоқли бўлиши унинг кейинги тарбиясига боғлиқ. Чунки ҳаётда ҳар куни бола кўрадиган, мулоқотда бўладиган нарсалар унинг хулқига яхши ва ёмон томондан таъсир этади. Болада ҳар куни инсоний хислатлар: юриш-туриш қоидалари, ҳушмуомалалик, ота-она ва бошқа ўзидан катта ёшлиларни ҳурмат қилиш, тўғрилиқ ва ростгўйликни ўрганиш, ширинсуханлик, камтарлик, сўзлашув одобига риоя қилиш кундалик турмушда ўрганилади”, дейди.

Маҳмудхўжа Бехбудий таълим-тарбия ишии ижтимоий ҳаёт, жаҳон миқёсида содир бўлаётган воқеалар билан боғлиқ ҳолда олиб боришни талаб этади. У ёшлар тарбиясида, оила, ота-оналар алоҳида мавқега эга эканини, мактаб тарбияси билан оила тарбияси узвий бирликда олиб борилиши кераклигини таъкидлайди.

Мунаввар қори болалар тарбиясида фақат ота-оналар эмас, балки муаллим ва кенг жамоа жавобгар эканлигини айтиб, улардан болаларни ахлоқли қилиб тарбиялашни талаб этади. У ёшларни билимларни пухта эгаллашга, меҳнат қилишга, умуминсоний кадриятларга садоқатли бўлишга чорлайди, ота-оналарни фарзандларида маънавият, нафосат, гўзаллик тугйуларини ривожлантиришга даъват қилади.

Абдулла Авлонийнинг фикрича, ахлоқ бу хулқлар мажмуйидир. Хулқ эса, кишида ўз-ўзидан пайдо бўлмайди. Уларнинг шаклланиши учун маълум бир шароит, тарбия керак.

Асқар Зунуновнинг флқрича, тарбияда билим ва тажрибага эга бўлган, миллий кадриятлардан хабардор ўқитувчи болаларни билимли, гўзал хулқли қилиб етиштириши шубҳасиздир. Аммо уларнинг болаларга берадиган тарбияси тарбиянинг асосий замини бўлган оила, тарбия илмидан хабардор ота-она. Айниқса, иффат, шарм-ҳаё, ор-номус, сабр дурдоналаридан зийнатланган, бахт-саодати мужассам бўлган она тарбияси даражасида бўлмайди.

Жамиятимизнинг, халқимизнинг минг йиллик маънавий-ахлоқий юксалиш тажрибасини ўзида жамлаган Ислом маданиятини тиклаш ўз тақдирини ўзи белгилаш, тарихий хотирага, маданий-тарихий бирликка эга бўлиш йўлидаги гоят муҳим қадам бўлди. Маънавий кадриятларнинг яна бир қудратли манбайи анъанавий оила ва қариндошлик муносабатлари одобидан иборатдир. Катталарни ҳурмат қилиш, ўзаро ёрдамлашиш, келажак авлод ҳақида гамхўрлик қилиш хамиша унинг асосий қоидалари бўлиб келган.

Қадриятлар — инсон учун аҳамиятли бўлган миллат манфаатлари йўлида хизмат қиладиган эркинлик, ижтимоий адолат, тенглик, ҳақиқат, маърифат, гўзаллик, яхшилик, ҳалоллик, бурчга содиқлик сингари фазилатларни ўзида мужассамлаштиради. Қадриятлар ўзининг мазмун-моҳиятига кўра бир неча турларга бўлинади, яъни:

- **табиий қадриятлар** (яшаш учун зарур булган табиий шарт-шароитлар);
- **иқтисодий қадриятлар** (ишлаб чиқариш кучлари ва воситалари);
- **ижтимоий-сиёсий қадриятлар** (эркинлик, тенглик, адолат, тинчлик, ҳамкорлик);
- **илмий қадриятлар** (билимлар, тажрибалар, ютуқлар);
- **фалсафий қадриятлар** (гоялар, мафқуралар, концепсиялар);
- **бадний қадриятлар** (санъат, адабиёт, маданият);
- **диний қадриятлар** (иймон, эътиқод, виждон, савоб).

Шу билан бирга, кадриятларнинг миллий ва умуминсоний турларга ажратилиши анъана тусига кирган. Миллий кадриятлар маълум бир миллат, халқ ва элатларнинг ўз тарихий тараққиётида яратадиган барча моддий ва маданий (маънавий) бойликлари йигиндисидан иборатдир.

Анъана- (лотинча традо-узатиш) бу ўзига хос ижтимоий ҳодиса бўлиб, кишиларнинг онгида, ҳаётида ўз ўрнини топган, авлоддан-авлодга ўтадиган, такрорланадиган, ҳаётнинг барча соҳаларида (умум ёки маълум гуруҳ томонидан) қабул қилинган тартиб ва қоидалардир.

Одат (урф-одат) — кишиларнинг турмушига сингиб кетган, маълум муддатда такрорланиб турувчи хатти-ҳаракат, кўпчилик томонидан қабул қилинган хулқ-атвор қоидалари. Масалан:

- кичикларнинг катталарга салом бериши;
- меҳмонларга алоҳида ҳурматда бўлиш;
- байрам арафасида касал, ожиз, қийналганлардан хабар олиш;
- ёрдам лозим бўлганларникига ҳашарга бориш, қабилар ўзбек халқининг яхши одатлари ҳисобланган.

Маросим — анъана ва урф-одатнинг таркибий қисми бўлиб, инсон ҳаётидаги муҳим воқеаларни нишонлашга қаратилган расмий ва руҳий кўтаринкилик, тантанавор вазиятда ўтадиган ўзининг умумий қабул қилинган рамзий ҳаракатларига эга бўлган ҳаётий тадбир. Масалан:

- исм қўйиш маросими; - никоҳдан ўтиш маросими; - хотирлаш маросими;
- уруг қадаш маросими; - ўримга кириш маросими ва бошқалар.

2. Миллий қадриятлар асосида шахс дунёқаришини шакллантириш.

“Қадрият” тушунчасининг илмий истеъмолга олиб кирилганига кўп вақт бўлмаган, аммо унинг негизи, инсоннинг ижтимоий фаолияти эканлиги мудом эътироф этилган. Антик давр мутафаккирларида “қадрият”, “қадр”, “қадрлаш” тушунчаларини ижтимоий борлик, инсон фаолиятининг баҳоси, баҳоланиши бошқалар томонидан маълум бир нормалар асосида қадрланиши тарзида тушунганлар. Масалан Аристотелнинг фикрига кўра, қадрият ҳодисаларга баҳо, муносабат, яхшилик ва ёвузлик тушунчаларида талқин қилинади.

Фалсафа қомусий лугатида “Қадрият – воқеликдаги муайян ҳодисаларнинг умуминсоний, ижтимоий – ахлоқий, маънавий – маданий аҳамиятини кўрсатиш учун қўлланадиган фалсафий тушунча. Қадриятлар ичида энг биринчиси ва энг умумийси ҳаётнинг ўзидир, чунки ҳаётдан маҳрум бўлиш қолган барча қадриятлардан фойдаланишни йўққа чиқаради. Қадриятларнинг мазмуни жамиянинг моддий неъматлар ишлаб чиқариш жараёнлари билан боглиқдир. У кенг маънода маданият дунёсидир, бу эса инсон маънавий ҳаётининг ҳамма фаолиятининг қимматини белгиловчи баҳодир.

Юқоридаги фикрлардан келиб чиққан ҳолда, қадриятларни ўз моҳияти ва амал қилиш доирасига қараб бир неча шаклларга бўлиш мумкин:

- 1.Моддий қадриятлар -мехнат ва мехнат куруллари, моддий неъматлар.
- 2.Маънавий қадриятлар -маънавият, маданият илмий фалсафа, ахлоқий-эстетик қарашлар, диний, тарихий, бадиий, дунёвий қимматли номоддий бойликлар.
- 3.Табиий қадриятлар -инсонни ўраб турган ва инсоният яшаши учун зарур бўлган табиий бойликлар, ўсимликлар, ҳайвонот олами, ер ости ва ер усти бойликлари, тупроқ, сув, ҳаво кабилар.
- 4.Иқтисодий қадриятлар -техника ва технология, шунингдек, мехнат бозори муносабатлари ва ҳоказо.
- 5.Ижтимоий–сиёсий қадриятлар -давлатчилик, демократия, адолат, тинчлик, мустақиллик.

Миллий қадриятлар умуминсоний қадриятлардан муайян миллат ёки элатнинг манфаатлар йигиндисини ташкил этиши билан фарқланади. Бир миллат қадриятлари бошқа миллат томонидан қабул қилинмаслиги мумкин. Шунга қарамай, ҳар бир миллат бошқа миллат учун қимматли бўлган қадриятларни ҳурмат қилмоғи маънавиятдир. Зеро, маънавиятнинг асосий ўзаги – миллий, умуминсоний ва шахсий қадриятлардир. Миллий қадриятларга тўхталганда, алоҳида шахслар яратган қадриятларни эътироф этиш лозим. Алоҳида шахсларнинг қадриятлари ҳам миллий, ҳам умуминсоний қадриятлар даражасига кўтарила олишини халқимиз тарихидан кўплаб мисоллар келтириб исботлаш мумкин. Масалан, Фаронийнинг “Астрономия негизлари”, Ибн Синонинг “Тиб қонунлари”, Берунийнинг “Менералогия”си, Форобийнинг “Фозил одамлар шахри” асари, Бухорий, Термизий, Нақшбандий, Кубровий, Яссавийларнинг маънавий меросларини келтириш мумкин.

Миллий маданият ва қадриятларнинг мазмунини билиш, уларга эътиқод қилиш, ёш авлод онгига инсонпарварлик ва ватанпарварлик туйғуларини шакллантиради. Ватан бахт-саодати ва миллий истиклолимиз йўлида фидокорона мехнат қилишга, комил инсон бўлиб вояга етишга ундайди. Миллий қадриятлар бир миллат аъзолари минг йиллар давомида яратган моддий ва маънавий маданият бойликлари, миллий тил, миллий адабиёт, унинг психик ифодаси, характери, ижтимоий-сиёсий қарашлари, шарқона ахлоқий принциплари, урф-одатлари, анъаналари кабилардир.

Умуминсоний кадриятлар эса жамият тараққиёти дивомиди такомиллашиб бориб, кишиларга ҳаётнинг мазмунини чуқурроқ тушиниш, ўзларининг хатти-ҳаракатларини маънавий мезонлар талабига мослаштириш имконини беради. Умуминсоний кадрият-жамият ва одамзод насли учун энг кадрли ва умумижтимоий аҳамиятга эга бўлган нарсалар, ҳодисалар, сифат, фаолият ва бошқаларнинг исми ёки номини эмас, балки уларнинг ижтимоий кадрини ифодалаш учун ишлатиладиган аксиологик тушунчадир. Ёшларимиз онгига сингдириладиган миллий истиқлол гоёси маънавий мерос асосидаги умуминсоний кадриятга таянади. Умуминсоний кадриятлар алоҳида халқларнинг, миллатларнинггина эмас, балки башариятнинг мулкидир. Зеро, миллат ўз кадриятини бошқа миллат кадриятидан айри ҳолда ярата олмайди. Миллий ўзликни англашда миллий гоё, мафкура ва миллатга хос бўлган янгилиниш жараёнлари жадал ривожланмоғи лозим.

Ёш авлодга таълим-тарбия, билим бериш, уни ижтимоий ҳаёт ва фаолиятга тайёрлашнинг асосий мезонларидан биридир. Таълим - тарбия орқали ёшларнинг миллий кадриятлар сирасига кирувчи ахлоқий фазилатлари шаклланади, жамиятдаги гоёвий, мафкуравий жараёнларга нисбатан муносабати ўзгаради ва баркамол шахс бўлиб етишишида имкониятлар пайдо бўлади. Шахснинг ижтимоий мавқеини аниқлашда, жамиятнинг ижтимоий-сиёсий тизимини ислоҳ қилиш, ижтимоий тартиб ва барқарорликни қўллаб-қувватлаш, ижтимоий назоратни амалга оширишда таълим-тарбия жараёни муҳим аҳамият касб этади. Биринчи президентимиз И.А.Каримов оила кадриятлари ёшларнинг баркамол инсонлар бўлиб шаклланишига алоҳида аҳамиятга эгаллиги, халқимиз мустабидлик даврида ҳам ўз қиёфасини унутмагани, инсонийлик ўзбек халқи кадриятини асоси эканлигини таъкидлайди. Ҳар қайси мамлакат, энг аввало, ўзининг юксак маданияти ва маънавияти билан қудратлидир. Мустақиллигимизнинг бошидаёқ юртимизда маънавий меросга асосланган кадриятларни тиклаш, маънавий ва маърифат ишларига алоҳида аҳамият бергани муҳимдир.

Ўзбекистонда умуминсоний кадриятларга ҳурмат, азалий миллий ёндашув саналади. Халқимизга хос бўлган меҳмондўстлик, биродарлик, дўстлик, садоқат, ҳалимлик умуминсоний ҳамжиҳатликнинг асосини ташкил этади. Умуминсоний манфаатларга миллий тикланиш гоёсининг уйғунлашуви истиқлолга эришган ватанимиз ташқи ва ички сиёсатининг ўзагини ташкил этади. Миллий ўзликка эгаллик, озодлик, хурриятни қўлдан бермаслик, уни олий кадрият деб билиш миллий менталитетимизнинг негизидир.

Шу боис, ёшларни эзгуликка йўғрилган кадриятлар асосида тарбиялаш, уларга ватанпарварлик гоёларини сингдириш муҳимдир. Ватанпарварлик, энг аввало, давлатимиз рамзлари байроқ, мадҳия, гербимизда ўз ифодасини топган. Тил орқали эса юртимизни улуглаймиз, ёшларимизни унинг кадрига етишга чақирамиз. Рамзларда халқимизнинг орзу-умидлари, ҳаёт йўли, урф-одатлари, табиатга бўлган муносабати, кадриятларига содиқлиги, меҳр-муҳаббати қабилар ўз аксини топган. Ватан она алласига йўғрилган бешиқдан бошланиб, ота-онани танлаб бўлмаганидек, Ватан ҳам танланмайди. Ватанни севиш, ардоқлаш, тараққий етишига ҳиссасини қўшиш имкониятига эга. Шу орқали у ҳаётда ҳам ўзига, ҳам оиласига бахт бера олади. Халқимизда ота-она қанчалик улугланиб, ардоқланса, тугулиб ўсган Ватан шунчалик кадрлидир. Катталарга ҳурмат, кичикларга иззат ўзбек менталитетига хос хусусиятдир. Шунинг учун ҳам ёшлар онгига миллийлигимизга хос бўлган ор-номус, миллий гурур, меҳрибонлик, виждонлилик, садоқат, меҳмондўстлик, аҳиллик, ота-боболардан фахрланиш, насл-насабини улуглаш қабилар ёшларни ватанпарвар бўлишга ундайди. “Ўзбекистон танлаган йўл-умуминсоний ва умумэтироф этилган демократик кадриятларга эришишга қаратилган, кўп асрлик маданиятимизнинг энг сара ютуқлари, миллий анъаналаримиз” аждоқларимиз динига бўлган садоқатимиз билан уйғунлашиб кетган йўл-биз учун ўзгармасдир.

Ёшлар тарбиясида барқарор кадриятларнинг аҳамияти катта. Ёшларимиз орасида баъзида лоқайд, ижтимоий-тараққиётнинг ўзига хос томонларидан беҳабар, худбин, мустақил фикрдан йироқлари ҳам учраб турадики, айнан шулар орасидан оммавий

маданиятга берилиб, ўзлигини унитаётганлар, гиёҳвандлар, ичкиликка берилганлар чиқаётгани ачинарли ҳолдир. Албатта, ёшларнинг бундай йўлларга кириб кетиши жамиятимиз ва ижтимоий тараққиётимиз учун катта хавфдир. Чунки ёшлар жамиятимизнинг таянчи экан, нафақат уларнинг жисмонан соғломлиги, балки руҳан маънавий соғломлиги ҳам катта аҳамиятга эгадир. Қадриятларни теран англаган ёшлар ота-оналари яратиб берган имкониятлар ва шароитлардан фойдаланибгина қолмай, ўзлари ҳам келажаклари учун ҳаракат қиладилар. Бу борада мукамал билим олиб, уни ҳаётга тадбиқ эта билиш катта аҳамиятга эгадир.

Қадриятлар уйғунлиги инсоннинг комил инсон даражасига етиш учун интилишида, эркин яшашида, фаровон ҳаёт кечиришида алоҳида восита ҳисобланади. Қадриятларни асраб-авайлаш, ривожлантириш ижтимоий тараққиёт учун муҳимдир. Демак, ҳаёт тарзини ўзгартириш учун тафаккурни ўзгартириш керак. Ёшлар ўз фикрлаш тарзига эга бўла борган сари ўзлигини, маънавий меросимизнинг аҳамиятини англай бошлайдилар. Шунинг учун аввало ёшларда фикрлаш қобилиятини шакллантиришга алоҳида эътибор бериш керак.

Шундай қилиб, истиқлол даврида эришилган энг катта ижтимоий тараққиётдаги ютиқ бу миллий ўзликни англаш даври бўлди. Аждодларимизга хос меҳнатсеварлик, адолатпарварлик, ҳалоллик, инсонпарварлик миллий истиқлол гоёси ёшларга етказилмоқда ва шакллантирилмоқда. Мустақилликни асраш ва уни тараққий эттириш эътиқодли, элим деб, юртим деб яшаш, ҳар бир инсоннинг юрагидан жой олмоқда. Миллий ўзликни англашда янги қадриятларнинг ўрни муҳимдир. Уларни халқимиз ўзининг эҳтиёжларига мувофиқ умуминсоний қадриятлар билан уйғунлаштирилмоқда. Қайсидир халқ учун қадриятли бўлган воқеа, жараён, нарса предмет бошқа миллат учун аҳамиятсиз бўлиши мумкин. Маънавий маданияти юксак ўзбек халқининг қадриятлари ҳам аждодлари мероси каби юксакдир. Қадриятларни халқнинг ижтимоий онгидан, маънавияти ва маданиятидан, ҳеч қачон сиқиб чиқариш мумкин эмас. Зеро, мустақилликнинг маънавий асосларини мустаҳкамлашда миллий ва умуминсоний қадриятлар уйғунлиги муҳим аҳамиятга эга.

3. Умуминсоний тарбиянинг мезонлари.

Ўзбекистонда умуминсоний қадриятларга ҳурмат азалий миллий ёндашув саналади. Халқимизга хос бўлган меҳмондўстлик, биродарлик, дўстлик, садоқат умуминсоний ҳамжиҳатликнинг асосини ташкил этади. Мамлакатимиздаги ижтимоий – иқтисодий, маданий-сиёсий юксалиш, миллатлараро толерантлик асосида тинчлик ва хотиржамлик, барқарорликни соқлаб қолиш йўлидаги матонатли кураш, бағрикенглик ва виждон эркинлиги, маънавий меросимизни тиклаш, миллий ва умуминсоний қадриятларни эъзозлаш, тараққиёт сари босқичма – босқич ҳаракат ҳамиша ва ҳар қадамда умуминсоний манфаатлар билан интеграллашув негизида амалга ошириб келинди. Мустақилликнинг илк йиллариданоқ Республикамиз равнақига энг катта тўсиқ – бу гоёвий бўшлиқ эканлиги ҳар қадамда сезилган. Бугун жамиятимизда яшаётган ёшларимизнинг ҳаётда ўз ўринларини топишлари учун миллий ва умуминсоний қадриятлар уйғунлиги асосида соғлом муҳит ва кенг имкониятлар яратилмоқда. Мактаб, ва олий ўқув юртларида миллийликка асосланган диний қадриятлар фарзандлар онгига сингдирилмоқда. Аммо маълум бир сабабларга, айниқса “оммавий маданият” таъсири остида ахлоқсизлик, ота-онага нисбатан лоқайдлик, катталарга нисбатан ҳурматсизлик, худбинлик кабиларнинг авж олаётганига диний билимсизлик ҳам сабаб бўлаётгани сир эмас.

Юкоридагилардан келиб чиқиб, қуйидаги вазифаларни амалга ошириш ёшларимиз онгида миллий ва умуминсоний қадриятлар уйғунлигини сингдириш муҳим аҳамиятга эга:

- ёшларимиз онгига нафақат дунёвий билимларни, балки миллий ва диний билимлардаги эзгу қадриятларни сингдиришни кенгрок йўлга қўйиш;
- миллий қадриятлар асосидаги урф-одат, анъана ва маросимларни мустақиллик даврида

шаклланган янги кадриятлар билан бойитиш;

- миллий ва умуминсоний кадриятлар уйғунлигини ҳалоллик, багрикенглик, миллатпарварлик, ватанпарварлик, ахлоқийлик, илм-фанга ва ватанга фидойлик каби тушунчаларни тарғиб қиладиган асарлар, видеофильмлар, кўрсатув, эшиттириш ва тадбирлар орқали ёшларимизга сингдириш;

- жамиятнинг маънавий янгилинишида Марказий Осиё уйғониш даври мутаффаққирларининг маънавий ва илмий меросидан, жадидчиларимизнинг сабр – тоқат билан эришган ютуқларидан унумли фойдаланиш;

- Оилалар ва ўқув юртлари ҳамкорлигида маҳаллаларда миллий кадриятлар аҳамиятини таҳлил қилиб берадиган тадбирлар ўтказиш;

- ёшларга ҳаётнинг ўзи энг буюк кадрият эканини таълим ва тарбия уйғунлиги асосида англаиб, инсон жисмонан ва маънан соғлом бўлсагина олдида турган барча мақсадларга эриша олиши тўғрисидаги услуб ва воситаларни ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқдир.

Айни пайтда ўзбек миллий маданияти, маданий меросининг неча асрлар давомида умумжаҳон маданий мероси даражасида қарор топганлигини дунё эътироф этмоқда, эъзозламоқда. Аждодларимиз яратган эзгу ва муқаддас кадриятлар ривож топиб, инсониятнинг келгуси тараққиётига ижобий таъсирини кўрсатиб, халқларни маънавий ва руҳий жиҳатдан буюк ўзгаришларга тайёрлаб келади. Маърифатга интилиш халқимизнинг азалий фазилатларидан бўлгани сабабли мамлакатимизда амалга оширилаётган ислохотларнинг мақсади ҳам марифатли, маънавий баркамол шахсни тарбиялашдир.

Жамиятнинг маънавий янгилиниши шароитида ёшларда миллий ва умуминсоний кадриятлар уйғунлигини шакллантиришнинг истиқболларини белгилашда қуйидаги тамойилларга амал қилиш мақсадга мувофиқдир:

- ўзбекона миллий кадриятларнинг бетакрорлиги ва инсонпарварлиги;
- миллий кадриятларнинг асрлар синовидан ўта олганлиги;
- миллий ва умуминсоний кадриятлар уйғунлигига эътиборнинг кучайиши;
- диний кадриятларнинг миллий кадриятларга боғланиб кетгани;
- ижтимоий тараққиёт жараёнида миллий кадриятларнинг сайқалланиб бориши;
- таълим ва тарбия уйғунлигига кадрият сифатида қаралаётганлиги;
- инсоннинг энг олий кадрият эканлиги;
- маънавий мероснинг кадрият сифатида эъзозланаётганлиги ва ҳ.к.

Демак, миллий тараққиёт кадриятларга бўлган эҳтиёжни мудом аниқлаштириб боришни, миллий ва умуминсоний кадриятларга диалектик нуқтаи назардан ёндашишни тақозо этади.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ:

- 1.Миллий кадриятлар деганда нимани тушунасан?
- 2.Ижтимоийлашув (Социализациялаш) бу нима, унга изоҳ беринг?
- 3.Миллий тарбия нима ва нимаси билан фарқ қиладиган?
- 4.Буюк алломалардан кимларни биласан?
- 5.Кадриятларнинг қандай турлари бор?
- 6.Халқимизга хос бўлган меҳмондўстлик, биродарлик, дўстлик, садоқат, ҳалимлик хислатларини қандай баҳолайсан?
- 7.Таълим-тарбияни самарадорлигини оширишда Ўзбекистонда бўлаётган ислохотлар ҳақида фикрингиз?

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

- 1.Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, Тошкент., «Ўқитувчи»,1992.
- 2.И.А.Каримов. “Юксак маънавият – енгилмас куч” –Т.: Маънавият. 2008.
- 3.Ш.М.Мирзиёев “Ўзбекистон Республикаси ривожлантиришнинг 2017-2021 йиллар бўйича “Ҳаракатлар стратегияси”.-Т.: Ўзбекистон, 2017 .

- 4.Ш.М.Мирзиёев. “Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш - юрт тараққиёти ва халқ фаровонлиги гарови” –Т.: Ўзбекистон, 2017.
- 5.Р.Мавлонова “Тарбиявий иш методикаси” дарслик. Т. 2014.
- 6.Сафо Очил. “Мустақиллик маънавияти ва тарбия асослари” Т.,Ўқитувчи, 1997.
- 7.Абу Райхон Беруний “Ҳикматлар”. Тошкент, «Ёш гвардия»,1973.
- 8.Худойкулов Х.Ж. “Тарбиявий ишлар методикаси”. –Т.: ТҲИМИ. 2007 й.

3-мавзу: Тарбия усуллари ва шакллари.

Р Е Ж А :

1. Тарбия усуллари ҳақида тушунча.
2. Тарбияни ташкил этиш шакллари.
- 3.Тарбия қонуниятлари ва тамойиллари.

Таянчсўзлар: Тарбия, тарбия бериш, тарбияланувчи, тарбиячи, тушунтириш, ибратнаъмуна, суҳбат, танбех бериш, мажбур қилиш, койиш, айблаш, уялтириш, жазолаш, рағбатлантириш.

1. Тарбия усуллари ҳақида тушунча.

Бола ўқишни, тарбия олишни, улгайиб жамиятга ҳаётида фаол иштирок этишни хоҳлайди. Педагог уни қай тарзда, қандай муносабатлар шароитида, қандай педагогик жараёнида тарбиялаши зарурлигини билиши керак. Ўқитувчи дўст, мурраббий йўл бошловчи бўлгандагина ўқувчилар ўзларининг ички адабиётларини очиб кўрсатадилар. Аввал таъкидлаганимиздек, тарбия-тарбиячи ва тарбияланувчи фаолиятларини ўз ичига олган икки ёқлама жараён. Тарбиячилар билими ва тарбияга эга бўлган қонунлар, тарбияланувчилар (фаолиятларини ўз ичига олган) билим ва тажриба ўрганувчи ёшлардир. Аммо тарбияланувчилар муайян даражада актив фаолият кўрсатишлари керак. Демак тарбия усули тарбиячи ва тарбияланувчиларнинг ҳамкорлигидаги фаолият ва ўзаро таъсир кўрсатиш усуллари.

“Метод”- сўзи грекча бўлиб йўл усул маъносини билдиради. Тарбия воситалари бу бирон бир тарбиявий масалани мақсадга муфовиқ йўл билан ҳал қилишни ташкил этиш учун ишлатилади. Тарбия воситалари тарбиявий мақсадларни амалга ошириш учун ўқитувчи тарбиячининг тарбия тизимида киритилиши лозим. Тарбия натижалари тарбиявий жараёнининг усуллари, услуби, воситалари ва шаклларида мохирона фойдаланишга боғлиқ. Тарбия усуллари бир болага, ҳар қайси болалар жамоасига алоҳида муносабатда бўлишни назарда тутди. Шундай қилиб тарбия жараёнида ўқитувчи яққа ўқувчига ёки синф манфаати йўлида бирон бир тарбиявий масалани ҳал қилиш учун ўқувчиларни ёш ва индивидуал хусусиятларини, тарбияланганлик даражасини, педагогик вазият характерини ҳисобга олган ҳолда таъсир этиш шакллари мажмуасига тарбия методи дейилади. Тарбия гоятда мураккаб жараён бўлиб ҳар даврнинг ижтимоий сиёсий ҳаётини ўзида акс эттиради. Унинг усуллари, шакллари, воситлари ва омиллари асрлар давомида шаклланиб такомиллашади, анъанага айланади. Шу сабабли тарбия миллий ва тарихий заминдан ўзилмаслиги керак.

Халқ педагогикасида тарбия методлари. Халқ педагогикаси ўзбекона ахлоқ, одоб ва тарбиянинг барча қирраларини ўзида мужассамлаштирган. Халқ педагогикасида турлича тарбия методлари ҳамда воситаларидан фойдаланилади. Бу метод ва воситалар ниҳоятда ранг-баранг бўлиб, кўп жиҳатлари билан илмий педагогикадан устунлик қилади. Бинобарин, ушбу методлар илмий педагогиканинг шаклланишига ҳам ўз таъсирини ўтказган. Халқ педагогикасида қўлланилган хилма-хил тарбия методларини қуйидаги тарзда умумлаштириш мумкин.

- 1.Тушунтириш (ҳикоя қилиш, ўргатиш).

2.Машқ орқали одатлантириш (одатлантириш, машқ қилдириш).

3.Намуна (маслаҳат бериш, узр сўраш, яхшиликлар ҳақида сўраш, ўрнак бўлиш).

4.Насихат қилиш, ўғит (ундаш, кўндириш, илтимос қилиш, ёлвориш, тилак-истак билдириш, маъқуллаш, раҳмат айтиш, дуо қилиш, оқ йўл тилаш ва ҳоказолар).

5.Қоралаш ва жазо (таъкидлаш, таъна, гина, танбеҳ бериш, мажбур қилиш, койиш, айблаш, уялтириш, кўрқитиш, нафратланиш, онт-қасам ичириш, уриш, калтаклаш ва ҳоказолар).

Агар эътибор берилса, юқоридаги бешта метод умумий яхлитликни ифодалайди. Олдин болага умумий жараённинг моҳияти тушунтирилади. Болалар нарса, ходиса ва жараёнларнинг моҳиятига тушунмаганларида тарбиячи намуна воситасидан фойдаланади, яъни, ёшларнинг мустақил кузатувчанлигига эътибор берилади. Бу ҳолатда ҳам тушунмаганлар катталарнинг насихати, ўғити асосида нарса, ходиса ёки жараёнларнинг моҳиятини англайдилар. Бордию, бу ҳолатда ҳам кутилган натижага эришилмаса ёки болалар эътибор қаратилган ҳолатнинг моҳиятини тушунишни истамасалар, энг сўнгги чора сифатида қоралаш ва жазо методидан фойдаланишга тўғри келади. Бироқ, бу энг сўнгги чора. Замонавий педагогика гоёларига кўра қоралаш ва жазо методларини сўнгги, аниқроғи кам самара берадиган чора эканлиги исботланган.

Халқ педагогикаси намуналари, тарбия методлари ва тарбиявий таъсирлар муайян воситалар ёрдамида қўлланилган. Меҳмон кутиш, меҳмонга бориш, турли меҳнат жараёнлари, ҳашарлар, турли гурунглари (чайхона, тўй маросимлари), сайиллар, оилавий анъаналар (тугилган кун, фуқаролик паспорти, умумий ўрта, ўрта махсус ҳамда олий маълумотга эгалик тўғрисидаги аттестат ва диплом, шунингдек, давлат мукофотларини олиш каби ҳолатларни нишонлаш) ва мусобақалар ўзига хос тарбия воситаси саналади.

Ижтимоий онгни шакллантирувчи методлар. Бу метод ўқувчиларда маънавий-ахлоқий сифатлар, эътикод ҳамда дунёқарашни шакллантириш мақсадида уларнинг онги, ҳис-туғйуси ва иродасига таъсир кўрсатиш усуллари саналади. Бу гуруҳ усулларининг моҳияти шундаки, улар орқали ўқувчилар онгига жамиятда устувор ўрин тутувчи ижтимоий гоё ва мақсадлар сингдирилади. Ёшлар дунёқарашини шакллантириш, уларнинг ҳаёт мазмунини тушуниб олишларига кўмаклашиш учун ижтимоий онгни шакллантирувчи усуллар қўлланилади.

Ўқувчиларда гоёвий онглилик ва ижтимоий фаоллик, яъни, давлатнинг ички ва халқаро сиёсати мазмунини тушуниш ва идрок қилиш кўникмаларини тарбиялаш лозим.

Тушунтириш ижтимоий онгни шакллантиришда энг кўп ишлатиладиган усулдир. Тушунтиришнинг вазифаси ўқувчиларни юксак маданиятли, миллий гуруҳ туйғусига эга бўлиб вояга етишларини тарбиялашга ёрдам беришдан иборат.

Тушунтиришда ўқувчиларга мамлакат фуқаросининг давлатга нисбатан муайян ҳуқуқ ва бурчлар асосида боғланганлиги борасида маълумотлар берилади. Бунда давлат байроғи, герби, мадҳияси ҳамда Конституциясига садоқат руҳида тарбия беришнинг аҳамияти катта. Шу сабабли давлат байроғи, герби, мадҳияси ҳамда Конституциясининг моҳияти тушунтирилади.

Сухбат. Ўқувчи шахсини гоёвий ва маънавий-ахлоқий жиҳатдан шакллантиришда ўқитувчининг жонли сўзи энг таъсирчан усул ҳисобланади. Сухбат учун мавзу танлашда унинг мазкур синф ўқувчилари учун долзарблиги, ўқувчиларда маънавий-ахлоқий ишонч уйғотишнинг сухбат мазмунига бўлган муносабатлари ва сухбатдан кутилаётган натижани ҳисобга олиш зарур. Сухбат куйидаги мавзуларда уюштирилиши мумкин:

- 1) Тематик мавзулар (ижтимоий маънавий-ахлоқий меъёрлар, жамиятда устувор ўрин тутувчи ижтимоий муносабатлар, жамоа орасида ўзини тутиш қоидалари ва бошқалар);
- 2) Эстетик мавзулар (табиат гўзаллиги, шахслараро муносабатлар, инсон гўзаллиги);
- 3) Сиёсий мавзулар (давлатнинг ички ва ташқи сиёсати, дунё воқеалари, халқаро муносабатлар ва бошқалар);
- 4) Таълим ва билишга оид мавзулар (қоинот, ҳайвонот ва ўсимликлар дунёси, электроника ва бошқалар).

Сухбатларнинг, шунингдек, ижтимоий-фойдали меҳнатни ташкил этиш, ҳуқуқий, экологик, иқтисодий ва гигиеник мавзуларда ҳам ташкил этилиши ўзининг ижобий натижаларини беради.

Сухбат давомида ўқувчиларга уларнинг ўз фикрларини эркин ифода этишлари ҳамда мустақил фикрлашларига имкон берувчи саволлар билан мурожаат қилиш жуда муҳимдир. Бу борада баҳс-мунозараларнинг аҳамияти катта.

Ҳикоя. Ўқувчилар одатда ҳаёт ва турли адабиётлардан олинган аниқ мисоллар билан бойитилган ҳикояларни катта қизиқиш билан тинглайдилар. Уларга ахлоқ меъёрлари, халқ ўтмиши, табиий бойликлар, қаҳрамонлар ҳаёти ва жасорати, шунингдек, тарих, адабиёт ва санъат ҳақида ҳикоя қилиб бериш мумкин. Бадиий адабиёт намуналари, шунингдек, оммавий ахборот воситалари — радио, телевидение, газета ва журналлар саҳифаларида эълон қилинган маълумотлар ҳам ўқувчилар учун қимматли материал бўлади. Сухбат ҳам, ҳикоя ҳам ўқувчиларнинг ёшига мос мавзуларда улар тушунадиган сўзлар воситасида адабий тилда ўтказилиши мақсадга мувофиқдир. Сухбат ёки ҳикоя мавзусининг ўқувчилар томонидан белгиланиши, уларнинг самарали кечишини таъминлайди, бунинг натижасида ўқувчилар илгари сурилаётган мавзуга бефарқ қарамайдилар.

Намуна. Ўқувчилар ўз атрофидаги кишиларда ҳамма яхши ахлоқий сифатларни кўришлари ва ибрат олишлари ниҳоятда муҳим. Ўқитувчининг шахсан ўзи намуна бўлиши, айниқса, ёшларга катта таъсир кўрсатади. Улар ўқитувчининг дарсида ва ҳаётда ўзини қандай тутишини, атрофидаги кишилар билан қандай муомала қилишини, ўз вазифаларини қандай бажаришини кузатиб юрадилар.

Ўқувчилар ўзларига яқин кишиларнинг хулқ-атвориغا тақлид қиладилар, Хулқ-атворлар болаларда яхши сифатларнинг, баъзан эса ёмон сифатларнинг ҳам таркиб топишига таъсир кўрсатади. Шунинг учун ўқитувчи ва ота-оналар ҳар қандай ҳолатда ҳам ўзларини тута билишлари керак. Улар қайерда бўлишмасин, атрофларида болалар борлигини ҳис этишлари лозим. Катталарнинг сўзи билан юриш-туриши ва хатти-ҳаракатларида тафовут бўлмаслиги керак.

Илгор кишиларнинг ҳаёти ва фаолиятдан олинган маълумотлар, адабий асар, кинофилм ва спектакллар қаҳрамонларининг хатти-ҳаракатидаги яхши намуналар болаларнинг онгига кучли таъсир қилади.

Мактабларда ишлаб чиқариш илгорлари билан учрашувлар ўтказилади. Ўқувчилар ўз ота-оналарининг ишлаб чиқаришдаги муваффақиятлари билан фахрланадилар, уларга тақлид қилишга интиладилар.

Намунада халқ педагогикаси ғояларидан ҳам фойдаланилади. Ота-оналар ўз фарзандларини ҳамиша катта ҳаётий тажрибага эга, дунёқараши ва билим доираси кенг кишилардан ибрат олишга даъват қилиб келганлар. Масалан, «Қуш уясида кўргангани қилади». Жуда оддий хулоса. Шу оддий хулоса остида қанча фикрлар жамланиб ётганлигини ҳамиша ҳам фаҳмига боравермаймиз. Бу билан халқ «уйингда тартибли бўл, акс ҳолда боланг кўчада тартибсиз бўлади», «бола олдида бировларнинг гийбатини қилма, боланг гийбатчи бўлади», демокчи.

Ўз-ўзини тарбиялаш методлари. Ўқувчида ўз-ўзини тарбиялашга, яъни, ўз устида онгли, батартиб ишлашга эҳтиёж иайдо бўлгандагина тарбия жараёнини самарали деб ҳисоблаш мумкин. Тарбия жараёнида ўз-ўзини тарбиялаш методларидан фойдаланиш самарали ҳисобланади. Ўз-ўзини тарбиялаш методлари ўқувчиларнинг ўзини - ўзи идора қилишлари, турли ўқувчилар органлари фаолиятида фаол иштирок этишларини таъминлаш, уларнинг ижтимоий мавқеларини ошириш мақсадида қўлланилувчи усуллардир.

Ўз-ўзини тарбиялаш ўқувчиларнинг ўзини - ўзи идора қилиш ва ўқувчиларнинг турли органлар фаолиятида фаол иштирок этишни таъминлаш, уларнинг ижтимоий мавқеини оширишнинг таъсирчан воситасидир. Ўқувчилар ўқиш, тарбия ва дам олишда ўз-ўзини тарбиялаш усулларидан фойдаланадилар, бу усуллар ўқувчиларни ўз-ўзини тарбиялаш ташаббускорлик ва мустақилликка ундайди.

Ўз-ўзини таҳлил (назорат қилиш ўз шахси, мавжуд фазилатлари, хатти-ҳаракати, хулқ-атворини таҳлил қилиш, мавжуд сифатларни бойитиш ёки салбий одатларни бартараф этиш)га қаратилган фаолият усули.

Ўз-ўзини таҳлил (назорат) қилиш учун ўқувчи ўзининг юриш-туриши, интизоми, ижобий фазилатларининг ортиб бориши ва аксинча, салбий одатларининг камайиб бориши ҳақида мунтазам равишда кундалигига ёзиб боради.

Ўз-ўзини баҳолаш мавжуд фазилатлари, хатти-ҳаракати, хулқ-атворини таҳлил қилиш асосида ўз шахсига баҳо беришга йўналтирилган фаолият усули. Ўқувчининг қобилиятини ўз кучи билан юзага чиқишига ёрдамлашиш зарур. Ўз-ўзини баҳолаш қийин, лекин ўқувчини бунга етарли тайёрлаш мумкин. Шу боис ўқувчи иродали бўлиши, ўз бурчини тушуниши, таҳсил ва тарбия олиш учун сабабли асос бўлиши, яъни, тарбияланишни хоҳлаши, ўзини ўртоқлари, атрофдагиларнинг кўзи билан кўриш ва ўз-ўзини такомиллаштиришга интилиши лозим. Ўз-ўзини баҳолаш ўқувчи учун шахсий имкониятларини ҳисоб-китоб қилиш, ўзига четдан туриб ҳолисона баҳо бериш, ўзидан коникиш ҳосил қилишда ёрдам беради.

Изоҳлаш - тарбияланувчига ҳиссий-оғзаки таъсир этиш усули. Изоҳлашнинг ҳикоя ва тушунтиришдан фарқланадиган муҳим белгиси муайян гуруҳ ёки алоҳида шахсга йўналтирилганлигидир. Ушбу методни қўллаш синф ўқувчиларининг умумий ёки жамоа аъзоларининг шахсий хусусиятларини билишга асосланади. Бошланч синф ўқувчилари билан иш олиб боришда изоҳлашнинг элементар усул ва воситалари қўлланилади: «Шундай ҳаракат қилиш керак», «Ҳамма шундай қилади». Ўсмирлар билан ишлаганда маънавий-ахлоқий тушунчаларнинг ижтимоий аҳамияти ва маъносини изоҳлаш зарур. Изоҳлаш қуйидаги ҳолатларни юзага келтириш учун қўлланилади:

1) Янги маънавий-ахлоқий сифатлар ёки хулқ кўникмаларини таркиб топтириш ва мустаҳкамлаш;

2) Тарбияланувчиларнинг содир этилган муайян ҳодиса (масалан, синф ўқувчилари оммавий равишда дарсга келмаганлари)га тўғри, онгли муносабатни ҳосил қилиш.

Мактаб амалиётида изоҳлаш ишонтиришга таянади. Ишонтириш воситасида ўқувчи руҳиятига сезиларсиз ҳолда таъсир этилади. Бошланч синф ўқувчилари ҳамда ўсмирлар ишонувчан бўлишади. Педагог ишонтиришдан тарбияланувчи маълум кўрсатмани қабул қилиши зарур бўлган вазиятларда фойдаланади. Мазкур методдан бошқа методларнинг таъсирини кучайтириш учун ҳам фойдаланилади.

Мунозара тарбияланувчиларга ҳиссий-оғзаки таъсир кўрсатиш асосида уларда маънавий-ахлоқий сифатларни шакллантиришга йўналтирилган баҳс-мунозара усули бўлиб, сиёсий, иқтисодий, маданий, эстетик ва ҳуқуқий мавзулар («Дид ҳақида баҳс», «Машҳур бўлиш йўллари», «Биз маданиятли кишилармизми?» ва ҳоказолар)да ўтказилади. Мунозара турли нуқтайи назарлар тўқнашган вазиятда ўқувчиларда маълум ҳодисага нисбатан ишонч ҳосил қилишга ёрдам беради.

Мунозара асосида турли қарашлар ётади. Баҳс ижобий натижа бериши учун пухта тайёргарлик кўриш мақсадга мувофиқ. Мунозара учун мустақил мулоҳаза ва қарашни юзага келтирувчи 5,6 та савол тайёрланади. Ушбу саволлар билан мунозара иштирокчилари олдиндан таништириладилар. Баъзан тарбиячи мунозара иштирокчиларини ўзи тайинлаши ҳам мумкин. Чиқишлар жонли, эркин ва қисқа бўлиши зарур. Матнни ёзиш керак эмас, агар шундай ҳолат юз берса мунозара зерикарли тус олади. Педагог мунозара иштирокчиларига фикрларини ихчам, асосли ва далиллар асосида баён этишга ёрдам беради.

Машқ ва ўргатиш (фаолиятда машқ қилдириш) методлари муайян машқ ёрдамида болалар фаолиятини оқилона, мақсадга мувофиқ ва ҳар томонлама пухта ташкил қилиш, уларни ахлоқ меъёрлари ва хулқ-атвор қоидаларини бажаришга одатлантиришдир.

Одатлар болалиқдан таркиб топади ва шахс ривожланишининг кейинги босқичларида мустаҳкамланиб боради.

Ўқитувчи ҳамда ота-оналар болаларда ижобий одатларнинг тарбияланиб бораётганлигини кузатиб боришлари керак. Ўқувчилар одатларни ўз яқинларидан мерос қилиб олмайди, балки улар атрофдагилар билан фаол мулоқотга киришишлари туфайли тақлид қилиш, узлуксиз тарбияни йўлга қўйиш асосида таркиб топтиради. Натижада **одат характерга** айланади.

Машқ муайян хатти-ҳаракатларни кўп мартаба такрорлашни ўз ичига олади. Машқ ва одатлантириш ўқувчи учун онгли, ижобий жараёндир. Машқ натижасида кўникма, одат, янги билимлар ҳосил қилинади, ўқувчининг ақлий қобилияти ривожланади, маънавий-ахлоқий сифатлари бойийди, ҳаётий тажрибаси ортади.

Ўргатиш тарбияланувчилар ижтимоий хулқ-атвор кўникмалари, одатларини шакллантириш мақсадида режали ва изчил ташкил қилинадиган турли ҳаракатлар, амалий ишлардир.

Ўргатиш бир неча изчил ҳаракатлар йигиндисиدير. Ўқитувчи бу ҳаракатларни кўрсатиб бериши, тушунтириши, кузатиши лозим. Тарбия амалиётида машқ қилишнинг турли хили мавжуд:

1. Фаолият давомида машқ қилиш;
2. Кун тартиби машқлари;
3. Махсус машқлар.

Фаолиятда машқ қилиш меҳнат, ижтимоий ҳамда жамоа фаолиятини ташкил этиш ва ўзаро муносабатни йўлга қўйиш одатларини тарбиялашга қаратилгандир.

Кун тартиби машқлари белгиланган кун тартибига амал қилиш, шу билан боғлиқ истак ва ҳаракатларни бошқариш, иш ва бўш вақтдан тўғри фойдаланиш одатига ўргатади.

Махсус машқлар маданий хулқ кўникма ва малакаларини ҳосил қилади, мустаҳкамлайди.

Топширик ўқувчиларда меҳнат, ижтимоий хулқ ва ҳаётий тажриба кўникмаларини шакллантириш мақсадида қўлланиладиган усул. Ўқувчиларнинг топшириқларни жамоа бўлиб бажаришлари уларда ижтимоий хулқ тажрибаларини шакллантиришда алоҳида аҳамиятга эга. Ўқувчилар ўз кучларини умум ишига сарфлашга, жамоа учун масъулиятни ҳис этишга ўрганадилар. Меҳнат қилиш ўқувчиларнинг ҳаракатларини шакллантиради, мустаҳкамлайди.

Педагогик талаб турли хатти-ҳаракатларни бажариш ҳамда фаолиятда иштирок этиш жараёнида ўқувчи томонидан амал қилиниши зарур бўлган ижтимоий хулқ-атвор меъёрлари. Педагогик талаб тарбиянинг энг муҳим усулларида биридир. Педагогик талаб маълум ҳаракатларни рағбатлантирувчи ёки тўхтатувчи ҳамда ўқувчини оқилона ҳаракатларни бажаришга ундовчи характерга эга бўлиши мумкин.

Рабатлантириш ва жазолаш усуллари. Ўқувчи болаларнинг ҳар бири ўсиб, улгайиб, камол топиб бораётганини сезиши керак. Шундагина бола ўзининг олга силжиб бораётганини кўра билади, ўз кучига ишонади.

Рабатлантириш қуйидаги турларга бўлинади.

- 1) Ўқувчининг кучи етадиган, масъулиятли топшириқ бериш орқали болага ишонч билдириш: бунда бола ўз қадр қиммати билан фахрланади;
- 2) Мактаб (мажлисларда);
- 3) Эсталик совгалар бериш;
- 4) Мақтов, фахрий ёрлиги бериш;
- 5) Стипендия билан таъминлаш;
- 6) Ҳурмат тахтасига расмини осиш;
- 7) Қўллаб қувватлаш;
- 8) Масъулият ва жамоанинг миннатдорчилиги;
- 9) Синфда биринчи ўринда туриш;
- 10) Мусобакаларда байроқ кўтариш газета, радиода, телевизорда эълон ва ҳ.к.

Жазолаш. Тарбияланувчининг хатти-ҳаракати ва фаолиятига салбий баҳо беришдир. Жазо ҳам ўқувчининг индивидуал хатти-ҳаракатлари ва умумжамоанинг фаолияти учун

қўлланиладиган энг сўнги тарбия усули. Жазо чораларини қўллашда жисмоний жазо, уриш, калтаклаш каби усуллардан фойдланиш мумкин эмас, ўқувчини кўркитиш, газаблантириш ҳам ижобий натижа бермайди. Аксинча, ўқувчи кўркканда ёлгон гаиришни ўрганеди, икки юзламачи бўлиб қолади. Мактабларда қўллаш мумкин бўлган жазо чораларига қуйидагилар киради:

Танбех бериш - энг муҳим жазо чораси. Ўқитувчи ўқувчига юзма-юз туриб танбех беради, буни кундалигига ёзиб қўйиш мумкин.

Огоҳлантириш - содир этилиши мумкин бўлган муайян хатти-ҳаракатларнинг олдини олиш мақсадида қўлланилади.

Ҳайфсан бериш - ўқувчининг маълум хатти-ҳаракатларини қатъий чоралар асосида баҳолаш. Агар танбех ва огоҳлантириш кутилган натижани бермаса, ўқувчи белгиланган интизомни бузаверса, унинг айби қай даражада бўлиши ва интизомни қандай шароитда бузганлигини инобатга олиб унга ҳайфсан эълон қилиш мумкин.

Уялтириш- ўқувчининг маълум хатти-ҳаракатларига жамоа ёки унинг тарбияси учун масул бўлган субектлар (ота-оналар, васийлар, жамоатчилик вакиллари ва бошқалар) олдида баҳо бериш. Одамнинг энг нозик сезгиларидан бири уят, ор-номус ва шарм-ҳаёдир. Одамда инсонда иззат-нафс, одамийлик қанча кучли бўлса, аввало, ўзини ҳурмат қилса, унда ор-номус, уят шунчалик кучли бўлади. Болаларни тарбиялашда шу ҳис-туйгуларни эҳтиёткорлик билан ўстириш лозим, лекин ҳа деб уялтиравериш ва кизартиравериш ярамайди. Бундан оқилона ва ўз ўрнида фойдаланиш керак, шундагина ижобий натижага умид қилиш мумкин.

Жазо пухта ўйлаб қўлланилиши лозим, аксинча, жаҳл устида жазолаш мумкин эмас. Жазолар яқка характерда, яъни, биргина усулни қўллаш асосида бўлсин, ўқувчининг айбига мос, мувофиқ бўлиши, тез-тез қўлланилмаслиги, жазоланувчида жазонинг тўғри белгиланганлигига нисбатан шубҳа тугилмасин ва улар ўз айбларини сезсин. Жамоада муҳокама қилиш ва жамоа томонидан қўллаб-қувватланган жазо берилса, унинг таъсир кучи янада ошади. Барча ҳолатларда ҳам жазо тарбияланувчининг жисмоний ва руҳий азоб-уқибатларга солмаслиги, уни таҳқирламаслиги, шаънини ерга урмаслиги керак.

2. Тарбияни ташкил этиш шакллари.

Тарбия мақсади ва вазифаларини амалга ошириш учун тарбия жараёнининг хусусиятларини англаб олиш муҳим аҳамиятга эга. Тарбия жараёни ўзига хос хусусиятларга эга. Унинг муҳим хусусияти **аниқ мақсадга** йўналтирилганлигидир. Замонавий талқинда тарбия жараёни ўқитувчи ва ўқувчи (тарбиячи ва тарбияланувчи)лар ўртасида ташкил этилувчи ҳамда **аниқ мақсадга йўналтирилган** самарали ҳамкорлик жараёни демакдир. Зеро, тарбия жараёнида ўқитувчи ва ўқувчиларнинг фаолиятлари ташкил этилади, бошқарилади ва назорат қилинади.

Тарбия жараёни кўп қиррали жараён бўлиб, улар тарбия моҳиятини ёритишга хизмат қилувчи ички ва ташқи (субъектив ва обектив) омиллар асосида ташкил этилади. Субъектив омиллар шахснинг ички эҳтиёжлари, қизиқишлари, ҳаётий муносабатларини англантиш, обектив омиллар эса шахснинг ҳаёт кечириши, шаклланиши, ҳаётий муаммоларини ижобий ҳал этиши учун шароит яратади. Тарбия мақсади педагогик фаолият мазмуни, йўналиши, шакли ҳамда обектив шароитлар билан қанчалик мутаносиб келса, шахсни шакллантириш борасида шунчалик муваффақиятга эришилади. Тарбия жараёнининг ташкил этилиши ва бошқарилишида нафақат ўқитувчи фаолияти, балки ўқувчининг ёш ва психологик хусусиятлари, ўй-фикрлари, ҳаётий қарашлари ҳам муҳим ўрин тутаети.

Тарбия жараёнининг яна бир хусусияти унинг **узок муддат давом** этишидир. Тарбия натижалари тез суръатда яққол кўзга ташланмайди. Ўзида инсоният сифатларини намоён эта олган шахсни тарбиялаб вояга етказишда узок муддатли давр талаб этилади. Мактаб тарбияси шахс онги, дунёқарашини шакллантиришда муҳим ўрин тутаети. Чунки ёшлик йилларида инсонда одоб тизими юқори даражада таъсирчан ҳамда беқарор бўлади.

Шу боис тарбия муваффақияти айни ўқувчилик йилларида шахсга тўғри тарбия бериш лозимлигини тақозо этади. Тарбия жараёнининг яна бир муҳим хусусияти унинг узлуксизлиги саналади. Тарбия жараёни ўқувчилар ва ўқитувчининг биргаликдаги узлуксиз, тизимли ҳаракатлари жараёнидир. Ўқувчиларда ижобий сифатларни қарор топтиришда ягона мақсад сари йўналтирилган, бир-бирини тўлдирувчи, бойитиб боровчи, такомиллаштирувчи тарбияни ташкил этиш алоҳида аҳамият касб этади. Шу боис, оила, таълим муассасалари ва жамоатчилик ҳамкорлигида ташкил этилаётган тарбиявий тадбирларни узлуксиз ўтказилишига эришиш мақсадга мувофиқдир.

Мактаб ёшидаги болани тарбиялашда мактаб етакчи ўрин эгалласа ҳам, болаларга узлуксиз таъсир ўтказа олмайди. Чунки болалар маълум муддатгина мактаб, ўқитувчининг тарбиявий таъсири остида бўлиб, қолган вақтнинг асосий қисмини оилада, кўчада, жамоат орасида ўтказадилар. Кузги, кишки, баҳорги ва айниқса, ёзги таътил даврларида ўқувчилар мактаб, ўқитувчи таъсиридан четда қоладилар. Демак, мактабда болаларни тарбиялаш вақт жиҳатидан чегараланган бўлиб, синфдан ва мактабдан ташқари амалга ошириладиган тарбиявий ишлардан холи вақтда улар ўқитувчи ёки тарбиячининг тарбиявий таъсири ва назоратидан узоқлашадилар.

Ўқувчиларга нисбатан мактаб (таълим муассасаси)нинг таъсирини сусайтирмаслик мақсадида, синфдан ва мактабдан ташқари ҳамда таътил даврларида тарбиявий ишларга алоҳида эътибор берилади. Айни вақтда, Республикада ўқувчиларнинг таълим-тарбия муассасаларидан узоқлаштирмаслик мақсадида қўшимча таълим муассасалари фаолият кўрсатмоқда. Қўшимча таълим муассасаларида ўқувчилар хусусий фанлар ва хорижий тилиларни мукамал ўрганишлари, техника ва бадиий йўналишлар бўйича билим олишлари, амалий фаолият кўникмаларига эга бўлишлари мумкин. Қўшимча таълим муассасаларида ташкил этилаётган турли йўналиш ва мавзулардаги учрашув, кўргазма, кўрик ва суҳбатлар ўқувчиларнинг тафаккур дунёсини бойитишда, уларда мустақкам характер ва иродани таркиб топтиришда муҳим ўрин тутаяди.

Тарбия жараёнининг яна бир хусусияти унинг **яхлит тарзда тизимли** ташкил этилишида. Яхлитлик шундан иборатки, тарбия жараёнининг мақсади, мазмуни, вазифалари ва методларининг бирлиги шахсни шакллантириш гоёсини амалга ошириш учун хизмат қилади. Бизга маълумки, шахс сифатлари навбатма-навбат эмас, балки яхлит тарзда такомиллаштирилади. Шу боис педагогик таъсир ҳам яхлитдир, тизимлилик характерига эга бўлиши мумкин. Тарбия жараёнининг яхлитлик, тизимлилик хусусияти бир қатор муҳим педагогик талабларга амал қилиши ўқитувчи билан ўқувчилар ўртасидаги ҳамкорликни эҳтиёткорлик билан қарор топтиришини талаб қилади.

Икки томонлама алоқа икки йўналишда, яъни, ўқитувчининг ўқувчига нисбатан кўрсатадиган таъсири (тўғри алоқа) ҳамда ўқувчининг ўқитувчига нисбатан муносабати (тесқари алоқа) тарзда ташкил этилади. Тарбиянинг педагогик технологияси назарияси гоёсига мувофиқ эндиликда ўқувчи тарбия жараёнининг обектигина бўлиб қолмасдан, субъектив сифатида ҳам фаолият кўрсатади. Шунинг учун ўқитувчи ўқувчининг ички имкониятлари, унга нисбатан бўлаётган ташқи таъсирлар, ахборот манбаларини инобатга олиши зарур. Агарда, мазкур талаб унутилса, шахсни тарбиялаш қийинлашади ёки барча уринишлар самарасиз яқунланади. Мана шундан тарбия жараёнининг яна бир муҳим хусусияти - тарбияда қарама-қаршиликларнинг мавжудлиги келиб чиқаяди. Ушбу қарама-қаршиликлар ўқувчиларда ўз тушунчаларига мувофиқ пайдо бўлган дастлабки сифатлар ўртасида ёки ўқувчиларга қўйиладиган талаблар билан уларни бажариш имкониятлари ўртасида зиддиятларнинг келиб чиқиши учун замин яратади. Бундан ташқари, бу қарама-қаршиликлар кўпинча боланинг онги билан хулқи бир-бирига мувофиқ бўлмаслигидан, ўқитувчи ва тарбиячиларнинг ўқувчилар ёш ва шахсий психологик хусусиятлари (фёъл-атвори, характери, қизиқишлари, жисмоний, руҳий ва физиологик соғломлиги)ни яхши билмаслиги оқибатида келиб чиқаяди. Демак, тарбия жараёни ўзида қуйидаги хусусиятларни намоён этади:

1. Аниқ мақсадга йўналтирилган жараён;

- 2.Кўп қиррали жараён;
- 3.Узоқ муддатли жараён;
- 4.Яхлит тизимлилиқ жараён;
- 5.Икки томонлама алоқа жараёни;
- 6.Қарама-қаршилиқлардан иборат жараён.

3.Тарбия қонуниятлари ва тамойиллари.

Тарбия мазмунида олдинга қўйилган мақсад ва вазифаларга мувофиқ ўқувчилар томонидан ўзлаштирилиши лозим бўлган билим, кўникма ва малакалар, шахс хулқ-атвори ҳамда сифатлари моҳияти акс этади. Тарбия мазмуни шахснинг шаклланишига қўйилувчи ижтимоий талаблар моҳиятидан иборат бўлиб, ижтимоий-иқтисодий тараққиёт, кишилиқ муносабатлари моҳияти ва даражаси, шунингдек, жамият мафқураси гоёлари асосида белгиланади. Замонавий тарбия мазмунида қуйидаги тамойиллар ётади:

1.Тарбия мақсадининг аниқлиги. Ўзбекистон Республикаси ижтимоий-сиёсий мустақиллигининг дастлабки йилларидаёқ Республикада, амалга оширилиши кўзда тутилаётган тарбия мақсади аниқ белгилаб олинди. Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги Қонуни, ҳамда «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» гоёларига кўра ижтимоий тарбиянинг асосий мақсади - эркин, ижодкор, мустақил фикр эгаси бўлган комил инсон ва малакали мутахассисни тарбиялаб вояга етказишдан иборат. Ушбу мақсадга эришиш йўлидаги асосий вазифа - бу шахсда умумий маданият унсурлари, яъни, шахснинг ақлий, ахлоқий, жисмоний, эстетик, иқтисодий, экологик, ҳуқуқий, сиёсий ҳамда меҳнат маданиятини тарбиялашдан иборат. Болалар ва катталарнинг биргаликдаги фаолияти. Ўқитувчиларнинг болалар билан маънавий маданиятини шакллантиришнинг энг яхши намунасини излаш, шу асосида тарбиячи ишининг ҳаётий меъёр ва кадриятларини аниқлаш, ўқувчининг тарбия жараёнидаги фаоллигини таъминлашга олиб келади. Дунёқараши ҳали тўла-тўқис шаклланмаган болалар учун катталарнинг ҳаётий тажрибалари, уларнинг шахсий намуналари тарбиявий таъсир кучига эга.

2.Ўз-ўзини англаш. Тарбия инсонда эътиқод, демократик қарашлар ва ҳаётий позитциянинг шаклланишига олиб келади. Тарбия мазмунининг энг муҳим унсурларидан бири - бу инсоннинг ҳаётий ўз-ўзини англашнинг ўз шахсий ҳаёти ва фаолиятининг субекти сифатида эътироф этилиши билан тавсифланади. Ўзбекистонда фуқаролик, касбий ва ахлоқий ўз-ўзини англаш жиҳатлари муҳим аҳамиятга эгадир.

3.Тарбиянинг шахсга йўналтирилганлиги. Мазкур гоё таълим муассасаси амалиётининг марказий нуқтасида тарбиявий ишлар дастури, тадбирлар, уларнинг шакл, метод ва воситалари эмас, балки ўқувчи турганлигини англашишга хизмат қилади. Тарбия жараёнида унинг шахсий хусусиятлари, қизиқишлари, ўзига хос характери, ўз кадр-қимматини англаш туйғулари ривожлантирилиб борилиши зарур.

4. Ихтиёрийлик. Тарбияланувчиларнинг ирода эркинлигисиз тарбия гоёлари моҳиятини қарор топтириш мумкин эмас. Тарбия жараёни, агар у оқилона ташкил этилса, бир вақтнинг ўзида ҳам ўқувчи, ҳам ўқитувчи маънавиятининг бойитилишига хизмат қилади. Агар тарбиячи ўқувчининг қизиқиши, фаолияти, ўртоқлик ва фуқаролик бурчини англаш, мустақилликка интилиш туйғуларини кўриб ва англай олсагина унинг иродали эканлиги аён бўлади. Тарбияланувчининг иродали бўлиши таъминланган шароитда унинг шахсига таъсир кўрсатишга йўналтирилган фаолият жараёнида самарага эришилади.

5. Жамоа йўналиши. Тарбиявий ишлар мазмунида жамоага нисбатан ижобий муносабатни қарор топтириш ётади. Жамоа ёрдамида шахсни ҳартомонлама ўз юрти, дунёни англаш, уни тўлақонли талқин этиш, инсонпарварлик ва ўзаро ҳамкорлик туйғуларини юзага келиши ва ривожланиб бориши каби ҳолат амалга оширилади.

Замонавий педагогик жараёнда тарбияланувчига: инсон ақлий, эстетик, ахлоқий, жисмоний, сиёсий-гоёвий, иқтисодий, экологик ҳамда диний тарбия олиши лозимлигини ўқитишининг ўзигина кам самара беради. Ўқувчи учун юқорида қайд этилган тарбия

йўналишларининг нима учун кераклиги, уларнинг инсонга нима бера олиши каби масалалар кизиқарлидир. Ривожланган хорижий мамлакатлар тарбия тизимида муаммонинг мана шу жиҳати биринчи ўринга қўйилмоқда. Юқорида қайд этилган гоёлар тўғри ташкил этилган педагогик жараёнда — етук фуқаро, малакали мутахассис ҳамда баркамол оила соҳибини тарбиялаб вояга етказиш учун хизмат қилиши лозим.

Тарбия жараёнини илмий асосланган тарзда олиб бориш унинг қонуниятларини чуқур ўрганишни талаб қилади. Бу қонуниятлар воқеаларнинг муайян ривожланиши учун шароит яратувчи сабаб ва оқибат ўртасидаги муҳим, зарур ички алоқаларнинг ифодаси сифатида намоён бўлади. Тарбия жараёнининг асосини ижтимоий ҳаётнинг объектив талаблари инсоннинг ижтимоий моҳиятини ва табиатини акс эттирувчи қонуниятлар ташкил этади.

Табиат ёки жамиятдаги ҳар қандай мураккаб ҳодисада объектив равишда мавжуд бўладиган барқарор алоқалар кузатилади. Бундай алоқалар «қонуният» деб аталади. Бундай қонуниятга тарбия жараёнида ҳам амал қилинади. **Тарбия қонуниятлари** моҳияти бир томондан ижтимоий ҳодиса сифатида тарбиянинг ўзига хос хусусиятлари, иккинчи томондан шахснинг ривожланиши билан болғиқдир.

Тарбиянинг **биринчи** ва энг муҳим қонунияти унинг ижтимоий муҳитнинг объектив ва субъектив омилларига болғиқлигидир.

Тарбиянинг **иккинчи** муҳим қонунияти тарбиянинг шахс ривожланиши билан бирлиги, ўзаро алоқадорлиги ва болғиқлигидир.

Шахс ривожланиши тарбиянинг гоёвий мазмуни ва сифат даражасига болғиқдир. Айни чоғда тарбиянинг мазмуни, шакл ва методлари шахснинг ривожланганлик даражасига ҳам болғиқ. Тарбия жараёни психология фани асосларини, шахснинг психологик ва физиологик ривожланиш қонуниятларини билишни талаб қилади. Тарбиячи (ўқитувчи) тарбияланувчи (ўқувчи) шахсни ҳар томонлама ўрганиши ва шу асосида унга тўғри психологик тавсиф бериши ҳамда таъсир кўрсатиши лозим. Тарбияланувчининг шахсий хусусиятлари ва имкониятлари ҳисобга олинмас экан, уларга ҳар қандай тарбиявий таъсир бир томонлама ёки тасодиқий бўлиб қолади. Шунингдек, улар бошқа тарбиявий таъсирларга мос бўлмай қолади.

Тарбиянинг **учинчи** қонунияти фаолият ва муносабат бирлигини эътироф этиш, шахснинг ижтимоий ижобий фазилатларини шакллантиришнинг асосий манбайи бўлиб хизмат қилади. Тарбияланувчиларнинг фаолияти жамият учун қанчалик фойдали, мақсадга мувофиқ ташкил этилса, шахс ва жамият ўртасидаги муносабат оқилона бўлса, тарбия жараёни шунчалик самарали бўлади.

Тарбиянинг **тўртинчи** қонунияти тарбияланувчиларнинг ўзаро тарбиявий таъсирга эга эканликлари, уларнинг ўзаро муносабатлари ҳамда фаолиятлари ўртасидаги болғанишнинг мавжудлиги саналади.

Тарбиячи (ўқитувчи)ларнинг ва ўқувчилар жамоасининг тарбияланувчи (ўқувчи)ларга педагогик таъсири, улар фаолияти ва муносабатларини тизимли ҳамда режали тарзда мақсадга мувофиқ ташкил қилишни назарда тутди. Тарбия жараёнида тарбиячи (ўқитувчи) ва тарбияланувчи (ўқувчи)ларнинг ижтимоий роли бир хил эмас. Тарбиячи учун тарбияланувчи ҳар вақт тарбиявий объект ҳисобланади. Бироқ, тарбияланувчи тарбиячи билан онгли равишда ўзаро муносабатда бўлишга эришса, тарбиявий муносабатлар фаол характер касб этади.

Ривожланувчи (шахсни ривожлантириш), тарбияловчи (тарбия мақсадларини амалга ошириш) ва ташкилотчилик (фаолият ва муносабатларни мақсадга мувофиқ ташкил этиш) вазифалари тарбия жараёнида (тарбияланувчиларнинг) асосий вазифалари саналади.

Тарбия жараёнининг қонуниятлари билан бирга бола тарбиясининг ҳам ўзига хос бир қатор муҳим қоидалари бўлиб, улар қуйидагилар:

- тарбиянинг аниқ бир мақсадга қаратилганлиги;
- тарбияни ҳаётий фаолият билан боглик ҳодиса деб билиш;
- шахснинг жамоада тарбиялашга оид ўрни;
- тарбияланувчи шахсига нисбатан талабчан бўлиши ва унинг шахсини ҳурмат қилиш;
- тарбияланувчи (ўқувчи)нинг тарбия жараёнида ёши ва ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олиш;
- тарбиявий ишларнинг изчиллиги ва мунтазам олиб борилишига эътибор.

Тарбия жараёнининг муваффақияти уни ташкил этишда қандай тамойилларга кўра иш кўриладилигига ҳам боглик.

Тарбия тамойиллари тарбия жараёни қонуниятларини акс эттиради. Тарбиявий жараёнда илгор тамойилларга амал қилиниши тарбия самарасини таъминлайди. Тарбия тамойиллари қуйидагилардан иборат:

- тарбиянинг мақсадга йўналтирилганлиги ва гоёвийлиги;
- тарбияда демократик ва инсонпарварлик гоёларининг устунлиги;
- тарбияда миллий, умумбашарий кадриятларнинг устунлиги;
- тарбияда изчиллик ва тизимлилик;
- тарбиянинг ижтимоий ҳаёт билан кўшиб олиб бориш;
- тарбияни меҳнат билан боғлаш;
- тарбияланувчи шахсни ҳурмат қилиш;
- тарбияда ўқувчининг ёш ва алоҳида хусусиятларини ҳисобга олиш;
- жамоа ва жамоа ёрдамида тарбиялаш;
- тарбияда ўқувчи хулқидаги ижобий сифатларга таяниб, салбий томонларни йўқотиш.

Тарбиянинг мақсадга йўналтирилганлиги ва гоёвийлиги - ўқитувчи ижтимоий тарбия мақсади ва вазифасини аниқ тасаввур этиши ва пухта англаб олиши зарур. Ёш авлодни юксак гоёвийлик руҳида тарбиялаш - уларнинг онгига халқ, миллат, юрт, жамият манфаатларидан юқорироқ манфаат бўлиши мумкин эмаслигини сингдириш, уларни ватанга, халққа муҳаббат руҳида ва садоқатли қилиб тарбиялаш демакдир. Бу соҳада мустақил Республикамиз халқ таълими ходимларининг асосий вазифаси эркин, ижодкор, мустақил фикрлаш қобилиятига эга, етук мутахассис, комил шахсни тарбиялашдан иборатдир. Мактабда ва мактабдан ташқарида олиб бориладиган тарбиявий ишларнинг барчаси ижтимоий тарбиянинг мақсадини рўёбга чиқаришга йўналтирилиши зарур. Ўқитувчи (тарбиячи)лар жамоаси ва ҳар бир ўқитувчи - тарбиячининг мақсади ҳар томонлама камол топган мукамал инсон шахсини тарбиялашдан иборат бўлиши лозим. Ана шунда мазкур тамойил ўз вазифасини бажарган бўлади.

Тарбияда демократик ва инсонпарварлик гоёларининг устунлиги - тарбияда инсон шахсини ижтимоий кадрият деб тан олиш, ҳар бир бола, ўсмир ва ўспириннинг бетакрор ва ўзига хослигини ҳурматлаш, унинг ижтимоий хулқи ва эркинлигини ҳисобга олиш лозим. Тарбияни демократиялаш бу - тарбияни маъмурий эҳтиёж ва қизиқишлардан юқори қўйиш, тарбиячи ва тарбияланувчи ўртасидаги ўзаро ишонч, ҳамкорлик асосида педагогик муносабатлар моҳиятини ўзгартириш демакдир. Бу тарбия ишига жамоатчиликни жалб қилиш, унинг ривожланишига жамоат омилини киритиш демакдир. Ўқитувчи ўқувчига аввалгидек тарбия объекти эмас, балки ўзи каби субъект деб қараши даркор. Яъни ўқувчига тенг ҳуқуқли ҳамкор, ҳамфикр деб қараш лозим. Умуман, таълим ва тарбияни инсонпарварлаштиришнинг диққат марказида инсоннинг муҳим масаласи ва муддаоси, яъни болаларда инсон шахсига дунёдаги энг юқори, бебаҳо бойлик сифатидаги муносабатини шакллантиришдек фаолият ётади.

Тарбияда миллий ва умуминсоний кадриятлар устунлиги - халқнинг кўп асрлик кадриятларини, улкан ва бой меросини чуқур билмасдан миллий ўзликни англаш, миллий гуруҳ туйусини қарор топтириш мумкин эмас. Шу боис, халқ анъаналари, урф-одатлари, маросимлари, халқ оғзаки ижоди, миллий ўйинлар ва уларда ифодаланган гоёларни ўқувчилар онгига сингдириш, уларда ушбу гоёга нисбатан ҳурматни қарор топтириш

лозим. Умумбашарият учун кадрли, ардоқли бўлган, инсоният ўтмиши, бугуни ҳамда келажаги учун дахлдор кадр-қимматга эга бўлган анъаналар, урф-одатлар ҳақида маълумотлар бериш, уларда меҳр-муҳаббат туйғусини уйғотиш, уларни қўллаб-қувватлаш, эзгу гоёлар учун курашиш ҳиссини қарор топтириш тарбия жараёнида амалга оширилиши лозим.

Тарбияда изчиллик ва тизимлилик - тарбияга яхлит тизимли ёндашиш педагогик ҳаракатнинг пировард натижасига йўналтирилганлик даражасини белгилаб беради. Бундай педагогик мақсад ва вазифалар, уларнинг мазмуни тарбиявий жараённинг барча қатнашувчилари томонидан тан олинishi шарт.

Тарбияда изчиллик жуда муҳимдир. Ўқувчиларга бирданига кўп талаб ва қоидаларни тақдим қилиш мумкин эмас. Ўқитувчилар ўқувчиларга бўлган муносабат жараёнида ўзаро бир-бирига зид ҳаракатда бўлмасликлари, ягона талаб қўйишлари лозим. Тарбияни ижтимоий ҳаёт билан қўшиб олиб бориш. Меҳнатнинг тарбиявий таъсири гоёт каттадир. Меҳнатда иштирок этиш ва унумли меҳнат қилиш билан шахс ўз қобилияти ва истеъдодини намоён қилади ва камолга етади. Меҳнат ёш авлоднинг тарбияси учун жуда катта воситадир. Ўқув меҳнати ва ижтимоий фойдали меҳнат ўқувчи шахсига ижобий таъсир этади, бу икки фаолият бирлиги болани фаоллаштиради, хулқ бирлигини таъминлайди, ташаббускор ва изланувчан қилади. Меҳнат болаларга сиёсий-маънавий тарбия бериш учун замин ҳозирлайди. Шунинг учун оила ва мактабларда болаларни илк ёшидан бошлаб меҳнатсеварлик руҳида, меҳнатга муҳаббат ва меҳнат кишиларига ҳурмат руҳида тарбиялашга алоҳида эътибор берилади. Мактабда ўқишнинг ўзи ҳам меҳнатдир. Синфдан ва мактабдан ташқари тарбиявий ишларнинг аксарияти ҳам меҳнат тарбияси билан мустаҳкам боғланган.

Тарбияланувчи шахсини ҳурмат қилиш - ўқувчиларни ижтимоий тарбиялашнинг муҳим тамойилларидан бири - уларнинг шахсини ҳурмат қилишдир. Бу тамойил инсонпарварлик муносабатидан келиб чиқади. Ўқувчи шахсини ҳурмат қилиш, уларга меҳр-муҳаббат кўрсатиш ва уларга ишониш шарт. Тажрибаларнинг кўрсатишича, қайердаки ўқувчиларга ҳурмат, муҳаббат, ишонч бўлса, шу ерда тарбиянинг таъсири самарали бўлади. Болаларга ҳурмат ва муҳаббат улар кучига куч қўшади, ўқитувчига нисбатан ҳурматни уйғотади.

Тарбияда ўқувчининг ёш ва алоҳида хусусиятларини ҳисобга олиш - тарбиянинг мазмуни, шакл ва методлари болаларнинг ёш ва савиясига қараб турли синфларда турлича бўлади. Болалар мактабда ривожланишнинг турли даврларини - болалик, ўсмирлик ва ўспиринлик босқичларини босиб ўтадилар. Шу даврлар ичида боланинг ахлоқий тургунлиги ривожланади, хулқи ва онги ўртасидаги уйғунлик вужудга келади. Тарбия беришда ҳар бир ўқувчининг шахсий хусусиятларини ҳам ҳисобга олиш катта аҳамиятга эга. Болаларнинг жисмоний ва маънавий ўсишида бир қадар умумийлик бор, бироқ болаларнинг тавсиф-хислатлари, қобилият ва майллари, қизиқишлари, иродавий сифатлари ҳар хил бўлади. Бу фарқлар уларнинг хулқида, ўқиши ва меҳнатида акс этади. Бир ўқувчига нисбатан фойдали методни бошқа ўқувчига нисбатан қўллаганда натижасиз бўлиб чиқиши мумкин. Шунинг учун ҳар бир ўқувчининг ўзгаришга хос бўлган хусусиятларини ўрганиш мақсадга мувофиқдир.

Жамоада ва жамоа ёрдамида тарбиялаш - тарбия жараёни ўқувчиларнинг жамоа бўлиб бирлашишлари, уларда манфаатдорлик бирлиги, ўзаро ёрдам туйғусини ўстиришга хизмат қилиши лозим. Туйғу ташкил этилган жамоа аъзоларининг қобилият ва истеъдодини ривожлантириш учун кенг йўл очади. Жамоада бола ҳар томонлама ривожланиши учун кенг имкониятга эга бўлади. Ўқувчилар аҳил жамоа бўлиб уюшганларидагина тарбиявий ишларини амалга ошириш анча енгил ва муваффақиятли бўлади, ҳар бир шахсга таъсир этади. Ўз манфаатини жамият манфаати билан қўшиб олиб бориш, ўзаро ёрдам каби фазилатлар, аввало, жамоада шаклланади. Ўқитувчи ҳамма вақт ўқувчилар жамоасига таянмоғи, уларни жамоа бўлиб турли ишларни бажаришга одатлантириб, жамоада яшаш ва ишлашга ўргатиб бориши лозим.

Тарбияда ўқувчи хулқидаги ижобий сифатларга таяниб, салбий хислатларини йўқотиб боришга эътибор қаратиш лозим. Маҳоратли иедагоглар ўз ўқувчиларинг шахсий фазилатларини яхши биладилар. Тарбия мақсадини амалга ошириш учун бола хулқидаги ижобий сифатларга суяниб иш кўрадилар. Боладаги ижобий сифатларга таяниш, унинг салбий сифатларини йўқотиш, ёмон одатлардан қайтаришнинг энг яхши воситасидир. Тарбия муваффақияти мазкур масаланинг тўғри хал этилишига кўп жиҳатдан болик.

Назорат саволлари:

1. Тарбиянинг қандай методларини биласиз?
2. "Метод" сўзининг лугавий маъноси нима?
3. Тушунтириш (хикоя қилиш, ўргатиш, машқ орқали одатлантириш) методларга изоҳ беринг?
4. Намуна (маслаҳат бериш, узр сўраш, яхшиликлар хақида сўраш, ўрناق бўлиш) методига изоҳ беринг?.
5. Насихат қилиш, ўгит (ундаш, кўндириш, илтимос қилиш, ёлвориш, тилак-истак билдириш, маъқуллаш, раҳмат айтиш, дуо қилиш, оқ йўл тилаш ва ҳоказолар) нима?
6. Қоралаш ва жазо (таъкидлаш, таъна, гина, танбех бериш, мажбур қилиш, койиш, айблаш, уялтириш, кўрқитиш, нафратланиш) нима?
7. Тарбия қонуниятлари ва тамойилларига изоҳ беринг!

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, Тошкент., «Ўқитувчи», 1992.
2. И. А. Каримов. "Юксак маънавият – энгилмас куч" –Т.: Маънавият. 2008.
3. Ш.М. Мирзиёев "Ўзбекистон Республикаси ривожлантиришнинг 2017-2021 йиллар бўйича "Ҳаракатлар стратегияси".-Т.: Ўзбекистон, 2017 .
4. Ш.М. Мирзиёев. "Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш - юрт тараққиети ва халқ фаровонлиги гарови" –Т.: Ўзбекистон, 2017.
5. Р. Мавлонова "Тарбиявий иш методикаси" дарслик. Т. 2014.
6. Сафо Очил. "Мустақиллик маънавияти ва тарбия асослари" Т., Ўқитувчи, 1997.
7. Абу Райхон Беруний "Ҳикматлар". Тошкент, «Ёш гвардия», 1973.
8. Худойқулов Х.Ж. "Тарбиявий ишлар методикаси". –Т.: ТТЙМИ. 2007 й.

4-мавзу: Тарбия жараёнини ташкил этиш шакллари.

РЕЖА:

1. Тарбия жараёнини амалга оширишда инновацион технологиялардан фойдаланиш.
2. Синфдан ташқари тарбиявий машгулотга тайёрланиш.

Таянч сўзлар: Тарбия, инновация, технология, ижодкорлик, машгулот, экскурсия, конкурс, тадбир.

1. Тарбия жараёнини амалга оширишда инновацион технологиялардан фойдаланиш.

Тарбия тизимида инновациялар. Мактабда инновациялар масаласини муҳокама этганда, тарбия тизимида инновациялар ташкил топиши тўғрисидаги масалаларни гапириб ўтмай бўлмайти. Педагогикада "тарбия" категориясининг бир вақтда бир неча тушунчалари мавжуд тарбияни ўрганаётган авлодга тарбияни энг муҳим ижтимоий тажрибаларни етказиш бўйича махсус ташкил этилган жараён сифатида тушуниш, энг кенг тарқалган тушунчалардан ҳисобланади. Шундан келиб чиқиб, ҳар қандай тарбия

жараёнининг асоси, ҳақиқатда, ўқитиш ҳисобланади, деган хулосага келиш тўғри бўлади. Ушбу ҳолатда тарбия жараёни дидактик воситалар билан кўрина бошлайди.

Тарбия жараёни ўзининг ўзига хослигини "сақлаб қолиш" учун "Тарбия, тарбия... тарбия!" монография ҳаммуаллифлари В.А.Каракровский, Новикова, Селиванова кабилар машхур педагог ва психолог О. Лаймете таклиф этган унинг бошқа тушунчасидан фойдаланадилар. Агарда тарбия жараёнини "Лаймете бўйича" қарайдиган бўлсак, унда тарбия тизими дидактикадан иборат бўлмайди, балки бир томондан психо-педагогик, бошқа томондан эса - ижтимоий-педагогик тизимдан иборат бўлади. Бу ўз навбатида тарбия тизими ўқувчиларга фақат дидактик сифатида эмас (ўқитувчилар, дарслар, дарсликлар, уй вазифалари орқали), балки ижтимоий омил сифатида ҳам, болаларнинг атроф-муҳитга жалб этилганлиги орқали ҳам таъсир кўрсатади; ота-оналар, ўқитувчилар ва болалар ўртасида юзага келадиган муносабатлар орқали, ҳар бир таълим муассасаларида ташкил топадиган маълум психологик муҳит орқали таъсир кўрсатади.

"Дидактик тизим" тушунчаси педагогикада анча қадимдан шаклланган. Мактабнинг дидактик тизими таълим мақсадлари, ўқиш мазмуни, уни ташкил этишнинг метод ва шакллари орқали ифодаланади. Албатта, тарбиявий мақсадлар ўрганилаётган материал мазмуни, уни етказиш шакли ва методлари кабиларни белгилаш орқали ўқитиш жараёнида ҳам амалга оширилади. Таълим муассасининг тарбиявий вазифаси биринчи навбатда, ўқувчиларда, ўзини шу дунёни англаб етиш, бошқалар орасида ўз ўрнини топиш билан дунёга, маданиятга, атроф-муҳитга қадриятларимизга нисбатан шакллантиришдан иборат. Лекин мана шу вазифани фақат ўқитиш жараёнида амалга ошириб бўлмайди: у индивидуал манфаатларини қондириш билан боғлиқ дам олиш доирасидаги ўйин, меҳнат, ижодий фаолият билан ҳам боғлиқ. Шундай қилиб, хусусан тарбия тизими инновацияларини ўрганиш имконияти пайдо бўлади. Уни яратиш ва ривожлантириш жараёнида, ҳар гал қатор аниқ масалаларни ҳал этиш керак бўлади: юқорида номлари келтирилган муаллифлар уларга алоҳида ургу билан куйидагиларни кўрсатадилар:

Болаларда дунёнинг яхлит ва илмий асосланган кўринишини шакллантириш.

1. Фуқаролик ўзини англашни, ватани тақдири учун жавобгарликни шакллантириш.

1. Болаларни умуминсоний қадриятларга жалб этиш, улар орасида мана шу қадриятларга мос бўлган хулқни шакллантириш.

2. Ўсиб келаётган келажак авлодда, шахс хусусиятлари сифатида преспективликни, ижодқорликни шакллантириш.

3. Ўз-ўзини англашни шакллантириш, ўзини амалга оширишда болага ёрдам кўрсатиш.

Албатта, бу масалалар рўйхатини давом эттириш мумкин. Лекин ҳар қандай ҳолатда ҳам, мана шу вазифаларнинг ўзи юқорида санаб ўтилган тарбиялаш вазифаларининг алоҳидалигини кўрсатади.

Юқорида баён этилган дидактик қарашларнинг турли жиҳатларида инновациялар юзага келиши ва шаклланиши имкониятларини чуқур муҳокама қилиш каби, ушбу масалада, тарбия тизимини фалсафий ва технологик жиҳатларда кўриб чиқишда тарбиявий инновацияларни қўллаш орқали ўрганамиз.

Тарбия тизимини кўриб чиқишнинг фалсафий жиҳати - тарбиянинг мазмун-мақсадларини асослашни, уни конкретлаштириш ва тарбиянинг керакли мазмуни билан алоқасини асослаб беришни кўзда тутати. Биз аввал айтганимиздек, бугунги кун қарашлари остида, тарбия тизимида икки турлича бўлган концептуал (кўп жиҳатдан карама-қарши) ёндашишлар мавжуд.

Биринчи ёндашиш тарбия - бу бола шахсига ўзига хос мазмунга эга бўлган (фалсафий-педагогик, гоъвий, психологик-педагогик, маънавий ва бошқа), ижтимоий белгиланган ва мақсадга мувофиқ таъсир кўрсатишга асосланади. Бундай тарбия маҳум шаклларда (фронтал, гуруҳли, индивидуал) ва маълум методлар билан амалга оширилади.

"Тарбия таъсир кўрсатиш сифатида" мана шу парадигмасида педагог барча чоралар билан самарали тарбиявий таъсир кўрсатишга эришиши керак. У (педагог) ўзи беихтиёр, болалар ва ота-оналарнинг тенг қимматли иштирокисиз, мана шу тизимда асосий субъект бўлиб қолади, чунки болалар "олиб борувчилар" ролида иштирок этадилар. Ва, албатта, тарбияда тенг ҳуқуқли шерик ҳисобланмайдилар. Бу ерда бола "тарбия предмети" сифатида иштирок этади ва боланинг фаоллиги сифатида субъективлик тўғрисидаги муурожаат ҳар гал кераклигини фаол ўзлаштириш" ёки адаптив фаоллик деб аталувчи хусусиятга эга бўлади.

Будай ёндашиш биз илгари келтириб чиқарган ижтимоийлаштириш категорияси билан тўғридан-тўғри боғлиқ, бунда биз тарихий ишлаб чиқилган ижтимоий қоидаларни, кадриятлар, муносабатлар, маънавий ва моддий маданият билан муносабат усулларнинг инсон томонидан ўзлаштирилиши жараёнини тушунамиз. Умумий қабул қилинган қоидалар асосида айтадиган бўлсак - болани тарбиялаш - уни катталар дунёсига олиб кириш, уни умумий қонунлар бўйича "бирга каби" яшашга ўргатиш демакдир.

Шундай қилиб, ижтимоийлаштириш инсоннинг "адаптик фаолилик" қобилятига эга бўлишини кўзда тутати ва мақсадга мувофиқ жараёнлар (ўқитиш ва тарбиялаш) мактабгача, мактаб, махсус касб-ҳунар муассасаларида ҳамда тасодифий омиллар (оила, оммавий ахборот воситалари, санъат билан мулоқат қилиш) таъсири остида амалга оширилади.

Бу таъсир кўрсатиш тарбия тизими (ёки ижтимоийлаштириш) инсонпарварликка зид каби баҳоланиши мумкин эмас, чунки у албатта, авторетит воситалар билан амалга оширилиши шарт эмас. Унда ўқитувчи ва болалар ўртасида инсонпарварлик муносабатлари мавжуд бўлиши, гуманитар кадриятлар тарғиб қилиниши, гуруҳли ва индивидуал ижодкорлик элементлари татбиқ қилиниши мумкин.

Бундан ташқари, таъсир кўрсатишнинг тарбия тизими ўзи тарбия жараёнига демократик кадриятлар ва қоидалар киритиши керак (атроф-ҳаётдаги ўзгаришлар ортидан): ҳаётни ташкил этиш демократик усулларини ўзлаштириш (болалар ҳамжамиятидан бошлаб), бошқаларга нисбатан ҳуқуқ ва мажбуриятларини ўзлаштиришга амал қилиш.

Лекин, тарбия билан боғлиқ бу ёндашиш, муҳит билан боғлиқ бўлиб чиқмоқда, Чунки боланинг ҳуқуқи ва ҳаёти бу ҳолатда тўлалигича ташқи кучлар билан белгиланади. Ва унда боланинг танловни амалга ошириш имконияти қолмайди. Етказиш керак бўлган қандайдир тарбиявий мазмун, мана шу тарбиявий стандартдан келиб чиқувчи ижтимоий-педагогик-назарий, буларнинг барчаси боланинг ички "хоҳлайман" истагига эмас, балки ташқи "керак" талабига йўналтирилган методларни талаб этади. Шунинг учун ушбу тарбиявий тизим қандайдир жазо ва мажбурлашларсиз мавжуд бўлиши мумкин эмас. Тарбиядан бошқа ёндашиш инсонпарварлик тарбиявий тизимини яратиш билан боғлиқ. Бу ёндашиш биринчи навбатда, биз илгариги бобимизда батафсил кўриб чиққан индивидуаллаштириш жараёни билан мос келади (лекин уни бола ижтимоийлаштириш масалаларини иложи борича яхши ўзлаштириб олиши мақсади билан боғлиқ ёндашиш билан адаштириш керак эмас). Яна бир бор эслатиб ўтамиз, индивидуаллаштириш - бизнинг тушунишимизча - бу болада мавжуд ёки ўзининг индивидуал тажрибасида эгаллаган ягона, алоҳида ва ўзига хослигини таъминлаб туриш ва ривожлантириш бўйича катталарнинг ҳамда боланинг ўзининг фаолиятларидир.

Индивидуаллаштириш, биринчидан, бирламчи асосий эҳтиёжларини индивидуал йўналтирилган ёрдам кўрсатишни кўзда тутати. Бусиз табиий "ўзлигини" ҳис этиш мумкин эмас. Иккинчидан, айнан мана шу индивид учун хос бўлган тарбия берган (мерос бўлиб ўтган) жисмоний, интеллектуал, эмотционал қобилятлар имкониятларни максимал, эркин амалга ошириш учун шароитлар яратишни кўзда тутати. Ва ниҳоят, индивидуаллаштиришнинг учинчи белгиси, асосий хислати - автоном маънавий ўзини қуришда, ўзини ижодий гавдалантиришда, "мослашувчан бўлмаган фаоллик", ҳаётгий ўз йўлини танлашдаги қобилятини ривожлантиришда инсонга ёрдам кўрсатишдир.

Шахсни индивидуаллаштириш унинг "ўзлигини" ривожлантириш, шундай қилиб, кенг маънода инсонпарварлик тарбиявий тизимини ташкил этади. Тарбияда бундай ёндашишнинг мақсади, болаларга, уларнинг "субъектив мавжудликларини" ташкил этишда ёрдам кўрсатиш ҳисобланади. Бунинг учун ушбу тарбиявий тизимда, инсонга ўзини англаш ва ўзини амалга оширишда ёрдам берувчи махсус воситалар ишлаб чиқилади. Энди фақат педагог эмас, балки болаларнинг ўзлари ҳам инсонпарварлик тарбиявий тизимининг субъекти ҳисобланади (бола асосан, тарбия объекти ҳисобланган таъсир кўрсатиш тарбиявий тизимидан унинг асосий фарқи ҳам мана шундан иборат). Ушбу парадигмада педагоглар ҳам, болалар ҳам мактаб олдида турган мақсадларини биргаликда аниқлаштирадilar, уларни амалий вазифалар даражасига кўтарадilar ва ҳамкорликдаги фаолиятда амалга оширадilar. Мактаб инсонпарварлик тарбиявий тизими самаралилигининг муҳим шарти болалар ва катталарни умумий жамоага бирлаштириш ҳисобланади. Болалар ва катталарнинг ўзаро муносабатлари мавҳум муносабатларни юзага келтиради, улар биринчи навбатда тизимнинг тарбиявий имкониятларини белгилайди.

Муносабатларда педагоглар алоҳида гамхўрлиги бўлиб қолади. Ҳар қандай инсонпарварлик тарбиявий тизими аниқ тизим ҳисобланади. Унинг ташкил топиши, фаолияти ва ривожланишида муҳит, фақат ташқи таъсир кўрсатувчи омил сифатида эмас, балки ушбу тизимнинг ўзининг таркибий қисмида катта рол ўйнайди.

Тарбиявий тизимлар икки турини таққослаш, таҳлил қилиш якунида таъсир кўрсатиш таълим тизими ва инсонпарварлик тарбия тизими ўзининг предмети мазмунида ҳам фарқ қилишини алоҳида айтиб ўтаемиз.

Биринчиси, биринчи навбатда, дунёнинг ижтимоий кўринишини ўрганади. Иккинчи тизим ўзини-ўзи ўрганиш усулини ўрганади. Маълум ижтимоий қондаларни, қадриятларни, муносабатларни ўрганиш, таъсир кўрсатиш тарбия тизими, болаларда ўзини англашга қобилиятни ривожлантириш масаласини ўз олдига қўймайди - бу унинг предмети ҳисобланмайди.

Инсонпарварлик тарбиявий тизими - бу бошқа гап. Инсон танлаб олиш субъекти сифатида иштирок этар экан, у бу танловни ўзига нисбатан амалга ошириши кўзда тутилади, демак ўзини англаш жараёнисиз бу тизимни амалга ошириш мумкин эмас. Шунинг учун турли инсонпарварлик тарбиявий тизимлар, ҳозирги кунда, айнан мана шу йўналишда ривожланмоқда. Инноватция (англаган ҳолда, умуман янгиликни киритиш сифатида) ишчи (амалий) тушунчасини эслаб, аниқ мисолда тарбия тизимини фалсафий жиҳатдан қарашда, инноватция қандай шаклланишини кўраемиз.

Тақдим этилган ёндашишларнинг ҳар бирида, инноватция ёндашишлардан бирини аниқлаштириш ҳисобланса ҳам, ҳар гал қандайдир янги гоё билан боғлиқ бўлади. Масалан, тарбия инсонпарварлик парадигмасини муҳокама қилиб О.С.Газман, биринчи навбатда, тарбия мақсадини ўзини ривожлантириш ва педагогик ёрдам кўрсатиш гоёси билан боғлайди. Кўпчилик ҳозирги замон муаллифлари инсонпарварлик парадигмасини ўрганишларида, шахс ривожланишига амал қилиб ўзини ривожлантиришга (ёки ўзининг "ўзлигини" ривожлантиришга) турли томонлардан ёндашадilar. Баъзи муаллифлар ушбу сўзнинг кенг маъносидан келиб чиқадilar: ўзини умумийликка етказиш, барча одамлар учун хосликлар, ҳаммага мос келиш, яъни у ёки бу сотциал идеологик талабларнинг контекстидан четга чиқадilar, умуминсонийликнинг ўзини ривожлантиришдаги аҳамиятини таъкидлайдилар.

Муаллифлар иккинчи гуруҳи эса ўз диққатини бошқача қаратадилар: инсон ўзининг индивидуаллигини, алоҳидалигини, ўзининг "ўзлигини" ривожлантиради (бу кўпинча умуминсонийликни намоён этиш индивидуал ифодаланган усуллариини ўз ичига олади).

О.С.Газман "Эркинлик педагогикаси: XXI аср инсонпарварлик тараққиётидаги йўл" номли асарида "ўзини ривожлантириш" терминида, юқорида айтилган икки мазмунни бирлаштириш ва ўзини ривожлантиришни фақат ягона субектда тақдим этилиши мумкин

бўлган янги сифатни ташкил этиш учун инсоннинг ўзида (маданиятлиликни) тўплаш, бирлаштириш жараёни сифатида тасаввур этишни таклиф этади. Фақат ижтимоий ва биологик эмас, балки эркин мавжудот сифатида ўсиб бораётган инсон тўғрисидаги тасаввур маданийлиги ва табиийлиги тамойилларини, эркинлиги тамойили билан тўлдирилишини талаб этади.

Шундай қилиб, педагогик ёрдам иши, эркинлик, ижодкорлик, катталар ва бола ўртасида ҳақиқий демократия ва инсонпарварликда юзага келадиган тарбия, бошқа маданиятга киради. Тарбия мақсадини педагогик ёрдам сифатида, мана шу умуман янгича тушуниш, мазмуни бўйича тарбия тизимини фалсафий жиҳатдан қаралганда, инновация ҳисобланади. У мана шу мақсадга мос янги тарбия технологиясини ишлаб чиқишга олиб келади.

Тарбия технологияси деганда биз, тарбиянинг маҳум мақсадларига эришишга қаратилган махсус педагогик услублар тизимини тушунамиз. Ҳар қандай тарбия методикаси тарбия технологияларидан ташкил топади. Масалан, жамоани режалаштириш, ўсмирлар билан алоқа ўрнатиш, педагогик диагностика технологияси ва бошқалар.

Агар технология - бу тарбия методикасининг яқунланган қисми бўлса, услуб эса ўз навбатида бу умумий ёки шахсий педагогик маданиятда қайд этилган тарбия технологиясига нисбатан яқунланган элементдир. Агарда услуб бирор-бир тарбия масаласи билан барқарор боғлиқ бўлса, у оддий тарбиявий технология бўлиб қолади.

Масалан, синфни микрогуруҳларга бўлиш (қизиқиши бўйича, қуръа ташлаш бўйича, етакчилари бўйича), ҳамкорликдаги фаолиятда ўйин ролларини яратиш усуллари, гуруҳнинг муҳокамада сўзга чиқиш тартиби ва бошқалар - буларнинг барчаси тарбиянинг аниқ услубларига мисоллар. Лекин улардан ҳеч бири, қандайдир аниқ тарбиявий масала билан тўғридан-тўғри боғлиқ эмас, шунинг учун мана шу услубларни турли хил технологияларга киритиш мумкин.

Микро гуруҳларга ажратиш услубини жамоа бўлиб мақсадни белгилашда ҳам, ҳамкорликда режалаштириш ва умумий ишларни бажариш технологиясида ҳам қўллаш мумкин, шунингдек гуруҳли таҳлилни ташкил қилиш усули сифатида ҳам, мулоқот рейтингда машқлар ўтказиш услуби сифатида ҳам қўллаш мумкин. Шунга мос равишда ишлаб чиқиладиган педагогик ёрдам технологиялари ҳам илгари маълум бўлган услублар йўналишидан иборат бўлиши мумкин, лекин уларнинг маълум тартибда тузилган кетма-кетликлари янги тарбия вазифаларига жавоб бера бошлаши мумкин. Педагогик ёрдам технологияси - бу ўсиб бораётган одамнинг бошқалардан ўзининг фарқини англаб етишига ёрдам берувчи ўзининг бўшлиги ва ўз кучи - жисмоний, интеллектуал, маънавий, ижодий воситалардан фойдаланиши тизимидир.

Бу таълим олишда мустақил ва муваффақиятли илгари бориши, шахсий ҳаёт ёки ҳаёт мазмунини танлаши учун зарурдир. Ушбу технологияни амалга ошириш ўқувчининг саволидан бошланади: "Мен ким бўламан!", "Қандай бўлишим керак?". Педагог билан биргаликда мана шу саволларни муҳокама қилиш яна бошқа бир мустақил саволни ҳам келтириб чиқаради: "Қандай яшаш керак?". Махсус ташкил этилган маслаҳатлар орқали айнан мана шу ўқувчига хос бўлган индивидуал ҳаёт тарзи аста-секин тузилади, интеллектуал, эмотционал, жисмоний юкламалар қулай режими танланади.

Ўқувчи педагог ёрдамида муваффақият ва бахтсизликларга бардош беришнинг ўзи учун мос усуллари топади, меҳнат фаолиятининг мос турини аниқлайди, бўш вақтини, узлуксиз иш шакллари, одамлар билан муносабатлар хусусиятларини белгилайди.

"Педагогик ёрдам" тушунчасининг семантик маъноси биринчи навбатда фақатгина бирор нарсага камроқ эга бўлган одамгагина ёрдам кўрсатиш ва қўллаб-қувватлаш мумкинлигидан иборат. Шунинг учун боланинг ўзида бирор нарсани билиш истаги пайдо бўлса ва бу йўлда унинг олдида қийинчиликлар пайдо бўлса - педагогик ёрдам ҳаракатга келади.

Шундай қилиб педагогик ёрдам технологияси, биринчи навбатда, вазиятга жавоб қайтаришдан иборат бўлади. ўз навбатида бу технология турли услублардан иборат. Улардан бири - баҳолаш алгоритмик услуб ҳисобланади.

Бола фаолиятини тузатиш ва баҳолаш муносабати: "яхши, ёмон", "тўғри-нотўғри", "мумкин-мумкин эмас" қабилар маълум ёш босқичида белгилар хулқи доирасини белгилайди. Бу услуб ўқитувчи обрўси ҳали жуда кучли бўлмаган кичик мактаб ёшидаги ўқувчилар учун анча самарали бўлади.

Педагогик ёрдам технологиясини амалга ошириш учун янги бир услуб - ижтимоий кўникмалар курсини киритиш мақсадга мувофиқ. Ушбу курс этник маданият, ижтимоий муносабатлар, шахслараро муносабатлар, қарор қабул қилиш, ўзини англаш каби фанлардан иборат бўлиши мумкин. Ушбу икки фан - академик эмас балки лаборатория - амалий машгулотлар ёки ўзини намоён этиш ва ўзаро алоқалар ҳамда ҳамкорлик тажрибаси учун жамоани ижодкорлик бўйича машгулотлар кўринишида қурилиши жуда муҳим. Педагогик ёрдамни амалга оширишдан кейинги услуб - болалар жамоасини яратиш ва ўзини бошқаришда педагогнинг ёрдами ҳисобланади.

Шу ерда биз маълум бўлган эски оппозицияга қайтамиз: **Жамоа ва шахс**. Лекин ушбу ҳолатда биз болалар жамоасини ташкил этишни ўз мақсадимиз сифатида эмас, балки ҳар бир ўқувчининг ижтимоий, ижодий ўзини амалга ошириши шарти сифатида қараймиз. Ўзини бошқариш буйруқ бўйича юзага келмайди, балки болалар ва ўсмирлар қизиқишлари ҳамда мактаб фуқароси ҳуқуқлари ҳам ўз манфаатларини ўзаро ҳимоя қилишлари эҳтиёжларидан келиб чиқади. Ушбу ўзини бошқариш (айнан мана шу ерда педагогнинг ёрдами керак) мактаб доирасида болалар қизиқишларини бирлаштирувчи бўлганида ва мактабнинг ўзи фуқаролик жамияти сифатида кўрилганда пайдо бўлади.

Агарда дискотека ўтказиш, саёҳатга бориш ёки қандайдир танловлар ўтказиш учун ўсмирлар бирлашишни хоҳласалар, мана шу вазиятда ўзини бошқариш локал тажрибаси пайдо бўлади. Катталар эса бу вазиятда ёрдамчи бўлиб қолишлари мумкин. Ўзини бошқаришда қоидалар ишлаб чиқариш мажбурий элемент ҳисобланади. Болаларнинг ўзлари яратадиган қоидалар, қонунлар, ҳуқуқ қоидаларининг муҳим аҳамиятга эгаллиги педагогикада анча аввал пайқалган.

Болаларнинг ўзлари яратган қоидалар уларни бирлаштиради. Мактаб ҳаёти муаммоларини янада демократик ҳал этишга имкон беради. Лекин асосийси, бундай қоидалар эркинлик ва масъулиятлилик доирасини белгилаб беради. Ушбу ҳолатни интизомлиликни ривожлантиришнинг кучли воситаси сифатида тушуниб, кўпчилик мактаблар ўзларининг қонунларини, ўртоқлик низомларини, виждон кодексларини яратмоқдалар. Лекин ушбу услубда ҳам маълум хавфли томонлари мавжуд. Педагог, баъзи болалар бошқалар устидан назоратчи бўлиб қолмасликларини кузатиб бориши зарур. Бундай ҳолатда болалар жамоасида адоват ҳам юзага келиши ва болалар қонунни бажарувчилар ва уларга қарши қузатувчиларга ажралиб қолишлари мумкин. Шундай қилиб, юқорида тасвирланган услублар тўплами (уларнинг рўйхати албатта, давом эттирилиши мумкин) янги мақсад - педагог ёрдам учун технологияни белгилаб беради. Ва мана шу мазмундаги иш инновацион технологиядан иборат бўлади.

Умуман олганда, ҳар қандай тарбия тизимининг янгиланиши инновациялар ҳисобига амалга оширилади. Бу эса икки - революцион ва эволюцион йўл билан содир бўлиши мумкин.

Инқилобий йўл одатда мактаб ҳаётида, жамият ҳаётидаги фавқулодда вазиятлар билан келиб чиқади. Иккинчи йўл - тарбия тизимини самарали педагогик бошқариш билан мумкин бўлади, чунки янгиланиш механизмлари тизимнинг ўзида мавжуддир.

Тизимнинг ҳолати ва фаолияти тўғрисида яхши етказилиб туриладиган объектив ахборотлар, педагоглар ва ўқувчилар жамоасининг доимий, ижодий изланишига йўналган ишлари таълим тизими янгиланишини режалар ва бошқариладиган қилади. Инновацион мактаб ташкил топишининг дидактик жиҳатини таҳлил қилиш қуйидаги хулосаларга келишга имкон беради:

Инноватцион мактаб ташкил топиши жараёнини дидактик кўриб чиқиш учта турлича жиҳатлар орқали амалга оширилади:

- а) фалсафий-методологик (ўқитиш мақсадлари);
- б) назарий (ўқитиш мазмуни, ўқитиш жараёни тузилиши ва қонуниятлари);
- с) технология (ўқитиш жараёни қоидалар тамойили).

Дидактик қарашнинг фалсафий-методологик жиҳати қуйидагидан иборат. У ёки бу ижтимоий буюртманинг мазмунидан қатъий назар, мақсадларни аниқлаштириш жараёни ҳар доим маълум педагогик стратегияни танлаш билан берилиши керак. Ижтимоий буюртмадан ўқитиш жараёнини ташкил этишнинг аниқ мақсадларига ўтиш жараёнида ҳақиқатда иштирок этувчилар барчалари: олим-дидактиклар, мактаб маъмурияти, биринчи навбатда эса янги таълим моделларини ишлаб чиқувчи инноватцион мактаблар ўқитувчилари шундай танловни амалга оширишга мажбурлар.

Турли педагогик стратегиялардан танлаб олишнинг тўртта йўналиши мавжуд:

1. Бугунги таълим соҳасининг яхлит энг юксак вазифалари;
2. Ўқитиш ва ривожлантириш жараёнлари нисбати;
3. Таълим мазмуни концепсияси маълум турига йўналганлиги;
4. Инсон маданияти тузилиши тўғрисида тасаввур.

Ушбу маълум педагогик стратегияни танлаш илмий объектив вазифалар билан умуман ҳал этилиши мумкин эмас. У ҳар бир аниқ инновацион гуруҳнинг умумий дунёқараши билан, методологик, фалсафий, антропологик қарашлари билан боглик.

Дидактик қараш фалсафий-методологик жиҳатида мактабнинг инновационлиги гоёнинг ўзи умуман янгилigidан ташқари, мактабда мақсадни шакллантириш жараёни мавжудлиги қайд этилганлигидан ҳам иборат бўлиши мумкин. Мақсадни шакллантириш инновацион мактабнинг мавжудлигига сабаб бўлади, ва ўз навбатида ўқитишнинг ўзи сабабли бўлади.

Инноватцион мактабнинг ташкил топиши дидактик қараш (ўқитиш мазмуни, ўқитиш жараёни тузилиши ва қонуниятлари) назорат жиҳатлари қуйидагилардан иборат. Замонавий таълим вазиятлари шароитларида, деярли ҳар бир мактабда вариант қисмини аниқлаш ҳисобига бошлаш, кейин эса, шахсий педагогик стратегиясини ишлаб чиқиш имкониятига эга. Яъни замонавий асосий ўқув режаси фақатгина турли инновациялар юзага келишига ёрдам берувчи омил сифатида эмас, балки ҳақиқий рағбатлантириш сифатида ҳам амал қила бошлайди.

Ўқитиш назарияси (ўқитиш жараёни тузилиши ва қонуниятлари), ўқитиш мазмунидан фарқли равишда инновациялар юзага келиши учун имконият ҳисобланмайди. Лекин инновацион мактаб ташкил топишини дидактик қарашда технологик жиҳатида юзага келадиган инновациялар учун чекловчи ролда иштирок этиши мумкин.

Инноватцион мактаб ташкил топишини дидактик қарашдаги технологик жиҳати қуйидагилардан иборат. Ўқитиш мазмуни ва технологиясида ўзаро боглиқлик мавжуд. Ўқитиш мазмунидаги ўзгариш (мисол учун ўқувчи фикрларини ташкил этувчи схемалар киритиш) дарҳол мана шу мазмуни етказиб беришга қодир янги педагогик технологияни ишлаб чиқишни талаб қилади. Ва аксинча, маълум технологиялар ўқитиш мазмуни ҳажмининг ўзига хос чегараловчиларини илгари суради, масалан, давомийлиги ва қамраб олиш кенглиги. Аниқ педагогик технологиялар кўринишида берилган ҳар қандай инновациялар дидактик қараш технологик жиҳатида, бир томондан ўқитиш назарияси ва мавжуд мақсадлар билан чекланган, иккинчи томондан эса ушбу инновацион технология "мос" келадиган ёндашиш хусусияти билан чекланган. Инноватцион мактаб ташкил топишини дидактик қараш турли жиҳатларига ўхшаш тарбиявий тизим ташкил топишини фалсафий ва технологик жиҳатларида қараладиган инновацияларни ўрганиш ҳам мавжуд.

Оммавий синалган ташқари иш формалари педагогик коллектив орқали ҳар бир болага таъсир кўрсатишга имкон беради. Улар болаларда бошқаришни тушуниш, коллективда бир-бирига таъсир кўрсатиш, тенглашишлари ва катталар билан ҳамкорлик қилиш малакаларининг ривожланишига ёрдам беради.

Синфдан ташқари ишнинг ана шу оммавий шакллари иккита катта гуруҳга ажратиш мумкин. Бу гуруҳлар болалар фаолиятининг характери билан фарқ қилади.

Биринчи гуруҳ - фронтал шакллар. Болаларнинг фаолияти «ёнимда», «ёнида» принципи бўйича ташкил этилади, яъни улар бир-бирлари билан ўзаро таъсирда бўлмайдилар, ҳар бир бола айнан бир хил ишни мустақил равишда бажарадилар. Педагог ҳар бир болага бир йўлла таъсир кўрсатади. Чекланган болалар билангина тескари синов ўрнатилади. Синовнинг ҳаммаси билан ўтказиладиган тарбиявий машғулотларнинг кўпчилиги **"ёнида"** принципи бўйича ташкил этилган.

Иккинчи гуруҳи - болаларнинг синфдан ташқари фаолиятини ташкил этиш шакллари бу тури **"бирга", "биргаликда"** принципи билан характерланади. Умумий мақсадга эришиш учун ҳар бир иштирокчи ўз ролини бажаради ва умумий натижага ўз ҳиссасини қўшади. Ҳамманинг хатти-ҳаракатлари муваффақияти ҳар бир иштирокчининг ҳаракатига боғлиқ. Ишни бунда ташкил этилиши жараёнида болалар бир-бирлари билан яқин ҳамкорликда иш кўришга мажбур бўладилар. Бундай фаолият коллектив фаолиятномини олган, тарбиявий иш эса - коллектив тарбиявий ишлар деб номланади. Педагог ҳар бир болага алоҳида таъсир кўрсатмайди, балки болалар ўртасидаги ўзаро алоқага таъсир этади, бу эса педагог билан ўқувчилар ўртасидаги тескари алоқанинг яхшиланишига ёрдам беради. Болаларнинг жуфт-жуфт, кичик гуруҳларда, синфдаги фаолияти «биргаликда» принципи бўйича ташкил этилиши мумкин.

Ҳар бир йўналишнинг ўз афзалликлари ва камчиликлари бор. Биринчи гуруҳ педагог учун ташкил этишда оддийлиги билан фарқ қилади, лекин коллектив ўзаро таъсир малакаларини камроқ шакллантиради. Иккинчи гуруҳ болаларда ҳамкорлик, бир-бирига ёрдам бериш, масъулиятни ўз зиммасига олиш малакаларини ривожлантириш учун тенги йўқ. Бироқ кичик ёшдаги ўқувчиларнинг ёш хусусиятларига кўра (улар бошқа кишида тенг ҳуқуқи инсонни кўролмайдилар, келишиб олишни, бирга бўлишни билмайдилар) коллектив шакллари ташкил этиш педагогдан кўп вақт ва муайян ташкилотчилик малакаларини талаб этади.

2. Синфдан ташқари тарбиявий машғулотга тайёрланиш.

Фараз қилайлик, алгоритм қоидаларига мувофиқ болалар коллективини ўрганиш босқичи ҳали тугалланмаган бўлсада, педагог машғулотнинг мана шу шаклини танлаш мақсадга мувофиқдир. Биринчи навбатда машғулотнинг мазмуни белгиланади, унга мувофиқ мазкур синф учун актуал бўлган машғулот мавзуси танланади ва машғулот гоёси ифодаланади.

Педагог ўзидан фикран шундай деб сўраши керак: "Мазкур мавзунини очиб бориш орқали болаларга тарбиявий таъсир кўрсатиш натижасида нимага эга бўлишни истайман?" Синфдан ташқари тарбиявий машғулотнинг мазмуни ривожлантириш, тўғрилаш, шакллантириш вазифаларини ақс эттириши керак. Таълим бериш вазифаси умумий вазифалардан бири сифатида намоён бўлиши мумкин. Бошқа сўз билан айтганда "Белгиланган мавзу ҳақидаги маълумотларни баён қилиш" тарбиявий машғулотнинг мақсади ва вазифалардан бири бўлиши мумкин. Педагог синфдан ташқари машғулотнинг мақсади ҳамда вазифаларини қанчалик аниқ ифодаласа, унинг исталган натижалар ҳақидаги тасавури ҳам аниқ бўлади. Фақат шундан кейингина машғулотнинг мазмуни, методларни, воситаларни танлашга киришиш мумкин. Машғулотнинг мавзуси, мазмунига алоҳида аҳамият бериб, унинг мақсадини ифодалашга нормал ёндашадиган ёки уни умуман эътибордан четда қолдирадиган педагоглар нотўғри иш юритадилар. Бундай ҳолда тарбиявий ишнинг мақсадга йўналтирилганлиги ва тизимлилиги йўқолади.

Машғулот моделини тайёрлаш натижалари умумсинф тарбиявий машғулоти конспектида ақс эттирилади. У қуйидаги тузилишда бўлади:

- 1) Машғулотнинг номи;
- 2) Мақсади, вазифалари;
- 3) Жиҳозланиши;
- 4) Ўтказиш шакли;
- 5) Бориши.

Машгулотнинг номида синфдан ташқари машгулотнинг мавзуси акс эттирилади. У фақат акс этиб қолмай, шакл бўйича лўнда қилиб ифодаланган, жозибали бўлиши лозим.

Вазифалар жуда аниқ бўлиб, мазкур мазмунни акс эттириши керак. Улар универсал характерда бўлмаслиги лозим. Масалан, "Жонажон шахрига муҳаббат уйғотиш" вазифаси ўрнига "Шаҳар тарихига қизиқишни ошириш", "Болаларда шахар юбилейига тайёргарлик ишларига ўз хиссасини қўшиш истагини ўйғотиш", "Болаларда шахарнинг ўтмишдаги машҳур кишиларига нисбатан хурмат ҳисси шаклланишига ёрдам бериш" каби вазифаларни қўйиш яхши бўлади.

Синфдан ташқари машгулотаинг жиҳозланишига турли воситалар: қўлланмалар, ўйинчоқлар, видеофилмлар, адабиётлар ва бошқалар киради. Адабий манбанинг номинигина эмас, балки унинг муаллифи, нашр этилган жойи ва йили кўрсатилиши керак. Синф машгулотлари экскурсия, викторина, конкурс, спектакл ва ҳоказо шаклда ўтказилиши мумкин. Бундай ҳолда машгулот режасида уни ўтказиш шакли "Математик викторина", "Фантазиячилар конкурси", "Ҳайвонот боғига экскурсия" каби номлар билан бирлаштирилади. Агар синф машгулоти ўзида биронта ўтказиш шаклларини бирлаштиради, унда болаларни жойлаштириш усули кўрсатилади: айлана, командалар ва ҳоказо.

Машгулотнинг боришида унинг мазмуни, тарбия методлари тавсиф этилади ва педагогнинг машгулотни биринчи шахс номидан батафсил, изчиллик билан баён қилинишдан иборат бўлиши мумкин ёки (педагогнинг шахсига қараб) асосий мазмуни карточкаларда ифодаланган тезисли пландан ташкил топиши мумкин.

Машгулотнинг боришини моделлаштиришда унинг давомийлиги ва структурасини ҳисобга олиш зарур. Синф тарбиявий машгулоти олти ёшлилар учун 15-20 дақиқадан ўн - ўн бир ёшлилар учун 1-2 соатгача давом этиши мумкин.

Мазмуни ва методлари бўйича хилма-хил бўлган синф машгулотларини самарали ўтказиш мақсадида унинг асосий тўрт босқичдан иборат бўлишига амал қилиш маъқул.

1-Ташкилий қисм

Педагогик мақсад: болаларни ўқув фаолиятдан фаолиятнинг бошқа турига кўчириш, ана шу фаолият турига қизиқиш, ижобий ҳис-туйғулар уйғотиш.

Тутук хатолар: дарснинг бошланишини айнан такрорлаш, унинг вақт жиҳатидан узок давом этиши.

Тавсиялар: ташкилий моментда қутилмаган ҳолатни юзага келтириш, яъни топишмоқлар, муаммоли масалалар, ўйин моменти, товуш ёзувлари ва ҳоказолардан фойдаланиш; болаларни уюштириш шаклларини ўзгартириш; болаларни бошқа хонага, бинога (биология, физика, мусиқа синфларига, кутубхонага, мактаб музейига) ўтказиш ёки уларни синфдаги ўлчамга қараб, айлана шаклда жойлаштириш болаларнинг дарсдан ташқари фаолияти самарали кўчишига ёрдам беради. Бу бўлажак машгулотга қизиқиш, ижобий ҳис - туйғулар уйғотади.

2-қисм.

Педагогик мақсад: болаларни фаоллаштириш, уларни тарбиявий таъсирга мойил қилиш. Педагог ўзининг педагогик прогнози ҳақиқатда болаларнинг имкониятлари, шахсий сифатлари, мазкур мавзу юзасидан хабардорлик даражаси, эмотционал кайфияти, фаоллик, қизиқиш даражаси билан қанчалик мос бўлишини аниқлайди. Бу босқичда педагогдан болаларни қизиқтиришигина эмас, балки машгулотнинг бориши давомида унга қандай тузатишлар киритиши кераклиги ва тузатишлар қандай характерда бўлишини аниқлаш талаб этилади. Масалан, педагог ўзи маълум қиладиган нарсаларнинг янгилигига умид боғлаб, ҳикояни режалаштирган эди, аммо кириш суҳбати болаларнинг бу муаммони билишини кўрсатди. Бундай ҳолда педагог ҳикояни суҳбат ёки ўйин вазияти билан алмаштириши зарур. Шундай қилиб, кириш қисмининг мақсади боланинг шахсий тажрибасидан машгулот мавзусига мос бўлган материалларни кўпроқ танлаш мақсадга мувофиқ бўлади.

Тутук хато: педагогнинг кутилмаганда болаларнинг таъсирланишидан (болалар педагог кутаётган нарсани айтмаслиги ёки қилмаслиги мумкин) кўрққани туфайли бу босқични инкор этиши. Педагог машгулотнинг кириш қисмини болаларнинг фаоллигига эмас, балки шахсий фаоллик асосига қуради, тескари алоқани менсимай, болаларга пассив тингловчилар ролини беради. У болаларнинг эмотционал кайфиятини эътиборга олмайди.

Тавсиялар: кириш қисми машгулотнинг мазмунига қараб билиш характеридаги кириш суҳбатидан, эстетик ва ахлоқий машгулотлар ёки ақлни "чархлаб олиш" топшириқларидан (викторина, конкурс ва ҳ.к.) иборат бўлиши мумкин.

Болалар командаларга бўлинганда уларнинг хатти-ҳаракатларини рақобат асосига эмас, балки ҳамкорлик асосига қуриш лозим. Бунинг учун қуйидаги усул самаралидир: командаларга тўғри жавоблар учун очколар ўрнига қирқиб ажратилган расмнинг бўлакчалари тарқатилади. Машгулотнинг якуний қисмида бу бўлақлардан умумий расм йиғилади ҳамда баллар миқдори эмас, балки умумий натижа муҳимлиги аён бўлиб қолади.

Машгулотнинг кириш қисмида болаларни фаоллаштиришнинг турли-туман методлари ҳамда воситаларидан: муаммоли суҳбат, ребус, крассворд, топқирлик ва чаққонликка доир топшириқлар ва ҳоказолардан фойдаланиш мумкин.

3. Машгулотнинг асосий қисми.

Педагогик мақсад: машгулотнинг асосий гоёсини амалга ошириш.

Тутук хатолар: болаларнинг қисман ёки бутунлай пассивлигида педагогнинг фаоллиги. Методларнинг бир хиллиги - фақат ҳикоя ёки суҳбат. Кўргазмалиликнинг йўқлиги, фойдаланиладиган тарбия воситаларининг жуда ҳам камлиги. Онгни шакллантириш методларининг хулқ-атвори шакллантириш методларидан устунлиги. Дарснинг ўқув муҳити яратилиши. Ибратлилик, ўргатиш, насихат гўйлик қилиш.

Методик тавсиялар: агар болалар максимал равишда фаол бўлсалар, машгулотнинг ривожлантирувчи, тўғриловчи, шакллантирувчи, тарбияловчи, таълим берувчи вазифаларини амалга оширишда тарбиявий самара юқори бўлади. Синфдан ташқари машгулотда болаларни фаоллаштиришда дарсдан фарқ қиладиган алоҳида эмотционал муҳитни яратиш биринчи даражали аҳамиятга эга. Масалан, болалардан қўлларини кўтариш, ўрнларидан туриш талаб этилмайди. Интизомни сақлаб туриш учун алоҳида қоидалар жорий қилинади.

Бир масала юзасидан бир неча ўқувчи ўз фикрини билдириши энг қулайдир. Педагогнинг нутқида "тўғри", "балли", "офарин" деб баҳолайдиган фикрларнинг бўлмаслиги, баҳолар ўрнига хайрихоҳлик, ҳис-ҳаяжон, педагогнинг ҳис-туйғуларини ифодаловчи, қойил қолиш билан айтилган "Ҳа", "Жуда қизиқарли", "Янги хабарнинг учун раҳмат", "Шундайми?", "Буни қаранг-а!" каби иборалардан фойдаланиш илик, хайрихоҳлик муҳитининг яратилишига ёрдам беради.

Агар педагог хулқ-атвори шакллантиришнинг хилма-хил методларидан иложи борича кўп фойдаланса, вазиятни, ўйинни тарбияловчи машқлар, ўргатиш, топшириқлар бериш, машгулотга турли хил фаолият турлари: меҳнат ижодий ишлар, спорт элементлари ва ҳоказоларни киритса, самарадорлиги шунча ошиб боради. Педагог турли фаолият турларини ташкил этишда болалар командаларга бирлаштирар экан, уларни бир-бирлари билан эркин муомалада бўладиган қилиб жойлаштириши, вазифаларни эса ҳар бир иштирокчи ўзи учун алоҳида эмас, балки ўзини жамоанинг бир қисми деб ҳис этадиган қилиб тақсимлаши керак. Топшириқни бажариш учун вақт беришда командага уни бажаришни муҳокама қилишига бир неча дақиқа вақт ажратиш ва команда вакилидан тайёрлигини сўраш лозим. Шундай қилинган тақдирдагина болаларда фаолиятнинг умумий мақсади, хилма-хил вазифалар ва ҳамкорлик учун сабаб (мотив)лар пайдо бўлади.

Онгни шакллантириш методлари болаларда эътиқоднинг, амалий этик (ахлоқий) тушунчаларнинг таркиб топишига ёрдам бериши керак. Бу мақсадларда ҳикоя методини

ўқувчининг ахбороти, маърузаси тарзида ўзгартириш, тез-тез мунозарадан фойдаланиш яхши самара беради.

Синфдан ташқари тарбиявий ишларнинг оммавий шаклларида болаларни мунозара қоидаларига ўргатиш лозим:

а) шуни ёдда тутингки, баҳслашувчилар ҳақиқатни излайдилар, аммо уни турлича тасаввур қиладилар; баҳсда умумий мазмунни аниқлаш, кейин эса қарашлардаги фарқни ойдинлаштириш ва бунга ҳурмат билан муносабатда бўлиш керак;

б) мунозаранинг мақсади - томонлардан бирининг ҳақлигини аниқлаш эмас, балки ҳақиқатни қарор топтиришдир; ҳақиқатни оппонент шахсига айблар қўйиш билан эмас, балки фактлар ёрдамида кидириш зарур;

д) сўзловчини аввал ҳурмат билан тинглаш, кейин эса ўз нуқтаи назарини билдириш лозим.

4. Машгулотнинг якуний қисми.

Педагогик мақсад: болаларни эгаллаган тажрибаларини ўзларининг мактабдан ташқи ҳаётларида амалда қўллашга мойил қилиш (хоҳиш уйғотиш) ва машгулот қанчалик муваффақ бўлганлигини аниқлаш. Шундай қилиб, якунловчи қисм педагогнинг болага бошқа муҳитда тарбиявий таъсир кўрсатишига имкон беради.

Титик хатолар: бу қисм умуман инкор қилинади ёки "Ёқдими?", "Янги нималарни билиб олдингиз?" каби икки саволдан иборат бўлиб қолади.

Тавсиялар: дастлабки натижаларни аниқлаш учун кроссворд, кичик викторина, берилган саволга узоқ ўйламай тез жавоб қайтариш, ўйин вазиятлари каби болаларни қизиқтирадиган тест характеридаги назорат топшириқлари. Болаларнинг эгаллаш тажрибаларини шахсий ҳаётларида қўллашга доир турлича тавсиялар бериш. Бу мазкур муаммога доир китобларни кўрсатиш, болаларнинг машгулотда эгаллаган билим, малака ва кўникмаларини қўллаши мумкин бўлган вазиятларни муҳокама қилиш бўлиши мумкин. Ҳосил қилинган тажрибани қўллашга доир болаларга маслаҳатлар: улар ўз яқинларига нималарни гапириб беришлари, мазкур мавзу юзасидан нималар ҳақида сўраши мумкин; қайерга бориш, у ерда нималарга эътибор бериш, қандай ўйинлар ўйнаш, мустақил равишда нималар қилиш ва ҳоказо. Якунловчи қисмда машгулот мавзусини келгусида яна ёритиб бориш зарурати борми, бор бўлса буни қандай йўл билан амалга ошириш мумкинлигини аниқлаш мақсадга мувофиқдир. Машгулотнинг якунловчи қисмидан педагог бундан кейинги синф машгулотларини ўтказишда болалар ташаббусини ривожлантириш учун ҳам фойдаланиши мумкин.

Синфдан ташқари тарбиявий машгулотларни олиб боришда ташкил этиш ва ўтказишда ота-оналар бевосита иштирок этсалар, болаларга тарбиявий таъсир кўрсатиш янада самарали бўлади.

Назора саволлари:

1. Тарбиявий ишларда қўлланадиган технологияларни изоҳланг?
2. Инновацион технологиялар нима ва уларга изоҳ беринг?
3. Синфдан ташқари ишларнинг қандай оммавий шакллари биласиз?
4. Синфдан ташқари машгулотларнинг ҳар бири қандай қисмлардан иборат?
5. Синф тарбиявий машгулотлари қанча давом этиши мумкин?
6. Тарбиявий машгулотлар қандай қисмларга бўлинади?
7. Оммавий мунозараларнинг қандай қоидалари мавжуд?

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, Тошкент., «Ўқитувчи», 1992.
2. И. А. Каримов. «Юксак маънавият – энгилмас куч» –Т.: Маънавият. 2008.
3. Ш.М. Мирзиёев «Ўзбекистон Республикаси ривожлантиришнинг 2017-2021 йиллар бўйича «Ҳаракатлар стратегияси».-Т.: Ўзбекистон, 2017 .

4. Ш.М. Мирзиёев. “Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш - юрт тараққиёти ва халқ фаровонлиги гарови” –Т.: Ўзбекистон, 2017.
5. Р. Мавлонова “Тарбиявий иш методикаси” дарслик. Т. 2014.
6. Сафо Очил. “Мустақиллик маънавияти ва тарбия асослари” Т., Ўқитувчи, 1997.
7. Абу Райхон Бериуний “Ҳикматлар”. Тошкент, «Ёш гвардия», 1973.
8. Худойкулов Х.Ж. “Тарбиявий ишлар методикаси”. –Т.: ТТЙМИ. 2007 й.

2-МОДУЛ: СИНФ РАҲБАРИ

5-мавзу: Синф раҳбарининг мактаб жамоат ташкилотлари билан олиб бориладиган ишлар.

Р Е Ж А:

1. Ўзбекистон ёшлар иттифоқи.
2. Тарбиявий ишларни ташкил этишда синф раҳбарининг ўрни.
3. Синф раҳбарининг ўқув фаолияти самарадорлигини оширишга қўйилган талаблар
4. Мактабдаги тарбиявий ишлар тизимида синф раҳбари ишини такомиллаштириш.

Таянч сўзлар: Ёшлар иттифоқи, ёшлар оид сиёсат, ёшлар келажак бунёдкори, Темурабдалар мактаби, Президент мактаблари, Мард ўғлон, Синф раҳбари, қобилият, ташкилотчилик, ибрат-намуна.

1. Ўзбекистон ёшлар иттифоқи.

Ёшларга оид давлат сиёсати самарадорлигини ошириш ва Ўзбекистон “Ёшлар иттифоқи” фаолиятини қўллаб-қувватлаш тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармони:

Мустақиллик йилларида мамлакатимизда ёшларни ватанпарварлик, миллий анъана ва кадрларимизга ҳурмат руҳида тарбиялаш, маънавий етуқ ва жисмонан соғлом баркамол авлодни вояга етказиш, уларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш борасида муайян ишлар амалга оширилди.

Шу билан бирга, соҳадаги вазият ва амалга оширилган тадбирлар таҳлили ёшларнинг кенг қатламларига дахлдор бўлган долзарб масалалар, айниқса, уюлмаган ёшларнинг ҳаётда ўз ўрнини топиши учун муносиб шароит яратиш, уларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш, касбга йўналтириш ва бандлигини таъминлаш, ташаббусларини рағбатлантириш борасидаги ишлар талаб даражасида ташкил этилмаганидан далолат бермоқда.

Жойларда, авваламбор чекка ҳудудларда истиқомат қилаётган кўп сонли ёшларнинг ўз иқтидор ва истеъдодини рўёбга чиқаришлари, тадбиркорлик фаолияти билан шугулланишлари учун кенг шароитлар яратиш, уларни турли зарарли иллат ва ёт гоёлар таъсиридан ҳимоя қилиш, ёшлар ўртасида ҳуқуқбузарликларнинг барвақт олдини олиш каби муҳим вазифаларни ҳал этишда “Қамолот” ёшлар ижтимоий ҳаракати Ўзбекистон ёшларини буюқ мақсадлар сари бирлаштирадиган ва сафарбар этадиган оммавий ҳаракатга айлана олганини ҳаётнинг ўзи кўрсатмоқда.

Шу сабабли, мазкур соҳадаги фаолиятни тубдан такомиллаштириш мақсадида қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг “Ёшларга оид давлат сиёсати тўғрисида”ги қонуни бугунги давр талабларига мос равишда ҳар томонлама баркамол, мустақил фикрлайдиган, мамлакатимиз истиқболи учун масулиятни ўз зиммасига олишга қодир,

ташаббускор, халқ манфаати йўлида бор салоҳиятини сафарбар қиладиган, шижоатли ёшларни тарбиялаш, уларнинг интеллектуал ва ижодий салоҳиятини рўёбга чиқариш учун мустаҳкам ҳуқуқий пойдевор яратди.

2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси демократик давлат қуриш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш борасидаги ислохотларда ёшлар фаоллигини ошириш билан боғлиқ бир қатор янги ва муҳим вазифаларни белгилаб берганини алоҳида қайд этиш жоиз.

Ёшларга оид давлат сиёсатини изчил ва самарали амалга ошириш, ёшларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш, ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш тизимини тубдан ислох этиш мақсадида ҳамда бу борада кенг жамоатчилик, аввало, ёшлар вакилларининг таклиф ва мулоҳазаларини эътиборга олган ҳолда:

1. Ўзбекистон “Камолот” ёшлар ижтимоий ҳаракатининг 2017 йил 30 июнь куни бўлиб ўтган IV қурултойи қарорига мувофиқ, Ўзбекистон “Ёшлар Иттифоқи” ташкил этилгани маълумот учун қабул қилиди.

2. Ўзбекистон “Ёшлар Иттифоқи” ташкил топган кун – 30 июнь 2017 йил санаси мамлакатимизда “Ёшлар кунини”, деб эълон қилинди.

3. Ўзбекистон Ёшлар Иттифоқи фаолиятининг устувор йўналишлари сифатида қуйидагилар белгиланди:

- **биринчидан**, Ўзбекистон “Ёшлар Иттифоқи”ни Республикада ёшларга оид давлат сиёсатининг амалга оширилишида давлат органлари, нодавлат ноижорат ташкилотлари ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтлари билан самарали ҳамкорликни таъминловчи, “Ёшлар - келажак бунёдкори” шиори остида профессионал фаолиятни амалга оширувчи тузилмага айлантириш;

- **иккинчидан**, ёшларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш, уларни миллий ва умуминсоний қадриятларга ҳурмат руҳида тарбиялаш, онги ва қалбида мустақиллик гояларига содиқлик, миллий ўзликни англаш, Ватанга муҳаббат ва унинг тақдирига дахлдорлик, фидойилик ҳиссини қарор топтириш ва ривожлантириш, турли мафкуравий таҳдидлардан асраш;

- **учинчидан**, демократик давлат қуриш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш борасидаги ислохотларда ёшлар фаоллигини ошириш, юксак маънавиятли, мустақил фикрлайдиган, қатъий ҳаётини позиция, кенг дунёқараш ва чуқур билимларга эга ташаббускор, шижоатли, эл-юрт манфаати йўлида бор куч-гайрати, билим ва салоҳиятини сафарбар қиладиган, мамлакат истиқболи учун масъулиятни ўз зиммасига олишга қодир ёшлар сафини кенгайтириш;

- **тўртинчидан**, ёшларнинг замонавий касб-ҳунарларни пухта эгаллаши учун муносиб шароитлар яратиш, бандлигини таъминлаш, ишбилармонлик қобилиятини ривожлантириш, уларни кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликка кенг жалб этиш, ташаббусларини рағбатлантириш, интеллектуал ва ижодий салоҳиятини рўёбга чиқаришига кўмаклашиш;

- **бешинчидан**, ёшларнинг илмий ва бадиий китоблар, жумладан, электрон асарларни ўқишга бўлган қизиқишини янада ошириш, ҳуқуқий, экологик, тиббий ва ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиш маданиятини юксалтириш орқали уларда турли мафкуравий таҳдидларга, хусусан, диний экстремизм, терроризм, “Оммавий маданият” ва бошқа ёт гояларга қарши мустаҳкам иммунитетни шакллантириш;

- **олтинчидан**, ёшлар ўртасида соғлом турмуш тарзи ва оила муқаддаслиги гоёларини кенг тарғиб қилиш, эрта турмуш қуриш ва ёш оилалар ажралишининг олдини олишга қаратилган самарали тадбирларни амалга ошириш;

- **еттинчидан**, ёшларни, айниқса, улар уюлмаган қисмининг бўш вақтини мазмунли ташкил этиш мақсадида спорт ва жисмоний тарбия билан шугулланишга, ижодий тўғарақлар ва турли, жумладан, хорижий тилларни ўргатиш ўқув курсларига кенг жалб этиш;

- **саккизинчидан**, ёш оилалар, хусусан, имконияти чекланган ва ижтимоий ҳимояга муҳтож ёшларни маънавий ва моддий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш, улар учун муносиб уй-жой ва ижтимоий-маиший шароитлар яратишга қаратилган мақсадли ишларни ташкил этиш;

- **тўққизинчидан**, ёшлар ўртасида ҳуқуқбузарлик ва жиноятчиликнинг барвақт олдини олиш ва профилактика қилиш ишларида фаол иштирок этиш;

- **ўнинчидан**, мамлакатда амалга оширилаётган ислохотларда фаол иштирок этадиган, халқ манфаатларига садоқат билан хизмат қиладиган билимли, ташаббускор, ишбилармон, ҳалол ва фидойи ёш раҳбар кадрларни тарбиялаш, захирасини яратиш ва уларни давлат ва хўжалик бошқаруви органларининг масъул лавозимларига тавсия этиш;

- **ўн биринчидан**, ёшлар сиёсати соҳасида халқаро ҳамкорликни янада ривожлантириш, хорижий мамлакатларда таҳсил олаётган ва меҳнат қиладиган ёшларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилишга қаратилган тадбирларни амалга ошириш;

- **ўн иккинчидан**, давлат ва хўжалик бошқаруви органлари, нодавлат нотижорат ташкилотлари ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтларига ёшларга оид фаолиятни ташкил этишда гоёвий-услубий жиҳатдан кўмак бериш.

Ёшларга оид давлат сиёсатини амалга оширишда иштирок этувчи ваколатли идоралар фаолияти устидан самарали жамоатчилик назоратини ташкил этиш, натижаси бўйича таъсирчан чоралар кўриш.

4. Ўзбекистон Республикаси Президенти девони жамоат ва диний ташкилотлар билан ҳамкорлик қилиш хизматининг ёшлар сиёсатини амалга ошириш соҳасида давлат ва жамоат ташкилотларини мувофиқлаштириш шўъбаси негизда Ўзбекистон Республикаси Президенти девонининг Ёшлар сиёсати масалалари хизмати ташкил этилсин.

Хизматнинг асосий вазифалари сифатида қуйидагилар белгилансин: Ўзбекистон Ёшлар Иттифоқи Марказий Кенгаши фаолиятини самарали ташкил этиш;

Ўзбекистон Республикасининг “Ёшларга оид давлат сиёсати тўғрисида”ги қонунида белгиланган вазифаларнинг тўлақонли ижросини ташкил этиш ва назорат қилиш; давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари, нодавлат нотижорат ташкилотлари ва фуқаролик жамияти бошқа институтларининг ёшларга оид давлат сиёсатини амалга ошириш борасидаги фаолиятини мониторинг қилиш ва мувофиқлаштириш, уларга гоёвий-услубий ёрдам кўрсатишни ташкил этиш;

Ёшларга оид давлат сиёсати самарадорлигини ошириш мақсадида тизимли ўрганиш ва таҳлиллар асосида соҳага оид қонун ҳужжатлари ва ҳуқуқни қўллаш амалиётини такомиллаштириш юзасидан таклифлар ишлаб чиқиш ва жорий этиш.

Ўзбекистон Республикаси Президенти девони Ташкилий-кадрлар хизмати бир ҳафта муддатда Ўзбекистон Республикаси Президенти девонининг Ёшлар сиёсати масалалари хизмати фаолиятини ташкил этиш тўғрисидаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарори лойиҳасини киритсин.

5. Белгилансинки:

Ўзбекистон Республикаси Президенти девонининг Ёшлар сиёсати масалалари хизматига **Ўзбекистон Республикаси Президентининг ёшлар сиёсати масалалари бўйича Давлат маслаҳатчиси – Ўзбекистон Ёшлар Иттифоқи Марказий Кенгаши раиси** раҳбарлик қилади;

Ўзбекистон Республикаси Президентининг ёшлар сиёсати масалалари бўйича Давлат маслаҳатчиси – Ўзбекистон Ёшлар Иттифоқи Марказий Кенгаши раиси ўз лавозимиغا кўра Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан тайинланадиган Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг аъзоси ҳисобланади.

6. Ўзбекистон Республикаси Президенти девонининг Сиёсий-ҳуқуқий масалалар хизмати, Ёшлар сиёсати масалалари хизмати Вазирлар Маҳкамаси билан биргаликда икки ҳафта муддатда Ўзбекистон ёшлар иттифоқи фаолиятини такомиллаштиришга доир комплекс чора-тадбирлар дастурини тасдиқлашни назарда тутувчи Ўзбекистон Республикаси Президенти қарори лойиҳасини ишлаб чиқсин ва киритсин.

7. Ёшлар масалалари бўйича Республика идоралараро кенгаши иловага мувофиқ таркибда ташкил этилсин.

Идоралараро кенгашнинг асосий вазифалари сифатида қуйидагилар белгилансин:

- Ўзбекистон **“Ёшлар Иттифоқи”** Марказий Кенгашига юклатилган вазифаларни амалга оширишда яқиндан кўмаклашиш;

- ёшларга оид давлат сиёсатини амалга оширишда иштирок этувчи ваколатли идоралар фаолиятини мувофиқлаштириш;

- Ўзбекистон Республикасининг “Ёшларга оид давлат сиёсати тўғрисида”ги қонуни талабларини ҳаётга тўлақонли жорий этиш ва бу борада таъсирчан назорат ўрнатиш.

8. Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси раиси, вилоятлар, Тошкент шаҳри, туманлар ва шаҳарлар ҳокимлари раислигида Ёшлар масалалари бўйича ҳудудий идоралараро кенгашлар тузилсин.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси икки ой муддатда Ёшлар масалалари бўйича Республика идоралараро кенгаши тўғрисидаги низомни ҳамда Ёшлар масалалари бўйича ҳудудий идоралараро кенгашлар тўғрисидаги намунавий низомни тасдиқласин.

9. Буюк давлат арбоби ва саркарда Соҳибқирон Амир Темурнинг Ватанга садоқат, эл-юртни ардоқлаш, мардлик, фидойилик ва адолатпарварлик каби юксак фазилатлари ёш авлод учун ўрнак бўлиб хизмат қилишини инобатга олган ҳолда, Республиканинг барча ҳарбий академик лицейларига **“Темурбеклар мактаби”** номи берилсин.

10. Ёшларнинг илмий ва ижодий фаолияти натижаларини, илм-фан ва адабиётга бўлган қизиқишларини ҳамда ёшлар сиёсатига оид муҳим янгиликларни кенг ёритиш мақсадида:

Ўзбекистон **“Ёшлар Иттифоқи”**нинг “Туркистон” ва “Молодёжь Узбекистана” газеталари, “Ёш куч” журнали ҳамда бошқа ёшлар нашрларини чоп этишга ихтисослашган **“Ёшлар нашриёти уйи”** ташкил қилинсин;

Ўзбекистон **“Ёшлар Иттифоқи”** Марказий Кенгаши Республика Хотин-қизлар кўмитаси билан биргаликда **“Қизларжон”** журналинини таъсис этсин.

11. Халқ таълими вазирлиги, Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги бошқа манфаатдор вазирлик ва идоралар, Ўзбекистон **“Ёшлар Иттифоқи”** Марказий Кенгаши, Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши, вилоятлар ва Тошкент шаҳар ҳокимликлари билан биргаликда икки ҳафта муддатда:

- “Адабиётга эътибор – маънавиятга, келажакка эътибор” шиори остида “Мен севиб ўқиган китоб” ва “Энг яхши китобхон” Республика танловларини, “Китоб байрами” ва “Болалар китоблари” анъанавий Республика фестивалларини;

- “Биз Ватанга таянчимиз”, “Бизнинг энг катта таянчимиз ва суянчимиз, ҳал қилувчи кучимиз ёшлар” шиорлари остидаги акцияларни;

- “Адабиёт ва санъат – шахс маънавиятини бойитиш ва юксалтириш омили” мавзусида ёзувчилар, шоирлар, санъаткорлар, адабиётшунос олимлар иштирокидаги учрашувларни;

- Республиканинг чекка ҳудудларида халқ рассомлари, халқ усталари билан болалар, ёшлар ва уларнинг ота-оналари учун “Бунёдкор халқим билан мулоқот – ижодим илҳоми” мавзусида мастер-класслар ва ижодий учрашувларни;

- “Энг буюк жасорат – маънавий жасоратдир” мавзусида давра суҳбатларини доимий равишда ташкил этиш бўйича чора-тадбирлар режасини ишлаб чиқсин ва амалга оширсин.

12. Давлат архитектура ва қурилиш қўмитаси, Молия вазирлиги, Иқтисодиёт вазирлиги, Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги, Бандлик ва меҳнат муносабатлари вазирлиги, Маданият вазирлиги, Хусусийлаштирилган корхоналарга қўмаклашиш ва рақобатни ривожлантириш давлат қўмитаси, бошқа манфаатдор вазирлик ва идоралар, Ўзбекистон ёшлар иттифоқи, Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши, вилоятлар ва Тошкент шаҳар ҳокимликлари билан биргаликда бир ой муддатда: Андижон, Жиззах, Сирдарё, Тошкент вилоятлари ва Тошкент шаҳар Ёшлар марказлари биноларини қуриш, Бухоро ва Хоразм вилоятлари Ёшлар марказлари бинолари қурилишини тугаллаш ва фойдаланишга топшириш, Самарқанд, Қашқадарё вилоятлари Ёшлар марказлари биноларини реконструкция қилиш ва капитал таъмирлаш бўйича дастур лойиҳасини;

Республиканинг барча туман ва шаҳарларида синов тариқасида 11 йиллик мажбурий ўрта таълим тизимининг жорий этилиши муносабати билан бўшайдиган коллежларни Ўзбекистон “**Ёшлар Иттифоқи**”нинг тегишли кенгашлари ихтиёрига бегараз ўтказиш, уларнинг негизида барча қулайликларга, жумладан, кутубхона ва китоб дўконига эга бўлган **Ёшлар марказлари ва замонавий ёшлар кинотеатрларини, шунингдек, ёшларни, айниқса, уларнинг уюлмаган қисмини 6 ойгача бўлган муддатда касб-ҳунарга тўловсиз ўқитиш марказларини ташкил этиш дастури** лойиҳасини ишлаб чиқсин ва Вазирлар Маҳкамасига киритсин.

13. Ўзбекистон “**Ёшлар иттифоқи**” Марказий Кенгашининг: 2017-2018 ўқув йилидан бошлаб умумий ўрта таълим муассасаларида “Катта етакчи” ва “Тўғарак раҳбари” штат бирликларини тугатиш ҳисобига лавозим маоши юқори синф ўқитувчисига тенглаштирилган “**Ёшлар етакчиси**” штат бирлигини жорий этиш;

- ўрта махсус, касб-ҳунар таълими муассасаларида “ёшлар етакчиси” вазифаси юклатилган ходимга ўрта махсус, касб-ҳунар таълими муассасасининг директор жамгармаси маблаглари ҳисобидан олий маълумотли ўқитувчи базавий тариф ставкасининг **50 фоизи миқдоридан ҳар ойлик устама** белгилаш;

- Ўзбекистон “**Ёшлар иттифоқи**” Марказий Кенгаши қошида ёшларнинг хоҳиш ва интилишларидан келиб чиқиб, **ёшлар уюшмалари** ҳамда **ёшларга ижтимоий-психологик ёрдам кўрсатиш марказларини** ташкил этиш;

- Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси

қошида **Ёшлар муаммоларини ўрганиш ва истиқболли кадрларни тайёрлаш институтини** ташкил этиш;

- юртимизда турли соҳа ва тармоқларда юксак натижа ва ютуқларга эришаётган йигитларни тақдирлаш мақсадида **“Мард ўғлон”** давлат мукофотини таъсис этиш;

- ёшларга оид давлат сиёсатини амалга ошириш, ўқиш, меҳнат ва жамоат ишларида ҳар томонлама фаол иштирок этаётган ёшларни тақдирлаш мақсадида **“Келажак бунёдкори”** медалини таъсис этиш;

- 2018 йилнинг 1 январидан бошлаб кичик бизнес корхоналари томонидан тўланадиган **ягона солиқ тўлови учун ҳисобланган сумманинг 8 фоизини** Ўзбекистон ёшлар иттифоқининг ривожлантириш жамгармасига ўтказиш; таълим муассасасини тамомлаганига уч йил бўлмаган, биринчи марта ишга қабул қилинган ёшларга **даромад солиғини биринчи йил учун 50 фоиз, иккинчи ва учинчи йиллар учун эса 25 фоизга камайтириш;**

- Ўзбекистон **“Ёшлар Иттифоқи”** қошида турли фанлар, жумладан, чет тилларни ўргатиш, компьютер дастурларини тузиш ва тадбиркорлик асосларини ўқитиш мақсадида ташкил этиладиган **шўъба корхоналарини 2027 йил 1 августга қадар барча солиқлардан озод этиш**, бунда корхона ихтиёрида қоладиган сумманинг 20 фоизини Ўзбекистон **“Ёшлар иттифоқи”**нинг ривожлантириш жамгармасига ўтказиш тўғрисидаги таклифлари маъқуллансин.

14. Ўзбекистон Республикаси Президенти девонининг ташкилий-кадрлар хизмати манфаатдор вазирлик ва идоралар билан биргаликда бир ой муддатда:

- Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академиясининг янгиланган устави ва тузилмасини тасдиқлаш тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президенти фармони лойиҳасини киритсин;

- **Мард ўғлон” ва “Келажак бунёдкори” давлат мукофотларини таъсис этиш тўғрисидаги қонун лойиҳасини** Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатасига киритиш бўйича таклиф тайёрласин.

15. Белгилаб қўйилсинки: Ўзбекистон **“Ёшлар иттифоқи”**нинг Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар, Тошкент шаҳри, туманлар ва шаҳарлар кенгашлари раислари тегишлилиги бўйича Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши раиси, вилоятлар, Тошкент шаҳри, туманлар ва шаҳарлар **ҳокимларининг ёшлар сиёсати масалалари бўйича маслаҳатчиси ҳисобланади ва мақоми бўйича уларнинг биринчи ўринбосарларига тенглаштирилади;**

Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши раиси, вилоятлар, Тошкент шаҳри, туманлар ва шаҳарлар ҳокимларининг ёшлар сиёсати масалалари бўйича маслаҳатчиларини сақлаш харажатлари Ўзбекистон **“Ёшлар иттифоқи”**нинг тегишли кенгашлари ҳисобидан қопланади;

Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши раиси, вилоятлар, Тошкент шаҳри, туманлар ва шаҳарлар ҳокимларининг ёшлар сиёсати, ижтимоий ривожлантириш ва маънавий-маърифий ишлар бўйича ўринбосари, туман (шаҳар) ички ишлар бошқармалари (бўлимлари) бошлигининг ёшлар масалалари бўйича ўринбосари – ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бўлими (бўлиммаси) бошлиғи **Ўзбекистон “Ёшлар иттифоқи” Марказий Кенгаши раиси тавсияси** асосида белгиланган тартибда лавозимга тайинланади;

Ўзбекистон **“Ёшлар иттифоқи”** тизимида 3 йил ва ундан кўп муддат давомида фаол

ишлаб келаётган ходимларга уй-жой сотиб олиш учун **ипотека кредитининг бошланғич тўлови** Ўзбекистон ёшлар иттифоқининг ривожлантириш жамгармаси маблағлари ҳисобидан тўланади;

Ўзбекистон **“Ёшлар иттифоқи”**нинг фаол аъзоси бўлган олий таълим муассасаларининг бакалаврият ва магистратура босқичлари талабаларига ўртача ўзлаштириш кўрсаткичи 86 фоиз ва ундан юқори бўлган тақдирда таълим бўйича **тўлов контракти миқдорининг 35 фоизи Ўзбекистон ёшлар иттифоқининг ривожлантириш жамгармаси маблағлари ҳисобидан тўланади.**

16. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси, Иқтисодиёт ва Молия вазирликлари, Давлат архитектура ва қурилиш қўмитаси Ўзбекистон ёшлар иттифоқи билан биргаликда бир ой муддатда мамлакатнинг ижтимоий-сиёсий ҳаётида фаол иштирок этаётган ёш оилаларни янада қўллаб-қувватлаш, уларнинг уй-жой ва маиший шароитларини яхшилаш мақсадида **2018-2021 йилларга мўлжалланган Ёшлар уйларини барпо этиш дастурини** ишлаб чиқсин ва тасдиқласин. Ёшлар уйларини барпо этиш дастурида барча йирик шаҳарларда – кўп қаватли, кишлоқ туманларида – 1-2 қаватли намунавий лойиҳалар асосида арзон уйлар ёшларнинг уй-жойга бўлган эҳтиёжларидан келиб чиқиб қурилиши назарда тутилсин.

17. Ўзбекистон Республикаси Марказий банки, тижорат банклари Ўзбекистон **“Ёшлар Иттифоқи”**билан биргаликда бир ой муддатда Ўзбекистон **“Ёшлар иттифоқи”**нинг вилоят, шаҳар ва туман кенгашлари раисларини рағбатлантириш мақсадида уларга **“Матиз”** ва **“Дамас”** автомашиналарини харид қилиш учун **10 йил муддатгача мўлжалланган, бошланғич тўлови 15 фоизлик имтиёзли кредитлар ажратиш** бўйича Вазирлар Маҳкамасига таклиф киритсин.

18. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси, Иқтисодиёт вазирлиги, Молия вазирлиги, Бандлик ва меҳнат муносабатлари вазирлиги, Давлат солиқ қўмитаси, Хусусийлаштирилган корхоналарга кўмаклашиш ва рақобатни ривожлантириш давлат қўмитаси, Савдо-саноат палатаси, Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши, вилоятлар ва Тошкент шаҳар ҳокимликлари Ўзбекистон **“Ёшлар иттифоқи”** Марказий Кенгаши билан биргаликда икки ой муддатда:

- туман марказлари ва шаҳарларида Ёшлар тадбиркорлик кластерларини ташкил этишни;

- Фойдаланилмаётган давлат объектларини, шунингдек, эркин иқтисодий ва кичик саноат зоналаридаги объектларни Ўзбекистон ёшлар иттифоқининг аъзоси бўлган ёш тадбиркорларга тўловсиз ижарага бериш тартибини жорий этишни таъминласин.

19. Ўзбекистон Миллий телерадиокомпанияси, **“Ўзбекнефтгаз”** МХК ва **“Ўзбектелеком”** АКнинг **“Yoshlar”** телерадиоканали” АЖнинг 50 фоиз акцияларини Ўзбекистон **“Ёшлар Иттифоқи”**га бериш тўғрисидаги таклифи маъқуллансин.

Ўзбекистон Миллий телерадиокомпанияси Адлия вазирлиги, хусусийлаштирилган корхоналарга кўмаклашиш ва рақобатни ривожлантириш давлат қўмитаси ҳамда Ўзбекистон **“Ёшлар иттифоқи”** билан биргаликда **“Yoshlar”** телерадиоканали” АЖ фаолиятини такомиллаштириш бўйича бир ой муддатда Вазирлар Маҳкамасига таклиф киритсин.

20. Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари раҳбарлари ҳар ойда камида бир марта ёшлар билан очиқ мулоқотларни ўтказиб бориш амалиётини жорий этсин.

21. Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги Ўзбекистон **“Ёшлар иттифоқи”**,

Молия вазирлиги ва бошқа маифаатдор ташкилотлар билан биргаликда икки ой муддатда қонун ҳужжатларига ушбу Фармондан келиб чиқадиган ўзгартиш ва қўшимчалар бўйича Вазирлар Маҳкамасига таклифлар киритсин.

22. Мазкур Фармоннинг ижросини назорат қилиш Ўзбекистон Республикасининг Бош вазири А.Н.Арипов ва Ўзбекистон Республикаси Президентининг Давлат маслаҳатчиси Қ.Қ.Қуронбоев зиммасига юклансин.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.МИРЗИЁЕВ

Тошкент шаҳри, 2017 йил 5 июль

Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ёшларга оид давлат сиёсати самарадорлигини ошириш ва Ўзбекистон “Ёшлар Иттифоқи” фаолиятини қўллаб-қувватлаш тўғрисида”ги фармони

ШАРҲ

Мамлакатимизда мустақиллик йилларида ёшларни маънавий етук ва жисмонан соғлом, ватанпарвар ва фидойи этиб тарбиялаш, уларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш борасида кенг кўламли ишлар амалга оширилди.

Шунга қарамадан, ёшлар ҳаётидаги энг долзарб масалалар, айниқса, уюлмаган ёшларнинг ҳаётда ўз ўрнини топиши учун шароит ва имконият яратиш, уларни касбга йўналтириш ва бандлигини таъминлаш, ташаббусларини рағбатлантириш бўйича олиб борилган ишлар талаб даражасида эмаслигини ҳаётнинг ўзи тасдиқламоқда.

Жойларда, авваламбор чекка ҳудудларда истиқомат қилаётган кўп сонли ёшларнинг ўз иқтидор ва истеъдодини рўёбга чиқариши, тадбиркорлик фаолияти билан шугулланиши учун кенг шароитлар яратиш, уларни турли зарарли иллат ва ёт гоълар таъсиридан ҳимоя қилиш, ёшлар ўртасида ҳуқуқбузарликларнинг барвақт олдини олиш каби муҳим вазифаларни ҳал этишда “Қамолот” ёшлар ижтимоий ҳаракати Ўзбекистон ёшларини буюк мақсадлар сари бирлаштирадиган ва сафарбар этадиган оммавий ҳаракатга айлана олмаганини ҳаётнинг ўзи кўрсатмоқда.

Шу сабабли, мазкур соҳадаги фаолиятни тубдан такомиллаштириш ва янги юксак сифат босқичига кўтариш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ёшларга оид давлат сиёсати самарадорлигини ошириш ва Ўзбекистон ёшлар иттифоқи фаолиятини қўллаб-қувватлаш тўғрисида”ги фармони қабул қилинди.

Фармонга мувофиқ, ёшларга оид давлат сиёсатини изчил ва самарали амалга ошириш, ёшларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш, ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш тизимини тубдан ислоҳ этиш мақсадида Ўзбекистон “Қамолот” ёшлар ижтимоий ҳаракати негизида **Ўзбекистон ёшлар иттифоқи** ташкил этилди.

Ўзбекистон Ёшлар Иттифоқи ташкил топган кун – **30 июнь 2017 йил** санаси мамлакатимизда **“Ёшлар куни”** сифатида нишонланади.

Ўзбекистон Ёшлар Иттифоқига 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси доирасидаги ислоҳотларда ёшлар фаоллигини ошириш билан боғлиқ бир қатор янги ва муҳим вазифалар қўйилди.

Ўзбекистон ёшлар иттифоқи Республикамизда ёшларга оид давлат сиёсатининг амалга оширилишида давлат органлари, нодавлат ноижорат ташкилотлари ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтлари билан самарали ҳамкорликни таъминловчи, “Ёшлар – келажак бунёдкори” шиори остида профессионал фаолиятни амалга оширувчи тузилмага

айланади.

Ёшларга оид давлат сиёсатини амалга оширишда иштирок этувчи ваколатли идоралар фаолияти устидан самарали жамоатчилик назоратини ташкил этиш, натижаси бўйича таъсирчан чоралар кўриш мақсадида Ўзбекистон ёшлар иттифоқининг ҳуқуқий ва амалий ваколатлари кенгайтирилди, тегишли имконият ва имтиёзлар берилди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти девонида Ёшлар сиёсати масалалари хизмати ташкил этилиб, унга Ўзбекистон Республикаси Президентининг ёшлар сиёсати масалалари бўйича Давлат маслаҳатчиси – Ўзбекистон ёшлар иттифоқи Марказий Кенгаши раиси раҳбарлик қилиши белгиланди.

Ёшлар сиёсати масалалари хизмати Ўзбекистон ёшлар иттифоқи Марказий Кенгаши фаолиятини самарали ташкил этиш, Ўзбекистон Республикасининг “Ёшларга оид давлат сиёсати тўғрисида”ги қонунида белгиланган вазифаларнинг тўлақонли ижросини ташкил этиш ва назорат қилиш, давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари, нодавлат ноижорат ташкилотлари ва фуқаролик жамияти бошқа институтларининг бу борадаги фаолиятини мониторинг қилиш ва мувофиқлаштириш, уларга гоъвий-услубий ёрдам кўрсатишни ташкил этиш, соҳага оид қонун ҳужжатлари ва ҳуқуқни қўллаш амалиётини такомиллаштириш юзасидан таклифлар ишлаб чиқиш каби вазифаларни амалга оширади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг ёшлар сиёсати масалалари бўйича Давлат маслаҳатчиси – Ўзбекистон ёшлар иттифоқи Марказий Кенгаши раиси ўз лавозимига кўра Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан тайинланадиган Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг аъзоси ҳисобланади.

Фармонда Ўзбекистон “Ёшлар Иттифоқи” фаолиятини такомиллаштиришга доир комплекс чора-тадбирлар дастурини ишлаб чиқиш вазифаси белгиланди.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузурида Ўзбекистон ёшлар иттифоқи Марказий Кенгашига юклатилган вазифаларни амалга оширишда яқиндан кўмаклашиш, ёшларга оид давлат сиёсатини амалга оширишда иштирок этувчи ваколатли идоралар фаолиятини мувофиқлаштириш, Ўзбекистон Республикасининг “Ёшларга оид давлат сиёсати тўғрисида”ги қонуни талабларини ҳаётга тўлақонли жорий этиш ва назорат ўрнатиш мақсадида Ёшлар масалалари бўйича Республика идоралараро кенгаши ташкил этилди.

Айни пайтда Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорги Кенгеси раиси, вилоятлар, Тошкент шаҳри, туманлар ва шаҳарлар ҳокимлари раислигида Ёшлар масалалари бўйича худудий идоралараро кенгашлар фаолият юритади.

Буюк давлат арбоби Соҳибқирон Амир Темурнинг Ватанга садоқат, эл-юртни ардоқлаш, мардлик, фидойилик ва адолатпарварлик каби юксак фазилатлари ёш авлод учун ўрнатилган бўлиб хизмат қилишини инобатга олиб, Республиканинг барча ҳарбий академик лицейларига “Темурбеклар мактаби” номи берилди.

Ёшларнинг илмий ва ижодий фаолият натижаларини, илм-фан ва адабиётга бўлган қизиқишларини ҳамда ёшлар сиёсатига оид муҳим янгиликларни кенг ёритиш мақсадида Ўзбекистон ёшлар иттифоқининг нашрларини чоп этишга ихтисослашган “Ёшлар нашриёти уйи” ташкил этилади. Қизларимизнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш, истеъдод ва қобилиятини юзага чиқариш, улар орасида ҳақиқий етакчиларни тарбиялаш ишларини янада кучайтириш мақсадида “Қизларжон” журнали таъсис этилади.

Фармонга кўра, ёшларда китоб мутолааси ва китобхонлик маданиятини оширишга қаратилган “Мен севиб ўқиган китоб” ва “Энг яхши китобхон” Республика танловлари,

“Китоб байрами” ва “Болалар китоблари” анъанавий Республика фестиваллари, Ватанга муҳаббат ва унинг тақдирига дахлдорлик ҳиссини қарор топтиришга қаратилган акциялар, ёзувчилар, шоирлар, санъаткорлар, адабиётшунос олимлар билан ижодий учрашувлар ва мастер-класслар тизимли ташкил этилиши белгиланди.

Шу билан бирга, 2017-2018 ўқув йилидан бошлаб умумий ўрта таълим муассасаларида “Катта етакчи” ва “Тўғарак раҳбари” штат бирликларини тугатиш ҳисобига лавозим маоши юқори синф ўқитувчисига тенглаштирилган “ёшлар етакчиси” штат бирлиги жорий этилди.

Ўрта махсус, касб-ҳунар таълими муассасаларида “ёшлар етакчиси” вазифаси юклатилган ходимга ўрта махсус, касб-ҳунар таълими муассасасининг директор жамгармаси маблаглари ҳисобидан олий маълумотли ўқитувчи базавий тариф ставкасининг 50 фоизи миқдоридан ҳар ойлик устама белгиланади.

Ўзбекистон ёшлар иттифоқи Марказий Кенгаши қошида ёшларнинг хоҳиш ва интилишларидан келиб чиқиб, ёшлар уюшмалари ҳамда ёшларга ижтимоий-психологик ёрдам кўрсатиш марказлари, шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси қошида Ёшлар муаммоларини ўрганиш ва истиқболли кадрларни тайёрлаш институти ташкил этилиши Фармонда белгилаб берилган.

Юртимизда турли соҳа ва тармоқларда юксак натижа ва ютуқларга эришаётган йигитларни тақдирлаш мақсадида **“Мард ўғлон”** давлат мукофоти, шунингдек, ёшларга оид давлат сиёсатини амалга ошириш, ўқиш, меҳнат ва жамоат ишларида ҳар томонлама фаол иштирок этаётган ёшларни тақдирлаш мақсадида **“Келажак бунёдкори”** медали таъсис этилади.

Фармонда 2018 йилнинг 1 январидан бошлаб кичик бизнес корхоналари томонидан тўланадиган ягона солиқ тўлови учун ҳисобланган сумманинг 8 фоизи Ўзбекистон ёшлар иттифоқининг ривожлантириш жамгармасига ўтказилиши белгиланди.

Таълим муассасасини тамомлаганига уч йил бўлмаган, биринчи марта ишга қабул қилинган ёшларга даромад солигини биринчи йил учун 50 фоиз, иккинчи ва учинчи йиллар учун эса 25 фоизга камайтириш, шунингдек, Ўзбекистон ёшлар иттифоқи қошида турли фанлар, жумладан, чет тилларни ўргатиш, компьютер дастурларини тузиш ва тадбиркорлик асосларини ўқитиш мақсадида ташкил этиладиган шўъба корхоналарини 2027 йил 1 августга қадар барча солиқлардан озод этиш, бунда корхона ихтиёрида қоладиган сумманинг 20 фоизини Ўзбекистон Ёшлар Иттифоқининг ривожлантириш жамгармасига ўтказиш амалиёти жорий этилади.

Ўзбекистон ёшлар иттифоқининг Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар, Тошкент шаҳри, туманлар ва шаҳарлар кенгашлари раислари тегишлилиги бўйича Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши раиси, вилоятлар, Тошкент шаҳри, туманлар ва шаҳарлар ҳокимларининг ёшлар сиёсати масалалари бўйича маслаҳатчиси ҳисобланади ва мақоми бўйича уларнинг биринчи ўринбосарларига тенглаштирилди.

Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши раиси, вилоятлар, Тошкент шаҳри, туманлар ва шаҳарлар ҳокимларининг ёшлар сиёсати, ижтимоий ривожлантириш ва маънавий-маърифий ишлар бўйича ўринбосари, туман (шаҳар) ички ишлар бошқармалари (бўлимлари) бошлигининг ёшлар масалалари бўйича ўринбосари – ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бўлими (бўлимаси) бошлиги Ўзбекистон ёшлар иттифоқи Марказий Кенгаши раиси тавсияси асосида белгиланган тартибда лавозимга

тайинланади.

Ўзбекистон “Ёшлар Иттифоқи” тизимида 3 йил ва ундан кўп муддат давомида фаол ишлаб келаётган ходимларга уй-жой сотиб олиш учун ипотека кредитининг бошлангич тўлови, шунингдек, ташкилотнинг фаол аъзоси бўлган олий таълим муассасаларининг бакалавриат ва магистратура босқичлари талабаларига ўртача ўзлаштириш кўрсаткичи 86 фоиз ва ундан юқори бўлган тақдирда таълим бўйича тўлов контракти миқдорининг 35 фоизи Ўзбекистон ёшлар иттифоқининг ривожлантириш жамгармаси маблағлари ҳисобидан тўланади.

Муҳим жиҳати шундаки, мамлакатимизнинг ижтимоий-сиёсий ҳаётида фаол иштирок этаётган ёш оилаларни янада қўллаб-қувватлаш, уларнинг уй-жой ва маиший шароитларини яхшилаш мақсадида 2018-2021 йилларга мўлжалланган Ёшлар уйлари барпо этиш дастури ишлаб чиқилади. Мазкур дастурда барча йирик шаҳарларда – кўп қаватли, қишлоқ туманларида – 1-2 қаватли намунавий лойиҳалар асосида арзон уйлар ёшларнинг уй-жойга бўлган эҳтиёжларидан келиб чиқиб қурилиши назарда тутилади. Ўзбекистон ёшлар иттифоқининг вилоят, шаҳар ва туман кенгашлари раисларини рағбатлантириш мақсадида уларга “Матиз” ва “Дамас” автомашиналарини харид қилиш учун 10 йил муддатгача мўлжалланган, бошлангич тўлови 15 фоизлик имтиёзли кредитлар ажратилади.

Республикаимизнинг туман марказлари ва шаҳарларда Ёшлар тадбиркорлик кластерлари ташкил этилади.

Фойдаланилмаётган давлат объектларини, шунингдек, эркин иқтисодий ва кичик саноат зоналаридаги объектларни Ўзбекистон ёшлар иттифоқининг аъзоси бўлган ёш тадбиркорларга тўловсиз ижарага бериш тартиби жорий этилади. “Yoshlar” телерадиоканали” АЖ фаолиятини кучайтириш мақсадида унинг 50 фоиз акциялари Ўзбекистон ёшлар иттифоқига берилади. Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари раҳбарлари ҳар ойда камида бир марта ёшлар билан очик мулоқотларни ўтказиб бориш амалиёти жорий этилади.

Ўзини - ўзи бошакрадиган нодавлат, нотижорат ташкилоти - Ўзбекистон Республикаси **Ёшлар иттифоқи** ижтимоий ҳаракати бугунги новкирон ёшларимиз юртимизда демократик давлат фуқаролик жамият, тараккий топтан иқтисодиёт, шулар асосида эркин ва фарован ҳаёт бунёд этишда, барча эзгу орзу-умидларимизга эришишда Ватанимизнинг таянчи ва суянчинадир.

Мақсадимиз - мамлакатимиз ёшларини озод ва обод Ватан яратишдек улуг мақсад йўлида бирлаштириш, уларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоялаш, мустақил Ўзбекистоннинг жисмонан соғлом, маънавий етук, дунёқараши теран, мустақил фикрловчи, миллий ва умумбашарий қадриятларга асосланган демократик тамойилларни, бозор иқтисодиёти асосларини чуқур эгаллаган фуқароларини вояга етказишга ҳар томонлама кумаклашиш, ўсиб келаётган авлоднинг инсон ҳуқуқлари ва кадр-қимматини улуглашга, халқимизнинг обриси ва нуфузини, юртимизнинг шон-шухратини оширишга хизмат қиладиган ўзоқ, муддатли, кенг кўламли ижтимоий-иқтисодий, маънавий-маърифий жараёнлардаги фаол иштирокини таъминлашдан, ҳаракатни чин маънодаги ёшларнинг суянчи ва таянчига айлантиришдан иборатдир.

Ана шу мақсадни амалга ошириш учун ёшлар ҳаракати ўз олдида куйидаги вазифаларини кўяди:

Демократик ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамияти вазифасида: Ёшларнинг ҳуқуқий билимларини ошириш орқали Ўзбекистон Республикаси Конституциясига, қонунларига ҳурмат ҳиссини тарбиялаш, айти пайтда ўзининг фуқаролик ҳуқуқ ва

бурчларини англаган холда яшаши, жамият ҳаётида онгли фуқаро, эркин шахс сифатида иштирок этиш малакаларини шакллантириш.

Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва қонунларининг асосий тамойилларини кенг тарғиб қилиш мақсадида болалар ва ўсмирларнинг ёшига мос равишда кўргазмали, видео ва аудио махсулотлар, босма нашрлар тайёрлаш, маърифий тадбирлар уюштириш.

Ёшлар сиёсатида доир қонун лойиҳаларини ва бошқа меъёрий - ҳуқуқий ҳужжатларни муҳокама қилишда ўз таклиф ва мулоҳазалари билан қатнашиш, ёшларнинг ҳаёти, талаб ва эҳтиёжларига оид муаммоларни ўрганиш, уларни ҳал этиш юзасидан Ўзбекистон Республикаси Оллий Мажлисининг қонунчилик палатасидаги сиссий партиялар фракциялари халқ депутатлари, маҳаллий Кенгашларидаги партиялар гуруҳлари, жамоат бирлашмалари ҳамда давлат ҳокимиятиини тегишли ижроия органлари билан ҳамкорлик қилиш.

Маънавий-маърифий вазифасида: Ёшлар қалби ва онгида «Биз ҳеч кимдан кам бўлмаганмиз, ҳеч кимдан кам бўлмаймиз!» деган муқаддас туйғуни ўзбек халқининг фарзанди эканилиги билан ифтихор туйғусини ўстириш, ушбу мақсадга эришиш йўлида ёшларга хос софлик ва жўшқинлик, гайрат-шижоат, миллий ғурур туйғуларини ошириш.

Ёшларнинг дунё ва мамлакат миқёсидаги сиёсий жараёнларга мустақил ва онгли муносабатини шакллантириш, ахборот хуружларига қарши фаол фуқаролик позициясини ва мустаҳкам мафкуравий иммунитетни тарбиялаш.

Ёш авлодни Ўзбекистан Конституциясига, Давлат рамзларига чуқур ҳурмат-эътиром руҳида тарбиялашнинг таъсирчан тизимини яратиш.

Халқаро терроризм, диний экстримизмнинг барча кўринишларига, маънавий ва маданиятимизга нисбатан қилинаётган мафкуравий хуружларга, юртимиз тинчлиги ва осойишталигига раҳна солувчи, ёшларнинг иймон-эътиқоди ва ишончини чалғитувчи, онгини захарловчи, тўғри йўлдан оздирувчи ҳар қандай гоя ва мафкўраларга қарши мурасасиз кўрашчанлик муҳитини яратиш.

Ижтимоий адолат мезонларининг ҳар қандай шаклда бўзилишига, ҳаётимизда учрайдиган иллатлар-порахўрлик, ошна-огайнигарчилик, маҳаллийчилик, уругчилик, гуруҳбозлик, мансабпарастлик, гиёҳвандлик, қонун бузарликнинг барча кўринишларига хориждан кириб келаётган миллий маънавиятимизга ёт бўлган иллатларига қарши ёшларнинг кескин ва мурасасиз муносабатини шакллантириш, вояга етмаган ёшлар ўртасида ҳуқуқбузарликнинг олдини олишга қаратилган самарали маънавий муҳитни яратишда Республика маънавий ва маърифат кенгашига кўмаклашиш.

Ёшлар ўртасида атроф - муҳитни, Ватанимизнинг бетакрор табиатини асраб-авайлаш, муҳофаза қилишга йўналтирилган экологик тарбиянинг самарали усулларидан мунтазам фойдаланиш.

Ижтимоий-иқтисодий вазифасида: Ёшларнинг жаҳон фани ва маданияти, замонавий технолологияларни, хусусан, ахборот коммуникацияларини пухта ўзлаштиришлари орқали фан ва миллий маданиятимизни замонавий тараққиёт чўққисига кутаришга ёрдамлашиш.

Ёшларнинг ижтимоий, иқтисодий, ҳуқуқий муаммоларини ҳал этишга қаратилган дастурларни биргаликда ишлаб чиқиш ва амалга ошириш мақсадида Ўзбекистон Республикасидаги ёшлар ва болалар жамоат нодавлат нотижорат ташкилотларининг шу борадаги фаолиятини мувофиқлаштириб бориш.

Ижтимоий ҳимояга муҳтож ёш оилаларни қўллаб-қувватлаш, уларга моддий ижтимоий ёрдам беришга қаратилган «Ёш оила» дастурини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш.

Ёшларнинг истеъдод ва қобилиятларини қўллаб-қувватлаш вазифасида: Кенг жамоатчиликнинг иштирокида иқтидорли болалар ва ўсмирларга, талабаларга, ёш олим ва ижодкорларга ҳомийлик тизимини шакллантириш, хусусан, ёш иxtирочиларнинг илмий тадқиқотлари ва кашфиётларини амалиётда қўллашига, маъмурий - идоравий тусиқларсиз,

бевосита ишлаб чиқариш тармоқларида сиёсий қурилишига ҳамда ялий ишлаб чиқаришга жорий этилишига амалий ёрдам кўрсатиш.

Мамлакатимиз тараққиётига хизмат қиладиган, замонавий фан - техника ютулари билан боғлиқ истиқболли мавзулар бўйича илмий-тадқиқот ишларини олиб бораётган ёш олимлар ва мутахассисларни молиявий қўллаб-қувватлашда қатнашиш.

Фан ва техника, маданият, адабиёт ва санъат соҳасида юксак муваффақиятга эришган ёш олимлар ва ижодкорларни «Ўзбекистон белгиси» кўкрак нишони билан тақдирлаб бориш.

Спорт ва жисмоний тарбия, ёшларда соғлом турмуш тарзини шакллантириш вазифасида: Ёшлар орасида жисмоний баркамолликни тарғиб қилиш, спортнинг оммавий ва миллий турларини, халқ ўйинларини ривожлантиришга кўмаклашиш, турли мусобақа ва турнирлар ўтказиш.

Болалар сиҳат-саломатлик масканлари ва оромгоҳларини, ўсмирлар ва ёшлар спорт тўғарақлари, секциялар ва клубларини, жисмоний тарбия ва даволаш-соғломлаштириш муассасаларини, болалар ва ўсмирлар спорт мактабларини жамоат ва ҳомийлик йўли билан қўллаб-қувватлашни ташкил этиш.

Ёшлар ўртасида тиббий билимларни тарғиб қилиш, соғлом турмуш тарзини қарор топтиришга йўналтирилган тадбирларни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш.

Қишлоқ жойларда спортни оммалаштириш учун зарур шароит яратиш ва бевосита иштирок этиш, бунёд этилган спорт иншоотлари, болалар спорт майдончаларини ҳаракатнинг оталигига олиш, улардан самарали фойдаланишга эришиш.

Маҳаллаларда, ёшларнинг турар жойларида уларни жисмоний тарбия ва спорт машғулотларига кенг жалб этиш, спорт майдончалари, машғулот заллари ҳамда соғломлаштиришга хизмат қиладиган бошқа иншоотлар тармоғини янада кенгайтиришга эришиш.

Халқаро фаолият вазифасида: Ёшларнинг хорижий ёшлар ва болалар ташкилотлари билан тажриба алмашишларига, чет эллардаги тенгдошлари билан мулоқот қилиш орқали умумбашарий маданий ва маънавий кадриятлардан баҳраманд бўлишларига шароит яратиш.

Ҳаракатнинг илғор инсонпарварлик ва демократик йўналишдаги халқаро ва хорижий ёшлар ташкилотлари ҳамда ҳаракатлари билан тенг ҳуқуқли ва ўзаро манфаатли халқаро алоқаларини ривожлантириш.

Хорижий ва халқаро ёшлар ташкилотлари билан делегациялар айирбошлаш ва тажриба алмашиш, мамлакатимиз ёшларининг муносиб вакиллари халқаро анжуманлар, кўрик-танловлар, фестиваллар ва спорт мусобақаларига юборишга кўмаклашиш.

Хорижий ва халқаро ташкилотлар билан ҳамкорликда маданий тадбирларни амалга ошириш.

Ёшлар туризмни ривожлантириш, ёш саёҳлар гуруҳларини ташкил этиш ва уларнинг чет элларга сафарларини уюштириш. Ҳаракат Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигида Давдат руйхатига олинган кундан бошлаб юридик шахс мақомига, алоҳида мол-мулкга, ўз муҳри, бланклари, бошқа рамз ва белгиларига эга бўлади. Ҳаракат мустақил баланс юритади, банк муассасаларида ҳисоб-китоб ва бошқа ҳисоб варақларини очиши, ўз номидан мулкӣ ва шахсий номулкий ҳуқуқларни олиши, судларда даъвогар ва жавобгар бўлиши мумкин.

Таъкидлаш жоизки, Вазирлар Маҳкамасининг «Ўзбекистон Ёшлар иттифоқи» ижтимоий ҳаракати фаолиятини ташкил этишга кўмаклашиш тўғрисидаги қарорига мувофиқ ўтган давр мобайнида мазкур ташкилот Марказий Кенгаши ва унинг жойлардаги бўлимлари томонидан муайян ишлар амалга оширилди. Жумладан, Республикаимизнинг аксарият туман ва шаҳарларида «Ёшлар ижтимоий хизмат марказлари» ташкил этилгани бўлиб, ёшларнинг олдида турган муаммоларни ечиш, уларнинг маданий савиясини, ҳуқуқий саводхонлигини оширишга қаратилган оммавий тадбирлар, турли кўрик-танлов

ва учрашувларни уюштириш, ўқувчи ва талабалар ўртасида фаолиятини ташвиқот қилиш билан боғлиқ қатор ишлар килинганини айтиб ўтиш лозим.

“Ёшлар Иттифоқи” фаолиятининг асосий тамойиллари қуйидагилардан иборат:

- ҳар бир аъзонинг манфаатларини ҳимоя этиш, фикрини ҳисобга олиш;
- жамоа бўлиб фаолият юритиш, қарорлар қабул қилиш бирлашиш,
- озчиликнинг фикр-мулохазаларига ҳурмат билан қараш, қабул қилинган қарорларни бажариш учун тўлиқ, масъуллик;
- ҳаракатнинг барча органлари қуйидан юқоригача сайлаб қуйилиши;
- мунозаралар эркинлиги, барча орган ва ташкилотларнинг ишида тўла ошкоралик;
- сайлаб қўйиладиган юқори раҳбар органнинг ўзига берилган ваколатлар доирасида қабул қилган қарорларининг қўйи ташкилотлар томонидан бажарилиши мажбурийлиги;
- жамоа тарзидаги аъзоларнинг ўз ички фаолиятини ва мазкур Устав доирасидаги фаолиятини йўлга қўйишдаги мустақиллиги;
- барча тўзилмаларида ишларнинг «ташаббус - муҳокама - лойиҳа амалга ошириш», юқори тўзилмалар томонидан бошланғич ташкилотларига ҳар томонлама ёрдам кўрсатиш тамойиллари асосида ташкил этилиши;

Ҳаракатнинг сайлаб қўйилган раҳбар органларининг юқори органи ҳамда ўз аъзолари олдида ҳисобот бериб туриши, ҳаракатнинг маҳаллий (худудий) бўлимлари ва бошланғич ташкилотлари ўз фаолияти тўғрисида юқори органларга ахборот бериб бориши.

Ҳаракатга яқка тартибда ва жамоа тарзида аъзо бўлинади. Ўзбекистон Республикасининг фуқаролари бўлган жисмоний шахслар ихтиёрийлик асосида ҳаракатнинг яқка тартибдаги аъзолари бўлишлари мумкин.

Жинси, ирки, миллати, тили, диний эътиқоди, шахсий ва ижтимоий мавқеидан қатъий назар, ҳаракатнинг мақсадларини қўллаб-қувватлайдиган ўн турт ёшдан ўттиз ёшгача бўлган йигит ва қизлар ҳаракатнинг яқка тартибдаги аъзоси бўлишлари мумкин.

Ҳаракатга яқка тартибдаги аъзолик шахс ўттиз ёшга тўлгандан кейин тўхтатилади, лекин, ҳаракат аъзосининг берган аризасига асосан ҳаракат маҳаллий (худудий) бўлимининг сайлаб қўйиладиган раҳбар органи ёки бошланғич ташкилотининг қарори билан ўзайтирилиши мумкин.

Ҳаракатнинг сайлаб қўйиладиган раҳбар органлари таркибига сайланган шахслар ҳаракатнинг яқка тартибдаги аъзоси бўлиб ҳисобланади.

Ҳаракат аъзолигига яқка тартибда қабул қилиш бошланғич ташкилотнинг умумий йигилиши, бошланғич ташкилотларнинг Кенгаши йигилиши томонидан амалга оширилади. Ҳаракатга аъзо бўлиб қирувчилар тегишли мазмундаги ариза берадилар.

Уставида белгиланган мақсад ва вазифалари ҳаракатнинг Уставига зид бўлмаган юридик шахслар ёшлар ва болалар жамоат бирлашмалари, нодавлат, нотижорат ташкилотлари (аъзолари болалар ва ёшлардан иборат бўлган ёки фаолият объекти болалар ва ёшлардан иборат) ҳаракатнинг жамоа тарзидаги аъзолари бўлишлари мумкин. Ҳаракатнинг жамоа тарзидаги аъзолари аъзоликка ҳаракат маҳаллий (худудий) бўлимлари томонидан қабул қилинади.

“Ёшлар Иттифоқи” ҳаракатга аъзолик қўйидаги ҳолларда тўхтатилади:

- ўз хоҳишига кўра шахсий аризаси асосида;
- ҳаракат аъзосининг ёши аъзолик ёшидан ўтганда.
- ҳаракатнинг жамоа тарзидаги аъзоси раҳбар органининг қарорини такдим этиш орқали ҳаракатдаги аъзолигини тўхтатиши мумкин.

“Ёшлар Иттифоқи” ҳаракатнинг барча аъзолари қўйидаги тенг ҳуқуқларга эгадирлар: умумий йигилишлар, Конференциялар, қурултой, ҳаракатнинг сайлаб қўйиладиган раҳбар органлари мажлислари ва ҳаракатнинг матбуот нашрларида ҳар қандай масалаларни муҳокама қилишда ўз фикрини эркин билдириш;

- ўзи ёки ўзи сайлаган вакил орқали ҳаракатнинг сайлаб қўйиладиган органлари қарорларини ишлаб чиқишда қатнашиш;

- ҳаракатнинг хймойси ва қуллаб-қувватлашидан фойдаланиш;
- ҳаракатнинг сайлаб қўйиладиган раҳбар ва назорат-тафтиш органларига номзод кўрсатиш, сайлаш ва сайланиш;
- ҳаракат органлари фаолияти туғрисида ахборот олиш, ўзига тааллуқли масалалар муҳокамасида иштирок этиш ва ўз фикрини билдириш;
- ҳаракатнинг ҳар қандай органи ва аъзосини танкид қилиш;
- ҳаракатнинг Устави ва Дастури доирасидаги фаолиятида иштирок этиш, ҳар қандай органига ариза ва таклифлар билан мурожаат қилиш;
- ҳаракатнинг Устави ва дастурий вазифаларга зид бўлмаган ҳолларда сиёсий партиялар, жамоат ташкилотлари билан ҳамкорлик қилиш.

“Ёшлар Иттифоқи” ҳаракат аъзоларининг бурчлари қуйидагилардан иборат:

- ҳаракатнинг мақсад ва вазифаларини амалга оширишда фаол иштирок этиш;
- ҳаракатнинг ёшлар ўртасида ва жамиятда таъсир кучи ҳамда обрўсини оширишга ўз хиссасини қўшиш;
- ҳаракатнинг органлари, бошлангич ташкилоти йигилишлари қарорларини бажариш;
- ҳаракатнинг бошлангич ташкилоти ишида фаол қатнашиш.

Ҳаракатнинг ташкилий негизи бошлангич ташкилотдир. Бошлангич ташкилотлар Ўзбекистон Республикасининг маъмурий - ҳудудий бўлинишига мувофиқ ҳаракатнинг туман ва шаҳар бўлимларига бирлашадилар.

Бошлангич ташкилотлар етакчиларининг маҳаллий, идоравий, туман, вилоят ва Республика даражасидаги Кенгашлари тўзилиши мумкин. Бошлангич ташкилотлар етакчилари Кенгаши ўз фаолиятини Марказий Кенгаш томонидан тасдиқланган Низом асосида амалга оширади.

Ҳаракатнинг яқка тартибдаги аъзолари ёшларнинг иш, ўқиш ва хизмат жойларида тузиладиган Бошлангич ташкилотига бирлашадилар.

Бошлангич ташкилот камида беш нафар ҳаракат аъзосининг хохишига асосан, уларнинг йигилиши қарори билан тўзилади.

“Ёшлар Иттифоқи” ҳаракат Ижроия қўмитасининг қарори билан бошлангич ташкилотларга юридик шахс мақоми берилиш мумкин. Ушбу масалани кўриб чиқишда биринчи навбатда бошлангич ташкилотнинг молиявий имкониятлари ҳисобга олинади. Бошлангич ташкилотдаги ҳаракат аъзоларининг умумий йигилиши унинг раҳбар органидир. Умумий йигилиш бир йилда камида икки марта, ҳисобот-сайлов йигилиши бир йилда бир марта ўтказилади. Умумий йигилиш Бошлангич ташкилот фаолиятига тегишли барча масалаларни кўриб чиқиш ҳуқуқига эга.

Бошлангич ташкилот ҳисобот-сайлов йигилишининг ваколатлари қуйидагилардан иборат:

Етакчининг ҳисоботини тинглайди ва баҳолайди;

Бошлангич ташкилотнинг кейинги йилдаги фаолиятининг асосий йўналишларини белгилайди;

Бошлагич ташкилот етакчисини, Кенгаши таркибини сайлайди;

Ваколат доирасига кирадиган бошқа масалаларни кўриб чиқади. Аъзолар сони юз нафардан ортганда камида етти кишидан иборат бошлангич ташкилот Кенгаши сайланади. Кенгаш ўз йигилишларини икки ойда камида бир марта ўтказиши.

1. Бошлангич ташкилот Кенгашининг ваколат ва вазифалари қуйидагилардир:
2. Ўз йигилишларида ваколат доирасидаги масалаларни муҳокама этиш;
3. Иш режаларни белгилаш, масъулларнинг ҳисоботларини эшитиш;
4. Кенгаш аъзолари ўртасида вазифаларни тақсимлаш;
5. Аъзоларнинг манфаатларини ҳимоя қилишга доир масалаларни кўриб чиқиш;
6. Бошлангич ташкилот таркибидаги ёшлар гуруҳлари ўртасида танловлар, мусобакалар ва бошқа тадбирларни ташкил этиш;

7. Ўқув муассасаси (ташкilot, корхона) худудини ободонлаштириш тадбирларини ташкил этиш.

Етакчи бошлангич ташкilotнинг бутун фаолиятига рахбарлик қилади, унинг умумий йигилишини чақиради, умумий йигилиш ва Кенгашни бошқаради, ўқув юрти, корхона, ташкilot, муассаса маъмурияти, фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органлари, касаба уюшма ташкilotлари, бошқа жамоат бирлашмалари ва фуқаролар билан ўзвий муносабатларда бошлангич ташкilot номидан иш юритади.

Юридик шахс мақомини олган бошлангич ташкilotнинг етакчиси қуйидаги ҳуқуқларга эга бўлади:

- бошлангич ташкilot номидан ишончномасиз иш юритади;
 - бошлангич ташкilotнинг мол-мулкани ваколати доирасида бошқаради;
 - шартномалар, шу жумладан хўжалик шартномалари ва меҳнат битимлари тўзади;
 - ишончнома беради;
 - банкларда ҳисоб-китоб варақалари ва бошқа варақларини очади, барча банк, молия ҳужжатлари ва бошқа ҳужжатларга биринчи имзо қуйиш ҳуқуқига эга бўлади;
 - бошлангич ташкilotнинг штатидаги барча ходимлар учун мажбурий бўлган фармойишлар қабул қилади ва кўрсатмалар беради;
 - ўзига берилган ваколатлар доирасида Ўзбекистан Республикасининг амалдаги қонун ҳужжатларига ва ушбу Уставга зид келмайдиган бошқа ҳаракатларни амалга оширади.
- Ҳаракат маҳаллий (худудий) бўлими Конференциясининг ваколатлари қуйидагилардан иборат:

- кенгашнинг ўтган давр учун ҳисоботини тинглайди ва баҳолайди;
- бўлимнинг кейинги даврдаги фаолиятининг асосий йўналишларини белгилайди;
- ваколати доирасига қирадиган бошқа масалаларни кўриб чиқади;
- бўлим Кенгаши раиси ва унинг ўринбосарларини назорат-тафтиш комиссиясининг ҳисоботини тинглайди ва тасдиқланди.

“Ёшлар Иттифоқи” юзасидаи педагогик иш юритиш: Марказий бошқарманинг “Ёшлар Иттифоқи рахбарлигини янада яхшилаш ва ёшларни ватанпарварлик руҳида тарбиялашда унинг ролини ошириш тўғрисида” ги қарорида ёшлар ташаббускорлиги ва ҳаваскорлигини, ижтимоий фаоллигини ривожлантириш юзасидан олиб бориладиган ишлар самарадорлигини ошириш, ёшларни гоёвийлик ва Ватанига садоқат руҳида тарбиялаш, мамлакатамиз болалари ва ўсмирларини ватанпарварлик руҳида тарбиялашда миллионлаб кишилар орасида ёшлар ташкilotи ролини ошириш зарур.

Ёшлар Иттифоқи” йиғилишларини тайёрлаш ва ўтказишда етакчиларга педагогик ёрдам бериш: Ёшлар Иттифоқи йиғилишлари-бўлимларда ўз-ўзини бошқаришнинг олий органларидир. Йиғилишларда ёшлар жамоасининг барча муҳим ишлари ҳал этилади, кундалик ишлар учун ўз-ўзини бошқариш органлари сайланади. Бўлимларнинг йиғилишларида ташкilotга янги аъзолар қабул қилинади. Йиғилиш барча камолатларни жамоага рахбарлик қилишга жалб этади. Ёшлар ташкilotи ҳаёти ва фаолиятининг асосий масалалари юзасидан ягона фикрни шакллантиради, ҳар бир камолатчига барча масалаларни ҳал этишда иштирок этиш бўлим бошлиги ёки кенгаш аъзолигига сайлаш ва сайланиш тенг ҳуқуқини таъминлайди. Йиғилишда иш режаси муҳокама қилинади ва тасдиқланади, сайлаб қуйиладиган органларнинг ва ҳар бир ёшларнинг фаолиятига баҳо берилади.

Ёшлар Иттифоқи йиғилишини тайёрлаш ва ўтказишнинг педагогик жиҳатдан асосланган методикаси унинг билимлар фаолиятига, жамоанинг умумий ишларида ёшларнинг фаол йўлини шакллантиришга таъсир кўрсатиш самарадорлигини таъминлайди. Шунинг учун ҳам етакчиларга ва фаолларга педагогик ёрдам кўрсатиш йиғилиш мавзунини аниқлашга, уни тайёрлаш ва ўтказиш режасини ишлаб чиқишга, бу ишга имкони борича кўпроқ ёшларни жалб этишга, йиғилишда муҳокама қилинган муҳим маълумотлар хусусида ёшларнинг маҳалла фикрини шакллантиришга, йиғилишнинг катъий ифодаланган қарорини ёки иш режасини тайёрлашга қаратилади.

5. “Ёшлар иттифоқи” ташкилоти фаоллиги ва хаваскорлигини рағбатлантириш: Мактаб ва синф Ёшлар иттифоқи ташкилотлари ижтимоий фаоллигини ва хаваскорлигини рағбатлантиришни агар мактаб раҳбарлари ва педагоглар жамоаси Ёшлар иттифоқи ташкилотининг ижтимоий-сиёсий ва фаоллик хусусиятини чуқур англаб етшган бўлишса; мактаб ёшлари ҳуқуқларини ҳурмат қилишса; Ёшлар иттифоқи ташкилотида ўқувчилар жамоасини жипслаштириш ва мактаб ўқувчиси шахсини шакллантиришнинг таъсирчан чорасини кўришса; Ёшлар иттифоқи ташкилоти ва ўқувчиларнинг ўз-ўзини бошқаруви сайлаб қўйиладиган органларининг мактаб ўқитувчилари ва синф раҳбарлари, мактаб ота-оналар комитети билан аниқ ташкилий ҳамкорлигини таъминлашса, у Ёшлар иттифоқи активлиги ва хаваскорлигини ривожлантиришнинг самарали омили бўлади.

Талабанинг таълим-тарбия жараёнидаги муносабат билан мактаб директори, таълим-тарбия ишлари бўйича директор ўринбосари, синфдан ва мактабдан ташқари тарбиявий ишлар ташкилотчиси ишни режалаштиришда, ўқитувчилар ва ота-оналарни, маҳаллани хилма-хил ўқувчилар ишларига жалб этишда Ёшлар иттифоқи ташкилотининг сайлаб қўйиладиган органларига ёрдам берадилар. Улар ўқувчиларнинг фойдали ташаббускорлик асосидаги ишларини қўллаб-қувватлайдилар. Ёшлар ташкилоти ўқувчиларнинг ўз-ўзини бошқариш органлари билан биргаликдаги ишларини йўлга қўйишда кўмаклашадилар. Синф раҳбарлари, ўқитувчиларнинг аниқ ишларни тайёрлаш ва ўтказишда, синфларнинг жамоаларида принципиал маҳалла фикрини шакллантиришда кўрсатадиган педагогик ёрдами каттадир.

“Ёшлар иттифоқи” фаолларига педагогик ёрдам кўрсатиш: Мактаб ва синф мажлисларида аниқ кундалик иш мазмуни ва шаклларига доир масалаларни муҳокама қилишда гоёвий-тарбиявий ишга, ўқувчиларни юксак гоёвийлик, ўқишга, меҳнатга, жамоат мулкига онгли муносабат, ўз ўқиши ва меҳнати сифати учун юксак масъулият, сўз ва иш бирлиги руҳида тарбиялашга, давлат ёш фуқаросининг жамоачилик, инсонпарвар, фаол ва амалий ахлоқини шакллантиришга катта ўрин берилади.

Мактаб Ёшлар иттифоқи кенгаши, синф ташкилоти мажлис ўтказиш тўғрисида қарор қабул қилиб, уни тайёрлаш режасини тўзади. Шу пайтда бериладиган педагогик маслаҳат мажлис кун тартиби мавзуи ва таърифини, маърузачи ва бир қанча сўзга чиқувчиларни, мажлисни ўтказиш вақти ва жойини ташкилий масалалар эълон, меҳмонларни таклиф этиш, рўйхатга олиш, навбатчилик, зални безатиш учун масъул кишиларни аниқ белгилашга қараталгандир. Бундай режани мактаб раҳбарлари билан келишиб олиш, бўлажак мажлис ҳақида туман, шаҳар ёшлар бўлимини хабардор қилиш керак.

Синф раҳбарларининг Ёшлар иттифоқи фаолларига педагогик ёрдам кўрсатиши айниқса муҳимдир, чунки улар мактаб ўқувчиларининг ўзига хос ва ёш хусусиятларини, ўз синф жамоасининг ўзига хослигини, фаолларнинг ҳақиқий имкониятларини, ҳар бир муайян ўқув йили давомида синф ва умуман мактаб олдида турган таълим-тарбия вазифалари мазмунини яхши биладилар.

Ўз вақтида педагогик маслаҳат ўтказиш шахсий комплекс режаларида «ўз савиясини ошириш» «ўқишни кучайтириш», «ўз феъли-атворини яхшилаб бориш», «меҳнатни ҳурмат қилиш», ишда фаол қатнашиш» каби умумий тарифлардан қочиш, ўз-ўзини тарбиялашнинг батафсил ва яқка тартибдаги аниқ шахсий программасига манфаатдорлик ва масъулият билан муносабатда бўлиш ўрнига режалар «бир хил нусхада», баъзан эса айтиб туриб ёзилишидек расмийчиликни бартараф этиш имконини беради. Синф раҳбари “Ёшлар иттифоқи” ташкилоти аъзолари билан биргаликда ўқувчиларга ўз режалари ва мажбуриятларини мактаб Ёшлар иттифоқи ташкилоти у ёки бу ўқув йилида амалга ошираётган вазифалар билан, синф Ёшлар иттифоқи жамоаси ҳаёти ва фаолияти, истиқболлари билан қандай мувофиқлаштириш кераклигини айтиб беради.

Ўзбекистон ёшлар иттифоқи ҳақида маълумот. Ўзбекистонда “Ўзбекистон” ёшлар ижтимоий ҳаракатининг 2017-йил 30-июн куни Ўзбекистон Республикаси Президенти иштираётган ИВ қурултойи қарорига мувофиқ, Ўзбекистон ёшлар иттифоқи ташкил этилди. Ўзбекистон ёшлар иттифоқи фаолиятини такомиллаштиришга доир комплекс чора тadbирлар тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017-йил 18-июлдаги ПҚ-3138 сонли қарори, Ёшларга оид давлат сиёсати самарадорлигини ошириш ва Ўзбекистон ёшлар иттифоқи фаолиятини қўллаб қувватлаш тўғрисида ПФ-5106 сонли фармони имзоланди.

Ўзбекистон ёшлар иттифоқи жисмонан солом, маънан етук ва интеллектуал ривожланган, мустақил фикрлайдиган ёш авлодни шакллантириш, ёшларни ташқи таҳдидлар ва “оммавий маданият”нинг зарарли таъсиридан муҳофаза қилиш, ёшларнинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилишга ҳар томонлама қўмаклашиш ва шарт-шароитларни яратиш мақсадида жисмоний шахслар томонидан иттифоқ ташкилий-ҳуқуқий шаклида тузилган, Ўзбекистон ёшларини бирлаштирувчи нодавлат ноtijорат ташкилотидир.

Иттифоқнинг асосий мақсади ёшларни мамлакатда амалга оширилаётган демократик, сиёсий ва иқтисодий ислохотларни янада чуқурлаштириш, жамиятда тинчлик ва ҳамжиҳатликни мустаҳкамлаш, Ўзбекистонни жаҳоннинг ривожланган мамлакатлари қаторига кириши жараёнларига жалб қилиш ҳамда ёш авлоднинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини самарали ҳимоя қилишни таъминлаш, йигит-қизларнинг маънавий ва касбий савиясини юксалтириш, уларнинг интеллектуал ва ижодий салоҳиятини рўёбга чиқаришга қўмаклашишдан иборат.

Иттифоқнинг асосий вазифалари қуйидагилардан иборат:

- баркамол, мустақил фикрлайдиган, ўзининг ҳаётий позитсияси ва қатъий эътиқодига эга, жамият ҳаётида муносиб ўрин эгаллаш, мамлакатни ислох қилиш, янгилаш жараёнларида ҳал қилувчи куч ва таянч бўлишга қодир ёшларни шакллантириш, уларнинг сиёсий маданияти, ҳуқуқий саводхонлиги ва ҳуқуқий онгини юксалтириш;
- ёшларни, хусусан уюшмаган ёшларни маънавий-ахлоқий жиҳатдан ва ҳарбий ватанпарварлик руҳида тарбиялаш, уларда тарихий хотира, миллий гурур ва ўзликни англаш, рўй бераётган воқеаларга дахлдорлик, миллий ва умуминсоний кадриятларга ҳурмат туйғуларини шакллантириш;
- ёшларнинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш, уларнинг замонавий касбларни эгаллашга бўлган интилишини қўллаб-қувватлаш, тadbиркорлик фаолиятига жалб қилиш;
- истеъдодли ёшларни қўллаб-қувватлаш, улар ўз ижодий ва интеллектуал салоҳиятини рўёбга чиқаришлари учун шарт-шароитлар яратиш ҳамда илмий фаолиятга жалб қилиш;
- ёшлар, хусусан уюшмаган ёшлар ўртасида солом турмуш тарзи, экологик маданиятни шакллантириш, уларни жисмоний тарбия ва спорт билан мунтазам шугулланишга кенг жалб қилиш;
- ёшларни, хусусан уюшмаган ёшларни диний-экстремистик ва бошқа бузгунчи ташкилотлар таъсиридан, четдан “оммавий маданият” ниқоби остида кириб келаётган салбий таъсир ва таҳдидлардан асраш, ёшлар ўртасида ҳуқуқбузарлик ва жиноятчиликни профилактика қилиш ва олдини олишга қўмаклашиш ва бошқалар.

Иттифоқга юридик ва жисмоний шахслар Уставда белгиланган тартибга асосан аъзо бўлиш мумкин. Яъни, Иттифоқнинг мақсадини қўллаб-қувватлаш истагини билдирган, 14 ёшга тўлган ва 30 ёшдан ошмаган Ўзбекистон Республикасининг фуқаролари ва Ўзбекистон Республикасида мунтазам яшаб келаётган фуқаролиги бўлмаган жисмоний шахслар Иттифоқнинг аъзоси бўлиши мумкин. Шу билан бирга ёшлар соҳасидаги нодавлат ноtijорат ташкилотлари ва ёшлар соҳасига оид корхона, муассаса ва ташкилотлар ҳамда таъсис ҳужжатлари Иттифоқнинг Устав мақсадлари, вазифалари ва дастурий ҳужжатларига зид бўлмаган бошқа юридик шахслар ҳам Иттифоқга аъзо бўлиши мумкин.

Иттифоқнинг раҳбар органларига қўйидагилар киради:

- Қурултой; – Марказий Кенгаш; – Марказий Кенгаш Ижроия қўмитаси;
- Марказий назорат-тафтиш комиссияси.

Иттифоқнинг тузилмасига қўйидагилар киради:

- Иттифоқнинг Марказий аппарати; – Иттифоқнинг ҳудудий тузилмалари;
- Иттифоқнинг маҳаллий тузилмалари; – Иттифоқнинг бошланғич ташкилотлари;
- Иттифоқнинг тўлиқ муассислигидаги ёки қошидаги корхона, ташкилот ва муассасалар, шу жумладан оммавий ахборот воситалари.

2. Тарбиявий ишлари ташкил этишда синф раҳбарининг ўрни.

Ўқувчи ҳали зиммасидаги масулиятни тўлиқ ҳис этмаслиги, илм олишнинг аҳамияти юзининг қандай қобилятига эғалигини билмаслиги мумкин. Шу боис ўғил-қизларимиз мустақил ҳаёт йўлини танлагунча катталар кўмагига, гамхўрлигига муҳтож. Уларнинг асосий вақти мактабда ўтишни эътиборга олсак, бу борада синф раҳбари зиммасидаги вазифалар кўлами нақадар кенглиги ойдинлашади. Таълим-тарбия жараёнини бошқариш, синфда аҳил жамоани шакллантириш, қобилятини тўлиқ намоён этиши учун ўқувчиларга зарур шароит яратишда синф раҳбарининг ўрни катта. Чунки у ёшлар тақдирига дахлдор халқлар, ота-оналар, фан ўқитувчилари, мактаб психологи, умуман, ҳар бир масул одамнинг таълим-тарбия мақсадларини бирлаштирувчи асосий воситачидир. Ёшларда борликни англаш, фан сирларини эғаллаш, келажакда етук шахс бўлиш иштиёқи кучли. Аммо мақсадга қай йўл билан эришиш лозимлиги хусусида етарли тажрибага эга бўлмаганлари боис уларни тўғри йўлга бошлаш лозим. Бунинг учун аввало, синф раҳбари ўқувчиларга шахсий намуна бўлсин. Чунки бола муаллимнинг ҳатти-ҳаракатларини доимо кузатиб юради, шахсий ҳаётига қизиқади. Кийиниш ва муомала маданияти билан, маҳалла-қўйда, оилада ўқувчиларга ўрнак бўлган, шахсий фазилатлари билан ажралиб турган педагог ўқувчилар ишончи ва ҳурматини қозонади.

Масалан, ўтмишда саховатпеша ва донишмандликда машҳур олим бўлган экан. “Кун келиб, оламдан ўтар чоғи ўғилларини ёнига чорлаб, уларга кутубхона ва ундаги нодир адабиётлар ҳамда бир дунё бойликни мерос қолдирибди. Ота ҳаётдан кўз юмгач, катта ўғил мол-дунёни танлаб, бойлигига бойлик қўшиш мақсадида савдо қарвонлари билан сафарга отланибди, кичиги эса умрини илмга бахшида этибди.

Орадан йиллар ўтиб, катта ўғилнинг қарвонини қароқчилар тунаб, ўзи уларнинг чанғалидан базўр қочиб қутилибди. Билимли, камолга етган кичик ўғил эса, ўз ақл-заковати ила фаровон ҳаёт кечираверибди. Чунки илмни қароқчи ҳам, ўғри ҳам тортиб ололмайди-да. Бойлик сарфланган сари камайдди, билим эса, аксинча, ортиб бораверади”.

Бу каби ривоятлар ўқувчиларнинг мактабдаги энг муҳим вазифаси фақат ўқиб ўрганиш эканини тушунтиришда асқотади. Бошқарувчилик, қобиляти бор ўқувчиларни синф сардори, ободонлаштириш ишлари нозири, “Камалак” ва “Ёшлар Иттифоқи” сардори, қаторбоши, ўғил болалар клуби етакчиси, ораста қизлар маликаси этиб тайинлаш ҳам яхши самара беради.

Ободонлаштириш ишлари нозири синфнинг доимо ораста ва тартибли сақланишини таъминласа, қаторбошилар болаларни дарсларда фаол иштирок этишга ундайди. Клуб етакчиси ва қизлар маликаси эса тенгдошларининг мактаб формасида бўлиши ва хулқини жамоатчилик асосида назоратга олади. Уларнинг бошқа болалар билан муносабати ҳукмронликка эмас, аксинча, дўстона мулоқотга, ҳамкорлик, ҳамжихатликка асосланишини таъминлаш синф раҳбаридан ўта ҳушёрликни талаб этади. Чунки синфда соғлом рақобат муҳитни яратиш жуда муҳим.

Театр, музейда тарихий обидалар бўйлаб саёҳатлар уюштириш болаларнинг тасаввур доирасини, дунёқарашини кенгайтиради, аҳил гуруҳни шакллантиришда қўл келади. Умуман, моҳир раҳбар қандай йўл билан бўлмасин, жамоани мисоли иноқ оилага айлантиради. Соғлом муҳит ҳукмрон синфда ҳамма бир-бирини қўллаб-қувватлайди. Бола дарсларда сусткашликка йўл қўя бошласа, демак, оилада, ўртоқлари орасида бирор

муаммо юзага келган ёки соглиги ёмоилашгаи бўлиши мумкин. Бундай вазиятда синф раҳбари ота-оналар билан ишлаши зарур. Ота-она ҳамда ўқувчиларнинг маънавий-маданий, иқтисодий қизиқишлари бўйича сўровномалар ўтказиб, флкарларини ўрганиш керак. Шундай экан, синфларнинг зиммасидаги масъулиятни чуқур хис эта оладиган ҳар жихатдан муносиб педагогларга бириктириш таълим-тарбия самадорлигини оширувчи муҳим омиллардан десак, муболага бўлмайди.

Синф раҳбари назоратчи - ўқув-тарбиявий жараёнда ўқувчиларнинг иштирокини таъминлайди (даволатни назорат қилади, ўқувчилар учун керакли шароитни яратишга кўмаклашади, ўқувчиларнинг ота-оналарга бўлган муносабатларини аниқлайди, ўқув-тарбия жараёнига эътиборсизлик, масъулиятсизлик, синфдошлари ва ўқитувчиларга эса хурматсизлик, манманлик қилаётган ўқувчилар билан якка ҳолда иш олиб боради).

Синф раҳбари илм мамлакатига бошловчи - ўқишга бўлган қизиқиш ва хоҳишни ташкиллаштиради (ўқувчиларга кўйилган талаблар билан ота-оналар ва ўқувчиларни таништиради, тарбиявий тадбирларни ташкил қилади, мустақил ишлашда ўқувчиларга ёрдам кўрсатади).

Синф раҳбари ахлоқли, намунали, маънавий устоз - ўқувчилар ўртасидаги ўзаро муносабатда ҳамда ўқувчилар ва ўқитувчилар ўртасида вужудга келадиган зиддиятларни ҳал этишда, ўқув-тарбия жараёнида ички тартиб-қоидаларга риоя қилишликда, уларни керакли меъёрда бажаришларига кўмаклашади (ўзини тута билиш, муомала қилиш маданиятига ўргатади, одоб-ахлоқ мавзуларида суҳбатлар, якка ҳолда ишлар олиб боради, ахлоқий нормаларни ва ички тартиб-қоидаларни бузган ёки бузаётган ўқувчилар билан уларнинг ҳақ-ҳуқуқлари ва вазифалари тўғрисида якка, жамоавий суҳбатлар ўтказиш, уларнинг тартиб-интизомига баҳо беради, ахлоқий, ижтимоий, ҳуқуқий мавзуларда турли тадбирлар ташкил этади ва бошқалар).

Синф раҳбари маданият соҳиби — умуминсоний ва маданий кадриятлар асосида ўқув-тарбиявий жараёни ташкил қилади (экскурсия ташкил қилади, театр, музей ва кўргазмаларга жамоа бўлиб боради, маданият мавзусида кеча ва суҳбатлар ўтказиш, мактабда тарбиявий тадбирлар, баҳс-мунозаралар ўтказиш).

Синф раҳбари ижтимоий педагог — ўқувчиларнинг ҳар хил ижтимоий муаммоларини ечишга кўмаклашади, (уй ва мактабда ўзаро мулоқот учун шароит яратади, ўқувчи ҳуқуқларини ҳимоя қилади, Ўқувчиларда ижтимоий ҳаёт кўникмасини шакллантиради).

Синф раҳбари ўқувчиларнинг яқин дўсти - ўқувчиларни турли хил фаолиятларга киришишларига кўмаклашади, ўқувчиларга бўлган гамхўрликнинг бир қисмини ўзига олади (гуруҳда жамоавий ижодий фаолиятни ташкил қилишни шакиллантиради, ўқувчиларга ўзини-ўзи тушунишида, ўзига-ўзи баҳо беришида, бирор-бир фаолиятга ўз имконияти ва эътиборини қаратишига ёрдамлашади (суҳбат, тренинг, ўйинлар ўтказиб, ўқувчилар билан якка ишлайди),

Синф раҳбарининг ташкилотчилик қобилияти. Ташкилотчилик қобилият:

Бу шахс индивидуал хусусиятларининг шундай бирикувики, кишига у ёки бу ишни тез, ишончли, ўзига ишонган ҳолда ташкил этишга имкон беради. Ташкилотчининг умумий шахсий сифатларига қўйидагилар киради:

- Чуқур билимга эгалик — талаб этилаётган ишни ташкил этишни билиш;
- Фаоллик — амалий вазифаларни бажаришда гайрат-шижоат билан ҳаракат қила олиш;
- Ташаббускорлик — алоҳида ижодий фаоллик кўрсатиш, гоё ва таклифлар киритиш;
- Киришимлилиқ — ўзгаларга ошкоралиқ, мулоқотга тайёр кишилар билан алоқага киришиш эҳтиёжи;
- Зийраклик — ходисаларнинг моҳиятига қадар етиш қобилияти, уларнинг сабаб ва оқибатларини кўра олиш, асосийсини белгилаш;
- Қатъият — ирода кучи, тиришқоқлик кўрсатиш, ишни охирига етказиш маҳорати;

- Ўзини тута билиш — мураккаб вазиятларда ўз ҳиссиётини, ўз хулқини назорат қила олиш қобилияти;
- Ишчанлик — чидамлилиқ, жиддий ишларни бажариш қобилияти узоқ муддат чарчамаслик;
- Кузатувчанлик — кўра олиш маҳорати, йўл-йўлакай диққатга сазовор жойларини белгилаш, хотирада тафсилотларни сақлай олиш;
- Мустақиллик — мустақил ҳал этиш, вазифани ўзи томонидан бажариш йўллари топиш маҳорати, жавобгарликни ўз устига ола билиш;
- Ҳамжиҳатлик (уюшқоқлик) — ўзини ишнинг зарур тартибига бўйсундира олиш қобилияти, ўз фаолиятини режалаштириш, изчиллик, ихчамликни намоён этиш.

Ташкилотчиликнинг ўзига хос хусусиятлари:

Ташкилотчилик — бошқа кишини тушуниш қобилияти, бунинг учун гўё унинг ички дунёсига кира олиш, унинг кайфияти ва руҳий ҳолатини сезгирлик билан англай олиши.

Фаол руҳий таъсир этиш қобилияти — бошқа кишиларга истехзоли кулгидан катъий буйруқгача бўлган воситалардан фойдаланган ҳолда таъсир кўрсата олиш.

Ташкилотчилик ишларига бўлган қобилият — бу ўз устига ихтиёрий равишда ташкилотчилик мажбуриятларини юклаш бўлиб, атрофи ўраб турганларнинг ихтиёридан қатъи назар, ташкилотчилик ишларига мустақил кириша олиш.

Ташкилотчи шахсининг йўналганлиги — бу ташкилотчининг ахлоқий қиёфаси, унинг фуқаролик етуқлиги, гоъвий эътиқоди.

Ташкилотчининг индивидуаллиги. Ташкилотчиларнинг (шартли равишда) “ташкилотчи-санъаткорлар”, “ташкилотчи-мутафаккирлар”, “ташкилотчи-амалиётчилар” типлари мавжуд. “Ташкилотчи-санъаткорлар” бошқаларга жўшқин нутқи ва имо-ишоралар, “қалб ҳарорати”, истикбол ютуқларининг образли суратлари билан таъсир кўрсатади. Унда орзулар, хаёллар, ҳиссий кўтаринкилик ниҳоятда кўп.

“Ташкилотчи-мутафаккирлар” исбот этиш мантикига, тафаккурдаги изчиликка таянган ҳолда ҳаракат қиладилар, ишдаги қонуниятларни топишга интиладилар. Ҳодисанинг ташқи томони иккинчи даражага суриб қўйилади. Мухими - мазмун, мақсадга мувофиқлик топиш, ишнинг оқилона моҳиятини кўра олиш.

“Ташкилотчи-амалиётчилар” ўзларининг намуналари билан иштиёқ уйғотишга, қандай ишлашни исботлаш ва гапиришдан кўра, уни амалда кўрсатишга интиладилар. Уларни амалий тиришқоқлик, асослилиқ кўпроқ характерлайди.

Синф раҳбарининг иш фаолияти:

Ўқув йили бошида: Синф рўйхатини тузади ва журнални расмийлаштиради (ўқув ҳафтасининг биринчи ярмида);

— ўқувчилар билан ҳамкорликда гуруҳнинг иш режасини тузади ва мактабнинг маънавият ва маърифат ишлари бўйича директор ўринбосари билан мувофиқлаштиради (сентябр ойи ичида).

• **Ҳар куни:**

— синф журналида қатнашмаётган ўқувчиларни белгилайди, уларнинг дарсларга қатнашишлари билан қизиқади;

— синф ўқувчиларини ўзини-ўзи бошқариш органларига педагогик ёрдам кўрсатади;

— ўқувчиларнинг ташқи кўринишини назорат қилади;

— синфда навбатчиликни жорий этади ва уни назорат қилади.

• **Ҳар ҳафтада:**

— фан ўқитувчилари томонидан синф журналининг олиб борилишини назоратдан ўтказилади;

— тарбиявий соат ҳақида мулоқот ўтказилади.

• **Ҳар ойда:**

— синф жамоасининг турли тадбирлар ва ишларда иштирок этишини ташкил этади;

— мактабда синф жамоаси учун ажратилган ҳудудни тозалашни ташкил этади.

• **Йил давомида:**

- Синфда уч ойда бир маротаба ота-оналар йигилишини ўтказди;
- зарурият бўлса, ҳар ойда бир маротаба;
- синфда ота-оналар кўмитаси ишини ташкил этади.

• **Йил охирида:**

- синфнинг ўтган бир йил давомида ўқув натижалари ва фаолиятини якуний таҳлил қилади;
- маънавият ва маърифат ишлари бўйича директор ўринбосарига бажарилган ишлар ҳақида ҳисобот беради;
- синф фаолиятининг якуний натижаларини эълон қилишни ташкил этади;
- ўқув хоналарини таъмирлашни ташкил этади.

3. Синф раҳбарининг ўқув фаолияти самарадорлигини оширишга қўйган талаблари.

Синф раҳбарининг фаолияти кўп қиррали ва сермазмундир. У ўзи раҳбарлик қилаётган синф ўқувчиларини тарбиялаш билан бир қаторда ўқув йили ёки чорак давомида нималар қилиш кераклиги, болалар ҳаётини нима билан банд қилиш ва танланган иш турини қандай амалга оширишни беҳато аниқлаш каби анча мураккаб муаммони ечади. Бу борада синф раҳбарига турли хил манбалар ёрдам беради. Ўқувчиларнинг айрим хатти-ҳаракатларига бу хатти-ҳаракатлар намоён бўлишининг ташкил этиши тажрибаларини ўрганиш ва таҳлил қилиш асосида ўқувчиларни ўрганишда амал қилиши лозим бўлган талабларни шундай ифодаламоқ мумкин:

1. Болаларни ўрганиш уларга тарбия ва таълим бериш сифатини оширишга бўйсиндирмоғи лозим. Ўқувчиларни мунтазам тарзда ўрганиш асосида бошлангич жамоага ҳамда алоҳида ўқувчиларга тарбиявий таъсир этишининг янада самарали усул ва методларни танлаб олишга ижодий ёндашиш мумкин бўлади. Ўқувчиларнинг индивидуал хусусиятлари, майилари ҳамда қизиқишларини қайд қилиб бориш билангина чекланиб қолиш нотўғри. Бу ўрганиш асосида ўқувчиларнинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олиб, улар билан олиб бориладиган тарбиявий ишни ташкил этиш муҳимдир. Ўз ўқувчиларини яхши ўрганиш, демак, ташқи томонига эмас, балки уларнинг хулқ-атвор сабабларини ўрганишга эътибор бермоқ даркор.

2. Ўқувчиларни табиий ҳаёт ва иш фаолияти шароитида ўрганиш. Ўқувчи таълим жараёнида ижтимоий фойдали меҳнатга ва жамоа ишига ўрганиши лозим. Ўқитувчиларнинг ўқитувчи ва ўқувчилар жамоаси билан ота-оналар ва теварак-атрофдаги кишилар билан бўладиган муносабатларини ўрганиш жуда муҳим аҳамият касб этади. Бу муносабатлар жараёнида шахснинг қирралари янада тўла очилади. Ўқувчиларни табиий иш ва кундалик хатти-ҳаракат жараёнида ўрганиш ўқувчига ҳақиқий баҳо беришга ёрдам беради.

Синф раҳбари қуйидаги вазифаларни бажаради:

1. Ўзига юклатилган синфдаги тарбиявий ишларни амалга оширади. Бу вазифани бажараётганда у ёлғиз эмас, шу синфда дарс бераётган турли фан ўқитувчилари билан яқин ҳамкорликда ва уларга суянган ҳолда ўқувчиларда миллий дунёқараш асосларини шакллантиради, ахлокий тарбиясини ривожлантиради. Ўқувчиларнинг дарсдан ташқари тадбирларини ташкил этади ва синф жамоасини мустаҳкамлайди.

2. Ўқувчиларнинг билимга бўлган қизиқиши ва қобилиятини ўстириш, ҳар бир ўқувчининг индивидуал руҳий хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда касбга йўналтириш ва ҳаётий мақсадларини шакллантириш синф раҳбарининг алоҳида вазифасидир. Айни пайтда у ҳар бир ўқувчининг соғлигини мустаҳкамлашга ҳам катта эътибор беради.

3. Синф раҳбарининг диққат марказида ўқувчиларнинг дарсни юқори ўзлаштиришларини таъминлаш масаласи туради. Бунинг учун у ҳар бир ўқувчининг кундалик ўзлаштиришидан воқиф бўлиб туради. Орқада қолаётганларга ўз вақтида, кечиктирмай ёрдам уюштиради.

4. Синфдаги ўқувчиларнинг ўз-ўзини бошқариш ишларига йўналтиради, улар иштирокида синф жамоасининг ижтимоий фойдали ишларидаги иштирокини таъмин этади, мактаб миқёсида уюштирилаётган муҳим тадбирларда ўз синфининг фаол қатнашишини таъминлайди.

5. Синф ўқувчиларининг ота-оналари, ўқув куни ўзлаштирилган гуруҳларнинг тарбиячилари, корхоналар ва муассасалардаги, турар жойлардаги оталиққа олувчилар билан яқин алоқа ўрнатади.

6. Синф раҳбари шу синфда дарс бераётган барча фан ўқитувчилари ўртасида ўқувчиларга нисбатан ягона талаблар ўрнатилишига эришади, ота-оналарга педагогик билим тарқатиб, оила билан мактаб ўртасидаги алоқани мустаҳкамлайди.

Синф раҳбарининг ахлоқий обрўси ниҳоят даражада юқори бўлиши ҳам бу ўринда муҳимдир. Ана шундагина у тарбиявий таъсирга эга бўлади. Тарбиячининг шахсий фазилатлари, маънавий қиёфаси ўқувчилар онгининг ва хулқининг шаклланишига катта таъсир кўрсатади. Синф раҳбари учун малака ва кўникмаларга эга бўлишининг ўзи етарли эмас. У ўз тарбиявий фаолиятида юксак даражадаги инсонпарварлик фазилатлари, ўз ишига садоқати, интизоми, одамийлиги, ахлоқий сифатлари билан ҳам таъсир ўтказиши мумкин. Чунки тарбиячилик қобилияти жуда кўп сифатларни чуқур билим, кенг фикрлилик, ишга жондилдан кўнгил қўйиш, болаларга бўлган чексиз муҳаббат, муомала, назокатлилик, қалб ёшлиги, серзавқ, оқил ва адолатлилик намунаси, алоҳида назокат, сиполик ва вазминлик каби фазилатларнинг бўлишини такозо қилади. Тарбиячилик техникаси синф раҳбарининг асосий қуролидир. Синф раҳбари педагоглар, ота-оналар ва ўқувчиларни ўзаро боғловчи шахс сифатида барча томонларнинг нуқтайи назарини ҳисобга олиши, ҳаракатларини бир марказга бирлаштириши, ўзаро алоқаларнинг тўғри бўлишига таъсир ўтказиши ва айни вақтда ўзининг гоёсини аниқ ифода эта олиши керак. Мана шу фазилатлар синф раҳбарининг тарбиявий ишлари самарасини оширишга ва унинг муваффақиятини таъминлашга ёрдам бўлади.

Синф раҳбари ўқувчиларга пухта билим беришга, уларнинг фикрлаш қобилиятини фаоллаштиришга ҳаммиша гамхўрлик қилиб боради. Ҳатто ўзлаштириши юқори бўлган синфларда ҳам болаларда илмга бўлган қизиқиш ва муҳаббатни ўстиришга, таълим сифатини оширишга ҳаракат қилиш зарур. Ўқиш жараёнида болаларда меҳнатсеварлик, диққатни, матонат каби сифатларни тарбиялаш билимни муваффақиятли ўзлаштиришга ёрдам беради.

4. Мактабдаги тарбиявий ишлар тизимида синф раҳбари ишини такомиллаштириш.

Синфда асосий ишларни йўлга қўядиган, ўқувчиларнинг биринчи тарбиячиси ва мураббийси синф раҳбаридир. Мактабда синф раҳбар тажрибали ва обрўли ўқитувчилардан тайинлайди. Унга болалар ҳаётини йўлга қўйиш, жамоани уюштириш ва уни тарбиялаш масъулияти, синфда ўқув-тарбия ишларига жавобгарлик юкланади. Тарбиячи сифатида ўқувчиларни ҳар томонлама камол топиши тўғрисида, уларни меҳнатсеварлик, руҳида тарбиялаш, ўқувчилар билимини ошириш ва синфда тартиб-интизомни мустаҳкамлаш тўғрисида гамхўрлик қилади. Синф раҳбари бу ишларнинг ҳаммасини ҳаваскор киши сифатида эмас, балки расмий масул шахс сифатида бажаради. У мактаб раҳбарлари олдида, халқ маорифи ташкилотлари олдида ўзига топширилган синфда гоёвий-сиёсий ишларнинг аҳволи учун, тарбиявий ишларнинг мазмуни ва йўлга қўйилиши учун жавобгардир. Синф раҳбарининг асосий вазифаси ўқувчиларга тарбия бериш ва уларни дўстона бир жамоа қилиб жипслаштиришдан иборат. У ўз синфида дарс бераётган ўқитувчилар олиб бораётган ўқув тарбия ишларининг хусусиятларини, уларнинг ўқувчиларга қўядиган талаблари ҳамда ўқувчилар билан ўзаро алоқаларини ўрганади, айрим ўқувчилар хулқ-атвори ҳақида уларга таъсир кўрсатиш методлари ҳақида ўқитувчилар билан фикрлашиб туради.

Синф раҳбари мактаб педагогик жамоаси ва педагогик кенгашининг аъзосидир. Мактабдаги тарбиявий ишлар услубини ўрганадиган ҳар бир ўқувчи, аввало, куйидагиларни яхши ўрганган ва ҳар жиҳатдан пухта ўзлаштирган бўлмоғи лозим. Яъни тарбиявий ишлар услубида умуминсоний гоёларни, маълум мақсадга интилувчанликни, тарбиянинг турмуш билан, мустақиллигимизнинг моҳияти билан алоқаси, жамоада ва жамоа орқали тарбиялашни, тарбияланувчининг шахсига қўйиладиган талаблар ва уни ҳурмат қилиш бирлигини, тарбиявий таъсирнинг изчиллигини, тизимлилиги, узлуксизлиги, тарбия ўқувчиларининг ёшига ва индивидуал хусусиятларига мувофиқ бўлишини ўз ичига олади. Синф раҳбари қандай шароитда ишламасин, у қандай синфга раҳбарлик қилмасин, бутун эътиборни ўқувчи шахсига, уни ҳар торнонлама камол топтиришга қаратмоғи лозим.

Синф раҳбари олиб борадиган асосий тарбиявий ишлар куйидаги қисмларга бўлинади:

1. Ўқувчиларни ўрганиш, синфга раҳбарлик қилиш, синфнинг ҳар қайси ўқувчисини ўрганишдан бошланади. Бунинг натижасида ўқувчиларга индивидуал ёндошишни амалга ошириш учун зарур бўлган шароит юзага келади.

2. Синф ўқувчилар жамоасини ташкил этиш ва тарбиялаш синф раҳбари ишининг асосий вазифаларидандир. Синф раҳбари ўқувчиларни иноқ ва маълум мақсадни кўзлаб жамоага жипслаштирар экан, ўқув-тарбиявий вазифаларини муваффақиятли ҳал этиш учун замин яратади.

Синф бирданига жамоа бўлиб шаклланиб қўя қолмайди. Синф раҳбари билан биргаликда фаолият кўрсатиш тажрибаси тўпланган тақдирда, фаол, ижобий анъаналар барпо этилган тақдирда, ўртоқлик алоқалари ривожланиб мустаҳкамланган, умуммактаб жамоа билан тўғри муносабатлар ўрнатилган тақдирдагина синф жамоа бўлиб шаклланади.

3. Ўқувчилар билим сифатини ошириш ҳамда уларнинг тартиб-интизомини мустаҳкамлаш. Билимларнинг юксак даражада бўлиши ва онгли интизом синфда таълим-тарбия ишини тўғри йўлга қўйишнинг энг муҳим кўрсаткичларидандир. Ўқувчиларни онгли интизомлилиқ руҳида тарбиялаш, уларни демократик жамият, турмуш қоидаларини ихтиёрий бажаришга ўргатиш синф раҳбари фаолиятида катта ўрин тутади.

4. Дарсдан ташқари тарбиявий ишларни ташкил этиш ва уларни ўтказиш.

5. Болалар ва ўсмирлар уюшмаси ташкилотларига ёрдам кўрсатиш, улар билан яқиндан алоқада бўлиш.

6. Ўқувчилар ота-оналари билан иш олиб бориш.

Мактаб тажрибасида тарбиявий ишларни ташкил этишнинг турли усуллари таркиб топиб, муваффақиятли қўлланиб келинмоқда. Ўқувчилар билан ялписига, якка-якка ва гуруҳларга бўлиб ҳам иш олиб борилади. Фаол ўқувчилар билан иш олиб бориш, ўз синфида дарс ўтаётган ўқитувчилар билан, ўқувчиларнинг ота-оналари билан ва корхоналар билан алоқа боғлаб туриш синф раҳбарининг тарбиявий иш фаолиятида катта ўрин тутади.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, синф раҳбарининг олиб борадиган ишларини куйидагича белгилаш мумкин: синф билан ялписига иш олиб бориш. Унинг ўзига хос хусусияти - синфдаги ҳамма ўқувчиларни бир вақтнинг ўзида тарбиявий тадбирларга жалб этишдан иборатдир. Синф билан ялписига иш олиб бориладиган тадбирлар одатда ойига икки-уч марта, баъзан эса, ҳар ҳафтада бир марта ўтказилади.

Синф раҳбари фаолиятида синф бурчаги. Мактабда ўқувчиларнинг ўқиш ва ўқишдан ташқари иш фаолиятлари ўтадиган асосий жой шу синфга бириктирилган синф хонасидир. Бу синф хонасидаги синф бурчагини синф раҳбари синф фаоллари билан биргаликда тузади. Унда синф жамоасининг асосий ҳужжатлари ва ишини акс эттирувчи материаллар қўйилади. Синф бурчаги синфнинг ҳаёти ва фаолиятини, унинг ютуқ ва камчиликларини акс эттирувчи кўзгудир.

Синф раҳбари малакасини ошириш. Энди иш бошлаган синф раҳбарларигина эмас, балки мактабда кўп йиллардан буён фаолият кўрсатиб келаётган тажрибали синф раҳбарлари ҳам ўз малакаларини оширишга муҳтождирлар. Синф раҳбари педагогика ва психология асослари назариясини яхши ўрганиши ва ўзлаштириши, ҳозирги педагогик технологияларни ва методларни, компьютер технологиясини мукамал билмоги зарур. Тарбия масалаларига оид адабиётларни мунтазам ўқиб бориши керак.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ:

1. “Ёшлар иттифоқи” ижтимоий ҳаракати тугрисида нималарни биласиз?
2. “Ёшлар иттифоқи” ижтимоий-сиёсий фаолияти нимадан иборат?
3. “Ёшлар иттифоқи” га неча ёшдан аъзо бўлинади?
4. Синф раҳбарининг ташкилотчилик қобилияти нималардан иборат?
5. Синф раҳбари қандай вазифаларни бажаради?
6. Синф раҳбарининг асосий вазифаси нимадан иборат?

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, Тошкент., «Ўқитувчи», 1992.
2. И.А.Каримов. “Юксак маънавият – енгилмас куч” –Т.: Маънавият. 2008.
3. Ш.М.Мирзиёев “Ўзбекистон Республикаси ривожлантиришнинг 2017-2021 йиллар бўйича “Ҳаракатлар стратегияси”.-Т.: Ўзбекистон, 2017 .
4. Ш.М.Мирзиёев. “Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш - юрт тараққиёти ва халқ фаровонлиги гарови” –Т.: Ўзбекистон, 2017.
5. Р.Мавлонова “Тарбиявий иш методикаси” дарслик. Т. 2014.
6. Сафо Очил. “Мустақиллик маънавияти ва тарбия асослари” Т.,Ўқитувчи, 1997.
7. Абу Райхон Беруний “Ҳикматлар”. Тошкент, «Ёш гвардия»,1973.
8. Худойқулов Х.Ж. “Тарбиявий ишлар методикаси”. –Т.: ТТЙМИ. 2007 й.

6-мавзу: Мактабдаги тарбиявий ишлар тизимида синф раҳбарининг фаолияти.

Р Е Ж А:

1. Синф раҳбари тўғрисидаги низом.
2. Синф раҳбари ўқувчиларнинг биринчи тарбиячиси ва мураббийси.

Таянч сўзлар: Синф раҳбари, тарбиячи, мураббий, ўқитувчи, ота-она, ҳамкорлик, жамоат ишлари, ташаббускорлик.

1.Синф раҳбари тўғрисидаги низом.

I.Синф раҳбари тўғрисидаги низомга тўхталар эканмиз, синфда тарбиявий ишларни асосий йўлга қўйувчи, ўқувчиларнинг биринчи тарбиячиси ва мураббийси синф раҳбаридир. Синф раҳбарининг асосий вазифаси ва мажбуриятлари нималардан иборат? Ушбу саҳифада Ўзбекистон Республикаси Халқ Таълими вазирлигининг 2001-йил 9-ноябрдаги 163-сонли буйруғига илова этиб тасдиқланган «Ўзбекистон Республикасида умумий ўрта таълим мактабларининг синф раҳбарлари тўғрисида»ги низом келтирилади. Умумий ўрта таълим муассасаларида синф раҳбари фаолияти Ўзбекистон Республикаси «Таълим тўғрисида»ги қонуни, «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури», Президент фармонлари, Ҳукумат қарорлари, халқ таълими вазирлиги томонидан ишлаб чиқилган тегишли меъёрий ҳужжатлари талаблари ва ушбу низом асосида ташкил этилади.

Синф раҳбари мактабнинг тарбиявий тизимидаги таянч педагогларидан бири бўлиб, ўзига бириктирилган синф ўқувчиларининг амалда белгиланган таълим ва тарбия олишларини ташкил этади. Синф ўқувчиларининг маънавий ва маърифий тарбиясини

ташкил этишда ўқитувчилар, болалар етакчиси, психолог, ота-оналар, шунингдек, мактаб раҳбарияти орқали вояга етмаганлар ишлари бўйича комиссиялар, маҳалла, ҳуқуқ-тартибот идоралари, ҳомийлик ва васийлик комиссиялари, тегишли давлат ва нодавлат ташкилотлари, ижодий уюшмалар билан ҳамкорликда иш ташкил этади. Синф раҳбари мактабда ва кенг жамоатчилик орасида синф ўқувчиларининг (ота-оналари билан биргаликда) тарбияланганлик даражасига жавобгар шахс ҳисобланади.

Унинг мақсади ҳар томонлама етук, баркамол-маънавий, ақлий, жисмоний ривожланган шахс тарбиясини амалга ошириш, синф ўқувчиларининг қобилиятларини тўлиқ намоён этишлари учун етарли педагогик шароит яратишдир. Бу борада мактаб педагогик ва ўқувчилар жамоаси ҳамкорлигида тарбиявий ишларни ташкил этишда ҳар бир ўқувчининг ўзига хос хусусиятларига қараб ёндошишни йўлга қўяди.

Бошланич синф ўқитувчилари ўзига бириктирилган синфга раҳбар ҳисобланадилар. Синф раҳбарлари тажрибали ўқитувчилар орасидан мактаб маъмурияси томонидан танлаб олиниб, тайинланади. Бир ўқитувчига фақат битта синф раҳбарлиги топширилади. Синф раҳбари фаолиятини маънавий-маърифий тарбия ишлари бўйича директор ўринбосари назорат этади ва мувофиқлаштиради.

II. Синф раҳбарининг вазифалари. Синф раҳбарининг асосий вазифаси – ўқувчиларнинг аҳил гуруҳларини, аниқ мақсадга йўналтирилган ишчан жамоани ташкил қила олиш ва уларни таълим-тарбияли шахслар, келажаги буюк давлатнинг ҳақиқий эгалари, комил инсонлар этиб вояга етказишдир. Синф раҳбарлари ўқувчиларига меҳрибон бўлиши, уларнинг ўсиб-улгайишларини педагогик кузатувлар асосида назорат этиши, ёрдамга муҳтож ўқувчиларга яқка ҳолда ёндоша олиши лозим. Шу асосда улар қалбида миллий гуруҳ, ватанпарварлик, меҳр-мурувват, масъуллият, ташаббускорлик, ишбилармонлик каби хислатларини уйғотади. Синф раҳбари ишини ўқувчиларнинг ёш хусусиятларини ва умумий ривожланиш даражаларини, қобилиятларини ҳисобга олган ҳолда, кенг қамровли тарбиявий ишлар ва аниқ мезонлар асосида ташкил этади.

Жумладан:

- Ўқувчиларни Миллий гоё ва маънавият асослари руҳида тарбиялаш йўналишида;
- Ўқувчиларни Ватанга, Ўзбекистон Республикаси Президентига муҳаббат ва фидоийлик, Давлат рамзларига садоқат, Миллий гоё руҳида тарбиялаш;
- Ўқувчилар онгига ўзи тугилиб улгайган юртига, буюк аجدодларимиз мероси ва халқимизнинг бугунги бунёдкорлик ишларига юксак эҳтиром туйғуларини сингдириш, юртимизда бунёд этилаётган иншоотларга, маърифат масканлари билан таништириб бориш;
- Синфда ўқувчиларни миллий ва умуминсоний кадриятлар руҳида тарбиялаш муҳитини яратиш, тарбия жараёнига бой маданий меросимиз, миллий одоб-ахлоқ меъёрларини тадбиқ этиш, меҳнатга ижодий муносабатни тарбиялаш;
- Ўқувчиларни ўзбек ва бошқа халқларнинг маданий, тарихий, миллий анъаналарига ҳурмат руҳида тарбиялаш;

III. Ота-оналар ва маҳалла билан ҳамкорликда: Баркамол авлодни тарбиялашда «Маҳалла, мактаб ва оила ҳамкорлиги» концепциясини ҳаётга татбиқ этиш, аниқ белгиланган режа асосида синф ота-оналар мажлисларини ўтказиб бориш;

Ўқувчиларни ижтимоий ҳимоя қилиш бўйича аниқ чора-тадбирлар белгилаш, жумладан, кам таъминланган оилалар фарзандлари, ижтимоий ҳимояга муҳтож болалар, ота-онасиз болаларнинг, ҳомийлик ва васийликка берилган вояга етмаганларнинг ижтимоий ҳуқуқларини ҳимоялаш;

Ўқувчиларнинг мактабга белгиланган либосда келишларини назоратга олиш;

Ўқувчилар кундаликларининг юритилишини назорат ва таҳлил қилиш, уларнинг ўқув қуролларини мавжудлиги ва сақлашларини кузатиб бориш;

Ўқувчиларнинг турар жойлари, уй шароитлари билан танишиш. Уларнинг соғлиги, маиший ҳолатларини ўрганиш, яхшилашга ёрдам бериш. Уйда ва мактабда маданий дам олишларига ва мустақил ишлашларига шароит яратишга ҳаракат қилиш;

Ўқувчиларни турли салбий диний оқимлар таъсирига тушиб қолишларини олдини олиш, бу борада тарғибот-ташвиқот ишларини олиб бориш;

Синф ота-оналар кўмитаси билан ҳамкорликда умуммактаб ота-оналар мажлислари, конференциялар, давра суҳбатлари, мулоқотлар уюштириш. Синфда ўтказилган тарбиявий ишлар юзасидан педагогик кенгашларда ҳисобот бериш;

Дарсларга мунтазам келмайдиган, тарбияси огир ўқувчилар билан ишлашда уларнинг ота-оналари, ҳуқуқ-тартибот идоралари билан ҳамкорлик қилиш;

Ўқувчиларда ота-оналар ва катталарга ҳурмат руҳида тарбиялаш, камтарлик, саҳийлик ва саховатпарварлик, инсонларга ёрдам беришга тайёр туриш, меҳрибонлик, меҳнатсеварлик ҳислатларини сингдириб бориш.

IV. Ўқувчиларнинг бўш вақтларини мазмунли ташкил этиш, синфдан ва мактабдан ташқари фаолиятга жалб этиш бўйича: Ўқувчиларни ҳар томонлама камол топтириш, уларни қизиқиш, имконият ва қобилиятларига қараб фан тўғараклари, спорт секциялари, бадий-эстетик, техник, экологик, сайёҳлик ва ўлкашунослик йўналишидаги тўғаракларга, клубларга жалб этиш;

Қобилиятли ва истеъдодли ўқувчиларни рабатлантириш, иқтидорли болалар ижодий имкониятларини ривожлантиришга кўмаклашиш;

Ўқувчилар дунёқарашини миллий маданиятнинг асоси бўлган мусиқа ва кўшиқ, рақс, кино, адабиёт, халқ оғзаки ижоди, театр, наққошлик ва меъморчилик каби халқ амалий санъати турлари воситасида кенгайтириш мақсадида уларни маданият масканларига жалб этиш;

Ўқувчиларни ёзги соломлаштириш оромгоҳларида дам олишини ташкил этиш, шунингдек кузги, кишки ва баҳорги таътилларини мазмунли ўтказишлари учун шароит яратиш;

Ўқувчиларнинг маданий дам олишлари, саёҳатларини уюштириш, йўл ҳаракати хавфсизлигини таъминлаш;

Мактабда ўтказиладиган турли тадбирлар (байрамлар, кўрик танловлар, спорт мусобақалари, учрашувлар, кечалар ва бошқалар)да ўз синфининг фаол иштирокини таъминлашдир.

V. Ўқувчиларнинг ўзини-ўзи бошқариш тизимини такомиллаштириш мақсадида: Синф жамоаси билан биргаликда синф фаолларини сайлаш ва синф ишларини режалаштириш, тарбиявий соатларни белгилаш, ўқувчилар давоматини мунтазам кузатиб бориш;

Синфда ўқувчиларни аҳил жамоага жипслаштириш ва ташаббускор ўқувчиларни қўллаб-қувватлаш, синф жамоасининг эҳтиёж ва қизиқишларини чуқур ва ҳар томонлама ўрганиш;

Ҳар бир ўқувчининг ўзи учун кун тартибини тузишларни ташкил этиш, бу тартибнинг бажарилишини назорат қилиш;

Ўқувчиларнинг ўзини - ўзи бошқариш тузилмаларини, жумладан, Ўзбекистонда Ёшлар ижтимоий ҳаракати, «Камалак» болалар ташкилоти, болалар етакчиси, ўқувчилар ижодий бирлашмалари фаолиятини мувофиқлаштириш, «Камалак» болалар ташкилотининг фаолияти, асосий мазмун-моҳияти ва жамиятдаги мавқеини таркиб топтириш;

«Ўзбекистон» ёшлар ижтимоий ҳаракати бошлангич ташкилоти ҳамда «Камалак» болалар ташкилотларининг ҳисобот сайлов йигилишларини белгиланган тартибда ўтказилишида сардорликга амалий ёрдам бериш;

Ўқувчилар ҳуқуқий саводхонлигини ошириш, ҳар бир фуқаро, шахс ва мактаблар томонидан бажарилиши шарт бўлган қонун ҳужжатлари ҳақида тушунчалар бериб бориш, қонунга ҳурмат ҳиссини шакллантириш;

Болалар ва ўсмирлар учун чоп этиладиган газета ва журналларни эътироф этиш, обунани ташкил қилиш, синф деворий газетасини чиқарилишига кўмаклашиш.

VI. Мактаб педагогик жамоаси билан биргаликда: Синф ўқувчиларининг мактаб (уставида белгиланган) ички тартиб-қоидаларини бажаришларини таъминлаш;

Синф журналларининг ва бошқа зарурий ҳужжатларнинг тўғри юритилишини таъминлаш;

Ўқувчилар ўзлаштиришини юкори даражага кўтариш, тартиб-интизомни сақлаш мақсадида синф мажлисларини ўтказиб бориш;

Ўқувчиларнинг ўқишда эришган ютуқлари, умумий фойдали меҳнатда, мактаб ҳаёти ва жамоатчилик ишларида фаол қатнашганликларини эътиборга олиб тақдирлаш ҳақида таклиф бериш;

Соглом турмуш тарзи, оилавий ҳаёт гигиенаси ҳамда жисмоний тарбия, зарарли одатлардан сақланиш каби масалаларга эътибор бериш;

Ўқувчиларнинг ўзлаштирмаслик сабабларини аниқлаш ва уни бартараф этиш учун фан ўқитувчилари билан биргаликда ёрдам бериш;

Педагогик жамоа, психологлар билан ҳамкорликда битирувчи синф ўқувчиларини таълимнинг кейинги босқичига йўналтириш;

Мактаб тиббиёт ходимлари, ўқитувчилари, психолог, ота-оналар билан ҳамкорликда ўқувчиларнинг соғлигини муҳофаза қилиш, маънавий, маърифий, жисмоний ва ақлий жиҳатдан ривожланиш мувофиқлигини назорат қилиш;

Мактабда техника хавфсизлиги қоидаларига, санитария-гигиена тартибига, ўқувчиларни муҳофаза қилиш қоидалари талабларига риоя қилишни таъминлаш;

Шунингдек, ўз малакасини ошириб туриш, ўз соҳаси бўйича ўтказиладиган турли миқёсдаги семинарларда иштирок этиш каби вазифалардан иборат.

VII. Синф раҳбарининг ҳуқуқлари: Ўзига бириктирилган синф ўқувчиларининг дарс ва имтиҳонларида иштирок этади. Бўш ўзлаштирувчи ўқувчилар учун қўшимча дарслар ташкил этилиши бўйича таклифлар беради. Ўқувчилар тарбиясига оид илгор иш тажрибаларини амалга ошириш бўйича мактаб маъмуриятига ташаббус билан чиқади. Тарбиявий соатларни режалаштиришда ўқувчиларнинг ёш хусусиятларидан келиб чиқиб, мактабнинг умумий режасига қўшимча ёки ўзгаришлар бўйича таклиф киритиши мумкин. Синф фаоллари ишини назорат қилади. Ўқувчиларнинг синф йигилишларини уюштиради ва синф фаоллари (кенгаши) билан биргаликда йигилиш кун тартибини белгилайди.

Ўқувчиларнинг ўқишда эришган ютуқлари, умумий фойдали меҳнатда, мактаб ҳаёти ва жамоатчилик ишларида фаол қатнашганликларини эътиборга олиб тақдирлашга тавсия этиш ҳақида таклифлар беради. Ўқувчиларнинг ота-оналари билан таълим-тарбия масалалари юзасидан суҳбатлашади, ҳамкорлик қилади, педагогик маслаҳатлар беради, ўқувчилар хулқини баҳолайди.

VIII. Синф раҳбари иш режалари ва уларни ташкил этиш: Синф раҳбарининг иши режа асосида олиб борилади. Унинг иш режасини мактабнинг умумий режаси асосида директорнинг маънавий-маърифий ишлари бўйича директор ўринбосари томонидан тасдиқланади.

Синф раҳбарининг йиллик ишларини режалаштириш, синфда тарбиявий ишларни ташкил этиш ва ўтказишга ёрдам бериш, улар самарадорлигини ошириш, синф раҳбарлари ишларини мувофиқлаштириш, иш тажрибаларини оммалаштириш мақсадида мактабда синф раҳбарлари услубий бирлашмалари ташкил этилади. Синф раҳбарлари услубий бирлашмаларига мактабдаги барча синф раҳбарлари аъзо бўладилар. Синф раҳбарларида ойлик, (ўқув йили бўйича) чораклик ва йиллик режалари, умумхалқ байрамларини ўтказиш бўйича тадбирлар режалари ва сценарийлари, тарбиявий соатлар учун намунавий машгулот ишланмалари, ўқувчиларни қизиқишлари асосида ижодий бирлашмалар (тўғарақлар, спорт секциялари, клублар ва бошқалар)га жалб этиш дафтари, тарбияси огир (мунтазам дарс қолдирадиган) ўқувчилар ҳамда иқтидорли ўқувчилар билан ишлаш режалари, ота-оналар мажлиси баённомалари, ота-оналар билан суҳбат дафтари, ўқувчиларнинг турар жойлари, уларнинг ота-оналари ҳақида батафсил маълумотлар каби иш ҳужжатлари юритилиши лозим.

Шунингдек, синф раҳбари ўқувчилар шахсига оид маълумотлар (шахсий дело) ни шакллантиради ва сақлайди. Ўқув йили чораклари ва якуни бўйича ҳисоботлар беради.

Синф раҳбарлари фаолият йўналишлари бўйича ҳисоботларини маънавий-маърифий ишлари бўйича директор ўринбосарига топширади.

2. Синф раҳбари ўқувчиларнинг биринчи тарбиячиси ва мураббийси.

Ҳозирги вақтда мактаб ва уйдаги ўқув–тарбия ишларини амалга ошираётган педагогик жамоа олдида катта ваизфалар кўймоқда. Мактаб ёш авлоднинг дунёқарашини таркиб топтириш, гоъвий, сиёсий жиҳатдан чиниқтириш, юксак ахлоқий фазилатларга эга қилиш, меҳнатга ва онгли касб танлашга тайёрлаш лозим. Бу вазифаларни ҳал қилишда синф раҳбари муҳим рол ўйнайди. Чунки, у бир синф шароитида тарбиявий вазифаларни амалга оширишга қаратилган ишларни ташкил этади ва бошқаради.

Синф раҳбари қўйидаги вазифаларни бажаради:

1. Ўзига юклатилган синфдаги тарбиявий ишларни амалга оширади. Бу вазифани бажараётганда у ёлғиз эмас, шу синфда дарс бераётган турли фан ўқитувчилари билан ҳамкорликда ва уларга суянган ҳолда ўқувчиларда миллий дунёқараш асосларини шакллантиради, ахлоқий тарбиясини ривожлантиради. Ўқувчиларни дарсдан ташқари тадбирларни ташкил этади ва синф жамоасини мустаҳкамлайди.

2. Ўқувчиларнинг билимга бўлган қизиқиш ва қобилиятини ўстириш ҳар бир ўқувчининг индивидуал–психик хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда касбга йўналтириш ва ҳаётини мақсадларини шакллантириш синф раҳбарининг алоҳида вазифасидир. Айни пайтда ҳар бир ўқувчининг соғлигини мустаҳкамлашга ҳам эътибор беради.

3. Синф раҳбарининг диққат марказида ўқувчиларнинг юқори даражада ўзлаштиришини таъминлаш масаласи туради. Бунинг учун у ҳар бир ўқувчининг кундалик ўзлаштиришидан воқиф бўлиб туради. Орқада қолаётган ўқувчиларга ўз вақтидан кечиктирмай ёрдам уюштиради.

4. Синфдаги ўқувчиларнинг ўз–ўзини бошқариш ишларини йўналтиради, улар иштирокида синф жамоасининг ижтимоий фойдали ишлардаги иштирокини таъмин этади, мактаб миқёсида уюштирилаётган муҳим тадбирларда ўз синфининг фаол қатнашишини таъминлайди.

5. Синф ўқувчиларининг ота–оналари, ўқув кунини узайтирилган гуруҳларининг тарбиячилари, корхоналар ва муассасалардаги, турар жойлардаги оталиққа олувчилар билан яқин алоқа ўрнатади.

6. Синф раҳбари шу синфда дарс бераётган барча фан ўқитувчилари ўртасида ўқувчиларга нисбатан ягона талаблар ўрнатилишига эришади, ота–оналарга педагогик билимлар тарқатиб, оила билан мактаб ўртасидаги алоқани мустаҳкамлайди.

7. Синф раҳбари ўз синфидаги турли хужжатларини, синф журнали, ўқувчиларнинг кундаликлари, табелар, шахсий маълумотлари, турли хил режа ва ҳисоботларни юритади.

Кўриниб турибдики, вазифа кенг ва мураккаб, уларни муваффақиятли ҳал қилиш синф раҳбарининг шахсий сифатларига ҳам боғлиқдир. Синф раҳбарининг шахсий сифатларига қўйиладиган талаблари ўқитувчига қўйиладиган талаблардан фарқ қилмайди. Лекин, синф раҳбари асосий тарбиячи, болалар маънавий жиҳатдан андоза оладиган шахс бўлганлиги учун ҳам, бу талаблар унинг шахсий фазилатига айланиб кетиши билан тарбияда алоҳида роль ўйнайди.

Тарбиявий ишларнинг сифат ва самарадорлиги, аввало тарбиячининг гоъвий ишончига ва сиёсийлигининг даражасига боғлиқ. Бунинг учун синф раҳбари фан янгиликларини мунтазам, эгаллаб бориши билан ўзининг билимини, онгини оширади.

Синф раҳбарининг ахлоқий обрўси гоъят даражада юқори бўлиши ҳам бу ўринда муҳимдир. Синф раҳбари ана шундагина тарбиявий таъсир кўрсатишга эга бўлади. Тарбиячининг шахсий фазилатлари, маънавий қиёфаси ўқувчилар онгининг ва хулқининг шаклланишига катта таъсир кўрсатади. Синф раҳбари учун малака ва кўникмаларга эга бўлишни ўзи етрали эмас. У ўз тарбиявий фаолиятида юксак даражадаги инсонпарварлик фазилатлари, ўз ишига садоқати, интизоми, одамийлиги, ахлоқий

сифатлари билан ҳам таъсир ўтказди. Чунки, тарбиячилик қобилияти жуда кўп сифатларни: чуқур билим, кенг фикрлилик, ишга жон жахти билан кўнгул қўйиш, болаларга бўлган чексиз муҳаббат, муомала назокатлилик, қалб ёшлиги, серзавқ темперамент, оқил ва адолатлилик намунаси, алоҳида назокат сиполик ва вазминлик каби фазилатларнинг бўлишини тақозо қилади. Бунга яна тарбиячилик техникаси кўшимча ишда муваффақият таъминланиши табиийдир. Тарбиячилик техникаси синф раҳбарининг асосий куралидир.

Синф раҳбарларидан маданият даражасининг кенглиги, педагогик одоб талабларига риоя қилиш, ҳар бир бола шахсини инсон сифатида ҳурмат қилиш билан унга нисбатан талабчанликни унутмаслик, ташкилотчилик малакаларига эга бўлиш, ўз муомаласини тинимсиз ошириб бориш билан ишга ижодий ёндашиш талаб қилинади. Муҳими шундаки, синф раҳбарининг ўзи болаларни тарбияламоқчи бўлган гоъвий–ахлоқий баркамолликка мос бўлиши керак. Тарбиядаги хатоларнинг кўпчилигига асосий сабаб, боланинг олдига қўйилаётган талаблар тарбиячи характерида ҳамиша ҳам намоён бўлавермаслигидадир.

Синф раҳбарининг фаол жамоатчи сифатида ҳамиша намуна кўрсатиши муҳим аҳамиятга эга. Айни вақтда у коммуникатив қобилиятга эга бўлиши, рўй бераётган воқеа ва ҳодисаларни фақат педагогик қоидаларга боғлаб баҳолашгина эмас, балки рўй беришни сабабига қараб ҳукм ҳам чиқаришни, ижод қилиш қобилиятига эга бўлиши керак. Синф раҳбари мактабдаги энг етук педагог ҳисобланиб, у бажарадиган меҳнатнинг ўлчови, чегарси йўқ. Унинг билмаган иши уддасидан чиқа олмайдиган соҳаси бўлмайди. Шу билан бир қаторда, у бегараз, холис шахс бўлиб, жамоатчилик асосида ишлайди. Синф раҳбари педагоглар ота–оналар ва ўқувчиларни ўзаро боғловчи шахс сифатида барча томонларининг нуқтаи назарини ҳисобга олиши, ҳаракатларини бир марказга бирлаштириш, ўзаро алоқаларнинг тўғри бўлишига таъсир ўтказиш ва айни вақтда ўзининг ўрнини аниқ таъминлай олиши керак. Мана шу фазилатлар синф раҳбарининг тарбиявий ишлари самарасини оширишга ва унинг муваффақиятини таъминлашга гаров бўлади. Синф раҳбари ўқувчиларга пухта билим беришга, уларни фикрлаш қобилиятини фаоллаштиришга ҳамиша гамхўрлик қилиб боради. Ҳатто ўзлаштириш юқори бўлган синфларда ҳам болаларда илмга бўлган қизиқиш ва муҳаббатни ўстиришга, таълим сифатини оширишга ҳаракат қилиш зарур.

Айрим мактабларда юқори ўзлаштиришга эришишда ўқув-дидактик масала сифатида мактабда таълим–тарбияни тўғри йўлга қўйишга болиқ бўлади. Ўқиш жараёнида болаларда меҳнатсеварлик, диққатни, матонат каби сифатларни тарбиялаш билимни муваффақиятли ўзлаштиришга ёрдам беради.

Мактабда олиб бориладиган тарбиявий ишлар системаси тўғри ва бевосита синфда ўзлаштиришни кўтаришга таъсир этади. Синф раҳбари ўқитувчилар билан ҳамкорликда болаларни ўқишга онгли муносабатда бўлишга ўргатади. Ўқувчиларнинг ўқишларини назорат қилади, дарсларга киради, кузатади ва ўз синфдаги ўқувчилар билан биргаликда синфда ўқув ишларининг сифатини ошириш чора–тадбирларини белгилайди. Юқори синфларда юқори ўзлаштириш учун кураш сусаймайди, аксинча у яна кўпроқ аҳамият касб этиб боради.

1. Ўқув меҳнатига онгли муносабатда ва унга маълумот билан ёндашиш ҳиссини тарбиялаш билимнинг сифатли бўлиши боланинг ўқишга бўлган интилишига, қизиқишига уларнинг ҳаракатчанлигига, диққатига, фаолиятига, ташаббускорлигига, мустақиллигига боғлиқдир. Бундай сифатларни ўқувчиларда шакллантиришни уларга ўқув меҳнатининг ижодий аҳамияти тушунтириш ва ўқув машгулотларига масъулият билан ёндашиш ўқувчилардан талаб этиш синф раҳбарининг фаолиятига муҳим ўрин эгаллайди. Синф раҳбари улар олдида ўқиш болаларни очиб беришга ижтимоий фойдали меҳнат билан боғланиш ўқиш билан ҳаёт ўртасидаги меҳнат фаолияти ўртасидаги алоқани кўрсатиш, ватанни ҳимоя қилиш ҳиссини тарбиялаш орқали эришилади.

2. Ҳар нарсани билишга қизиқиш ва билимга муҳаббат уйғотиш.

Бола билимга қизиқмай туриб, ўқишга интилмади туриб, муваффақиятли ўқий олмайди. Биринчи навбатда қийинчилик билан ўзлаштирилган фанларига нисбатан боланинг қизиқишини уйғотиш керак. Боладаги ўқиш, меҳнатга нисбатан ҳавас ва қизиқиш ўқишидаги қийинчиликларни енгишга. Билим фоолиятини оширишга қизиқувчанлик ва мустақиллигини камол тоишига олиб келади.

3. Ўқув меҳнати маданиятини ошириш.

Ўзлаштиришнинг паст бўлиши аксарият, ўқув меҳнатини системали ва режали олиб боришда, иқтидорли болаларнинг кам бўлиши, етарли имконият шаклланмаганлигидан келиб чиқади. Синф раҳбарининг ва ўқитувчининг асосий вазифаси ҳар бир ўқувчининг фикрлашга ўргатишдан иборатдир. Айниқса болаларда ўқиш қийинчиликларини енгиш, тушуниб ўқиш ва китоб билан мустақил ишлаш уй вазифаларини бажаришда риюя қилиши, олган билимларини амалда қўллаш каби, билим олиш учун зарур бўлган сифатларини шакллантириш катта аҳамиятга эгадир. Ўқувчиларнинг ақлий ва жисмоний тараққий этишга маданиятли бўлиб ҳаракат қилиш ва ҳамиша бу ҳақда гамхўрлик қилиш лозим.

4. Ўқувчиларни ўқув меҳнатида муайян режага итоат этишга ўргатиш.

Ўқув меҳнати билан дам олишни тўғри ташкил этиш, ташкилий равишда уй вазифаларини бажариш, таълим самарадорлигини оширади. Ўқувчилар режимга итоат этишларини ўқитувчи, синф раҳбари ва ота–оналар мунтазам равишда назорат қилиб боришлари керак. Шу йўл билан уларни муваффақиятли ўқишга, ўқув меҳнатида сарамжонликка ўргатиш мумкин.

5. Ўқув жараёнида ўртоқларига ёрдам беришни уюштириш.

Ўртоқларига ўзаро ёрдам, синфда улгурмовчиликни, иккичилликни ва мактабни ташлаб кетиш ҳолларининг олдини олишга ёрдам беради. Шу билан бирга синфда ўртоқлик, дўстлик ва бир жамоа бўлиб шаклланишига олиб келади.

6. Синф ўқувчилари билан бирга бўлиши ва яхши ҳамкорлик.

Синф раҳбари таълим–тарбиявий ишларни яққа ўзи эмас, балки шу синфларда дарс берувчи бошқа ўқувчилар билан ҳамкорликда ҳал этади. Ўқув ишларида синф раҳбарининг ва шу синфда ишлайдиган бошқа ўқитувчиларнинг бир ёқадан бош чиқариб ишлаши, ўқувчиларга нисбатан ягона талабни амалга ошириш ва ўқувчиларнинг бир–бирига ўзаро ёрдамлари таълим–тарбия сифатини оширади.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ:

1. Дарсдан ташқари тарбиявий ишлар нима?
2. Тарбиявий соатларни қандай қисмларга бўлиб олиб бориш мумкин?
3. Байрам тадбирларини ўтказиш болада нимани шакллантиради?
4. Таълим-тарбияда юқори самарадорликка эришишда қандай тарбиявий ишлар олиб борилади?

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, Тошкент., «Ўқитувчи», 1992.
2. И. А. Каримов. “Юксак маънавият – енгилмас куч” –Т.: Маънавият. 2008.
3. Ш. М. Мирзиёев “Ўзбекистон Республикаси ривожлантиришнинг 2017-2021 йиллар бўйича “Ҳаракатлар стратегияси”. –Т.: Ўзбекистон, 2017 .
4. Ш. М. Мирзиёев. “Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш - юрт тараққиёти ва халқ фаровонлиги гарови” –Т.: Ўзбекистон, 2017.
5. Р. Мавлонова “Тарбиявий иш методикаси” дарслик. Т. 2014.
6. Сафо Очил. “Мустақиллик маънавияти ва тарбия асослари” Т., Ўқитувчи, 1997.
7. Абу Райхон Беруний “Ҳикматлар”. Тошкент, «Ёш гвардия», 1973.
8. Худойкулов Х. Ж. “Тарбиявий ишлар методикаси”. –Т.: ТТИМИ. 2007 й.

7-мавзу: Синф раҳбарининг ўқув фаолияти самарадорлигини ошириш йўллари.

Р Е Ж А:

1. Ўқувчиларни ўрганиш усуллари.
2. Ўқувчиларга тарбиявий таъсир этиш йўллари.
3. Синф раҳбарининг ўқув фаолияти самарадорлигини ошириш усуллари.

Таянч сўзлар: Тарбия, таълим, билим, малака, кўникма, метод, синф, фалоият.

1. Ўқувчиларни ўрганиш усуллари.

Синф раҳбари ўзи раҳбарлик қилаётган синф ўқувчиларини тарбиялаш билан бир қаторда ўқув йили ёки чорак давомида нималар қилиш кераклиги болалар ҳаётини нима билан банд қилиш ва танланган иш турини қандай амалга оширишни беҳато аниқлаш каби анча мураккаб муаммони ечади. Бу борада синф раҳбарига турли хил манбалар ёрдам беради.

Тарбияга комплекс ёндошиши бирор ўқувчини ҳам эътибордан четда қочирмаслик синф раҳбари учун алоҳида масаладир. Тарбиялаш учун синф раҳбари тарбия объекти бўлган болани яхши билиш, уни яхлит идрок этиши керак. Кўпчилик синф раҳбарлари болани дарсда ўқувчи, мусобақада спортчи сифатида, яъни ҳар бир аниқ иш шароитида келиб чиқиб идрок этади ва шунга кўра муомала қилади, бола шахсининг бошқа томонлари эса ҳозирча ҳисобга олинмайди. Аммо ҳар бир боланинг ўз тажрибаси, ўз эмоционал маданият даражаси, қадрлайдиган нарсалар, эҳтиётлари, талаблари, умидлари, алоқалар, муносабатлари каби бутун бир дунёси бор. Тарбияда ана шулар ҳисобга олиниши керак. Синф раҳбари ўз ўқувчисининг ички дунёсини, кечинмаларини, хулқида вужудга келаётган ҳолатларининг сабабини, иродасини яхши билсагина унинг қалбига йўл топа олади ва болага таъсир этишнинг тўғри йўлини аниқлайди. Ана шундай сифатларга эътибор берган синф раҳбари тарбияда етакчи ўринни эгаллайди.

Шуни ҳам унутмаслик керакки, болага тарбиявий таъсир этувчи омиллар ҳозирги даврда гоят даражада кўпайди: оила, кенг жамоатчилик, радио, телевидение кино, театр, китоб, журнал, мусиқа ва бошқалар.

Синф раҳбарининг болага тарбиявий таъсир этишда етакчилик, бирдамлик ролни тарбиявий таъсирини, сақлаб қолиш гоят қийинлашиб борапти. Баъзан болага тарбиячидан кўра ўртоғи, қўшниси, кўчадаги дўстлари кучлироқ таъсир этиш ҳолларига дуч келамиз. Чунки, ҳар бир болада маълум куртаклар: яхшилик ва поклик билан бир қаторда салбий, активлик ва пассивлик сифатлари мавжуд. У муносабатларга эътибори жиҳатидан ҳам ҳар хил сифатларга эга. Агар тарбиячи унга оптимистик нуқтаи назардан ёндашса, бола яхшиликка интилиб, унинг умидини оқлайди ва аксинча болага олдиндан ношуд, ялқов, тартибсиз деб қаралса ҳамда ўжарлик ва терслик боланинг сифати ҳукм чиқарилса, у ҳолда тарбияланувчи ўзининг худди шундай қилиб кўрсатади. Натижада у бу борада ҳам тарбиячининг умидини оқлайди.

Синф раҳбари болаларни яхши билиши учун уларни ўрганиш дарсда, дарсдан ташқари вақтларда умуман боланинг ҳаёти ўтадиган барча шароитларда амалга оширилади. Болани ўрганиш билан синф раҳбари унинг индивидуал хусусиятлари ҳақида аниқ маълумотга эга бўлади. Боланинг индивидуал хусусияти унинг хулқида, ўзлаштиришига муносабатларига жамоадаги ўрнига таъсир этади. Шу боисдан ҳам жамоадаги индивидлар тарбияланаётганда алоҳида ўқувчини унутиш ярамайди. Чунки синф раҳбари кўпгина ташкилий ишларни уюштиришда кимга суяниш, кимга қандай вазифа юклаш, кимга мустақиллик бериш ва кимга мунтазам ёрдам бериш кераклигини фақат уларнинг индивидуал хусусиятларини яхши билиш туфайлигина беҳато аниқлайди.

Демак, индивидуал муносабат болага тарбиявий таъсир этишнинг энг самарали йўлини топиш имкониятини беради.

Тарбиявий ишлар жараёнида синф раҳбари бутун синф жамоасини ҳам ўрганиши керак. Синф раҳбари ўзига берилган синфни қабул қилиб олиш билан болалар ҳақида кўпгина маълумотларни аниқлайди. Бу маълумотлар боланинг оиласидан, ўқитувчилардан, ўртоқларидан олинади ва тарбияда ягона таъсир бирлиги ҳам шу асосда вужудга келади. Мана шу ўринда болалар ота–оналар ва ўқитувчилар ўртасидаги ўзаро муносабатлар масаласига алоҳида эътибор бериш лозим. Бу учлик марказида бола, яъни ўқувчи туради, мактаб ва оила эса унга икки томондан таъсир этади. Айни вақтда бола мактаб билан оиласидаги алоқани таъминловчи восита ролини ҳам бажаради. Лекин унинг мактаб ҳақидаги оилага етказадиган маълумотлари ҳамиша ҳам ҳақиқатга тўғри келавермайди ва у ҳатто кундалик орқали бериладиган ахборотларни ҳам ўзига талқин этиб боради.

Кўпинча оила билан мактаб ўртасида вужудга келадиган англашинмовчилик ҳам мана шу туфайли рўй беради. Ўқувчи катталарнинг ўзи билан муомала қилаётган вақтдаги позициясини солиштириб кўриш орқали маълум хулосага келади ва ўзига ҳукм чиқаради. Худди шу ҳол унинг хулқида ўз аксини топади ва у бир гал ўқитувчининг, бошқа вақт ота–онасининг тарбиясини олади. Ҳатто энг виждонли болада ҳам бу ҳолни рўй бериши табиийдир.

Ана шу ҳолатнинг вужудга келмаслиги учун ота–онага ёрдам бериш, ўқитувчи билан ота–она ўртасидаги ҳамкорликнинг тўғри бўлишида оила тарбиясига раҳбарлик қилиш зарур. Бунинг учун у ҳар бир оилани гуруҳ ва ҳар томонлама ўрганиш керак. Синф раҳбарининг оилавий шароитни индивидуал муносабат учун у қуйидагиларни ўз ичсига олган дастурга эга бўлиши керак:

1. Оила ҳақида умумий маълумот, оила таркиби, катталарнинг иш жойи, касби, оиланинг моддий жиҳатдан фойдалаланганлик даражаси, уй жой шароити.

2. Оиланинг маданий даражаси, оила аъзоларининг маълумоти, оилавий кутубхона бор йўқлиги, қандай матбуотга ёзилиши. Анъаналари ва оилавий байрамлар.

3. Оиланинг тарбиявий имкониятлари, ота–онанинг болага ва боланинг ота–онага муносабати, уларнинг инсоний етуклиги ва қиёфаси болаларнинг ўз ота–оналарининг касби ҳақидаги тушунчалари, оилада салбий таъсирнинг бор йўлиги.

4. Болага оиладан ташқарида кўрсатилаётган, таъсирлар ва ота–оналарнинг уларда муносабати, ўртоқлари, ҳовли, кўча, қўшнилари, ота–онанинг танишлари, қариндошлар ва бошқалар.

Синф раҳбари тарбиявий ишнинг муваффақияти кўп жиҳатдан унинг болалар ички дунёсига чуқур сингиб киришига, уларнинг кечинмалари ҳамда хулқ–атворини тушунишига болиқдир. Ўқувчининг нима билан яшаётганлигини, унинг қизиқиши ва майиллари қандайлпгини, иродасининг ўзига хослиги, ҳамда характери хусусиятларини ўрганиш деганимиз, унинг қаблига мумкин қадар ишончли йўл топиш, унга тарбиявий таъсир этишнинг ҳамда мақбул методларидан фойдаланиш демакдир.

Тарбиячи ўқувчининг индивидуал хусусиятларини яхши ўргангач ва тушунган тақдирдагина, бу ўқувчи шахсини муваффақиятли тарбиялаб етиштира олади. Ўқувчиларни ўрганиш ўқитувчининг, айниқса синф раҳбарининг вазифасидир. У ўқувчиларни фақат дарсдагина эмас, балки синфдан ташқи вақтдан уларга тарбия бериш вақтида ҳам, ўқувчилар уйларига борганда ҳам, ҳар хил экскурсиялар вақтида ҳам ўрганади.

Синф раҳбари синфни қабул қилиб олгандан кейин, унинг биринчи иши, одатда, ўқувчиларни ўрганиши билан боғлиқ бўлади. Бу иш унинг ўзига беркитилган синфдаги бутун иш фаолияти мобайнида давом этади ва унинг тарбиявий иш системасида муҳим бир томонни ташкил этади. Ўқувчиларнинг ўзига хос хусусиятлари уларнинг хулқлари ва

майллари. Улар олган тарбия даражасини билган ҳолда, маълум мақсадга қаратилган ва таъсирчан режа тузиш осон бўлади.

Маълумки, ўқувчи шахсининг таркиб топиши ва ривожланиши бир текис бормайди. Синф раҳбарининг мазкур ўқувчи тўғрисида билганлари бугунга келиб етарли бўлмай қолиши мумкин.

Тўғри, ўқувчиларни ўрганиш кўп вақт ва кўп куч талаб этади. Аммо кейинчалик булар ҳаммаси катта натижалар беради. Синф раҳбари ўқувчиларни, уларнинг хусусиятларини билган ҳолда, улар бу жараёнини муваффақиятли тарзда йўлга солиб, ютуқларга эришиш мумкин бўлади. Ўқувчиларни ўрганишга бошқа ўқувчилар, етакчилар ва ота-оналар жалб этилади.

Бунда ўқитувчилар ҳамда синф раҳбарлари ишидаги ўзаро муносабат қоидаларига риоя қилиш жуда муҳимдир. Ўқувчиларни ўрганиш натижалари билан барча ўқитувчиларни таништириб бориш зарур. Шу билан бирга уларнинг ҳар қайси ўқувчи тўғрисида билганларини ҳам ҳисобга олиш лозим. Булар ўқувчиларга тарбия бериш жараёнида уларга бир хилда талаблар қўйиш ва уларга бир хил муомала қилишга эришишга ёрдам беради. Ўқувчиларни ўрганиш уларга индивидуал ёндашишни зарур шартдир. Ўқувчиларни уларга таълим ва тарбия бериш жараёнида ҳар қайси ўқувчига индивидуал ёндашишга эришиш мақсадида ўрганмоқ лозим. Ўқувчилар ўз характерига қизиқиши ва майлига кўра бир хил эмас. Улардан бир хиллари бир мунча чакқон, бошқа бир хиллари эса сусткаш, ўқувсиз, баъзи ўқувчилар жасур ва шижоаткор, бошқа бирлари эса уятчан ва тортинчоқ бўлишади. Баъзи бир ўқувчилар ўз ташкилотчилиги ва қатъийлиги билан ажралиб турса, бошқа бирларида эса бу хусусиятлар мавжуд эмас. Хуллас, синф бир бирига ўхшамаган, турли хусусиятдаги болалардан ташкил топган бир группадир. Синфда ташқи кўриниш жиҳатидан бир-бирига ўхшаш болалар бўлмаган сингари, ўз ички хусусиятлари жиҳатидан бир бирига ўхшайдиган болалар ҳам бўлмайди. Уларнинг характери, қизиқишлари, қайфиятлари ва хоҳишлари, уларнинг хулқ-атворлари сабаблари, кўникма ва малакалари, одатда, турлича бўлади. ҳар қайси ўқувчи ўзига хос, бошқаларга ўхшамайдиган хусусиятга эга бўлади. У алоҳида шахс сифатида камол топиб боради.

Одатда синф раҳбари синфдаги барча ўқувчиларга нисбатан ягона тарбиявий вазифалар қўяди ва ҳал этади. Масалан, у ўзининг барча ўқувчиларни меҳнатсеварликка, бир жон, бир тан бўлишига, ҳаққонийликка ўргатишга ҳаракат қилади. Аммо бу вазифаларнинг ҳал этиш йўллари, восита ва методлари ўқувчиларнинг индивидуал хусусиятларига қараб турлича бўлиши мумкин. Уларнинг баъзиларини ўз вақтида рағбатлантириш, баъзиларига буюриш хулқ-атвор қоидаларини бузган ўқувчиларни жазолаш даркор. Бинобарин, ўқувчиларга тўғри тарбия бермоқ учун тарбия жараёнида уларга индивидуал ёндашишни амалга оширмоқ керак. Бунинг учун эса уларни чуқур ва ҳар томонлама ўрганмоқ зарур. Синф раҳбари ўз ўқувчиларини билмаса, у ўқувчиларга ёндашишда, педагогик таъсир кўрсатиш методларини танлашда катта хатоларга йўл қўйиши мумкин.

Тарбиячи ўқувчилар жамоасини тарбиялар экан, ҳеч қайси ўқувчини назардан четда қолдирмаслиги даркор. Ўқувчиларнинг хулқ-атвори тартиб интизоми, ўзлаштириши кўп жиҳатдан уларнинг индивидуал хусусиятларига боғлиқдир. Баъзи бир ўқувчи ўзининг ўқишга бардошсизлиги туфайли дарсларга улгурмайди, иккинчи бирининг дарсда яхши жавоб беришга ўз журъатсизлиги, тортинчоқлиги ҳалақит беради, яна бирининг яхши ўқишига ўзлаштирилмаганлигининг сабабларини билган тақдирдагина, унинг олдини олиш борасида, реал ва таъсирчан тадбирлар қўллаш мумкин бўлади. Ўқувчиларнинг индивидуал хусусиятларини ҳамиша ва ҳамма ҳолда ҳисобга олмоқ зарур. Ўқувчиларга индивидуал ёндашиш бу ҳар қайси ўқувчининг хусусиятларига фаол тарзда мослашиш эмас. Бу энг аввало ҳар қайси ўқувчининг индивидуал хислатларини, унинг психологик тараққиёти хусусиятларини, унинг шахсий тажрибасини ҳисобга олган ҳолда унга тарбиявий таъсир кўрсатишнинг янада самарали йўллари

фаол равишда кидириб топишдир. Бундай ёндашишга фақат тарбиялаш ва ўқитиш қийин бўлган ўқувчиларгина эмас, балки истисносиз ҳамма ўқувчилар мухтождир, ўқитувчининг вазифаси фақат қолоқларни ва интизомсизларни илгорлар ва интизомлилар қаторига етказиб олишдангина иборат эмас, балки шу билан барча ўқувчиларнинг, жумладан энг яхши интизомли, билимли санъатга ҳавасманд болаларнинг ҳам ақлий, ҳам қувватларини ва ташкилотчилик қобилиятларини ҳар томонлама ривожлантиришдан иборатдир.

Ўқувчиларга тарбия бериш жараёнида уларга индивидуал тарзда ёндашиш ҳар қайси ўқувчини ўз назар–эъитборида тутишдан, унинг хусусиятларини билишдан, унинг ижобий хислатларига таянишдан, унга огир пайтларда мунтазам ёрдам кўрсатиб боришдан ва уни яхши хатти–ҳаракати учун рағбатлантириб туришдан иборатдир.

Ўқувчиларни ўрганиб, уларга тарбиявий таъсир кўрсатиш. Ўқувчи шахсини ўрганиш ҳам пираворд мақсад эмас, балки уларга таълим–тарбия бериш учун зарурий шарт–шароитдир. Одатда тажрибали синф раҳбарлари ўрганаётиб тарбия бериш, тарбиялаётиб ўрганиб бориш қоидасига амал қиладилар. Ўқувчиларни ўрганиши бу тарбиячилар учун муваффақиятли тарбиялашнинг зарурий шарт–шароити бўлиб хизмат қилади, тарбиялаш эса ўз навбатида ўқувчиларни камол топтириш жараёнида уларни ўрганишнинг асосий йўлларида бири сифатида фойдаланилади. Ўқувчиларни ўрганиш борасидаги ишлар шахсни камол топтиришнинг табиий тарзда фаол иштирок этиш билан, ўқувчиларда зарурий маънавий хислатлари ва характер хусусиятларини таркиб топиш билан қўшилиб кетади. Синф раҳбари ўқувчилар хулқ–атворидаги ижобий хислатларини ривожлантириш, салбий хусусиятларга барҳам беришни лойиҳалаштиради.

Ўқувчиларни ўрганишни режалаш тарзда ва мунтазам олиб бориш даркор. Ўқувчи хулқ–атворидаги якка–ярим учрайдиган ва тасодифий воқеаларни эмас, балки унинг шахсида жуда кўп учрайдиган типик хусусиятларини ўрганмоқ керак. Шунинг ҳисобга олиш керакки ўқувчилар ҳамма вақт ўсиб камол топиб борадилар. Уларнинг қизиқишлари доим ўзгариб боради, уларнинг ички дунёлари доимо бойиб боради. Шунинг учун ҳам ўқувчиларни фақат ривожланишига ўргатмоқ ва бу ривожланишни фаол бошқариб бориш зарур. Ўқувчиларни янада яхши, ҳар томонлама ўргатмоқ учун қилинадиган муоммоларнинг барча имкониятларида фойдаланмоқ лозим. Фақат ўқувчиларнинг айрим хатти–ҳаракатларига бу хатти ҳаракатлар намоён бўлишларини ташкил этиш тажрибаларини ўрганиш ва таҳлил қилиш асосида ўқувчиларни ўрганишда амал қилиши лозим бўлган талабларни шундай ифодаламоқ мумкин.

Болаларни ўрганиш уларга тарбия ва таълим бериш сифатини оширишга бўйсиндирмоғи лозим. Ўқувчиларни мунтазам тарзда ўрганиш асосида бошлангич жамоага ҳамда алоҳида ўқувчиларга тарбиявий таъсир этишнинг янада самарали усул ва методларини танлаб олишга ижодий ёндашиш мумкин бўлади. Ўқувчиларнинг индивидуал хусусиятлари, майллари ҳамда қизиқишларини қайд қилиб бориш билангина чекланиб қолиш ногўғри бўлур эди. Бу ўрганиш асосида ўқувчиларнинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олиб, булар билан олиб бориладиган тарбиявий ишини ташкил этиш муҳимдир. Ўз ўқувчиларини яхши ўрганиш демак, ташқи томонига эмас, балки улар хулқ–атвор сабабларини ўрганишга эътибор бермоқ даркор.

Ўқувчиларни табиий ҳаёт ва иш фаолияти шароитида ўрганиш. Ўқувчи таълим жараёнида ижтимоий фойдали маслаҳатга ва жамоат ишига жалб қилиш лозим. Ўқитувчиларнинг ўқитувчи ва ўқувчилар жамоаси билан, ота–оналар ва теварак–атрофдаги кишилар билан киришадиган муносабатларини ўргатиш жуда муҳим аҳамият касб этади. Бу муносабатлар жараёнида шахс янада тўлароқ ўрганилади. Ўқувчиларни тиббий иш ва кундалик хатти–ҳаракат жараёнида ўрганиш ўқувчига ҳақиқий баҳо беришга ёрдам беради.

Ўқувчиларни хилма хил методлар ва усуллар билан ўрганиш. Ўрганиш методлари қанчалик турли туман бўлса, ўқувчиларни шунчалик тўла ва асосли ўрганиши мумкин

бўлади. Ўқувчи шахсини ўрганишининг асосий методларидан бири унинг иш фаолияти ва хатти-ҳаракатларини ўрганишдан иборатдир. Айтиб ўтиш керакки, бир вақтда кўшимча методлар сифатида ўқувчилар билан, мазмун сифатида иш олиб борадиган ўқитувчилар билан ўқувчиларнинг ота-оналари билан суҳбатлардан фойдаланилади. Ўқувчилар инсонларни таҳлил қилиш ва улар иш фаолиятлари натижалари таҳлил қилиш сингари методлар ҳам қўлланади. Ўқувчиларни ўрганиш методи таъсирчан бўлмоғи керак. Ўқувчини ўрганиш асосида унинг характери ва хулқ-атворидги салбий хусусиятларининг олдини олиш ҳам ижобий ҳислатларни мустаҳкамлаш йўллари белгилаб олишда муҳим аҳамият касб этди.

Ўқувчиларни ўрганиб, улар ҳаёти ва турмуш шароитлари билан танишиши.

Ўқувчиларнинг ахлоқий ҳислатлари, унинг ютуқлар ва камчиликлари, энг аввало унинг таълим ва тарбия олиш жараёнида ижтимоий уй шароити, теварак-атрофи ҳам аҳамият касб этмайди. Ўқувчиларни ўрганиш дастури уларни фақат мактабдагина эмас, балки шу билан бирга уй шароитида, оилада ҳам ўрганишни назарда тутмоғи даркор.

Шахсининг алоҳида хусусиятларини эмас, балки бутун шахсни ўрганмоқ даркор.

Синф раҳбари тарбиявий ишнинг турли босқичларида ўқувчи хулқ-атворининг айрим томонларини ўргатишга эътиборини қаратиши мумкин. Ўқувчини ҳар томонлама ўргатишга эришмоқ учун дастурни олдиндан яхши ўйлаб тузиш, ўқувчиларни ўрганиш режасини, суҳбат саволларини, иншолар мавзуларини тайёрлаб олиш зарур.

<p>I</p> <ul style="list-style-type: none"> – Оила; –Маҳалла жамоатчилиги; –Мактаб жамоатчилиги; –Телевидение; –Ҳозирги давр янгиликлари; – Ўзаро муомала 	<p>II</p> <ul style="list-style-type: none"> – Ўзининг тажрибаси; –Қадрлайдиган нарсалари ; –Шахсий талаблари ; –Ниятлари ва умидлари; –Ўзаро алоқалари; –Муносабатлари
<p>III</p> <ul style="list-style-type: none"> –Алоҳида эътибор бериш; –Ҳар бир ҳаракатини кузатиш; –Рағбатлантириш; –Суҳбат ўтказиш; –Эркин мулоқотга ўргатиш; –Яқиндан сирлашиш 	<p>IV</p> <ul style="list-style-type: none"> –Мавзуни тўғри танлаш; –Тарбиявий аҳамиятини кўрсата билиш; –Қизиқарли ўтказиш; –Ўқувчилар ижросини эшитиш ва кўриш; –Мазмунли ташкил этиш

2. Ўқувчиларга тарбиявий таъсир этиш йўллари.

Синф раҳбари болаларни одобли қилиб тарбиялашни, уларга андиша билан гапиришни, мақбул ҳаракат қилишни ўргатиши лозим.

Алишер Навоий «Маҳбуб-ул-қулуб» асарида таълим-тарбия жараёнларини, воситаларини, ахлоқ-одоб талабларини кўрсатади. Ўз давридаги мусулмон мактабларининг ютуқ ва камчиликларини таҳлил этади. Ўқитувчи одоб ва муаллимлик касби, мударрислар, мактабдорлар ва таълим бераётган фанини ва тарбия жараёнини севиши керак дейди. Ўзига хос ўқувчи жамятда обрўли ва ҳурматга лойиқ инсондир, деб ҳисоблайди. Шогирдлар муаллимни ҳурмат қилишлари, эъзозлашлари зарурлигини уқтиради.

Навоийнинг фикрича, баъзан бир киши битта болага тарбия беришга ожизлик қилади, муаллим синф жамоасига илму-адаб ўргатади. Бу жараёнда синф раҳбари кўп машаққатларга дуч келади. Шунинг учун шогирдлар устоз олдида умрбод қарздор эканликларини ҳис этишлари лозим. Шогирд подшолик мартабасига эришса ҳам муаллимга қуллуқ қилса арзийди дейди.

*Хақ йулида сенга бир ҳарф ўқитмиш ранж ила,
Айламак бўлмас адо онинг ҳақин юз ганж ила.*

Синф раҳбари ўқувчиларни маънавий-ахлоқий тарбиялар экан, у ўз фаолиятида куйидаги талабларга риоя қилиши керак:

- синф раҳбари ўқувчи ота-онасининг мансаби, бойлигига қараб болага муомала қилмаслиги лозим.

-синф раҳбари болаларга ахлоқий нормаларни ўргатиши керак.

-гердаиши, манманлик, таъмагирлик, нодонлик каби иллатлар ўқитувчи ахлоқига ёд сифатлардир.

-халқ назарида олим ҳисобланадиган ўқитувчилар ёмон ишлардан, фиску-фасоддан ўзларини тия билишлари зарур.

Синф раҳбарининг ота-оналар билан тўғри муомила қила олиши мураккаб, нозик иш. Чунки ҳозирги ота-оналарнинг кўпчилиги ўрта ёки олий маълумотли кишилар, улар вақтли матбуот, телевидение, радио орқали кўпгина педагогик ахборотларни билиб оладилар. Шундай вазиятлар ҳам бўладики, ўғил ёки қиз бола мактабда ўзбошимчалик қилади, лекин оилада хушёр ва гапга қулоқ солади, ёки аксинча. Оилада муомаласи кўпол, ўзбошимча, мактабда эса ўзини хушмуамола, интизомли тутди. Бунинг сабаби нимада? Бундай ҳолатларнинг ҳаммаси учун бир хил сабаб ва тўғри жавобни топиш амри маҳол. Чунки ҳар бир ҳолатда унинг сабаблари турлича бўлиши мумкин. Демак, синф раҳбари ва ота-оналарнинг мақсадлари бир хил бўлса ҳам, уларнинг ҳамкорлиги, бир-бирини тушуниши, муомала муносабатлари қарама-қаршиликларсиз бўлмайди.

Синф раҳбарининг фаолияти камол топаётган киши шахсини таркиб топтиришга қаратилгандир. Бу фаолиятнинг натижалари тарбияланувчининг кифоасида, унинг шахсидаги хусусиятларида, характер ва хулқ-атворида ўз аксини топади. Агар тарбиячи педагог нимага интиляётганини равшан ва аниқ тушунилмаган жойда тарбияланувчилар шахсини такомиллаштиришга астойдил интилиш бўлмайди, балки тарбияда ўтказиладиган иш тасодифий тусга эга бўлиб, бунинг учун ажратилган вақтни тўлдириш учунгина олиб борилади. Тарбия фаолиятининг мақсадларини аниқ билмаган ва бу мақсадларни ҳисобга олмаган ҳолда тўла қимматли тарбия йўқ ва бўлиши ҳам мумкин эмас. Маънавий-ахлоқий тарбиянинг мақсади жамият талабларига боғлиқ бўлиб, бу талаблар ўз навбатида ишлаб чиқарувчи кучларнинг ривожланиш даражаси ва жамиятда ёшларни ўқитиш ва тарбиялаш ишларининг ҳаммаси ёш авлодда маънавий ахлоқ ва эътиқодни шакллантиришга, уларни Ватанга чексиз садоқат руҳида тарбиялашга хизмат қилиши лозим.

Ёшларни маънавий-ахлоқий тарбиялаш тузимини такомиллаштиришда бошлангич мактаб муҳим ўрин эгаллайди. Маънавий ахлоқий тарбия-маънавий онгни бир мақсадни кўзлаб таркиб топтириш, ахлоқий туйгуларни ривожлантириш ҳамда хулқ-атвор кўникмалари ва одатларини ҳосил қилишдан иборат. Синф раҳбари ўқувчиларни маънавий-ахлоқий тарбиялашнинг куйидаги вазифаларини ҳал этиши керак.

1) Тугилиб ўсган жойига, Ўзбекистон Республикасига юксак муҳаббат туйгуларини, унинг табиати ва кишилар ҳақида, Ватаннинг ҳимоячилари ва меҳнат қаҳрамонлари тўғрисида, ота-боболаримиз, уларни дунё цивилизациясига қўшган ҳиссалари тўғрисида кўпроқ билишга интилишни тарбиялаш.

2) Ўқувчиларда Ватанмизнинг бой тарихи, шунингдек бошқа мамлакатлар тўғрисида, тинчлик учун кураш ҳақида чет эллардаги болалар ташкилотлари ҳақида дастлабки тасавурларни ҳосил қилиш.

3) Болаларда ўртоқлик туйғусини, бошқаларга ёрдам кўрсатиш иштиёқини, умумий фойда йўлида биргаликда фаолият кўрсатишга интилишни таркиб топтириш. Ўғил ва қиз болалар ўртасида дўстона муносабатларни рағбатлантириш, сохта ўртоқлик кўринишларига қарши кураш олиб бориш лозим.

4) Ўз сўзи ва ваъдаси учун, ўқитувчи ва жамоа топшириқларининг бажарилиши учун масъулият туйғусини тарбиялаш.

5) Болаларда кишиларга тўғри муносабатни, кексалар, беморлар, ногиронларга нисбатан эътибор ва гамхурликни, хушфееъл ва бетартиб, камтар ва ҳақгўй бўлишини тарбиялаш.

Ўқувчиларни барча кишиларнинг яхши ва ёмон хатти-ҳаракатларини фарқлай олишга, ўз хатти-ҳаракатларига ва ўртоқларининг хатти-ҳаракатига адолатли баҳо беришга ўргатиши, ҳамда ўз куч гайратини ўқувчиларда ноиоклик, адолатсизлик, кишиларга раҳм-шафқатсиз бўлишга нисбатан салбий муносабатни таркиб топштиришга қаратмаслиги керак.

Ўқувчиларни тарбиялаш ўқитишга қараганда анча қийин деган фикрни ўқитувчилар орасида тез-тез эшитиш мумкин. Маънавий-ахлоқий тарбия таълим бериш билан мустаҳкам алоқада бўлгани ҳолда, ўзининг хусусиятларига эга. Маънавий-ахлоқий тарбия ўсиб келаётган авлодни тарбиялашни барча процессларини билим бериш ва ўргатиш билан бирга қамраб олади. Бундай иккита ўзаро боғланган томон: ҳаётни билиш ва унга бўлган муносабатни таркиб топтириш процесслари ажралиб туради. Ҳаётни билиш маълумот олишнинг асосий функцияси, унга бўлган муносабатни таркиб топтириш тарбиянинг асоси, вазифасини ташкил этади.

Синф раҳбари фақат таълим-тарбиянинг бирлигини эмас, балки уларнинг хусусиятларини ҳам кўра билиши муҳимдир. Мактабдаги тарбия инсон шахсини таркиб топтириш юзасидан олиб бориладиган улкан ишининг бир қисми ҳолда, у боланинг илгариги тажрибаларини ҳисобга олган ҳолда ташкил этилади, ундаги барча яхши сифатларни ўстириб, нотўғри тасаввурлар, одатларни тузатиб бориши ва бўлажак яхши сифатга замин тайёрлаши керак. Маънавий-ахлоқий тарбия ўқувчи мактабни тамомлагандан кейин ҳам тугалланмайди, у бутун умр бўйи давом этади.

Маънавий-ахлоқий тарбия-таълим бериш билан боғлиқ бўлгани ҳолда, ўз хусусиятларига, ўзига хос вазифалари, уни ташкил этишнинг форма ва методларига эга бўлиб, махсус равишда ўрганилиши лозим. Ўқувчиларни маънавий-ахлоқий тарбиялашнинг муҳим шарти сифатида уларнинг ўқув ва ўқишдан ташқи хилма-хил фаолиятларининг бирлиги тўғрисидаги тушунчалар билан боғлиқдир.

Ўқув ва маънавий-ахлоқий тарбия фаолияти бир-бирларини тўлдириш лозим: Синф раҳбари томонидан тарбиявий босқичга раҳбарлик қилинган тақдирдагина тарбияда бирор мақсадга қаратилганлик, маълум бир системанинг бўлиши мумкин. Маънавий-ахлоқий тарбиялаш аввало тарбияланувчи шахсининг таркиб топиш процессига раҳбарлик қилишни такозо этади.

Бирор мақсадга қаратилган тарбия процессида тарбияланувчиларнинг жисмоний ҳамда маънавий-ахлоқий етуклиги ўсиб боришига қараб уларнинг мустақиллиги ва ижодий активлиги ортиб боради. Ўқувчилар жамоасининг онглилиги ортиб бориши билан тарбиячининг вазифалари ўзгаради. Тарбия давомида тарбияланувчининг қарашлари, ҳаётий нуктаи назари аста-секин таркиб топади.

3. Синф раҳбарининг ўқув фаолияти самарадорлигини ошириш усуллари.

Синф раҳбарининг ўқувчиларни ўрганишда амал қилиши лозим бўлган талабларни шундай ифодаламоқ мумкин:

1. Болаларни ўрганиш уларга тарбия ва таълим бериш сифатини оширишга бўйсиндирмоғи лозим. Ўқувчиларни мунтазам тарзда ўрганиш асосида бошлангич жамоага ҳамда алоҳида ўқувчиларга тарбиявий таъсир этишнинг янада самарали усул ва методларни танлаб олишга ижодий ёндашиш мумкин бўлади. Ўқувчиларнинг индивидуал хусусиятлари, майилари ҳамда қизиқишларини қайд қилиб бориш билангина чекланиб қолиш нотўғри. Бу ўрганиш асосида ўқувчиларнинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олиб, улар билан олиб бориладиган тарбиявий ишни ташкил этиш муҳимдир. Ўз

Ўқувчиларини яхши ўрганиш, демак, ташқи томонига эмас, балки уларнинг хулқ-атвор сабабларини ўрганишга эътибор бермоқ даркор.

2. Ўқувчиларни табиий ҳаёт ва иш фаолияти шароитида ўрганиш. Ўқувчи таълим жараёнида ижтимоий фойдали меҳнатга ва жамоа ишига ўрганиши лозим. Ўқитувчиларнинг ўқитувчи ва ўқувчилар жамоаси билан ота-оналар ва теварак-атрофдаги кишилар билан бўладиган муносабатларини ўрганиш жуда муҳим аҳамият касб этади. Бу муносабатлар жараёнида шахснинг қирралари янада тўла очилади. Ўқувчиларни тиббий иш ва кундалик хатти-ҳаракат жараёнида ўрганиш ўқувчига ҳақиқий баҳо беришга ёрдам беради.

Синф раҳбари қуйидаги вазифаларни бажаради:

1. Ўзига юклатилган синфдаги тарбиявий ишларни амалга оширади. Бу вазифани бажараётган у ёлғиз эмас, шу синфда дарс бераётган турли фан ўқитувчилари билан яқин ҳамкорликда ва уларга суянган ҳолда ўқувчиларда миллий дунёқараш асосларини шакллантиради, ахлоқий тарбиясини ривожлантиради. Ўқувчиларнинг дарсдан ташқари тадбирларини ташкил этади ва синф жамоасини мустаҳкамлайди.

2. Ўқувчиларнинг билимга бўлган қизиқиши ва қобилиятини ўстириш, ҳар бир ўқувчининг индивидуал руҳий хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда касбга йўналтириш ва ҳаётий мақсадларини шакллантириш синф раҳбарининг алоҳида вазифасидир. Айни пайтда у ҳар бир ўқувчининг соғлигини мустаҳкамлашга ҳам катта эътибор беради.

3. Синф раҳбарининг диққат марказида ўқувчиларнинг дарсни юқори ўзлаштиришларини таъминлаш масаласи туради. Бунинг учун у ҳар бир ўқувчининг кундалик ўзлаштиришидан воқиф бўлиб туради. Орқада қолаётганларга ўз вақтида, кечиктирмай ёрдам уюштиради.

4. Синфдаги ўқувчиларнинг ўз-ўзини бошқариш ишларини йўналтиради, улар иштирокида синф жамоасининг ижтимоий фойдали ишларидаги иштирокини таъмин этади, мактаб миқёсида уюштирилаётган муҳим тадбирларда ўз синфининг фаол қатнашишини таъминлайди.

5. Синф ўқувчиларининг ота-оналари, ўқув куни ўзлаштирилган гуруҳларнинг тарбиячилари, корхоналар ва муассасалардаги, турар жойлардаги оталикка олувчилар билан яқин алоқа ўрнатади.

6. Синф раҳбари шу синфда дарс бераётган барча фан ўқитувчилари ўртасида ўқувчиларга нисбатан ягона талаблар ўрнатилишига эришади, ота-оналарга педагогик билим тарқатиб, оила билан мактаб ўртасидаги алоқани мустаҳкамлайди.

Синф раҳбарининг ахлоқий обрўси ниҳоят даражада юқори бўлиши ҳам муҳимдир. Ана шундагина у тарбиявий таъсирга эга бўлади. Тарбиячининг шахсий фазилатлари, маънавий қиёфаси ўқувчилар онгининг ва хулқининг шаклланишига катта таъсир кўрсатади. Синф раҳбари учун малака ва кўникмаларга эга бўлишининг ўзи етарли эмас. У ўз тарбиявий фаолиятида юксак даражадаги инсонпарварлик фазилатлари, ўз ишига садоқати, интизоми, одамийлиги, ахлоқий сифатлари билан ҳам таъсир ўтказади. Чунки тарбиячилик қобилияти жуда кўп сифатларни чуқур билим, кенг фикрлилик, ишга жондилдан кўнгил қўйиш, болаларга бўлган чексиз муҳаббат, муомала, назокатлилик, қалб ёшлиги, серзавқ, оқил ва адолатлилик намунаси, алоҳида назокат, сиполик ва вазминлик каби фазилатларнинг бўлишини тақозо қилади. Тарбиячилик техникаси синф раҳбарининг асосий қуролидир. Синф раҳбари педагоглар, ота-оналар ва ўқувчиларни ўзаро боғловчи шахс сифатида барча томонларнинг нуқтайи назарини ҳисобга олиши, ҳаракатларини бир марказга бирлаштириши, ўзаро алоқаларнинг тўғри бўлишига таъсир ўтказиши ва айни вақтда ўзининг гоёсини аниқ ифода эта олиши керак. Мана шу фазилатлар синф раҳбарининг тарбиявий ишлари самарасини оширишга ва унинг муваффақиятини таъминлашга ёрдам бўлади.

Синф раҳбари ўқувчиларга пухта билим беришга, уларнинг фикрлаш қобилиятини фаоллаштиришга ҳамиша гамхўрлик қилиб боради. Ҳатто ўзлаштириши юқори бўлган синфларда ҳам болаларда илмга бўлган қизиқиш ва муҳаббатни ўстиришга, таълим

сифатини оширишга ҳаракат қилиш зарур. Ўқиш жараёнида болаларда меҳнатсеварлик, диққатни, матонат каби сифатларни тарбиялаш билимни муваффақиятли ўзлаштиришга ёрдам беради.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ:

1. Ўқувчиларни тарбиялашда истедод ва қобилиятнинг ўрни?
2. Тарбияда ота-она ва жамоатчилик ҳамкорлиги?
3. Тарбияда интизомли бўлиш шартми? Сиз нима дейсиз?
4. Ўқувчиларнинг индивидуал хусусиятлари ва қизиқишларини назорат қилиш деганда нимани тушунасиз?
5. Ўқувчиларнинг билимга бўлган қизиқиши ва қобилиятини ўстириш учун нима қилиш керак?

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, Тошкент., «Ўқитувчи», 1992.
2. И. А. Каримов. “Юксак маънавият – енгилмас куч” –Т.: Маънавият. 2008.
3. Ш.М. Мирзиёев “Ўзбекистон Республикаси ривожлантиришнинг 2017-2021 йиллар бўйича “Ҳаракатлар стратегияси”. –Т.: Ўзбекистон, 2017 .
4. Ш.М. Мирзиёев. “Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш - юрт тараққиёти ва халқ фаровонлиги гарови” –Т.: Ўзбекистон, 2017.
5. Р. Мавлонова “Тарбиявий иш методикаси” дарслик. Т. 2014.
6. Сафо Очил. “Мустақиллик маънавияти ва тарбия асослари” Т., Ўқитувчи, 1997.
7. Абу Райхон Беруний “Ҳикматлар”. Тошкент, «Ёш гвардия», 1973.
8. Худойкулов Х.Ж. “Тарбиявий ишлар методикаси”. –Т.: ТҲИМИ. 2007 й.

8-мавзу: Ўқувчиларнинг билим сифатини ошириш ва синфда тартиб-интизомни мустаҳкамлаш.

Р Е Ж А:

1. Ўқувчиларнинг ўқув фаолияти самарадорлигини ошириш усуллари.
2. Синф раҳбарининг тарбияси оғир ўқувчилар билан ишлаш усуллари.
3. Синф раҳбарининг ўз ўқувчиларини рағбатлантириш ва жазолаш усуллари.
4. Синфда интизомни мустаҳкамлаш усуллари.

Таянч сўзлар: Ўқувчи, фаолият, билим, истедод, қобилият, тарбия, меъёр, рағбат, жазо, интизом, масъулият, бурч.

1. Ўқувчиларнинг ўқув фаолияти самарадорлигини ошириш усуллари.

Ўқувчиларнинг билиш фаоллигини тараққий эттиришда синф раҳбарининг вазифаси куйидагилардан иборат:

1. Билимга қизиқиш ва муҳаббат уйғотиш. Бола билимга қизикмасдан туриб, ўқишга интилмайди, муваффақиятли ўқий олмайди. Болада ўз кучига ва қобилиятига ишонч ҳосил этиш, ўқишга жалб этиш, илк ютуқлари учун рағбатлантириш айниқса аҳамиятлидир. Боладаги ўқишга қизиқувчанлик қийинчиликларни енгишга, фаоллигини оширишга, ишонч уйғотишга ва мустақиллиги камол топишига олиб келади.

2. Ўқув меҳнатига онгли муносабатда бўлиш ва унга масъулият билан ёндашиш. Ўқув меҳнатига онгли муносабатда бўлишлик таълимнинг ижтимоий, ўқишнинг шахсий аҳамиятини тушуниш демакдир. Синф раҳбарлари ўқувчиларга уларнинг бош вазифаси – ўқиш эканлигини тушунтириши керак. Ўқишга масъулият ҳисси, фақат Ватан

олдидаги бурчгагина эмас, кенг ижтимоий қамровли – жамоа, ўқитувчилар, ота-оналар ва ўз олдидаги масъулият, уларнинг фикрлари, маъқуллашларини эшитишга интилиш, синф, ўқув жамоасида муносиб ўринни эгаллашга ҳам тегишлидир.

3. Ўқиш маданиятини ошириш. Ўзлаштиришнинг паст бўлиши аксарият ҳолларда, ўқувни тизимли ва режали олиб бориш иқтидори ва кўникмасининг болаларда шаклланимаганлигидан келиб чиқади.

Синф раҳбарининг ва фан ўқитувчиларининг асосий вазифаси ҳар бир ўқувчининг фаолиятини куйидаги шартлар асосига кўриш билан болгик:

1. Фаолиятни режа асосига кўриш.
2. Қунт билан ишлаш.
3. Пала-партишликка йўл қўймаслик, сарамжомликка ўрганиш.
4. Билим сифатини ошириш.
5. Қийинчиликларни енгиш.
6. Ўқув меҳнатида муайян режимга итоат этиш.

Бу дегани ўқув меҳнати ўқувчининг дам олиши билан тўғри алмаштириб борилишидир.

7. Ўқишда ўртоқларча ўзаро ёрдам уюштириш.

Ўртоқларча ўзаро ёрдам синфда улгурмовчиликнинг олдини олади, синф жипслигини оширади, жамоатчилик руҳининг шаклланишига олиб келади.

8. Синф ўқитувчилари билан ҳамкорлик.

Синф раҳбари таълим-тарбиявий ишларни яқка ўзи эмас, балки шу синфда дарс берувчи бошқа ўқитувчилар билан ҳамкорликда олиб боради.

Энди бевосита ана шу ишлар мазмуни билан танишиб чиқамиз.

Синф раҳбари тарбиявий ишларни амалга ошириш жараёнида ўқиш нафақат ҳар кимнинг шахсий иши, балки ижтимоий аҳамиятга эга бўлган иш эканлигини ўқувчиларга тушунтириб боради. Мустақил давлатимиз, бутун халқимиз мактаб даргоҳидан чуқур билимли, ҳаётга ҳар томонлама тайёрланган кишиларнинг етишиб чиқишини кутмоқда. Булар ҳақида синф мажлисларида, ҳар бир ўқувчи билан алоҳида ёки бир гуруҳ ўқувчилар билан ўтказиладиган суҳбатларда, турли тарбиявий тадбирларда синф раҳбари батафсил гапириб беради. Ўқиш бу жиддий меҳнат эканлигини ва бунга астойдил ёндашиш, катта масъулият билан қараш кераклиги болаларга тушунтириб борилади.

«Билим – такрорлаш мевасидир», – деган эди Абу Райҳон Беруний. Синфда ва уйда кўп ва жиддий ишлайдиган болалар, одатда ўқишда ва меҳнатда катта муваффақиятларга эришадилар. Ҳар қандай муваффақиятнинг замирида тинимсиз меҳнат ётади. Болаларни ўқишга масъулият билан қараш руҳида, кўчириб олишга қарши нафрат руҳида тарбиялаш керак.

Синф мажлисларида вақти-вақти билан мазкур масалалар бутун мазмун-моҳияти билан муҳокама қилиниши, шу орқали ўқув машгулотларига лоқайдлик билан қарайдиган ўқувчиларга сезиларли таъсир ўтказиш керак.

Синфнинг ўзлаштириш масаласи атрофида жамоатчилик фикрининг шаклланиши, бу борада синф деворий газетаси имкониятларидан фойдаланиш яхши натижалар беради.

Ўқувчиларни билимга бўлган қизиқишларини оширишда уларнинг назарий билимларини мустақил равишда қўллай билишларини ҳисобга олиш айниқса муҳимдир. Бу тажриба жуда кўп мактабларда муваффақиятли қўлланилиб келинмоқда. Ўқувчиларга бирор бир фан бўйича кўргазмалар қурол ёки бирор жихоз ясаб келиш буюрилади. Бунда «Агар тиришсанг, бу сенинг қўлингдан келади» деган гапни унинг қулогига қуйиш керак. Бунини ўқувчи нафақат оддий топшириқ, балки ўқитувчининг ишончи сифатида ҳам қабул қилади. Тўғриси айтганда, бундай нарсаларни яшаш учун ўқувчи етарли назарий билимга эга бўлиши керак. Ўқувчи топшириқни пухта қилиб бажариши учун у ёки бу фан асосларини ўрганишга, ўз билимини чуқурлаштиришга ҳаракат қилади, ўзи ясаётган ўқув қуролига, ушбу фанга ниҳоятда қизиқиб қолади. Шу билан биргаликда ҳар бир ясалган

нарса замирида меҳнат ётганлигини ҳис қилади, синф ва мактаб жиҳозларини авайлашга ўрганади.

Мактаб ўқувчиларининг билимга қизиқиши уларнинг ҳаётий эҳтиёжларига бевосита боғлиқдир. Мактаб ҳовлисидаги токзор, иссиқхонада ўтказиладиган амалий жараён – дарахтларни буташ, уларга пайванд солиш, ток кесиш, дарахт ўтказиш, иссиқхоналарда помидор, сабзавотлар етиштириш қоидалари ўқувчиларда катта қизиқиш уйғотади. Бу ҳол уларни ботаника, геометрия, жўгрофия, меҳнат фанларига ҳавас, уларни севиб ўрганишга рағбат уйғотади. Ахир, юқоридаги фанлардан чуқур билим ва малака ҳосил қилмай туриб, мазкур ишларнинг моҳир усталари бўлиб етишиш мумкинми? Болаларга ижтимоий фанларга қизиқишни орттириш учун уларни турли маданий-маърифий тадбирларга тортиш аҳамиятлидир. Худди шунингдек, физика, химия, биология, тарих, меҳнат, астрономия, чет тили фанлари ҳам ўқувчиларда ҳавас ўйғотадиган жуда катта ҳаётий амалий имкониятларга эгадир. Билимга бўлган қизиқишни шакллантириш ва ўстиришда синфларни, ўқув хоналарини ва мактаб биносини жиҳозлаш ҳам катта аҳамият касб этади, ўқувчиларда турли қарашлар, дид, дунёқарашни шакллантиради, эстетик завқ уйғотади, тегишли маълум соҳаларга ҳавас уйғотади.

Бугунги кунда турли фанлар бўйича қизиқарли адабиётлар нашр қилинмоқда: «Машҳур кишилар ҳаётдан», «Қизиқарли математика», «Қизиқарли ботаника», «Қизиқарли жўгрофия», «Ўсимликлар ҳаёти», «Бизни ўраб турган олам», «Тарихимизга бир назар» ва ҳоказо илмий-оммабоп туркумдаги бу китоблар ўқувчилар қўлига берилса, улар ҳаётида албатта бурилиш ясаши турган гап. Китобдан ҳам яқинроқ дўст, ундан ҳам қудратлироқ тарбия воситаси борми ўзи?

Ўқув жараёнида фанлар бўйича ўзаро боғланишга катта эътибор бериш керак. Бундан ўқитувчию ўқувчи ҳам ютади. Бунга бир неча мисоллар келтириш мумкин. Физика дарсида масалалар ечиш асосида математика формулаларидан фойдаланилади. Математика дарсларида физик катталиқлар ва ўлчов бирликлари қўлланилади. Булардан ташқари иккала фан биргаликда ўрганадиган мавзулар бўладики, уларда иккала фан ўқитувчиси ҳам бир дарсда ўз соҳалари бўйича тушунча берсалар нур устига нур бўлади. Адабиёт-тарих, меҳнат-ботаника, тарих-жўгрофия жуфтликлари фаолиятида ҳам бундай имкониятлар чексиздир. Боланинг муайян бир фанга қизиқишига суяниб туриб, унда бошқа фанларга ҳам онгли равишда ёндашиш ва фан асосларини ўрганишга ҳавас уйғотиш мумкин бўлади.

Ўқувчиларни билиш фаоллигини такомиллаштириш учун тўғарак, факультатив машулотлари жараёнида кенгроқ фойдаланиш лозим. Синф раҳбари ўз ўқувчиларининг қизиқиши, мойиллиги, уй шароити ҳақида маълумотлар билан фан ўқитувчиларини таништиради, болага қандай муносабатда бўлиш кераклиги ҳақида маслаҳатлар беради. Ҳатто, шундай ҳам бўладики, бирор фандан ўзлаштирмаётган ўқувчи билан синф раҳбарининг ўзи бевосита иш олиб боради. «Иккаламиз бу топшириқни бажармасдан қўймаймиз», деб далда беради шогирдига. Керак бўлганда, аълочи ўқувчиларни ёки ушбу фан ўқитувчисини ҳам кўмакка чақиради. Бундан ўқувчини кўнгли тоғдек кўтарилади, ёлғиз эмас эканлигини тушунади, топшириқни ўзлаштиришга ҳаракат, ҳавас уйғонади.

Болаларда ўқув меҳнатига жавобгарлик ва масъуллик ҳиссини тарбиялаш жуда муҳимдир. Масъулликни сезмаган ўқувчи пала-партиш ўқийди. Масъуллик кишини сергак тортиради, ўқув фаолиятига алоҳида жавобгарлик ҳисси билан қарашга ундайди.

Маълумки, онгли интизом ва масъулият ҳиссини сезиш мактабда олиб бориладиган тарбиявий ишлар тизимининг самараси ҳисобланади.

Болаларнинг интизомли бўлишида синф раҳбарининг хизмати катта. У дарсда ва дарсдан ташқари вақтларда турли тарбиявий усуллардан фойдаланиб, болаларда интизомни тарбиялаб боради, синфда аниқ режим ва ички тартиб ўрнатишга киришади; жиҳозлаш, тозалик ва тартибни жорий этиб боради.

Бу ишларни синф раҳбари бир ўзи эмас, балки ўқитувчилар, синф жамоаси, фаоллари ва ота-оналар билан ҳамкорликда амалга оширади.

Синфда интизомни сақлаш ва жорий қилиш фақат синф раҳбарининг иши деб тушунувчилар ҳам учраб туради. Бу мутлақо нотўғри фикр. Интизом учун бутун синф, педагогик жамоа масъулдир. Интизомни тарбиялаш жуда қийин ва мураккаб тарбиявий жараёндир. Шуниси ҳам борки, кўп вақт қилинган меҳнатни бир пайтни ўзидаёқ йўққа чиқариш мумкин. Масалан, синф раҳбари ва айрим фан ўқитувчилари дарсларида болалар жим, интизомли ўтиришади, дарсларни берилиб тинглашади, ўқув юмушлари билан банд бўлишади; баъзи ўқитувчиларнинг дарсларида бунинг акси: болалар қий-чув қилишади, бир-бирига қогоз отишади, партанинг остига кириб яширинишади, натижада ўқитувчи тажанглашади, ўқувчилар билан ихтилофга боради. Бундай аянчли манзара ҳар бир мактаб ҳаётида учраб туриши табиий.

Нега шундай бўлади? Бу ҳолатда ўша фан ўқитувчисининг ўзи айбдордир. Негаки у дастлабки машгулотларидаёқ ўз «сири»ни болаларга олдириб қўйган. Ута кўнгиладан, сўзлари, ҳаракатлари таъсирсиз, бўшанг, мулойим, болаларни ўзига жалб қилолмайдди, ташкилотчилик қобилиятига эга эмас.

Хўш натижа нима бўлади? Ўқитувчи ўз кайфиятини бузади, жисмонан чарчайди, ўқувчиларни уради, дарс мақсадига эришиш у ёқда турсин, дарсни тўлиқ ўтолмайди, бундан ҳам ёмони ўқувчилар интизомни бузади, синфда тарқоқликни, бебошликни вужудга келтиради. Мана, сизга биргина бўшанг ўқитувчининг келтирган зиёни.

Ўқувчиларда интизомни тарбияламасдан туриб, уларни мактабга, атроф-муҳитга, кишиларга, дарсларга тўғри муносабатда бўлишга, уй вазибаларини бажаришга, сарамжонликка ўргатиш қийин. Онгли интизомни тарбиялаш – мактабнинг асосий вазифаси ҳисобланади.

Синф раҳбарлари худди шундай ҳолатларга ўз эътиборларини қаратишлари лозим. Бутун синф ўқитувчилари олдига ягона педагогик талабларни, қаттиққўлликни, синфда интизомни сақлаш, ўқувчиларга бўлган талабчанликни оширишни алоҳида вазифа қилиб қўйиш лозим.

Шарқнинг файласуф шоири Шайх Саъдий:

*Агарда муаллим бўлса беозор,
Болалар синфни қилишар бозор,*

деб бежиз айтмаган.

Яна шуни ҳам айтиш керакки, интизом деганда болаларнинг партада қимирламай ўтиришини эмас, балки онгли интизомни тушуниш керак. Кўпгина ўқитувчилар ўзича интизом ўрнатмоқчи бўладилар. Синфга қош-қовогидан қор ёғдириб қирадилар, даг-дага қилиб болаларни сиқувга оладилар, гоҳ деса қўлга қўнадиган қилмоқчи бўладилар. Бу билан мутлақо келишиб бўлмайди. Зўравонлик асосига қурилган тартиб яхшиликка олиб бормайди. Бу мурғак қалбларга адоват уругини сочади, уларни совуққон, қўрқок, журъатсиз, ёлгончи қилиб қўяди.

Дарслардаги тартиб-интизомни сақлашнинг энг яхши усули ўқувчилар ишончини қозонишдир. Дарсни қизгин, ижодий, кўрғазмали қуроллар ёрдамида, улар хавасини ва хайратини уйғотиш, лол қолдириш, дарс ўтилгач бирорта ҳам ўқувчини ишсиз қолдирмаслик – ҳар бирига ўзига хос амалий топшириқлар бериш айтиш муддаодир. Интизомли бўлиш нафақат мактабда, балки ўқувчининг келгуси ҳаётида ҳам асқотиши турган гап. Чунки, инсон ҳаётининг чигал ва мураккаб сўқмоқларида ҳам тартиб-интизом муҳим аҳамиятга эга.

2. Синф раҳбарининг тарбияси оғир ўқувчилар билан ишлаш усуллари.

Ривожланишнинг қайси босқичида бўлишидан қатъий назар, қандай жамиятда, у энг ривожланган, фаровон иқтисодий ривожланган мамлакат бўладими, ёки ривожланаётган жамиятми, уларда ўзларига алоҳида эътибор талаб этадиган инсонлар бўлади. Бундай инсонлар бирор-бир жиҳатдан жисмоний, психик ёки ижтимоий ривожланишида нуқсонли мавжуд инсонлардир. Бундай инсонлар жамият ва давлатда доимо алоҳида гуруҳга мансуб бўлиб ажралиб туради. Уларга доимо махсус алоҳида муносабатда бўлиб келинган. Бирок

бу тоифадаги инсонларга жамиятнинг тарихий-маданий шароитига мувофиқ турли даврларда турлича муносибатда бўлиб келинган.

“Муаммоли инсон” тушунчаси АҚШда кенг қўлланилса Европа мамлакатларида “имконияти чекланган инсонлар” ибораси кўп ишлатилади.

Бугунги кунда имконияти чекланган инсонларга муносибатда, энг аввало солиқ масаласи энг долзарб масала ҳисобланади. Чунки бундай инсонлар сони дунё миқёсида ўсиб бормоқда.

ЮНЕСКОнинг истиқбол бўйича маълумотларида яқин вақтда жаҳон ҳамжамияти бу кўрсаткични ўзгартира олмайди.

Соғлом муҳит доимо инсонлар онгида ўз чегарасига эга бўлиб, чегарадан ташқари бўлганлар “номеъёрий”, “патонологик” деб белгиланади. Амалиётда инсон англаган ёки англамаган ҳолда ўзгаларни белгиларига мувофиқ лаёқатли ёки лаёқатсиз деб баҳолайди.

Меъёр тушунчаси тиббиётда, психология, педагогик, социология ва бошқа фанларда кенг қўлланилиб келинади. Бу тушунчага аниқ ва яхлит, ягона таъриф беришга бўлган интилиш муваффақиятсизлик билан яқунланган. Масалан, фақатгина тиббиётда олимлар 200 га яқин таъриф берганлар. “Меъёр” тушунчасини ифодалаб беришнинг мураккаблиги шундаки, у нафақат терминологик, балки мазмун, моҳият жиҳатидан ҳам ягона ифодага эга эмас. Масалан, ахлокий меъёрлар доимо бир хил, ҳамма учун деб белгилана олмайди.

Шуни унутмаслик лозимки, меъёр – бу шундай гоявий ҳосилаки, унда объектив борлиқ (реаллик) шартли равишда, ўртача статистик кўрсаткич бўйича, реал ҳақиқат тавсифланади, бироқ унда мавжуд ҳолатлар ифодаланмайди.

Тиббиёт, психология, социологияда меъёрнинг ўз кўрсаткичлари, параметрлари (ўлчами), тавсифномалари мавжуд. Меъёрга мувофиқ бўлмаган ҳолатлар барчаси бошқа сўз “меъёрдан огишлик” деб юритилади.

Ижтимоий педагогикада “меъёр” ва “меъёрдан огишлик” тушунчалари жуда муҳимдир. Улар боланинг ижтимоий хулқ-атвори ривожланиш жараёнини характерлаш учун қўлланилади.

Хулқий огишлик негатив ва позитив характерга эга бўлиши мумкин. Масалан, меъёрдан хулқий огишлик ҳолати бола ривожланишида ҳам ақлий носоглик ва қобилиятлилиқ бўлиб ифодаланиши мумкин.

Бола хулқ-атворидаги бундай негатив хулқий огишлик жиноятчилик, алкоголизм, гиёҳвандлик ва бошқалар сифатида инсоннинг балки жамиятнинг ҳам ижтисмоий шаклланишига салбий таъсир кўрсатади. Хулқ-атворига позитив огишликка ижтимоий ижоднинг барча шакллари тааллуқли бўлиб, улар: иқтисодий тадбиркорлик, илмий ва бадиий ижодкорлик ва бошқалар, аксинча эски меъёрлар ўрнига алмашувчи ижтимоий тизим ривожига хизмат қилувчи омил ҳисобланади.

Меъёрдан огишганлик типлари

Меъёрдан огишганликни шартли равишда тўрт гуруҳга бўлиш мумкин: жисмоний, психик, педагогик ва ижтимоий меъёрдан жисмоний огишлик инсоннинг соғлиги билан боғлиқ бўлиб, тиббий кўрсаткичлар орқали белгиланади. У болаларнинг ёш ва жинсий кўрсаткичлари билан (вазни, бўй узунлиги, кўкрак кенглиги ва бошқалар) ифодаланади. Улар боланинг соғлигини характерлайди. Аслида булар идеал кўрсаткичлар бўлиб, бундай кўрсаткичларга тўла мувофиқ келадиган болани топиш қийин бўлса керак. Жисмоний жиҳатдан меъёрдан огишган болаларни ижтимоийлаштириш алоҳида қийинчилик билан амалга оширилиб махсус ишларни талаб этади.

Хасталик – инсон соғлигидаги ҳар қандй йўқотиш, психик ёки жисмоний функция анатомик тузилмаси элементлари, фаолиятдаги бирор-бир қийинчиликнинг аниқланишидир. Чекланган имконият – инсон учун меъёрдагидек ҳисобланадиган ҳар қандай чекланиш ёки ўз фаолиятининг йўқолиши (нуқсоннинг кўплиги ёки асорати) ёки инсон фаолияти доирасидаги ҳар қандай чекланишлар.

Лаёқатсизлик (ногиронлик) – инсон соғлигидаги нуқсонлар асорати ёки чекланган имконият, меъёрий қайсидир ролнинг бажарилишига тўсиқ бўлган, ёш кўрсаткичлари, жинсий ёки ижтимоий омиллардан келиб чиқадиган ҳолат.

Арбий давлатларда “Соғлигида имконияти чекланган шахслар” тушунчаси қабул қилинган. Ўзбекистонда ҳам бу тушунча киритилиб, унга жисмоний (ёки) ва психик камчилиги бўлган болалар тааллуқлидир. Бундай болаларнинг соғлигидаги нуқсонлари уларнинг стандартдаги таълим олишларида тўсиқлик қилади, шу сабабли таълим олишда махсус шароитлар яратилишини талаб этади.

Шунингдек, “нуқсонли” тушунчаси ҳам киритилган бўлиб, улар жисмоний, психик огир ва мураккаб каби турларга ажратилган.

Меъёрдан психик оғишлик энг аввал боланинг ақлий ривожланиши, унинг психик нуқсонлари билан боғлиқ.

Бу гуруҳга энг аввало психик ривожланишида тўхталиш бўлган болалар ва ақлий норасолар ёки олигофрения (юнон тилидан, oligos – кичик ва phren - ақл) лар киради. Болаларда турли даражали руҳий хасталиклар учрайди: енгил – дебиллик, чуқур – идиотия. Шунингдек, психик оғишга нутқдаги нуқсонлилар, хиссий (эмоционал) – иродавий муҳитдаги нуқсонлилар ҳам киради. Бу психик оғишликнинг энг сўнгги шакли бўлиб, аутизм (Юнон тилидан, autos- сам) – психиканинг ҳолати, мулоқотга эҳтиёжи йўқлиги, одамовилиги билан характерланади ва ўз-ўзини ўлдириш, суицитга мойил бўлади.

Педагогик меъёрдан оғишлик. Бу шундай тушунчаки, ҳозирча педагогика ва ижтимоий педагогикада жуда кам қўлланилади. Педагогик меъёрларда энг аввало стандартлар кўзда тутилади. Улар таълим даражаларини белгилаб беради. Таълимни эгаллаганлик ёки эгаллай олмаганлик меъёрдан оғиш меъёрлари ҳақида фикр юритиш мумкин. Педагогик меъёрлар бўлиб, мамлакатда қабул қилинган умумий таълим стандартлар ҳисобланади.

Ижтимоий меъёрдан оғишганлик тушунчаси “ижтимоий меъёрлар” тушунчаси билан боғлиқ. Ижтимоий меъёрлар – бу жамиятнинг у ёки бу даврида, босқичида махсус ўрнатилган хатти-ҳаракат намуналари ёки йўл қўйилиши мумкин бўлган (руҳсат этиладиган ёки мажбурий) қоидалардир.

Умумий қабул қилинган хулқ-атворга оид қоидалар ўз тарихий ривожланиш йўлига эга. Улар қадимги даврлардан маълумдир. Жамият доимо ўзини сақлаб қолишга ҳаракат қилган. Шу мақсадда инсонлар ўртасидаги ўзаро муносабатларда турли ижтимоий чеклашлар: мифлар, анъаналар, диний ақидалар киритилган.

Инсоният жамияти доимо мураккаблашиб ва такомиллашиб борган. Вақт ўтиши билан янада мустақамроқ ҳуқуқий, ахлоқий меъёрлар вужудга келиб, инсонлар хулқ-атворида бўлган муносабатда у ёки бу жамиятда қабул қилинган ахлоқ ва хулқли меъёрдан оғиш ҳолатлари шаклланишига қарши меъёрлаш юзага келди.

Ижтимоий меъёрлар икки катта гуруҳга бўлинади:

Универсал меъёрлар, жамиятдан ҳар бир инсонга тааллуқли меъёрлар.

Хусусий меъёрлар, инсонларни алоҳида белгиланган касбий фаолиятлари соҳалари ёки инсонлар ҳаётининг фаолиятлари (масалан, шифокор, педагог, ака, дўст ва бошқа) га тааллуқли меъёрлар.

Ижтимоий меъёрларга риоя қилиш инсоннинг эҳтиёжи ва одатларига айланиши зарур. Агар бола ижтимоий меъёрларни ва жамият кадриятларини ўзлаштирмаган бўлса, уни хулқий оғишган бола деб атайдилар.

Хулқий оғишган болалар муаммоси социология, психология ва педагогикага оид адабиётларда асосан ишлаб чиқилган. Хулқий оғишганликнинг турларига болалар алкоғолизми, гиёҳвандлик, бузуқлик, қаровсизлик, назоратсизлик, дайдилик, жиноятчилик, ҳуқуқбузарлик ва бошқалар киради.

Илмий педагогик адабиётларда бу тоифадаги болаларни турлича атамалар билан берадилар: “Тарбияси огир”, “огир хулқли”, “девиант бола” хулқи оғишган, социал хулқли

бола. Ижтимоий ривожланишида хулқий огишган болалар орасига яна шундай тоифадагилар: Ота-она қарамонисиз қолган болалар ҳам киради. Бундай болалар – етимлар ва “ижтимоий етимлар” дир. Улар биологик ота-оналари бўла туриб, турли вазият сабабли бирга яшамайдилар. “Ижтимоий майдондан четлатилган” болаларни жамиятга қайтариш учун уларга ёрдам бериш зарур. Шу сабабли ижтимоий педагогнинг бундай болалар билан олиб борадиган ишлари, бир томондан, хулқий огишликнинг олдини олиш, профилактика ишлари, жамиятда қабул қилинган меъёр ва қоидалар ҳолатларида огоҳлантириш, бошқа томондан, хулқий огишган болаларни реабилитация қилиш ишларини бажариш лозим.

Девиация типлари. Ўсмирлик даврини ўтиш босқичи деб атайдилар. Болалар ёш кўрсаткичлари даврида ўтиш босқичи энг қийин ва мураккаб даврдир. Бу даврни яна шу сабабли ҳам ўтиш даври деб ҳисоблайдиларки, бу ўсиш босқичида инсон болалиқдан катталик даврига, бола характеридан, етук инсон бўлиб шаклланадиган бир, ўзига хос жараёнлар даврига ўтилади.

Девиация типлари: Меъёрдан огиш, жамиятда қабул қилинган қоида ва хулқ-атвор меъёрларидан огишган ўсмирлар оғир тарбиялилар деб аталади. Оғир тарбияли ўсмир жамиятда ўрнатилган қоида ва меъёрларга рия қилмайди. Бундай ҳолат илмда девиация дейилади (лотин тилида deviation - огишлик). Масалан, физикада компас магнит стрелкасининг огиши, биологияда организм ривожланишида огишлик учрайди.

Девиация (огишлик)– бир томондан уни ўраб турган инсон ва атроф-муҳитга хос бўлган ўзгарувчанлик ҳодисасидир. Ўзгарувчанлик ижтимоий муҳитда инсон хулқ-атвори билан боглиқ, илгари айтиб ўтилгандек, хулқ меъёрдагидек ёки огишган бўлиши мумкин.

Меъёрий хулқ ўсмирнинг ривожланишидаги эҳтиёжлари ва имкониятлари, унинг ижтимоийлашувига тўла жавоб берувчи, унга адекватликга монанд келувчи микросоциум билан унинг ўзаро фаолиятидир.

Агар боланинг атрофидаги муҳит ўсмирнинг у ёки бу хусусиятлари, унинг хулқ-атворида доимо (ёки деярли доим) ўз вақтида ва адекват (монанд) бўлса, ўсмирда хулқ-атвор меъёрий бўлади. Бу фикрдан хулқи огишганликнинг тавсифи ҳам келиб чиқади, бироқ боланинг микросоциум билан ўзаро фаолияти сифатида унинг ривожланишини бузувчи ва ижтимоийлашувида ва юзага келувчи хулқи, жамиятда ўрнатилган ахлоқий ҳамда ҳуқуқий огишганлик ижтимоий дезадаптациянинг (бола учун ижтимоий муҳит шароитларига мослашишга тўсиқлик қиладиган ҳодиса кўринишларидан биридир).

Болалик - ўсмирлик дезадаптацияда қуйидаги патологиялар ўз тасдигини топган: Мактаб ёшидаги болалар, мактабга бормайдилар, етим-болалар, ижтимоий етимлар, гиёҳвандлик ва заҳарли (токсинли) воситаларни қабул қилувчи ўсмирлар; жинсий ахлоқсиз ўсмирлар, ҳуқуқбузарлик фаолиятларига берилган ўсмирлар.

Девиациянинг таркибига девиантлик, делинквент ва криминал хулқ-атворлилар киради.

Девиант хулқ-атвор-хулқий огишганликнинг бир тури бўлиб, ўсмирнинг ёшига мувофиқ бўлмаган ижтимоий хулқ-атвор меъёр ва қоидаларининг бузилиши билан болиқ бўлган микросоциум муносабатлар (оилавий, мактабдаги) ва кичик жинсий ёш ижтимоий гуруҳлари учун характерли бўлади. Яъни хулқ-атворнинг бу типини интизомсизлик деб аташ мумкин. Девиант хулқ-атвор кўринишларига ўсмирнинг намоёйишкорлик, агрессивлик, ўзига эрк бериш, ўқиш ва меҳнат фаолиятдан тизимли огишлик, уйдан кетиб қолиш, дайдилик, ичкиликбозликга берилиш, алкоғолизмга берилиш, гиёҳвандлик ва у билан боглиқ ассоциал фаолиятлар, жинсий характердаги жамиятга қарши фаолиятлар, суицид⁴.

Делинквент хулқ-атвори – девиантликдан фарқли равишда болалар ва ўсмирларнинг ассоциал хулқ-атвори билан характерланади. Бу хулқий ҳаракатларда ҳуқуқий меъёрларни бола бузиб ўтсада, бироқ ҳуқуқий, жиноий жавобгарликка тортилмайди. Сабаби чекланган ижтимоий хавфли ёки бола жиноий жавобгарликка тортилиш ёшига етмаган ҳисобланади.

⁴ Суицид (инглиз тилидан suicide – ўз-ўзини ўлдириш - ўз-ўзини ўлдириш ҳаракати, кучли руҳий ҳолат)

Делинквент хулқ-атворда: асосан инсон шахсига қарши агрессив-зўравонлик хулқи, ҳақорат, жанжалкашлик, ўт қўйиш, садистлик ҳаракатлари ажралиб туради.

Делинквент (лотин тилидан delinqveng-хуқуқбузар)-хулқий огишган субъект, ўз ҳаракатларида жиноий жазоланадиган фаолиятларни амалга оширади.

- гаразли хулқ-атвор, ўзида майда ўғрилиқ, босқинчилик, талончилик, автотранспортни гўйрлаш ва бошқаларни амалга ошириб, моддий манфаат кўринишининг илнжидида мулкий тажовуз қилишдан иборат.

- Гиёҳванд моддаларни тарқатиш ва сотиш.

Криминал (жиноий) хулқ-атвор (лотин тилидан, criminalis-жиноятчилик) хуқуқбузарлик ҳаракати бўлиб, жиноий жавобгарлик ёшига етгунча, жиноий иш очишда асос бўлиб хизмат қилувчи ва жиноят кодексининг белгиланган моддалари билан асосланадиган хулқ-атвор.

Ўсмирларда девиант хулқ-атвор сабаблари. Инсон тараққиёти кўпгина омиллар ўзаро таъсири билан асосланади: Ирсий авлоддан-авлодга ўтувчи, муҳит, тарбия, инсоннинг шахсий амалий фаолияти кабиларга боғлиқ. Вояга етмаганларнинг девиант хулқ-атворини асословчи асосий омилларни ажратиб кўрсатиш мумкин.

1. Биологик омил. Бола организмни ноқулай физиологик ёки анатомик хусусиятлари мавжуд бўлиб, уни ижтимоий мослашувини қийинлаштиради. Буларга: - генетик, авлоддан авлодга ўтувчи хусусиятлар..

- Физиологик, ўз таркибига нутқдаги нуқсонли, ташқи қиёфадаги нуқсонлар, конституцион-соматик нуқсонлар сабабли атрофдагилар билан муносабатда негатив ҳолатларни юзага келтиради ва шахслараро муносабатда боланинг ўз тенгдошлари, жамоа ўртасидаги чеккага чиқиш, туртилишга олиб келади.

2. Психик омил. Бола психопатологиясида ёки акцентуациясида (ҳаддан ташқари зўриқиш) характерининг алоҳида хусусияти билан ифодланади. Бу хулқий огишганлик бола асаб-руҳий касалликлар психопатия, невростения билан хасталанганлиги орқали вужудга келади. Акцентуирлашган характер хусусиятига эга бўлган болалар турли психологик таъсирларга ўта сезгир, психик меъёрнинг энг четки тури бўлиб, тиббий-ижтимоий реабилитацияга муҳтож ва тарбия характеридаги чора-тадбирларнинг кўрилишини талаб этадиган болалардир.

3. Ижтимоий-педагогик омиллар. Оила, мактаб ва ижтимоий тарбия нуқсонларида намоён бўлади. Бу омил болани эрта ижтимоийлашувдан огишганликга, болалик давридаёқ мактабда ўзлаштирмовчилик туфайли мактаб билан алоқанинг узилиши (педагогик бўш қўйиш) олиб келади. Ўсмирда мактабга бўлган онгли равишда қизиқишнинг шаклланмаслиги мотивига сабаб бўлади. Бундай болалар мактабга ёмон тайёрланган, уй вазибаларига негатив муносабатда бўлувчи, мактаб баҳоларига бефарқ бўладиган, ўқув дезадаптациясига учровчи бўладилар.

-ўқув дезадаптация – боланинг мактабга бўлган умумий қизиқишини сакланишида бир ёки икки фанни ўзлаштиришда қийинчиликка дуч келган ҳолатидир.

- мактаб дезадаптация – боланинг ёш хусусиятида таълим олишидаги қийинчиликлар билан бир қаторда хулқий бузилиш ҳолатлари ўқитувчилар, синфдошлари билан жанжалли вазиятлар кўринишида ўринга чиқади. Дарс қолдириш одатлари пайдо бўлади.

- ижтимоий дезадаптация – боланинг ўқишга бўлган қизиқиши, мактаб жамоасининг талабларига жавоб беришдан қочиш ҳолатлари, турли асоциал жамоаларга кириб кетиш, спиртли ичимликларга, гиёҳвандлик моддаларига қизиқишининг ортиши билан намоён бўлади.

Боланинг ижтимоий ривожланишидаги огишганлик омилларга ёмон оилалар сабаб бўлади. Шундай оилавий ўзаро муносабатлар усуллари мавжудки, улар вояга етмаганларнинг асоциал хулқ-атворининг шаклланишига олиб боради:

1. Тарбиявий ва оиланинг ички муносабатларининг дисгармоник усули. Бу усул ўзида бир томондан, бола истакларига кўра бўлса, иккинчи томондан, боланинг жанжалли

вазиятларга ёки оилада икки хил ахлоқий қараш мавжудлиги: оила учун бошқа, жамият учун умуман бошқача бўлган тарбиявий ҳолатлар.

Барқарор бўлмаган, жанжалли усул нотўлиқ оилаларга тарбиявий таъсир этувчи, эр-хотин ажралиши, ота-она ва болалар узоқ муддат алоҳида яшашлари сабабли юзага келади. Муносабатларнинг ассоциал усули ёмон ташкил этилган оилаларда, доимий спиртли ичимликлар ичиш, гиёҳвандликка берилиш, ахлоқсизлик, ота-онанинг жиноятчилик хулқ-атвори, “оилавий қаҳри қаттиқлик” ва зўравонлик каби иллатларда юзага келади.

Қаҳрли муносабатлар (ҳақорат, хўрлаш) деб болага гамхўрлик қилувчи, қарамгоига олган одамлар томонидан зарар етказилишининг кўпгина ҳаракатларига айтилади. Бу ҳаракатларга болалар жисмоний зарар етказилувчи жисмоний, эмоционал (ҳиссий), жинсий қийноқлар билан азоблаш, кўп такрорланувчи ноўрин жазолар киради.

Қаҳрли муносабатларга болалар уйда, оилада, кўчада, мактабда, болалар меҳрибонлик уйларида, касалхона ва бошқа болалар муассасаларида дуч келишлари мумкин.

Шундай ҳолатлардаги болалар, хавфсизлик ҳиссини сезмайдилар. Уларнинг меъёрий ривожланишида бу ҳиссиётнинг аҳамияти катта.

Бу эса болалага уни ўзи ҳақида, мен ёмонман, ҳеч кимга керакмасман, сеvimли эмасман деб ўйлашларига сабаб бўлади. Қаҳрли муносабатларнинг ҳар қандай тури бола соғлиига катта зарар етказади. Унинг ҳаёти ва ижтимоий мослашувчанлигида хавф тугдиради. Ижтимоий-иқтисодий омиллар ижтимоий тенгсизликка сабаб бўлади. Жамиятни бой ва камбағаллар, жамият учун энг аҳамиятли аҳолининг камбағаллашуви, ишсизлик каби қатламларга ажратади. Ижтимоий қабул қилинган ҳалол иш ҳаққини (қонуний) олиш усулларининг чекланиши, инфляция ва ижтимоий тартиб бузарликка олиб келади.

Ахлоқий-маънавий омиллар. Ҳозирги даврнинг жамиятда бир томондан маънавий ахлоқий даражанинг пасайиши бўлса, қадриятли, биринч навбатда ахлоқий хулқнинг бузилиши, бошқа томондан, жамиятнинг нейтрал муносабатларида девиант хулқ-атвор муносабатларида юзага келишига олиб келади.

Ўсмирларда девиант хулқ-атворнинг олдини олишнинг асосий йўналишлари. Турли девиант хулқ-атворнинг узлуксиз равишда ўсиши жамият олдига ижтимоий меъёрлардан огишган хулқли ўсмирлар ва ёшлар билан олиб бориладиган ишларнинг шакл ва усулларини, технологияларини топиш вазифасини қўйган. Шу сабабли девиант ва делинквент хулқ-атворли ўсмирлар билан ишлашнинг икки асосий технологиялари, профилактик ва реабилитацион ишлар фан ва амалиётда кенг тарқалган.

Профилактика (олдини олиш)-ўсмирлар хулқ-атворида ижтимоий хулқий огишганликнинг турли кўринишларига асосий сабаб бўлувчи шароитлардан огоҳлантириш, бартараф қилиш ёки нейтраллашга йўналтирилган давлат, жамиятнинг ижтимоий-тиббий ва ташкилий-тарбиявий чора-тадбирларининг йигиндисидир. Ўсмирларда девиант хулқ-атворнинг олдини олишга қаратилган бир неча ёндашувлари мавжуд:

1. Ахборотли ёндошув. Бу ёндошув ижтимоий меъёрдан хулқий огишганлик келиб чиқишида вояга етмаганлар (бу ижтимоий меъёрларни) билмасликлари туфайли уни ўз асосий йўналиши сифатида вояга етмаганларга бу меъёрларга риоя қилиш, ўз ҳуқуқ ва бурчлари ҳақида ахборот беришдан иборат.

2. Ижтимоий-профилактик ёндошув. Бундай асосий мақсад – негатив ҳолатларнинг сабаблари ва шароитларини аниқлаш, бартараф этиш, нейтраллашдан иборат.

3. Тиббий-биологик ёндошув. Бу ёндошувнинг моҳияти ижтимоий меъёрлардан огишганликнинг олдини олишда тиббий-профилактик характердаги турли психик носоглом шахсларга муносабат-биологик даражада бўлиши лозим. Агар инсонда психик (руҳий) ривожланиши, олдидан турли нуқсонлар бўлса, у ўз руҳий хусусиятларига асосан маънавий-ахлоқий меъёрларни бузиши мумкин. Бу ҳолатда инсонга уни ўзгартириб

бўлмайдигандек қаралади. Ўсмирда бундай психик носогломликни ўз вақтида аниқлаш жуда муҳимдир.

4. Ижтимоий-педагогик ёндошув. Бу ёндошув моҳияти ўсмирни девиантлик хулқ-атворидаги шахсий хусусиятларини қайта тиклаш ёки тўғрилашдан иборат. Айниқса, унинг ахлоқий-иродавий шахсий хусусиятларини қайта тарбиялаш шарт. Ўсмирларда, уларнинг иродавий хусусиятлари, хулқ-атворида қуйидагиларни шакллантириш лозим:

- ўз сўзи ва ишининг эгаси бўлиш;
- ўсмирнинг жиноятга бошловчи, жамиятга зарар етказиш каби иллатларга бўлган қизиқиш ва ҳаракатларини тўхтатиш;
- ҳозирги даврда муҳим бўлган масалалар билан банд қилиш;
- ҳуқуққа қарши бўлмаган, пухта ўйлаб чиқилган мақсадларни қўйиш.

Эркин бўлмаган инсон флюгерга ўхшайди, шамол қай тарафга эсса ўша томонга ўгирилади. Бундай инсондан ижтимоий меъёрларни бузиш, жиноятчиликни кутиш мумкин. Уни енгиллик билан алдаш, ўзгаларнинг сўзларига кулоқ солиши, ўзга ахлоқий қараш ва баҳоларга огдириш осон. Ўзга ахлоқий қарашларга эргашиб, у ҳуқуқбузарлик ва ахлоқсизлик хулқ-атворида эга бўлади. Бундай инсонларни тарбиялашда жамият томонидан унга эркинлик ва ҳуқуқларини бериб, уни ўз-ўзини бошқара олишга ўргатиш зарур.

5. Сакнцияларни қўллаш. Бу ёндошув моҳияти ҳуқуқбузарлик қилган инсонни жиноий қонунлар асосида жазолаш туради.

Бироқ, жаҳон тажрибаси шуни кўрсатмоқдаки, бу самара бермайдиган ҳолат бўлиб, жамият томонидан қаттиқ санкция бўлиб ҳисобланади, халос. Шу сабабли ижтимоий огишганлик сабабларини аниқлаш ва бартараф этишда бу факатгина ёрдамчи восита бўлиб ҳисобланади.

Девиант хулқ-атворли ўсмирларга нисбатан ижтимоий-педагогик реабилитация ишлари.

Ижтимоий педагогнинг жамиятга мослашаган, хулқий огишган ўсмирлар билан олиб борадиган иш технологияси уларни реабилитация қилишдир.

Реабилитацияни инсонни жамиятга мувофиқлаштиришга киритадиган чоратадбирлар тизими сифатида қаралиши мумкин. Реабилитация яна инсон шахси, унинг жисмоний алоҳида психикасининг функцияларига таъсир этишнинг натижаси сифатида ҳам қаралиши мумкин. Адаптация (мослашувчанлик)дан фаркли равишда, реабилитация инсон фаолиятини қайта тиклаш деб тушунилади. Реабилитация – бу болани фаол ҳаётга, жамиятга ва ижтимоий фойдали меҳнатга қайтариш мақсадини кўзда тутувчи чоратадбирлар тизимидир.

Реабилитациянинг қуйидаги турлари белгиланган: тиббий, психологик, педагогик, ижтимоий-иқтисодий, касбий, маиший.

Тиббий реабилитация бола организмда ўз функциясини йўқотган у ёки бу жойнинг тўла ёки қисман қайта тикланиши ёки боладаги ривожланаётган касалликни секинлаштириш имкониятини яратишга йўналтирилган.

Психологик реабилитация ўсмир руҳиятига, онгига девиант хулқ-атворнинг керакмаслиги, уни шахс сифатида ҳеч ким ҳурмат қилмаслигини сингдиришни мақсад қилган.

Касбий реабилитация ўсмирни ўқитиш ёки унга тўғри келадиган меҳнат турига қайта ўқитиб тайёрлаш, енгаллаштирилган ва иш қуни қисқартирилган меҳнат шароитлари бўлган иш жойи билан таъминлаш.

Маиший реабилитация ўсмирнинг ҳаёти учун меъёрдагидек шароитнинг яратилишини кўзда тутди.

Ижтимоий реабилитация – бу ижтимоий муҳитда боланинг ҳаёт фаолиятини қайта тиклаш жараёнидир. Шунингдек, қандайдир сабаблар билан шахс ҳаёт фаолиятининг бузилиши, ижтимоий муҳитдаги чеклашларга йўл қуймасликдир.

Ижтимоий-иқтисодий реабилитация – бу ўсмирнинг қонуний, ҳуқуқий манфаатларини ҳимоя қилишга мўлжалланган маблағларни таъминлашга қаратилган чоратadbирлар мажмуидир.

Ижтимоий-педагогик реабилитация – бу бола ҳаёт фаолияти учун аҳамиятли бўлган шахсий хусусиятларини шакллантиришга йўналтирилган характердаги тарбиявий чоратadbирлар тизими бўлиб, болани жамиятга мувофиқлаштирувчи фаол ҳаётий ҳолатга тортувчи, ўз-ўзига хизмат қилишда зарур бўлган кўникма ва малакаларни эгаллаши, жамиятда ҳулқ-атвори билан ижобий ижтимоий ролларни бажариш, зарур таълимни олиш кабиларни ўз таркибига олади. Ўсмирларни ижтимоий-педагогик реабилитация қилишда бу ишларни реабилитацион марказ деб аталувчи ижтимоийлаштирилган муассасаларда амалга оширилади. Бу муассасаларнинг вазифаларига:

-қаровсиз қолган, дайди, жамиятга мослаша олмайдиган болалар ва ўсмирларда профилактик олдини олиш чораларини кўриш;

- ота-оанларининг айблари билан ёки қутилмаган вазиятлар сабабли (шунингдек, жисмоний, психологик зўравонлик, хавфли яшаш жойлари ва бошқалар) огир ҳаётий вазиятларга тушган болаларга тиббий-психологик ёрдам кўрсатиш;

- ижобий ижтимоий ҳулқ-атвор тажрибаларини, атрофдаги инсонлар билан мулоқот кўникмаларини шакллантириш;

- ота-она қарамоғи ёки воситалар, яшаш жойидан ажраб қолганларни ўз қарамоғига олиш функциясининг бажарилиши;

- фавқулодда вазиятларда психик ва педагогик қўллаб-қўвватлаш;

- оилага қайтишга ҳамкорлик қилиш;

- таълим олиш, меъёрагидек ўсишга имконият билан таъминлаш;

- келгуси касбий ва маиший фаолиятга гамхўрлик қилиш.

Бундай муассасалар асосий фаолият мақсадлари – ёрдамга муҳтож болаларни ижтимоий ҳимоя қилиш ва қўллаб-қўвватлаш, уларни реабилитация орқали ҳаётларини тўғри йўлга қўйишда ёрдам бериш.

3. Синф раҳбарининг ўз ўқувчиларини рағбатлантириш ва жазолаш усуллари.

Рағбатлантириш ва жазолаш усуллари. Ўқувчи болаларнинг ҳар бири ўсиб, улгайиб, камол топиб бораётганидан хурсанд бўлганини сезиши керак. Шундагина бола ўзининг олга силжиб бораётганини кўра билади, ўз кучига ишонади.

Рағбатлантириш қуйидаги турларга бўлинади. (мактабларда)

1) Ўқувчининг кучи этадиган, маъсулиятли топшириқ бериш орқали болага ишонч билдириш: бунда бола ўз кадр қиммати билан фахрланади;

2) мактаб (мажлисларда) олқишлаш;

3) эсталик совгалар бериш;

4) мақтов ёрлиғи бериш;

5) ҳурмат тахтасига расмини осиш;

7) қўллаб - қувватлаш;

8) маъсулият ва жамоанинг миннатдорчилиғи;

9) синфда биринчи ўринда туриш;

10) мусобақаларда байроқ кўтариш газета, радиода, телевизорда эълон ва х.

Жазолаш тарбияланувчининг хатти-ҳаракати ва фаолиятига салбий баҳо беришдир. Жазо ҳам ўқувчининг индивидуал хатти-ҳаракатлари ва умумжамоанинг фаолияти учун қўлланиладиган энг сўнгги тарбия усули. Жазо чораларини қўллашда жисмоний жазо, уриш, калтаклаш каби усуллардан фойдланиш мумкин эмас, ўқувчини кўрқитиш, газаблантириш ҳам ижобий натижа бермайди. Аксинча, ўқувчи кўрққанда ёлгон гапиришни ўрганайди, икки юзламачи бўлиб қолади. Мактабларда қўллаш мумкин бўлган жазо чораларига қуйидагилар қиради:

Танбех бериш — энг муҳим жазо чораси. Ўқитувчи ўқувчига юзма-юз туриб танбех беради, буни кундалигига ёзиб қўйиш мумкин.

Огоҳлантириш — содир этилиши мумкин бўлган муайян хатти-ҳаракатларнинг олдини олиш мақсадида қўлланилади.

Ҳайфсан бериш - ўқувчининг маълум хатти-ҳаракатларини қатъий чоралар асосида баҳолаш. Агар танбех ва огоҳлантириш кутилган натижани бермаса, ўқувчи белгиланган интизомни бузаверса, унинг айби қай даражада бўлиши ва интизомни қандай шароитда бузганлигини инобатга олиб унга ҳайфсан эълон қилиш мумкин.

Уялтириш - ўқувчининг маълум хатти-ҳаракатларига жамоа ёки унинг тарбияси учун масъул бўлган субъектлар (ота-оналар, васийлар, жамоатчилик вакиллари ва бошқалар) олдида баҳо бериш. Одамнинг энг нозик сезгиларидан бири уят, ор-номус ва шарм-ҳаёдир. Одамда инсонда иззат-нафс, одабийлик қанча кучли бўлса, аввало, ўзини ҳурмат қилса, унда ор-номус, уят шунчалик кучли бўлади. Болаларни тарбиялашда шу ҳис-туйгуларни эҳтиёткорлик билан ўстириш лозим, лекин ҳа деб уялтиравериш ва қизартиравериш ярамайди. Бундан оқилона ва ўз ўрнида фойдаланиш керак, шундагина ижобий натижага умид қилиш мумкин.

Жазо пухта ўйлаб қўлланилиши лозим, аксинча, жаҳл устида жазолаш мумкин эмас. Жазолар яқка характерда, яъни, биргина усулни қўллаш асосида бўлсин, ўқувчининг айбига мос, мувофиқ бўлиши, тез-тез қўлланилмаслиги, жазоланувчида жазонинг тўғри белгиланганлигига нисбатан шубҳа тугилмасин ва улар ўз айбларини сезсин. Жамоада муҳокама қилиш ва жамоа томонидан қўллаб-қувватланган жазо берилса, унинг таъсир кучи янада ошади. Барча ҳолатларда ҳам жазо тарбияланувчининг жисмоний ва руҳий азоб-уқибатларга солмаслиги, уни таҳқирламаслиги, шаънини ерга урмаслиги керак.

4. Синфда интизомни мустаҳкамлаш усуллари.

Синф раҳбари ўз ўқувчисини доимо ўрганиб борриши учун фақат ўқувчилар билангина эмас, балки ўқитувчилар билан, ўқувчиларнинг ота-оналари билан ҳам иш олиб бориши керак. Синф хонасининг жиҳози ва кўриниши ўқувчиларнинг эстетик тарбиясига жиддий таъсир кўрсатади. Синф раҳбарининг кўрғазмали куруллардан самарали фойдаланиш, ўқувчиларни дарсдан бўш вақтларидан фойдаланиш ва болалар ижодий қобилиятларини ўстиришда уларни ҳар томонлама камол топтиришга ёрдам беради. Дарсдан ташқари вақтларда ўқувчиларнинг жамоат топшириқларини бажаришни, тўғарақларда иштирок этишини назорат қилиш керак.

Болаларни севиш, уларни ҳурмат қилиш яхши хислатларга юзага келтириши мумкин. Агар ўқитувчи ўз ўқувчиларига нисбатан бефарқ, айниқса менсимасдан муносабатда бўлса, бундай ўқитувчини ўқувчилар ҳурмат қилмайди ва обрўси тушиб боради.

Синфдан ва мактабдан ташқари тарбиявий ишларнинг самарадорлигини ошириш аввало комил инсонни шакллантиришнинг энг замонавий ва қулай йўналишларини топиб жорий этишга болик. Тарбиявий ишларни давр талабига жавоб берадиган ҳолда келтириш учун тарбиянинг асоси бўлган барча гоёлар қайтадан кўриб чиқилиши, асосий эътибор бола шахсина қаратилиши, йиллар давомида тўпланган ижобий тажрибадан унумли фойдаланиш зарурлигини тақозо этади. Ўзбекистонда ёшларни баркамол инсонлар қилиб тарбиялаш, улар онгига умуминсоний ва миллий–маданий, маънавий, ахлоқий қадриятларни сингидириш талаб этилади.

Ўқувчиларда интизомлиликни тарбиялашда синф раҳбари ўз олдида қуйидаги мақсад ва вазифаларни қўяди :

– ёш авлодни маънавий–ахлоқий тарбиялашда халқнинг бой миллий, маънавий тарихий анъаналарга, урф–одатлари ҳамда умубашарий қадриятларга асосланган самарали ташкилий, педагогик шакл ва воситаларни ишлаб чиқиб амалга жорий этишидир ;

- шахснинг ақлий, ахлоқий, эркин фикрловчи ва жисмоний ривожланиши унинг қобилиятларини ҳар томонлама очиш учун имконият яратиши ;
- ёшларни эркин фикрлашга тайёрлаш ҳаёт мазмунини тушуниб олишга кўмаклашиш, ўз–ўзини идора ва назорат қила билишни шакллантириш, ўз шахсий турмушига мақсадли ёндашув, уларда режа ва амал бирлиги ҳиссини уйғотиш ;
- ўқувчиларни миллий, умуминсоний кадриячлар, ватанимизнинг бой маънавий мероси билан таништириш, маданий ҳамда дунёвий билимларни эгаллашга бўлган талабларини шакллантириш, малака ҳосил қилдириш, тобора ўстириб–бойитиб бориш ва эстетик тушунчаларни шакллантириш;
- ҳар бир ўқувчини билимдонлигини ва ижодий имкониятларини аниқлаб уларни ривожлантириш, инсон фаолиятининг турли соҳаларда жорий қилиб кўриш. Болалар ижодкорлиги, иқтидорини юзага чиқариш ва янада қўллаб–қувватлаш учун шарт–шароитлар яратиш;
- инсонпарварлик одоби меъёрларини шакллантириш, бир–бирини тушунадиган, меҳрибонлик, шафқатлилик, ирқий ва миллий камситилишларга тоқатсизлик, муомала одоби каби тарбия воситалари (ноҳақликка, ёлгончилик, тухмат, чақимчиликка тоқатсизлик) кенг қўлланилиши лозим;
- ватанпарварлик, дунёвий фикрлаш, жамиятимизда яшаётган одамлар билан ўзаро муносабат-мулоқотни ўрганиш, ўз халқига, давлатига, унинг ҳимояси учун ҳамиша шай бўлиб туриш, Ўзбекистон Республикаси ва бошқа давлатларнинг рамзларига ҳурмат билан қараш, ёш авлодни Ўзбекистон Конституциясига , байроғига, гербига, мадҳиясига, Президентга садоқатли қилиб тарбиялаш;
- қонуний жамоа ахлоқли ва турмуш қоидаларига ҳурмат билан қарашни тарбиялаш, шахснинг ноёб қирраларини белгиловчи фуқаролик ва ижтимоий масъулият ҳисларини ривожлантириш, ўзи яшаётган мамлакатнинг равнақи, инсоният тараққиётини барқарор сақлаб қолиш учун фидоийлик, экологик талим–тарбия бериш;
- мустақил Республикамиз Ўзбекистоннинг ички ва ташқи сиёсатига тўғри ва холисона баҳо беришга ўргатиш, унинг тинчликсеварлик, демократия ва бошқа давлатларнинг ички ишларига аралашмаслик, очиқ ошқора ташқи сиёсатига ва ўз халқининг турмуш даражасини оширишга йўналтирилган, фуқароларни ижтимоий ҳимоя қиладиган ички сиёсатни тўғри тушунтирмоғи керак;
- турмушда энг олий кадрият ҳисобланган меҳнатга ижодий ёндашиш фазилатларни шакллантириш;
- соғлом турмуш тарзига интилишни тарбиялаш ва ривожлантириш, муносиб оила соҳиби бўлиш истагини шакллантириш;
- ёшларимизни эркин мустақил фикрлашга ўргатиш;
- баркамол авлодга хос одоблилик санъати ва маданиятини ўргатиш;
- ўзбек халқининг миллий урф–одати, анъана ва кадриятларини амалда қўллаш малакаларини шакллантириш;
- инсоният тарихий тараққиёти жараёнида маданий, маънавий, миллий меросдаги авлод–аждодларимиздан қолган одоб–ахлоқ ҳақидаги билимлардан бохабар этиш;
- марказий Осиё мутафаккир ва маърифатпарварларнинг асарларидаги ҳикмат, ўғит ва насиҳатларни ўргатиб, уларга амал қилишни уқтириш;
- табиатга тўғри муносабатнинг моҳиятини, табиатни муҳофаза қилиш инсоннинг бурчи эканлигини, экологик ночорликка олиб келадиган сабабларни англаш ва баҳолаш бўйича билимлар бериш;
- ота–она ва ватан олдигаги бурчни ва унга содиқлик нима эканлигини англатиш;
- ўз–ўзини англаш, шарт–шароитларини, инсон қадрини ва хўрлигини англаш, унинг табиатини, миллий ва умуминсоний маданиятини, она тилини сақлаш, маънавий тараққиётни бозор иқтисодиёти билан узвий ривожланишини тушунтириб бериш;

–юксак инсоний фазилатлар моҳиятини англатиш, уларга онгли муносабатда бўлиш, яхшини–ёмонни ажрата олиш билимига эга бўлишини тушунтириш;

–таълим–тарбия жараёнида бериладиган билимлар яхлит ва ижтимоий шарт–шароитлар, миллий ва тарихий, маънавий омиллар, умуминсоний қадриятлар моҳиятини тушунтириш;

–ўқувчиларни билим олиш билан биргаликда юксак инсоний комиллик моҳиятини тушуниб амал қилишга ўргатиш;

– дарсларда маънавий, маърифий, иқтисодий, ҳуқуқий, касбий тушунчаларнинг моҳиятини узлуксиз англатиб бориши муҳимдир;

–одоб–ахлоққа хос сифатларни ўқувчиларнинг кундалик эҳтиёжига айлантириш;

- ўқувчиларда меҳнат кўнмкчаларини, ижодий мустақил фикрлашни, касб танлашга ва атроф оламга онгли муносабатни ҳосил қилиш ;

- ахлоқийликнинг оддий ҳаётий қоидалари бўлиши катталарга ҳурмат, кичикларга иззат, оилада бир–бирини эъзозлаш, меҳмон кутиш ва бошқаларни кундалик турмушга сингдириб бориши. Болаларни тарбиялашда (ўқувчи) ўқитувчи қуйидагиларни ҳисобга олиши керак;

- тарбиянинг ўқувчилар руҳияти ва ёш хусусиятига мослигини ҳисобга олиш;

- ўқувчиларнинг ақли–маънавий муносабатлари таъсири ўрганиш;

- ўқитувчи–тарбиясининг саводхонлик даражаси, санъат ва маҳорати;

- ўқувчиларда интизомлиликни тарбиялашда дарсларни ижодий, ноанъанавий, суҳбат, ўйин, табиатда, баҳс–мунозара, учрашув шаклида бўлиши мақсадга мувофиқдир.

Педагогик технологияларни қўллашда ўқитувчи қуйидаги қоидаларга амал қилиши лозим.

1.Замонавийлик–таълим–тарбия амалиётга асосланган тажриба, синовдан ўтган дидактика соҳасидаги янгиликларни жорий этиш.

2. Тарбия мазмунини узлуксиз янгилаб бориш.

3. Умумий ва миллий қадриятлар соҳасидаги янги–янги ижодларни ўрганиб бориш.

4.Тарбия жаарёнида ўқитувчи билан ўқувчи фаолиятини оптималлаштириш, фаоллаштириш. Уларнинг ички руҳияти ва тарбия даражасини кенгайтириш.

5. Илмийлик–янги усул, восита муаммоси ҳолатларидан фойдаланиб, ўқувчиларни мустақил фикрлаш ва ўзини англашга ўргатиш.

6. Бунинг учун болаларни режадаги мавзулар асосида амалий фаолиятга жалб этиш муҳимдир.

7.Илгор тажрибаларга суяниш.

8. Тарбиянинг мақсадини аниқлиги, мазмунининг замонавийлиги. Миллий маънавий қадриятлар билан бойитилиши, ўқувчининг ижодий мустақил фаолияти, тарбия жараёнида мақол, матал, эртақлардан ўринли фойдаланиш, ўйин тест саволлари, кўргазмали қуроллар, савол ва топшириқлардан фойдаланиш.

9. Янги педагогик технологияни амалга ошириш учун ўқитувчи назарий чуқур билимларга эга бўлиши керак.

1-2-3-4- синфларда дарсларни турли шаклларда ташкил этиш лозим:

1. Ўйин, суҳбат, баҳс, учрашув, эрталик, оилада, жамоат жойларда, маҳаллаларда ҳар бир дарс мақсадининг аниқлиги, тарихийлиги ва замонавийлиги билан одоб–ахлоқ тушунчаларини тарбиялашга қаратилиши.

2.Ўқув машгулотни ранг–баранг усуллари: аудио, видео, кўрагазмалилик, жонли сўз таъсирида ташкил этилиши.

3. Ўқитувчининг янги технологик маҳоратга эга бўлиши ва ижодкорлиги.

Тарбиявий соатларни мақсадига кўра хилма–хил шаклларда ташкил этиш:

1.Ижодий дарс. 2.Эрталик дарси. 3.Баҳс. 4.Суҳбат. 5.Саёҳат дарслари. 6.Учрашувли дарс.

Янги ўқувчиларни мустақил фикрлашга одатлантириш мақсадида кино, телевидение, маънавий ўйинлар, мушоиралар қўлланилиши мумкин. Кишилиқ жамиятининг ҳар бир соҳаси ёки ижтимоий –сиёсий масалаларни ҳал қилишда инсондан маҳорат талаб этишини халқ оғзаки ижодиётида, ёзма ёдгорликларида, афсона, дoston, қисса, ҳикоя, ривоятларда, ҳамда ҳурфикрли, доно, маърифатпарвар, мутафаккирларимизнинг асарларида атрофлича талқин этилган. Шу асарлардан ўқувчиларни маънавий–ахлоқий жиҳатдан тарбиялашда бу асарлардан кенг фойдаланиш мумкин. Ҳар бир тарбиячининг дунёқараши, тарбияси, одоблиги, унинг муомаласида намоён бўлади.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ:

- 1.Меъёрдан огиш нима?
- 2.Ижтимоий-иқтисодий реабилитация нима?
- 3.Рағбатлантири методи ҳақида тушунчангиз?
- 4.Жазолаш методини қандай турларини биласиз?
- 5.Педагогик технология нима ва у нима учун қўланилади?

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

- 1.Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, Тошкент., «Ўқитувчи»,1992.
- 2.И.А.Каримов. “Юксак маънавият – енгилмас куч” –Т.: Маънавият. 2008.
- 3.Ш.М.Мирзиёев “Ўзбекистон Республикаси ривожлантиришнинг 2017-2021 йиллар бўйича “Харакатлар стратегияси”.-Т.: Ўзбекистон, 2017 .
- 4.Ш.М.Мирзиёев. “Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш - юрт тараққиёти ва халқ фаровонлиги гарови” –Т.: Ўзбекистон, 2017.
- 5.Р.Мавлонова “Тарбиявий иш методикаси” дарслик. Т. 2014.
- 6.Сафо Очил. “Мустақиллик маънавияти ва тарбия асослари” Т.,Ўқитувчи, 1997.
- 7.Абу Райхон Беруний “Ҳикматлар”. Тошкент, «Ёш гвардия»,1973.
- 8.Худойкулов Х.Ж. “Тарбиявий ишлар методикаси”. –Т.: ТТЙМИ. 2007 й.

9-мавзу: Синф раҳбарининг тарбиявий фаолияти самарадорлигини ошириш усуллари.

Р Е Ж А:

1. Синф раҳбарининг иш фаолиятини ўрганиш усуллари.
2. Ўқувчи шахсини тарбиялаш усуллари.

Таянч сўзлар: Синф раҳбар, ўқувчи, мактаб, директор, маънавият, маърифат, жамоа, мажлис, суҳбат, ота-она.

1. Синф раҳбарининг иш фаолиятини ўрганиш усуллари.

Ўқувчиларнинг бир хил савияда, бир хил ёшда, билими жиҳатидан ҳам тенг бўлган жамоасини бошқариб турувчи педагог синф раҳбари деб аталади. Синф раҳбарининг асосий мақсади ўқувчиларини тўғри тарбиялаш жараёнида ўқувчи ва синф раҳбари билан бир-бирини тушуна олишини таъминлашдир.

Мактабда ўқувчиларга тарбия бериш синф раҳбарининг ишлари орқали берилади. Жумладан, тадбирлар, мушоиралар, ҳар хил кечалар, учрашувлар, танловлар ва бошқа ўйинлар орқали ўқувчиларга таълим-тарбия берилади. Шунга қараб ўқувчиларнинг фикрлаш қобилияти ривожланиб боради.

Синф раҳбари мактаб маъмурияти билан биргаликда ва маҳалла жамоаси, ота-оналар билан ҳамкорликда тарбиявий ишларни олиб боради. Мактаб маъмурияти синф раҳбари

ва унинг олиб бораётган ишларини доимо кўллаб-қувватлашлари лозим. Чунки синф раҳбари ўз ўқувчиларини яхши биледи ва уларни тарбиялаш учун нималар кераклигини ҳисобга олиб иш юритади. Синф раҳбари ишини маънавият ва маърифат ишлари бўйича директор ўринбосари бошқариб туради.

Синф раҳбарининг иш режасини мактаб директори ва директор ўринбосари тузади ва назорат қилиб боради.

Бошланич синф мактаб таълимининг дастлабки босқичидир. Болалар ўқитувчи раҳбарлигида таълимга биринчи қадам қўядилар, ўқув фаолиятида билим, кўникма ва малакаларни эгаллайдилар, ўқитувчи синф билан кўпинча ёлғиз ишлайди ва тарбиячи сифатида иш юритади. Ўқитувчиларнинг болаларга бўлган муносабати катта меҳрибонлик ва гамхўрлик билан характерланади. Булар эса талабчанлик билан олиб борилади. Ўқувчилар билан бўладиган ўзаро муносабатларни тўғри йўлга қўйиш ҳамда ўқувчиларнинг ўсиши ва ривожланишига қараб уларни қайта таҳлил қилиш хусусияти ҳам синф раҳбари учун муҳим аҳамиятга эга.

Мактаб уставида синф раҳбарининг асосий вазифалари белгилаб берилган. Синф раҳбари барча ўқитувчилар билан биргаликда алоқада бўлиб, ўзининг синфи билан тарбиявий ишларни олиб боради. Ўқитувчилар тамонидан ўқувчиларга қўйиладиган педагогик талаблар бирлигига эришади. Ота-оналар, кун узайтирилган гуруҳ тарбиячилари, жамоатчилик билан доимо алоқада бўлиб туради. Зарур бўлган вақтда ўқишда ўқувчиларга ёрдам кўрсатишни ташкил этади. Синф раҳбари қиладиган ишлар ҳужжатларини юритади ва уни мактаб маъмуриятига тақдим этади. Ўқувчилар соғлигини мустаҳкамлашга доир ишларни ўтказиши ва жисмоний ҳамда аклий меҳнат қилишга ўргатиб боради.

Синф жамоасини ташкил этишда синф раҳбарининг роли каттадир. Синф мажлиси ўтказиш учун авало жамоа жипслаштирилади. Синф раҳбари мажлисда кўплаб масалалар кўтаради. Синф мажлисида 3-4 та масалалар кўрилиб, муаммоли томонлари таҳлил қилинади ва ўз ечимини топиши керак бўлади.

Синф раҳбари мажлис ўтказиш давомида яхши ўқийдиган болаларни синфда, яъни жамоа ичида рағбатлантириши керак. Болалар бир-бирига дўстона муносабатда бўлишади. Уларни бир-бирига қараб яхши ўқий бошлашига интилади. Ёмон ўқийдиган болалар ҳам яхши ўқийдиган болаларга интилиб, улар ҳам яхши ўқишга ҳаракат қилади. Бундан ташқари синф раҳбари ўқувчиларнинг савияси ривожланиши учун ўзи синфда кутубхона қилиши керак. Бу кутубхонадаги китобларни ўқувчилар синфдан ташқари ўқиш вақтида ёки дарсдан сўнг бўш қолган пайтларида ўқиб ўзларига фойдали томонларини олиши мумкин.

Оила жамятнинг бир бўлаги ҳисобланади. Оилада бола тарбиясини йўлга қўйиш жуда катта аҳамиятга эга. Оила бошқа тарбиявий муассасалардан фарқли равишда одамнинг бутун ҳаёти давомида унинг барча томонларига, қирраларига таъсир кўрсатишга қодирдир ва одатда таъсир кўрсатади. Оиладаги тарбиянинг вазифаси улкан бўлиб, унинг мафкуравий ва психологик таъсир кўрсатиши, ўзига хослиги биан ажралиб туради.

Ота-оналар билан ишлаш шакллари одатда синф раҳбари ўз шахсий хусусиятларидан келиб чиқиб, тажрибасини, ўқувчиларнинг оилаларида вужудга келган ўзига хос муҳитни, ота-оналарнинг билим ва тажрибасини, болаларни тарбиялашда юқорида кўрсатиб ўтлган хатолар ва қийинчиликларни, феъл-атвор хусусиятларини, мактаб педагоглар жамоасидаги имкониятни, ота-оналар билан иш олиб боришда таркиб топган анъаналарни ва ҳоказаларни ҳисобга олиб белгилайди.

Ота-оналарга педагогик билим беришни амалга оширишда фақат билим бериб қолмасдан, уларни тарбия соҳасидаги амалий малака ва кўникмалар билан қуроллантириш, уларнинг педагогик фаолиятини уйғотиш, мустақил шугулланшга ундаш, мақсадга мувофиқ оила ички муносабатларини йўлга қўйиш гоят муҳимдир.

Ота-оналар йигилишлари, ота-оналар билан иш олиб боришнинг анъанавий таркиб топган шаклидир. Ҳал қилинаётган аниқ вазифаларга боғлиқ ҳолда синф йигилишларини ташкилий, якуний, чорак йигилишлари, мавзуга доир йигилиш, баҳс, амалий йигилиш, ота-оналарнинг умумий таълими бўйича синф режасига кўра йигилишлар ташкил этади.

Ташкилий йигилишларда ота-оналар қўмитаси сайланади, иш режаси тасдиқланади. Мактаб атрофида педагогик муҳит ўрнатиш юзасидан тadbирлар ишлаб чиқилади, жамоат топшириқлари тақсимланади ва турли иш йўналишларига доир ташаббускор ота-оналар гуруҳлари тузилади, ота-оналар иштирокида умуммактаб тadbирларини ўтказиш режалари мувофиқлаштирилади.

Чоракдаги якунловчи синф мажлислари ота-оналарнинг эътиборини ўқувчиларнинг билимга доир қизиқишлари, қобилиятини, ахлоқий-иродавий фазилатларини ривожлантиришдаги ютуқлар, камчиликлар, фойдаланилмаган имкониятларга қаратиш мақсадини кўзда тутади.

Бирор мавзуга бағишланган йигилишлар тарбиянинг энг долзарб муаммолари юзасидан ўтказилади, уларда ота-оналар қўмитаси ва синф раҳбарининг, ўқувчиларнинг у ёки бу соҳадаги тарбияланганлик даражаси тўғрисида тўпланган материаллардан фойдаланилади.

Мажлис-мунозаралар ота-оналар эътиборини тарбиянинг бирор муаммосига жалб этиш мақсадида ўтказилади. Бундай мажлисларни ота-оналар қўмитаси аъзоларида ота-оналарнинг бир қисми ўз вазифаларига, мактабнинг тавсияномаларига нотўғри муносабатда бўлаётганликлари, ота-оналарнинг бир қисми тайёргарлик кайфиятида эканлиги ҳақида маълумотлар бўлган тақдирда ўтказиш тавсия этилади. Амалий йигилиш ота-оналарнинг тарбиявий жараёнларда иштирок этишини фаоллаштириш, унга мақсадга йўналтирилган тарбияга бағишлаш мақсадида ўтказилади.

Ота-оналарнинг синфдаги умумий таълимий режасига кўра мажлислар, аввалдан белгиланган режа, муайян тизимга мувофиқ, ота-оналарга педагогик билим беришнинг шакли ҳисобланади.

Якка тартибдаги педагогик суҳбат - синф раҳбарининг ўқувчилар, ота-оналар билан олиб борадиган ишининг энг оммалашган, қулай ва самарали шакли ҳисобланади. Суҳбат ёрдамида вужудга келадиган масалаларни тез ҳал этиш, ота-оналар билан ишончли муносабатлар ўрнатиш, оилавий тарбия шароитлари ҳақида қўшимча маълумотлар олиш, ота-оналарга педагогик билим бериш, боланинг якка тартибдаги ривожланиши дастурини ва биргаликдаги педагогик ҳаракатлар тизимини ишлаб чиқиш орқали ота-оналарнинг тарбиявий таъсир кўрсатишларини ва тарбияси қийин болалар хулқини тузатиш ва ўқувчилар ўртасидаги муносабатларда вужудга келадиган келишмовчиликларни ҳал этиш каби кенг қамровдаги таълим-тарбия вазифалари ҳал қилинади.

Тарбиявий таъсир кўрсатиш самарадорлиги кўп жиҳатдан ўқитувчилар ва ота-оналарнинг мувофиқ ҳаракатлари билан белгиланиши назарда тутиб, боланинг ўзига хос психологик хусусиятларини ҳисобга олиш, унинг хулқ-атворидаги энг кичик четга чиқишларга ҳам ўз вақтда эътибор бериш керак, бунга синф раҳбари билан ота-оналарнинг ишончли муносабатларини ўрнатиш, ўқувчиларнинг оилавий тарбия шароитлари ҳақида қўшимча маълумотлар олиш, ота-оналарнинг ишончли ўзаро муносабатларини ўрнатиш орқалигина эришилади. Бундай муносабатларни ўргатиш ва чуқурлаштириш учун якка тартибдаги суҳбатлардан фойдаланиш жуда муҳим. Ҳар бир ота-она ўз фарзандини яхши кўради, шунинг учун улар ўз фарзандида ҳосил бўлган янги, ижтимоий жиҳатларни мустаҳкамлаш юзасидан эҳтимол тутилган биргаликдаги ҳаракатлари хусусида маслаҳатлашишни муҳим деб ҳисоблайдиган синф раҳбарига самимий ҳурмат ва ишонч билан қарайдилар.

Синф раҳбарлари ота-оналар билан биргаликда тарбиявий ишни ташкил этар эканлар, энг янги психологик-педагогик тадқиқотлар маълумотларини эътиборга олишлари ҳам муҳимдир. Уларга мувофиқ ўсиб келаётган киши шахсини

шакллантиришга оиланинг қўшадиган ҳиссаси турли ёш босқичларда турлича бўлади ва тўлқинсимон ўзгаради.

Бундай билимларнинг йўқлиги оилавий тарбияда кўплаб хатоларга олиб келади. Синф раҳбари ота-оналар билан ишлашда буни ҳисобга олмай иложи йўқ. Бу жиҳатдан ота-оналарнинг болаларни тарбиялашдаги қуйидаги қийинчиликлари ва хатоларини ажратиб кўрсатиш мумкин.

1. Ота-оналарнинг болалар билан тўғри муомиласининг етишмаслиги. Улар ўзлари, ишлари ҳақида кам сўзлаб берадилар. Мактаб болалари жамоасининг ҳаёти, ўз боласининг қизиқишлари, унинг жамоат ишлари билан, ишга муносабати ва бошқалар билан кам қизиқади.

2. Болаларни меҳнат жараёнларига жалб этиш орқали уларнинг меҳнат тарбиясини ташкил қила билмаслик.

3. Ота-оналар турмушида салбий мисолларнинг мавжудлиги мактабнинг педагогик куч-гайратини йўққа чиқаради.

4. Ота-оналар тарбиявий таъсирининг изчил эмаслиги: онда-сонда ўқишини текшириш, бирор ноҳўя иш учун тергаш ахлоқий иммунитет ҳосил бўлишига ёрдам бермайди.

5. Оилавий тарбиянинг асоси сифатида таъқиқлашлар тизими ижтимоий намуна асосида тарбиялай билмаслик, бола ҳаётини у ҳар доим тўғри хатти-ҳаракатини машқ қиладиган тарзда ташкил эта олмаслик натижасидир.

6. Ҳаракатларнинг мактаб билан мувофиқлаштирилмаганлиги ёки у билан келишмовчилигидадир.

7. Айрим ота-оналарнинг болалар улгайиб бориши билан тарбиявий фаоллигини сусайтириб юборишлари, бу эса болаларнинг ота-оналардан узоклашувига, мактабга қизиқиши пасайишига олиб келади.

8. Қарорлар қабул қилишда кечикиш. Бола катта бўлгандан кейин ақли кириб, тузалади деб ўйлаш одатда ўзини оқламайди, кўпинча қайта тарбиялашни талаб этадиган педагогик жиҳатдан қаровсизлик ҳолатига олиб келади.

Педагогик маъруза педагогик билим беришнинг энг машҳур шакллари билан биридир. Кейинги пайтларда ота-оналарга педагогик билим бериш кенг миқёс касб этиб, корхоналардаги уюшмалар, маданият уйлари ҳузуридаги, турар жойлардаги ва ота-оналар педагогика университетлари орқали турли шаклларда амалга оширилади.

Очиқ эшиклар куни ёки ота-оналар куни, одатда мактаб таътиллари пайтида ўтказилади. Уларни ташкил этиш шакллари хилма-хил бўлиши мумкин. Бу таркиб топган анъаналарга ва синф раҳбари ижодкорлигига боғлиқдир. Оиланинг юксак тарбиявий имконияти болалар ва ота-оналарнинг ўзига хос хусусиятлари: қон-қариндошлиги, муҳаббати, яқинлиги, ишончи, бурч ҳисси, обрўлиги билан таъминланади. Ўз фарзандининг барча заиф ва кучли томонларини йўргакдаги чоғидан биладиган, уларнинг қалбидаги энг кичик ҳаракатни ҳам сезадиган ва тушунадиган, унга таъсир этишни биладиган онадан ва отадан яхшироқ ким ҳам эзгуликка, меҳнатсеварликка, дўстликка, биродарликка, муҳаббатга ўргата боради?!

Синф раҳбари ҳар доим ўқувчиларидан хабардор бўлиб туриши керак. Масалан, бир ўқувчининг ўзлаштириши ёмон бўлса, уни яхшилаш учун ўқитувчи биринчи ўринда ота-онаси билан учрашиб, суриштириши керак. Нимага яхши ўқимаяпти, нима учун дарсларни ўз вақтида қилмайди, шулар ҳақида ота-онаси билан суҳбат олиб бориши керак. Агар боланинг оиласида ҳамма шароит бўлиб, бола ўзи яхши ўқишни хоҳласада, ўзи ўйлаган натижага эриша олмаётган бўлса, ўқитувчи болани яхши ўқийдиган ўртоғининг ёнига ўтқизиб қўйиши керак. Бундан ташқари ўшанга ўхшаган ўзлаштирувчи ўқувчиларни йигиб ҳар хил фанлардан, масалан, математика, она тили, ўқиш ва бошқалардан қўшимча дарсларни ташкил этиб, болаларнинг ўқишга бўлган қизиқишини янада оширишга ҳаракат қилиши керак. Ўқитувчи ўқувчиларнинг ота-оналари билан фаол

ишлаши керак. Негаки, мактабда синфда бўлаётган ишлардан ота-оналар ҳам хабар топиб, қийналган вақтида ҳамроҳ бўлиши лозим. Бунинг учун ота-оналар билан ўқитувчининг ўртасида боғлаб туравчи алоқа дафтарчасини тутиши ва уни доим қолдирмасдан юритиб туриши даркор.

1. Ҳозирги замон педагогика фани олдида турган муҳим муаммолардан бири ўқитувчи ва педагогика меҳнат шароити муаммоси ҳисобланади. Чунки ўқитувчида барча педагогик гоёлар мужассамланган бўлиб, унинг фаолияти орқали бу педагогик гоёлар амалга оширилади ва ҳаётга татбиқ этилади.

Ўқитувчининг кўп қиррали ва мураккаб фаолияти заминида ёш авлодни одобли, эътиборли қилиб тарбиялаш, уларни илмий билимлар билан қуроллантириш каби муҳим вазифалар ётади. Буларни амалга ошириш эса ўқитувчининг хилма-хил фаолиятига боғлиқ: болаларни ўқитиш, мактабдан ва синфдан ташқари ишларни ташкил эта билиш, ўтказиш, ота-оналар ўртасида педагогик тарғибот ишларни олиб бориш ва ҳақозо. Буларни ҳаммаси ўқитувчилардан чуқур билимларга эга бўлишни, ўз соҳасини, болаларни севишни талаб этади.

Республикамиз мустақиллиги эълон қилинган сана 1991-йил 31-август халқимиз ҳаётида улугвор воқеалардан ҳисобланади. Энди халқимиз ўзининг бой тарихи, маданияти, урф-одатларини ўрганиш, тарғиб қилиш, ўзлигини таниш имкониятига эга бўлади. Бу воқеадан сўнг кўп сонли ўқитувчилар жамоалари олдига Ватан равнақи учун ҳормай-толмай хизмат қила оладиган, буюк ватани учун ўз жонини ҳам аямайдиган ёшларни тарбиялаш вазифаси кўндаланг қўйилади.

Бундай улкан вазифани амалга оширишда синф раҳбари ҳам ўзининг бекиёс ҳиссасини қўшади. Синф раҳбарининг асосий вазифаларидан бири бизнинг келажагимиз бўлмиш ёш авлодни тўғри, инсонпарварлик руҳида тарбиялашдан иборат.

Синф раҳбари ишининг ўзига хос хусусияти шундан иборатки, у оддий болалар жамоасини эмас, балки ўқувчилар жамоасини шакллантиради. Ўқувчиларнинг асосий вазифаси ўқишдан иборат. Шунинг учун синф раҳбари даставвал болаларнинг ўқишига қандай муносабатда эканликларини, ўзларини қандай тутишларини, уй вазифаларини сидқидилдан бажаришларини ёки бажармасликларини аниқлайди. Ва ниҳоят, энг муҳими, уларнинг ўқишидаги мўлжаллари нималардан иборатлиги, бу мўлжаллар ижтимоий моҳиятга молик ёки молик эмаслиги ҳисобланади. Педагог синф билан ишлашнинг дастлабки босқичида турли вазиятларга дуч келиши мумкин.

Синф раҳбари жамоа ривожланишининг аниқланган даражасига қараб тарбия усулларини танлайди. Бунда ўқувчиларнинг ёш хусусиятларини ҳисобга олиш қўшимча шарт ҳисобланади. Педагог шахсни ҳар тамонлама етук камол топтиришда катта рол ўйнайди. Ақлий тарбия шахсни ҳар томонлама тараккий эттиришда муҳим рол ўйнайди.

2. Ўқитувчилик касбига, шу жумладан синф раҳбари касбига хос бўлган муҳим фазилатлардан бири - болаларни севиши, уларинг ҳиссиёти билан қизиқиши, ҳар бир шахсни ҳурмат қилишдан иборат. Болани севган, бутун куч ва билимини болаларнинг келажаги буюк ватанга содиқ фуқаро қилиб тарбиялашга сафарбар қила оладиган одамгина ҳақиқий ўқитувчи бўла олади. Болага бефарқ, унинг келажаги билан қизикмайдиган, ўқитувчилик касбига лоқайд одам ҳақиқий ўқитувчи бўла олмайди.

"Бошланич таълим концепсиясфда Бошланич синф ўқитувчиси қиёфаси таърифланади: "...энг муҳими болаларда ўқиш, ўрганишга чинаккам ҳавас, иштиёқ уйготувчи, эътиқод ҳосил қилувчи устоз сифатида алоҳида ўрин тутаети". Ва яна шу концепсияда Бошланич синф ўқирувчиси фазилатларига қўшимча келтирилади. ўқитувчи: "...Ўзбекистон келажаги буюк давлат эканига ишонадиган миллий ифтихорли бўлиши;

- болаларни халқ педагогикаси дурдоналари ҳамда миллий кадриятларимиз асосида тарбиялай олиши;

- нутки равон, халқ тили бойлиги, ифода усули ва тасвир воситаларини, адабий тил услуби ва меъёрини тўла эгаллаган бўлиши" зарур.

Ўқитувчилик касбига хос бўлган бундай фазилатлар, педагогик одоб синф раҳбарининг юксак касбий фазилатидир. У ўқитувчининг саводли бўлишига, ўз ҳиссиётини идора эта олишига, болаларга педагогик таъсир ўтказиш восита ва меъёрларни белгилаш, аниқлашда ёрдам берадиган фазилат ҳисобланади. Юксак педагогик одобга эга бўлган синф раҳбаригина синфда мўтадил психологик иқлим ўрната олади, болалар қалбига тез йўл топа олади. Ўз хизмати хусусиятига кўра синф раҳбари ташкилотчилик фазилатига ҳам эга бўлмоғи лозим. Бунинг учун ўқитувчи ташаббускорлик ва ташкилотчилик қобилиятига эга бўлиб, ҳар доим тетик, гайратли, ўз кучи ва имкониятига ишонган бўлмоғи зарур. Ташаббускор ва гайратли синф раҳбари болаларни ўз орқасидан эргаштира олади, ўқувчилар унга эргашади.

Ўқитувчилик касби жуда катта руҳий ва жисмоний куч талаб этади, шунинг учун ўқитувчининг саломатлигига ҳам мавҳум талаблар қўйилади. Ўқитувчининг овоз пайчалари ривожланган, кўриш қобилияти яхши бўлиши керак. Узоқ тикка тура олиши, кўп юриши, эпчиллик каби фазилатларга ҳам эга бўлмоғи лозим. Ўзбекистон Республикаси олий таълим концепсиясида мутахассис вазифалари қуйидагича белгиланган: "... мутахассис ўз фаолиятини соҳасидан катий назар, ижодий жамоаларда ишлай олиш қобилиятига, менежмент ва маркетинг соҳаларида тайёргарликка эга бўлиши, янги технологияларни жорий этишнинг хўжалик ижтимоий ва маданий жиҳатларини аниқ тасаввур қила олиши керак".

Ушбу фикрлар ўқитувчиларга ҳам, яъни моҳир синф раҳбарларига ҳам бевосита тааллуқлидир. Чунки жамиятимизда содир бўлаётган туб ўзгаришлар, бозор муносабатларига кириб боришимиз ўқитувчиларни нафақат касбий билимларини, балки иқтисодий, юридик, техникавий билимлардан ҳам хабардор бўлишини тақозо қилмоқда. Бу ўринда Бошланич синф ўқитувчилари, синф раҳбарларининг хизмати катта.

3. Бошланич синфлар жамоасини жипслаштирувчи омиллардан бири ўқув-тарбия мазмунидир. Давлат таълим стандарти асосида белгиланган фанларнинг мазмуни салоҳияти ўқувчиларнинг маънавий-ахлоқий тарбияси билан бирга жамоага хос бўлган ўртоқлик, дўстлик, ҳамкорлик, адолатпарварлик, меҳр-у шавқат каби фазилатларнинг уйғунлиги туфайли жипслашади. Шу туфайли давлатимиз дарсликларнинг янги авлодини тузиш концепсиясига эътибор қаратди, ҳамда таълим мазмунини миллий истиқлол гоёси асосий тамойиллари билан бойитишга эътибор кучайтирилди. Синф раҳбари ишида ўқувчилар жамоасини шакллантириш марказий вазифа ҳисобланади. Чунки жамоа гултожи тарбиялашдир ва тарбиянинг етакчи вазифаларидан биридир. Тарбия методларини танлашда уларнинг жамоада ривожланиш даражасига мослиги мувафақиятнинг муҳим шарти ҳисобланади.

4. Ҳозирги замон ўқитувчисининг асосий фазилатларидан бири-ўз касбига садоқатлилиги, гоёвий эътиқодлилиги - уни бошқа касб эгаларидан ажратиб туради. Чунки мактабда таълим-тарбия ишининг юқори савияда бўлиши ўқитувчига, унинг касбий тайёргарлилига боғлиқ.

Синф раҳбари шахсига қўйиладиган муҳим талаблардан бири синф раҳбарининг ўз ишини яхши билишидир. У тарбия методикасини пухта ўзлаштирган бўлиши зарур. Ишни тўғри ташкил қилиш ва уни болалар билан тушунарли, қизиқарли ва масулиятни ҳис қилган ҳолда олиб бориш керак. Ўқувчилар ўқитувчининг билимини болаларга етказа олиш имкониятларини кадрлабгина қолмай, балки унинг шу предметга бўлган қизиқишини, унинг фидойилигини ҳам кадрлашади. Синф раҳбарининг юксак маданияти, унинг теран билим доираси, айниқса, Ўзбекистон мустақиликка эришгандан сўнг халқимизнинг ўз тарихини, маданиятини, урф-одатини ўрганишига, билишга бўлган қизиқиши ортиб бораётган даврда, таълим-тарбия ишларини муваффақиятли бўлишига ёрдам беради. Ҳозирги замон ўқитувчиси, айниқса синф раҳбари миллий кадриятларимизни билибгина қолмай, кенг ота-оналар жамоатчилиги ичида, синфда унинг оташин тарғиботчиси ҳам бўлиши керак.

Ўқитувчилик касби жуда катта ва руҳий ва жисмоний куч талаб этади. Шунинг учун ўқитувчининг, айниқса синф раҳбарининг саломатлигига ҳам маълум талаблар қўйилади. Ўқитувчи шахсига қўйиладиган умумий талаблар билан, бошлангич синф ўқитувчиси касбининг ўзига хослиги айрим махсус талабларни келтириб чиқаради. Чунончи, Бошлангич синф ўқитувчиси анатомия, физиология, мактаб гигиенаси фанларидан хабардор бўлмоғи, ўқувчилар фаолиятини шу фанлар тавсияси асосида ташкил этиши лозим (синф гигиеник талабга жавоб бериши, ўқувчилар режими, уларнинг аклий ва жисмоний ривожланишини кузатиш ва тўғри йўналтириш); ўқитувчи ўз нутқини назорат қилиши; адабий нутқ нормаларига риоя қилиши; овознинг баланд-пастлигига аҳамият бериши, нутқининг жонли, ифодали бўлишига эътибор бериши; болаларни чарчатиб қўймаслик мақсадида иш турларини тез-тез ўзгартира олиши, ота-оналар ўртасида педагогик билимларни тарғиб қилиши, улар билан яқиндан алоқа ўрната олиши (бу фаолият тури Бошлангич синф ўқувчиларининг жисмоний ҳолатини ўрганишга ёрдам беради) ва уларга тарбиявий таъсир ўтказишга ёрдамлашиши керак.

Ниҳоят, у ўз устида тинмай ишлаши лозим. Айниқса кадриятларимизни ўрганишга, ўзлигимизни билишга эҳтиёж катта бўлмоқда, зеро бу нарсаларни билмай туриб мустақиллигимизни мустаҳкамлаб, буюк давлат куриб бўлмайди. Шундай экан, Бошлангич синфдан бошлаб болалар Шарқона тарбия таъсирига ўтмоғи, ўз кадриятларини билмоғи лозим. Бу ўқитувчидан, қолаверса синф раҳбаридан чуқур билимли бўлишни талаб этади.

5. Устозлик - бу келажак, истиқбол учун мерос қилиб қолдириладиган бойликдир. Бу бойликнинг кадр-қиймати шу қадар буюкки, у одамни маънавий жихатдан бой қилиб, қалбини бахтга, илоҳий нурга тўлдиради.

"Устоз" сўзига берилган таърифга эътибор беринг-а, унинг мазмуни нақадар бой: Устоз - муайян фан, билим, гоҳида бетакрор олим, педагог мутахассис, ўз йўналиши бўйича барча янгликлардан бохабар, ҳаётда ўз ўрнини топган, мавқеи, салоҳияти ва мактабига эга; олим фузало, оқил, комил, ўрнак бўладиган, ўзининг илгор тажрибасига эга ва келажакни илмий тасаввур қиладиган; илмли, билимли, ҳамма томондан тан олинган маслаҳатгўй инсон.

Дунёда бирон кимса йўқки, унинг устози бўлмаса. У ҳукумат раҳбарими, буюк алломами, вазир ёки иқтидорли шифокорми, халқ меҳрини қозонган ёзувчими ёки қўли гул қосибми, қарангки барча-барчанинг ўз устози ва ҳаёт йўлини чарогон этиб турувчи йўлбошчиси бўлади. Сиз ўзингизни устозлик бахт соҳиби ҳисобласангиз, қуйидагиларни унутмаслик керак:

"Ўзбекистон келажаги буюк давлат" гоёси сизнинг ҳар кунги фаолиятингиз учун дастуруламал бўлсин ва шу буюк халқ ва давлатга муносиб шогирдлар тайёрланг. Устознинг энг буюк бурчи - халқга нафи тегадиган, ақл-идрокли, қобилиятли ўқувчи-шогирдлар тайёрлашдан иборат. Устоз яхши шогирд тайёриаш учун энг аввало унинг ўзи маънавий жихатдан баркамол, фикрлаш тарзи ноёб, дунёқарши соғлом, ўз юрти ва халқининг гоёси ва илгор мафқуранинг байроқдори бўлиши керак.

2. Ўқувчи шахсини тарбиялаш усуллари.

Бола шахсининг ривожланишига ирсият, муҳит ва тарбия каби омиллар таъсир этади. Бола шахсининг ривожланишига наслнинг таъсири деганда ота-оналарга ўхшашликни ифодаловчи биологик белгиларнинг такрорланришини тушунмоқ керак. Ҳар бир бола ота-онасидан мерос шаклида баъзи биологик сифатларга (тананинг тузилиши, сочнинг, кўзнинг, терисининг ранги, бўйи басти ва бошқалар) эга бўлган ҳолда дунёга келади. Булар жисмоний хусусиятларидир. Олий нерв фаолиятининг хусусиятлари ҳам тугма ўтади. Бу физиологик хусусият ҳисобланади.

Академик И.П.Павлов таълимотига кўра бола бир қатор тугма хусусият ва инстинктларга эга ҳолда тугилади ва булар шартсиз рефлекс гуруҳини ташкил этади.

Булар орасида ошқозон рефлекси (сўлак ажратиш), муҳофаза рефлекси (иссиқдан қўлни тортиш, ёругликдан кўзини қисиш) кабилар алоҳида аҳамият касб этади. Аммо бу хусусиятлар инсонга ҳам, ҳайвонга ҳам тааллуқлидир. Айни вақтда инсонларга хос бўлган хусусиятлар ҳам ирсият йўли билан ўтади.

Масалан, тананинг вертикал ҳолдаги ҳаракати, тафаккур ва нутқ ривожланиши, меҳнат қилиш қобилияти – булар тугма имкониятлар бўлиб, уларнинг ривожланиши инсон боласи одамлар орасида яшаб, улар билан алоқа қилиши даркор. Бу руҳий имкониятларнинг чиндан ҳам ривожлантирмай, рўёбга чиқмоғ учун бола фақат ўсибгина қолмай, балки шу ўсиш жараёнида инсонлар орасида яшамоғи, улгаймоғи ва ижтимоий ҳаётда иштирок этмоғи керак. Чунки инсон биологик мавжудот сифатида эмас, балки ижтимоий мавжудот сифатида ривожланади ва камолга етади. Бола нутқни эгаллаши учун нутқ шароитида, меҳнат қилиш учун меҳнат шароитида, ақлий тараққий этмоғи учун ақлий фаолият шароитида яшамоғи керак. Ана ўшанда боланинг нимага, қандай соҳага лаёқати борлиғи намоён бўлади. Физиология ва психология фанининг кўрсатишича, инсон боласи тайёр қобилият билан эмас, балки бирор хил қобилиятларнинг рўёбга чиқиши ва ривожланишига таъсир этадиган потенциал имкониятлар, яъни шахс хусусиятини ифодалайдиган лаёқат билан тугилади. Тугма лаёқат ўз ҳолича ривожлана олмайди, гўё у мудроқ ҳолатда бўлиб, унинг уйғониши ривожланиши учун қулай муҳит керак. Агар бола ўз лаёқатига мос шароитда ўсиб, зарур фаолият билан шугулланса, лаёқат эрта кўриниб, ривожланиши, акс ҳолда йўқ бўлиб кетиши мумкин. Шунинг учун педагогик лаёқатнинг намоён бўлиши ва қобилият сифатида ривожланиши тўла–тўқис ҳаёт шароитига ва тарбияга боғлиқ.

Инсонга таъсир этадиган омиллардан яна бири бу ташқи муҳитдир. Муҳит деганда кишига табиий таъсир этадиган ташқи воқеалар мажмуи тушунилади бунга табиий муҳит, ижтимоий муҳит, оила муҳити (микромуҳит) киради.

Табиий (географик) муҳит (иклим, табиий шароит) сўзсиз инсоннинг ҳаёт тарзига, характерига ва меҳнат фаолиятига таъсир этади. Масалан, тропик минтақада ҳаёт кечириётган инсонларнинг ҳаёт тарзи узоқ шимолдаги инсонлар ҳаёт тарзидан фаркланади, бу уларнинг ҳаёт тарзига ва уларнинг ривожланишига таъсир этадиган қатор омиллар билан исботланади. Шу билан бирга, инсонга микромуҳит – оила шароити ҳам катта таъсир кучига эга. Чунки бола кўз очиб ота–онасини, қариндош–уругини кўради. Унинг интенсив–жисмоний ва психологик ривожланадиган даври оила таъсирида шаклланади. Халқимизда қуш уясида кўрганини қилади, деган нақл бекорга айтилмаган. Оиланинг ҳаёт тарзи, ундаги бола тарбиясига ижобий таъсир этадиган тарбиявий муҳит муҳим аҳамият касб этади.

Бола яшайдиган ижтимоий муҳит ҳам муҳимдир. Чунки ишлаб чиқариш муносабатлари ва уларни тартибга солиб турадиган ижтимоий қонун–қоидалар кишига алоҳида таъсир қилади. Ижтимоий алоқа, яъни инсонлараро ўзаро муносабат натижасида одам боласи ҳаётга ва меҳнатга тайёрланади, керакли тажриба ва билимларни эгаллайди.

Инсон ижтимоий муҳитнинг таъсири турли тарихий даврда турлича бўлади, турли социал гуруҳларга ҳам турлича таъсир этади. Шундай экан, ҳозирги замон педагогика фани муҳитга, унинг инсон ривожланишидаги таъсирининг ролига алоҳида эътибор беради. Муҳит тушунчасига кирадиган ижтимоий ҳаёт воқеаларининг шахсга таъсири гоят муҳим эканлигини кўрсатади ва ижтимоий муҳит абадий эмас, ўзгарувчан деб қарайди. Шунинг учун муҳит инсон тақдирини белгилаб берадиган омил деб ҳисобланмайди. Аммо унинг таъсири ҳам рад этилмайди. Тарбия муҳит каби инсонга таъсир этувчи ташқи омиллардан ҳисобланади. Тарбиянинг хусусияти шундаки, у аниқ мақсадни кўзлаб, инсонда ижобий фазилатларни таркиб топтириш йўлида тарбиячи раҳбарлигида мунтазам амалга ошириб борилади. Аммо тарбия таъсирининг кучи ва унинг натижаси ирсият ва муҳит каби омилларнинг ҳамкорлиғи билан белгиланади. Инсон ирсият йўли билан ортирилган ва табиий лаёқатлар билан белгиланиб қолмай,

балки бутун хаёти даврида уни қуршаб олган воқелик таъсирида орттирган хусусият ва сифатлар билан ҳам белгиланади.

Шубҳасиз, тарбия одамнинг кўзи, сочи, терисининг рангига, унинг бадани тузилишига таъсир эта олмайди, лекин жисмоний тараққиётига таъсир этиши мумкин. Чунки махсус ташкил этилган жисмоний машқалар орқали боланинг саломатлиги мустаҳкамланади ва чиниқтирилади. Инсоннинг табиий қобилияти фақат тарбия орқали, уни маълум бир фаолият турига жалб қилиш орқали ривожланиши мумкин.

Маълумки, бола лаёқатини ривожлантириш, уни қобилиятга айлантириш ва хаётга мос ҳолда ўстириш учун меҳнатсеварлик ва ишчанлик керак. Меҳнатсеварлик ва муттасил ўтириб ишлаш каби фазилат фақат тарбия натижасида орттириладиган фазилатлардир.

Чунки, биринчидан, тарбия таъсирида турли фазилатлар ўзлаштирилади ва билим, маълумот эгалланади, меҳнат ва техник фаолият билан боглик кўникмалар, малакалар ҳам махсус уюштирилган тарбия орқали ҳосил қилинади.

Иккинчидан, тарбия туфайли тугма камчиликларни ҳам ўзгартириб, шахсни камолга етказиш мумкин. Масалан, кўрлар, гунглар ҳам ўқитилиб, соғлом кишилар қатори хаётга тайёрланади.

Учинчидан, тарбия ёрдамида муҳитнинг салбий таъсирини ҳам йўқотиш ёки бартараф қилиш мумкин.

Тўртинчидан, тарбия доимо келажакка қаратилган мақсадни белгилайди. Шу туфайли, у шахснинг камолга етишини тезлаштирувчи роль ўйнайди. Инсон камол топишида мактабнинг аҳамияти ката. Болалар мактабга қадам кўяр экан, улар ўқув меҳнати билан банд бўладилар. Болалар мактабда фан асосларини эгаллаш билан бирга, уларда секин–аста илмий дунёқараш шаклланиб боради. Ўқитувчи–тарбиячиларнинг раҳбарлигида инсонга хос бўлган юксак фазилатларни эгаллайдилар. Тарбиявий ишларни режа асосида ташкил этиш, болани тарбиялашда оилага ҳар вақт ёрдам кўрсатади. Тарбияси ўз тарбияланувчисининг оилавий шароитидан хабардор бўлиши, педагогик маслаҳатларга, ёрдамга муҳтож бўлган оилаларга ёрдам бериши муҳим. Тарбиячи учун бола бўш вақтини кимлар билан ва нималар билан машгул бўлиб ўтказаетгани аҳамиятсиз эмас. Чунки ўз холига ташлаб қўйилган бола кўчанинг салбий таъсирига берилиб кетиши мумкин.

Хулоса қилиб шуни айтиш керакки, инсон фақат фаолият давомида ривожланади, ундан ташқарида ривожланиш йўқ. Бола жуда ёшлигидан бошлабқатталар ёрдамида ташқи муҳит билан турли хил алоқада бўлади. Мактаб ёшида бу алоқалар ўқиш ва шу билан боглик бўлган бошқа фаолият билан боғланади ва булар ривожланиш учун манба саналади. Педагогик жиҳатдан тўғри уюштирилган ҳар қандай фаолият шахснинг ақлий ва иродавий ривожланишига таъсир этади. Демак, бола улгая борган сари унинг фаолияти ҳам шакли ва мазмуни билан ҳамоҳанг ўзгариб бораверар экан.

Масалан, богча ёшида болаларнинг асосий фаолият тури ўйин бўлса, мактаб ўқувчиси учун ўқиб, меҳнат қилиш асосий фаолият бўлиб қолади. Умуман, педагогик жиҳатдан тўғри уюштирилган ҳар қандай фаолият бола шахсининг ақлий, ахлоқий, эстетик, жисмоний ва иродавий риожланишига ижобий таъсир кўрсатади. Раҳбарлик қилинмаган фаолият эса бир ёқлама ёки салбий таъсир этиши мумкин.

Шундай қилиб, инсон тараққиётининг илмий концепцияси инсонга таъсир этадиган омилларни таҳлил этиб, инсонни ва унинг шахсини шакллантиришини ягона ва бир бутун жараён эканлигини таъкидлайди. Бу жараёнда инсоннинг фаолиятига катта ўрин берилади. У фаоллиги билан ўз шахсини шакллантира олади. Тарбиячи томонидан қўйилладиган мақсад аниқ бўлса ва бу мақсадга эришиш учун одам астойдил ҳаракат қилса, кутилган натижага эришилади.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ:

1. Синф раҳбарининг ота-она ва жамоатчилик билан ҳақорлик ишлари деганда нимани тушунаси?
2. Давлат таълим стандарти нима?
3. Ўқитувчининг касбий фазилатлари деганда нимани тушунаси?
4. Ўқитувчининг шахсий фазилатлари деганда нимани тушунаси?
5. Қобилиятнинг турлари ҳақида фикрингиз?

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, Тошкент., «Ўқитувчи», 1992.
2. И. А. Каримов. “Юксак маънавият – энгилмас куч” –Т.: Маънавият. 2008.
3. Ш.М.Мирзиёев “Ўзбекистон Республикаси ривожлантиришнинг 2017-2021 йиллар бўйича “Ҳаракатлар стратегияси”.-Т.: Ўзбекистон, 2017 .
4. Ш.М.Мирзиёев. “Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш - юрт таракқиети ва халқ фаровонлиги гарови” –Т.: Ўзбекистон, 2017.
5. Р.Мавлонова “Тарбиявий иш методикаси” дарслик. Т. 2014.
6. Сафо Очил. “Мустақиллик маънавияти ва тарбия асослари” Т., Ўқитувчи, 1997.
7. Абу Райхон Беруний “Ҳикматлар”. Тошкент, «Ёш гвардия», 1973.
8. Худойқулов Х.Ж. “Тарбиявий ишлар методикаси”. –Т.: ТТЙМИ. 2007 й.

10-мавзу: Синф раҳбари ишини режалаштириш усуллари РЕЖА:

1. Синфдаги тарбиявий ишлар мазмуни, шакллари ва усуллари.
2. Синф раҳбари ишини режалаштириш.

Таянч сўзлар: Ўқув режа, тарбия, тарбияловчи, фаолият, истиқбол, режа, усул.

1. Синфдаги тарбиявий ишлар мазмуни, шакллари ва усуллари.

Синф раҳбари ишини режалаштиришнинг ўзига хос хусусияти шундан иборатки, унда ўқувчиларнинг ўзлари фаол иштирок этадилар, бироқ унга синф раҳбари бошчилик қилади. Синф раҳбарлари олдида жуда қийин вазифа–тарбиявий мақсадларга ўйланган ҳар бир нарсани болалар ўзларининг шахсий фикр ва гоёлари сифатида қабул қилишларига эришиш вазифаси туради.

Ўқув режа–ўқувчиларга тарбия бериш жараёнини муваффақиятли ташкил этишнинг зарурий шартидир. Режасиз иш олиб бориш синфдаги тарбиявий ишлар мазмуни, шакллари ва услублари ўлда–жўлда, тарқок, ноаниқ, тасодифий ҳолатларда бўлади ва кўр–кўрона ҳаракат қилишга олиб келади. Бундай тақдирда тарбиянинг асосий вазифаларни ҳал этиш қийинлашади, баъзан эса бутунлай самарасиз бўлади. Режа синф раҳбарининг тарбия бериш фаолиятини тўғри ташкил этиш учун жуда катта имкониятлар очиб беради.

Синф раҳбарининг тарбиявий фаолиятини режалаштиришга қўйиладиган асосий услубий талаблар нималардан иборат?

Синф раҳбари ўтказиладиган ишларни ҳамда уларнинг ўқувчилар тарбиясига кўрсатган таъсирини ҳар куни таҳлил қилишлари, ўзлари эришга ютуқлари ва муваффақиятсизликлари сабабларини тушунишга ҳаракат қилишлари керак. Шундай қилиб, режалаштиришнинг ҳар бир босқичига тайёрланиш мунтазам олиб борилади. Жамоани ва айрим ўқувчиларни ўрганиш юзасидан олиб борилган барча ишлар якунида синфга педагогик тавсифнома ёзилади. Мазкур тавсифнома синф жамоасининг ўзига хос аниқ хусусиятларини ҳисобга олиш имконини беради.

Ҳар бир синф раҳбари ўз–ўзини бошқаришнинг сайлаб қўйиладиган ўқувчилар қўмитаси ҳамда болалар ва ёшлар ташкилотлари билан бирга ишлаш, синф жамоасига

рахбарлик қилиш юзасидан олиб бориладиган амалий ишларда бу талабни рўёбга чиқаради.

Тажрибали синф раҳбарлари ўзининг қузатишлари ва хулосаларини алоҳида варақларга қисқача қилиб ёзиб боради. Булар махсус жилдларда сақланади, тўпланган маълумотлар ўқувчилар ҳаётини, унинг эришган ютуқлари ва камчиликларини кейинчалик таҳлил қилиш учун хизмат қилади.

2. Синф раҳбари ишини режалаштириш.

Синф раҳбари ўқув йили охирида синф жамоаси ишини таҳлил қилишга алоҳида эътибор беради. Бунда режада белгиланган вазифаларни қандай ҳал этилганлигини, синф ижтимоий ҳаётида қандай иштирок этганлигини, мамлакатимиздаги ва чет эллардаги воқеаларга қандай қараганлигини, амалга оширилган ишлардан қайсилари муваффақиятли бўлган ва анъанага айланиши кераклигини, ўқувчилар ўртасида қандай муносабатлар вужудга келганлигини, синф фаолларининг ташаббускорлиги, мустақиллиги, обрў–эътибори ва бошқа масалаларни атрофлича таҳлил қилиш муҳимдир.

Синф раҳбари тажриба орттирган сари анча мураккаб масалалар билан қизиқа бошлайди. Уни синфдаги ишлар қанчалик муваффақиятли ўтгани эмас, балки улар ўқувчиларга қандай таъсир кўрсатгани, синфнинг ижтимоий фойдали ишларда иштирок этиши эмас, балки иштирок этиш сабаблари қизиқтиради. Шунинг назарда тутиш керакки, синф раҳбари ўз синф жамоаси олдига қўядиган аниқ тарбиявий вазифалари дастлабки вақтларда унча мураккаб бўлмаслиги мумкин.

Масалан, синф раҳбари синфга келгандан сўнг деярли ҳамма ўқувчилар яхши ишлашини, лекин уларнинг бир–бири билан алоқаси йўқлигини аниқлади. Бундай синфда шундай бир иш топиш керакки, бу иш ҳамма ўқувчиларни ягона мақсадга олиб борсин. Болаларга бу вазифа – мамлакатимиздаги ЎЗДЭУ автомобиль заводи учун металл йиғиш ва жўнатиш шаклида етказилади. Ўз мазмунига кўра жуда оддий бўлган бу топшириқ ўқувчиларда қизиқиш уйғотади, уларда темир–терсак йиғишда бир–бирлари билан мусобақалашиб, уни тезроқ бажариш иштиёқини ҳосил қилади.

Бошқа бир синф раҳбари ўз ишларини таҳлил қилиб чиқиб, шундай хулосага келди: синфда кўп ишларни ўзи бажаради, ўқувчилар эса шахсий ҳаёт эгалари бўлиб эмас, балки кўпинча ишнинг ижрочилари бўлиб қоладилар. Шунинг учун у ўқувчиларнинг ташаббус ва мустақиллигини ривожлантириш, барча ўқувчиларни синф ижтимоий фаолиятига жалб этиш ва ҳар бир ўқувчида ўзига ёқадиган иш бўлишга эришиш вазифасини қўйди. Шундай вазифа қўйгач, синф раҳбари ўқувчиларнинг кўпчилик қисмини зарур малака ва кўникмалар билан қуроллантириш учун ўз диққат–эътиборини синф фаолларини тарбиялашга қаратиш кераклигини тушунади. Ана шу таҳлитда изчил иш олиб борилса, тарбиявий вазифалар ўқувчилар учун қизиқарли, истиқболли вазифаларга айланади.

Синф раҳбари турли режалар тузиб олиши мумкин: келажакка мўлжалланган, яъни истиқболли (йиллик, бир неча йиллик) ва муваққат (ойлик, ҳафталик, кунлик).

Хўш режанинг асосий манбаи нималардан иборат бўлиши керак ?

Бош манба–ҳукуматимизнинг фармон ва қарорлари, президентимиз қатор рисоалари ҳамда халқ таълими тизимнинг расмий йўл–йўриқлари, ҳужжатлари ҳисобланади.

Режанинг яна бир муҳим манбаи – ўтган ўқув йилидаги тарбиявий тадбирларнинг ютуқ ва камчиликлари таҳлилидир.

Режа қуйидаги бир қатор талабларга жавоб бериши керак:

1. Режага Истиқлол гоёларини сингдириш.
2. Режанинг шакл ва йўналишлари ранг–баранг ҳамда истиқболли бўлиши.
3. Режа узлуксиз ва изчил бўлиши.
4. Режанинг аниқлиги.

Ушбу талабларнинг қисқача мазмуни билан танишиб чиқамиз.

Режага мустақиллик ғояларининг сингдирилиши. Барча тарбиявий вазифалар мактаб олдига қўйилган асосий мақсадни –ўқувчиларни ҳар томонлама, соғлом авлод учун дастури асосида маънавий ва жисмоний баркамол қилиб тарбиялаш, уларни ҳаётга, мустақил давлат қурилишига фаол қатнашишга тайёрлаш мақсадини амалга оширишга қаратилмоғи даркор.

Синф раҳбари гоёвий–сиёсий ишларни режалаштиришда болаларни фақат китобий билмлар билан эмас, балки амалий, ҳаётий тажрибалар билан қуроллантиришни назарда тутиши зарур. Бу маърузалар, сиёсий мактаблар, сиёсий клублар ва ҳоказоларни ташкил қилиш мўлжалланаётган вақтда ўқувчиларнинг ўз гоёвий эътиқодларини қай даражада эканлигини синаб кўришга имкон берадиган вазиятларни вужудга келтиришни назарда тутати. Бу ишларни мунозараларда, баҳсларда, оғзаки ва ёзма журналларда, меҳнат ҳаракатларида, байрамларда, болалар ва ёшлар ташкилотлари ишларида, табиатни, ҳайвонот дунёсини, тарихий ёдгорликларни кўриқлаш каби ранг–баранг тадбирларда амалга ошириш мумкин.

Ахлоқий ва ватанпарварлик тарбияларга истиқлол руҳи том маъноси билан сингиб кетган бўлиши керак. Баъзан айрим синф раҳбарлари иш фаолиятида кўнгилочар ўйинларни кўпроқ ўтказиш анъанаси кўзга ташланади. Режалаштиришда шуни назарда тутиш керакки, у ўйинми, у ишми бирор мақсадга қаратилганлигига, унинг тарбиявий аҳамиятига эътибор бериш керак бўлади.

Режанинг шакл ва йўналишлари ранг–баранг ҳамда истиқболли бўлиши. Тарбиявий ишнинг хилма–хил шакл ва услублари бўйича иш олиб бориш тарбиявий ишларни ўқувчилар учун янада ранг–баранг ва қизиқарли тарзда олиб боришга ёрдам беради. Режада ўқувчилар билан фақат умумий ҳолда эмас, балки шу билан биргаликда болаларнинг қизиқишлари ва майлларини ҳисобга олган ҳолда ҳам иш юритишни назарда тутиш муҳимдир.

Режа узлуксиз ва изчил бўлиши. Режада белгиланадиган тарбиявий тадбирлар ягона тарбиявий жараённинг таркибий бўлақларидан иборат бўлмоғи керак. Ҳар бир тадбир ўзидан олдинги тадбирнинг давоми бўлиши ва эришилган тарбия натижаларига асосланиши лозим. Бу узлуксизлик ва изчилликни таъминлайди, эришилган ютуқлар, қимматли кўникмаларни йўқолиб кетишдан саклайди.

Режанинг аниқлиги. Режага бажариб бўлмайдиган ишларни киритмаслик керак. Ишни режалаштиришда маҳаллий шароитлардан келиб чиқиш лозим. Режада ҳамма нарса: иш вақти, жойи, масъуллар аниқ бўлсин.

Синф раҳбарининг тарбиявий ишлар режаси– бу мажбурий педагогик ҳужжатдир. Уни амалга ошириш учун синф раҳбари шахсан масъулдир. Синф раҳбари ҳақидаги низомда: Синф раҳбарининг иши режа асосида олиб борилиши лозим деб белгилаб қўйилган.

Синф раҳбари умуммактаб иш режалари, болалар етакчиси, Ўзбекистон жамғармаси котиби иш режалари билан танишиб, директор ўринбосарлари синф ўқитувчилари, синф фаоллари, ота–оналар билан фикрлашиб, уларнинг қимматли таклифларини ҳисобга олган ҳолда ишнинг истиқболли режасини тузади.

Ишнинг истиқболли режаси синф жамоаси томонидан тўпланган тажрибага қараб ва синф раҳбарининг ўз ваизфаларига мувофиқ равишда бир ёки бир неча йилга мўлжаллаб тузилиши мумкин. Низомда Синфнинг йиллик иш режаси тузилади. Уни тарбиявий ишлар бўйича директор ўринбосари тасдиқлайди дейилган.

Режанинг ифодалаш шакли жуда оддий бўлгани маъқул: ишнинг номи, бажариш муддати, масъул киши. Режа қисқа ва аниқ бўлиши керак. Бўлар–бўлмас ишлар рўйхатини қалаштириб, қаппайган режа тузишга берилиб кетмаслик керак. Режага фақат ҳаёт илгари сурган ва ўқув йили давомида муваффақиятли бажарилиши мумкин бўлган тадбирларнигина киритмоқ лозим. Киритилган тадбирлар ҳар бири богдан, бири тогдан

олиб ёзилмаслиги, балки улар тарбиявий ишлар тизимида бир–бири билан боғланган, бир–бирини тўлдирадиган ҳолда бўлиши зарур.

Режа бола шахсига таъсир кўрсатувчи турли тарбиявий омилларнинг нафақат умумий, балки хусусий аниқ тадбирларни ҳам ўз ичига олиши керак.

Биз қуйида синф раҳбари иш режасининг асосий бўлимлари ва мазмунини берамиз:

1. Ўқувчилар жамоаси билан ишлаш. Ўқувчини ўрганиш (ўқувчи ҳақида маълумот тўплаш, унинг ақлий, жисмоний, руҳий ривожини, кўникма ва малакалари даражасини, тарбияланганлик, жамоатчиликка интилиш даражаларини диагностик дастурлар асосида ўрганиш), синф жамоасини ўрганиш (ўқувчилар сони, жинси, миллати, ёши, расмий ва норасмий лидерлар, қолоқлар, илгорлар, интизомсиз ва тарбияси қийин болалар, уларнинг синфга таъсири, синфнинг жамоатчилик топшириқларига муносабати, синфнинг тарбияланганлик, жипслик, ривожланганлик даражаларини диагностик дастурлар асосида ўрганиш), синф жамоасини ташкил этиш ва йўналтириш (ташкилий ишлар, синф фаоллари билан ишлаш, умумий ишлар устидан назорат, болаларни ўз–ўзини назорат қилишга ўргатиш, навбатчиликни ўзаро ёрдамни йўла қўйиш, газета таҳририяти билан ишлаш, касалманд ва ногирон болаларга гамхўрлик, вақтли матбуот нашрларига ёзилиш, меҳнат ҳаракатларида қатнашиш, синф мулкани сақлаш, кундалик режимга бўйсунуш ва ҳоказолар).

II. Болалар ва ўсмирлар уюшмаси (Ўзбекистон ёшлар иттифоқи) билан биргаликда олиб бориладиган ишлар. Ушбу бўлимда болалар етакчисига, Ўзбекистон ёшлар иттифоқи жамғармаси котибига уларнинг тарбиявий иш фаолиятларида бериладиган ёрдамнинг аниқ шакллари кўрсатилади.

III. Синф ўқитувчилари билан ишлаш. Дарсларда ўқувчиларни ўрганиш (ўқувчининг дарсда ўзини тутиши, уларнинг ўзлаштирмаслиги, билимдаги нуқсонлар, хулқи), ўқувчилардаги билим кўникмаларини аниқлаш (ўқувчилар кундаликлари, дафтарларини кўриб чиқиш, ўқитувчилар билан суҳбатлашиш, ўқувчиларнинг ўқув ишларини кузатиш, дарсликлар, маълумотномалар, жадваллар ва ҳоказолар билан таъминланиш аҳволини ўрганиш, нутқ маданияти, уйга вазифа, касб танлаш маслаалари билан қизиқиш), ўқувчи–ўқитувчи муносабати (ўқувчи билан ўқитувчининг чиқишишлиги, ўқитувчининг педагогик одобга, педагогик талабларнинг бир хиллигига эришиши масалалари), ўзаро ёрдамни ташкил этиш (қолоқ ўқувчиларни аниқлаш, фан ўқитувчиси билан биргаликда унинг сабабларини таҳлил қилиш ва тегишли тадбир белгилаш, аълочи ўқувчилардан ўзаро ёрдам ҳаракатини уюштириш), ўқитувчиларга ёрдам бериш (ўқувчилар ҳақида тегишли маълумотлар, маслаҳатлар бериш, фанга оид тадбирларни ўтказишда кўмаклашиш).

IV. Синфдан ташқари тарбиявий ишларни ташкил қилиш.

Бунда ақлий, ахлоқий, ватанпарварлик, ҳуқуқий ва бошқа тарбиялар бўйича белгиланган ишлар ва тадбирлар, касб танлаш ишлари (касблар рўйхатини тузиб чиқиш, касб ҳақида бурчак ташкил қилиш, меҳнат аҳлилари билан учрашувлар, ўқувчиларга анкеталар тарқатиш, жавобларни таҳлил қилиш, қизиқишлар картасини тўлдириш, касб ҳақида иншо ёздириш, ўқувчиларнинг техник ижодиёти кўргазмасини ташкил қилиш, синфдан ташқари ўқишни ташкил қилиш), фан ўқитувчилари билан биргаликда адабиётлар рўйхатини тузиб чиқиш, ўқилган асарлар юзасидан суҳбат уюштириш, синфда адабий кўргазма ташкил қилиш, кутубхона билан алоқа боғлаш ва ҳоказолар), синфда кўргазмали ташвиқот ишлари олиб бориш (синф бурчаги, деворий газеталар, варақалар чиқариш, синфни мазмунли безаш, экологик бурчак ташкил этиш ва ҳоказолар).

V. Ота–оналар билан ишлаш. Бу бўлимда ота–оналарни ўрганиш (оиланинг ижтимоий аҳволи, ўқувчига яратилган шарт–шароитлар, оиланинг тарбиявий имкониятларини ўрганиш), ота–оналар фаоллари билан ишлаш (улар ёрдамида ва иштирокида болалар тарбиясига оид турли–туман ишлар режасини тузиш, улар

томонидан баъзи оилаларга кўмак ва таъсир ўтказиш), ота–оналарнинг тарбияга оид билимларини ошириш (ота–оналар мажлислари, дорилфунунлари ташкил қилиш, яхши оилалар ташвиқоти билан шугулланиш, ўзаро тажбира алмашиш).

Келтирилган режа тартибини мажбурий деб қарамаслик керак. Синф раҳбарлари иш режаси турлича тузилиши ва ҳар хил шаклда бўлиши мумкин. Бу синф раҳбарларининг иш савияси, тажрибаси, ўз касбига қизиқиши, ҳар хил синфларда иш шароитларининг турличалигига боғлиқдир. Шунинг назарда тутиш лозимки, иш режаси қайси шаклда бўлишидан қатъи назар, тарбиявий ишларнинг мақсад ва вазифалари мазкур режанинг муҳим бўлимларидан бири бўлиши шарт.

Иш режасини тузиш ва уни ҳаётга тадбиқ қилиш ишларига ўқувчилар ва ота–оналар фаолларини жалб қилиш керак. Аввало улар алоҳида топшириқларни, аста–секин эса режада кўрсатилган кенг ҳажмдаги ишларни амалга оширади. Режага киритиладиган иш ва тадбирлар, уларнинг мазмуни –моҳияти, амалиётга тадбиқ қилиш ҳақида мазкур китобнинг тегишли бўлимларидан атрофлича фикр юритилган.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ:

1. Синф раҳбарининг касбий ва шахсий фазилатлари ҳақида тушунчангиз?
2. Синф тарбиявий ишлари деганда нимани тушунасиз?
3. Синф раҳбарининг ҳамкорлик ишлари нима?
4. Синф раҳбарининг оилада болалар ўрганиш ишларига нималар қиради?

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, Тошкент., «Ўқитувчи», 1992.
2. И. А. Каримов. “Юксак маънавият – енгилмас куч” –Т.: Маънавият. 2008.
3. Ш. М. Мирзиёев “Ўзбекистон Республикаси ривожлантиришнинг 2017-2021 йиллар бўйича “Ҳаракатлар стратегияси”.-Т.: Ўзбекистон, 2017 .
4. Ш. М. Мирзиёев. “Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш - юрт тараққиёти ва халқ фаровонлиги гарови” –Т.: Ўзбекистон, 2017.
5. Р. Мавлонова “Тарбиявий иш методикаси” дарслик. Т. 2014.
6. Сафо Очил. “Мустақиллик маънавияти ва тарбия асослари” Т., Ўқитувчи, 1997.
7. Абу Райхон Бериуний “Ҳикматлар”. Тошкент, «Ёш гвардия», 1973.
8. Худойкулов Х. Ж. “Тарбиявий ишлар методикаси”. –Т.: ТТЙМИ. 2007 й.

11-мавзу: Синф тарбиявий соатлари ҳақида умумий тушунча РЕЖА:

1. Синф тарбиявий соатларининг таркибий қисмлари.
2. Синф тарбиявий соатларини ташкил этиш, уни ўтказишнинг тартиб ва услублари.

Таянч сўзлар: Тарбия, усул, шакл, экскурсия, учрашув, онг, ақл–идрок, тафаккур, мурувват, саховат, раҳм-шавқат, меҳр–оқибат, иймон–эътиқод, меҳнатсеварлик, ҳалоллик, поклик, илм, фан, адабиёт, санъат, маданият, миллий, умуминсоний, қадрият, садоқат, тарих, маданият, урф–одат, анъана.

1. Синф тарбиявий соатларининг таркибий қисмлари.

Синф раҳбари томонидан ўтказиладиган барча тарбиявий тадбирлар, синф тарбиявий соатлари деб юритилади (йил давомида 30–34 соат дарс жадвалига киритилади), у соддалаштирилган, барча синфлар учун қулай куйидаги андозага туширилиши мумкин. Аввалги адабиётларда берилган режалаштириш чизмасига Бажарилиш тури қўшимча сифатида киритилди. Мақсад, режалаштирилган мавзу масалан,

“Ота–онам суянган тогим” мавзу юзасидан суҳбат, кеча, конференция учрашув, экскурсия ва ҳоказолар ўтказиш мумкин. Албатта, бу тадбирларнинг барчасини бир ўқув йилида ўтказиб, синф раҳбарининг тарбиявий иш режасида бу мавзу ҳар йили такрорланиб, бажарилиш тури ўзгартириб борилади. Синф раҳбари меҳнатининг унумли бўлишида бу усул анча самара беради.

№	Тарбиявий тадбирлар номи	Бажариш тури	Вақти	Масъул киши	Ижроси ҳақида
1	“Ота–онам суянган тогим”	Учрашув	Март ойининг 1–ҳафтаси	Синф ота–оналар қўмитаси раиси	Тадбирга ота–оналар ва ўқувчилар иштирок этди.

Синф тарбиявий соатларининг мавзулари юқоридаги андозага тартиб билан жамланади.

2. Синф тарбиявий соатларини ташкил этиш, уни ўтказишнинг тартиби ва услублари.

Ҳар бир педагог ўз иш фаолиятидан келиб чиқиб, таълим-тарбия масканларида олиб бориладиган тарбиявий соатларни шундай ташкил этсинки, токи унинг мазмун ва моҳияти узоқ муддат эсдан чиқмасин. Уларни қуйидаги мавзуларга асосланиб олиб борилса мақсадга мувофиқ бўлар эди.

1. Маънавият ва бурч тарбияси.

Маънавиятимизнинг қадимийлиги, мазмун ва моҳияти, ўзига хос хусусиятлари, асосий тамойиллари, унинг жамиятимиз тараққиётидаги роли ва аҳамияти, Президентимиз асарлари ва нутқларида инсонни жонли мавжудотлардан ажратиш турадиган онг ва тил, ақл–идрок ва тафаккур, одамгарчилик, мурувват ва саҳоват, раҳм–шавкат, меҳр–оқибат, иймон–эътиқод, меҳнатсеварлик, ҳалоллик, поклик, табиатни эъзозлаш, илм ва фанни, адабиёт ва санъатни, маданиятни севиш ардоқлаш, миллий ва умуминсоний қадриятларга садоқат, ўзи ва ўзга миллат кишиларини, уларнинг тили, тарихи, маданияти, урф–одатлари ва анъаналарини ҳурмат қилиш ва кадрлаш хислатларини тарбиялаш асосий мақсад қилиб олинади.

Тарбиявий соат мавзулари:

1. Маънавият инсонга ҳаводек, сувдек зарур.
2. Инсонни ҳаётини безайдиган, гўзаллаштирадиган омил маънавиятдир.
3. Давлат ва миллат маънавияти билар кўркамдир..
4. Маънавий баркамол кишилар ҳаёти биз учун намуна.
5. Ҳалоллик ва ростгўйлик–инсон фазилати.
6. Бугун ният–эртанги ҳақиқат.
7. Чин ва ёлгон дўстлик.
8. Ҳақиқий ва қалбаки қаҳрамонлик.
9. Ёмон одатдан сақлан.
10. Иймонсизда Ватан туйғуси бўлмайди.
12. Қуръони карим ва Ҳадис шарифдан парчаларни ўқиш ва муҳокама қилиш.

Эслатма. Юқоридаги ва қуйидаги тавсия қилинадиган мавзуларни синф ўқувчиларининг қабул қилиш даражасига қараб соддалаштириш, мураккаблаштириш мумкин.

II. Ватанни севмоқ иймондандир.

Унинг бахт–саодати, ёруғ истиқболи, фаровон келажаги учун яшаш, курашиш, керак бўлса жонини фидо қилиш шу муқаддас заминда яшаётган ҳар бин инсон учун бахтдир. Ватандан ортиқ меҳриғе ва улуг неъмат йўқлигини исботловчи мавзулар бу бўлимга киритилиши мумкин.

1. Ватан – сен суйган одамлар манзили.
2. Ватан – бу тугилган жой.
3. Давлат, Ҳукумат, Халқ тушунчалари нима ?
4. Уруш ва меҳнат фахрийларини эъзозлаймиз.
5. Ғалаба ва мустақиллик кунини шарафлаймиз.
6. Ҳарбий ўйинларда иштирок этиш.
7. Ватанимга хизмат қиламан.
8. Чин Ватанпарварлик ўз ўлкасини севишдан бошланади.
9. Ҳадисдан мавзуга оид парчаларни ўқиш ва муҳокама қилиш.
10. Республикамиз истиқлолини мустаҳкамлашда фаолмиз.
11. Менинг ватандошим – замондошим.
12. Биздан озод, обод ватан қолсин.
13. Мустақиллик учун курашган аجدодларимиз–фахримиз.
14. Ўзбекистон–Ватаним маним.

III. Байналмилал тарбия.

1. Байналмилал бирлик нима? Бу тушунча ҳақида батафсил маълумот бериш.
2. Сен ҳамдўстлик мамлакатлари ва уларнинг болалари ҳақида нимлаарни биласан?

Бу мавзуга тайёргарлик қуйидагича ташкил этилиши мумкин. Ҳамдўстлик мамлакатларидан бири танланиб, унинг ташкил топган вақти, географик жихатдан жойлашиши, аҳолиси, табиий бойликлари, иқтисоди, адабиёти–санъати, чет мамлакатлар билан алоқаси каби саволлар ўқувчиларга бўлиб берилади. Навбатдаги тарбиявий соатга география, тарих ва адабиёт ўқитувчилари таклиф қилиниб, ўқувчилар тингланади. Фан ўқитувчиларининг суҳбати билан машгулот якунланади.

3. Бизнинг маҳалла, қишлоқ ва туманда неча хил миллат вакиллари яшайди ва улар қандай алоқадорлар ?

4. Туман ва вилоятлардаги қўшма корхона вакиллари билан учрашув уюштириш, экскурсия ташкил этиш.

5. Чет тилларни ўрганиш–иқтисодий мустақиллик пойдевори.

6. Чет тили ўқитувчиси билан хорижий тилда маълум темага аталган кеча ўтказиш.

7. Ҳамдўстлик мамлакатлари ҳамда чет эллик ўқувчилар билан алоқа боғлаш.

8. Чет мамлакатларда таълим олаётган юртдошларимиз билан алоқа ўрнатиш, улар орқали у мамлакат ҳақида маълумот тўплаб, муҳокама қилиш.

IV. Эстетик (нафосат) таркиби.

1. Мусиқани қандай тинглаш керак?

2. Бадиий асар қандай ўқилади ?

Афсуски, ҳозирги кунда ўқувчиларимиз китоб мутолаасига қизиқмай қўйдилар. Зероки, машҳур татар олими Ризоуддин ибн Фаҳруддиннинг Насийҳат китобидан олинган ушбу парча ўқувчилар билан ишлаб чиқилса, ўқувчиларнинг бу касаллигига шифо бўлса ажаб эмас.

Китоб ва мутолаа.

1. Ғўзал китоблар ажиб нарсаларни кўрувчи- ку, авлоқда сирдош ёлғизликда дўст, ожизлик вақтларда ёрдамчи, ҳасратда шодлик келтирувчи, фикрларни нурлантирувчи, у замон аҳволидан сўзловчи умматлар, воқиятини ҳикоя этувчи, ақлли кимсаларнинг ақлларини кўрсатувчи оз ҳақли – кўп фойдали нарсалардир. Шунинг учун китоб олмақда бахиллик этмангиз, китоблардан айрилмангиз.

2. Лекин китоблар орасида йўқ, нарсалар ёзилмиш – маъносиз нарсалар ила тўлганлари ҳам бордир, бўларни ўқимок, қийматли умрни зойи этмақдир. Шунинг учун фикрларни нурлантиражак, хулқ покларга ёрдам беражак, ақлни ортиражак китобларни

ихтиёр этиб, бошқалардан йироқ бўлингиз. Фойдали китобларни ўқимақ кўнглига шодлик келтирур, фикрга озик бўлур, зехнга қувват берур ...

3. Баъзи кимсалар бўладики, китоби кўб деб халқ орасида ном чиқармок учунгина китоб йигиб, ўзлари ундан ҳеч фойда олмасалар. Бошқаларгада фойда олдирмаслар, ҳатто ичларида нималар борлигинида билмаслар. Булар йўқ ташувчилар мисолидадир. Шунинг учун сизлар ўзингиз фойда олажак бўлган китобларни ўзингиз фойда олмоқ учун ихтиёр этингиз.

4. Мутолаа инсоннинг юзига нур, кўнглига шодлик келтирур. Ушбу сабаб учун зехн хизмати ила машгул бўлувчилар ҳарнақадар ориқ бўлсаларда, ақллари семиз ва ё муҳаббатли бўлур.

5. Мусиқанинг ажобий саҳифалари – мусиқали соат ўтказиш. Ўқувчиларга мумтоз ашулалардан бирининг номи айтилади. Топширик: шеър, муаллифи, бастакори ҳақида маълумот тўплаб келиш, грампапстинка ёки магнит тасмасига ёзилган кўшиқни топиш ва биргаликда эшитиб, муҳокама қилиш, болалар ўзларига топширилган вазифани мусиқа ўқитувчиси ёрдамди синф тарбиявий соатида муҳокама қилади.

6. Сен меҳмонни қандай кутасан, меҳмонда ўзингни қандай тутасан? (Меҳмон бўлиш ва кутиш адаби ҳақида)

7. Санъаткорлар дунёсида, улуг рассом мавзуларида суҳбат, учрашув, экскурсия ўтказиш, альбом ёки стенд тайёрлаш.

V. Билим олишда онгли муносабатни тарбиялаш.

Бу тарбиявий тадбирни юқоридаги китобдан олинган қуйидаги парчаларни синф тарбиявий соатида ишлаб чиқилса, мақсадга мувофиқ бўлади.

1. Илм кўнги кўзини очур, нодонлик қоронғуликни келтирур, улуг даражаларга еткурур, душманларга қурол бўлур, тирикликни сақлар, дунё кутмақ саббаларини билдирур, юрт ичида ва умумхалқ ила қандай суратда бўлмақ керак эканини ўргатур.

2. Олимлар пайгамбарларнинг ворислари, дунёнинг нурлари бўлиб, нодонларда дунёда турганлари ҳолда ўликлар ҳукмидадилар, чунки улар Оллоҳ таолонинг ажиб нарсаларига керак вақтидагина кўз солурлар, лекин ибрат ола билмаслар. Керак вақтида сув ичадилар, аммо сувнинг нимадан ҳосил бўлгани, чашмаларнинг қайердан келиб, қайерга кетганларидан хабардор бўлмас.

3. Илми кўб кимсаларга қараганда оз илмли бўлмақдан уялмангиз, балки билмақ кўлингиздан келажак нарсаларни билмай қолишингиздан уялингиз, чунки буниси айбдир.

4. Илм ахлларига нафс ортидан йўрмақ ҳеч келишилган иш эмас, шунинг учун шарийат ўлчовидан ташқари мол севмангиз шаҳватларга асир бўлмангиз.

5. Ҳар вақт илмга муҳаббат қўйингиз, ўргатилмиш нарсаларни ихлос ила тинглангиз. Кераклилардан даркорини ўргангиз ва ҳар бир илмдан кўркам бўлишни билингиз, ҳеч вақт илмга такаббурилик кўрсатмангиз.

6. Илм ўрганмақ ҳарнақадар гўзал иш бўлса-да, бузук ният ила бўлганида гўзаллиги йўқ бўлур. Шунинг учун Биздан Оллоҳ таоло ризо бўлсин ҳам яхши ишларга сабаб бўлсин, дея яхши ният этингиз. Бу эса яхши ниятдир. Имом, муаззин, охунд, қозий ёки муаллим, мударрис ва нима бўлсада, бир маратага эришсак эди, деб ният этмангиз, кўнглингизда бу каби нарсаларни чиқарингиз, чунки бу яхши ният эмасдир. Зеро илмдан мақсад даража эмас, балки фойдали одам бўлмақдир.

7. Хазинангизда бўлган илмдан ортиқни даъво этмангиз, ўз-ўзингизга улуглик ила ҳукм айламангиз. Билурсизми, донлару ва йирик бўлган бошқлар ҳар вақт бошларини қўйи солиб турурлар. Донсиз ёки донли бошоқлар бошларини йўқори кўтариб турурлар, озгина ҳаво силкинса, силкина бошлайдилар, ҳолбуки, ўзларининг ўтга ёндирмақдан бошқа фойдалари бўлмас.

Шундан сўнг:

1. Сўнгги ахборот минути ўтказиш. Ўқувчиларга навбат билан ҳафта мобайнида Ватанимиз ва чет эл янгиликларидан тўплаб, муҳокама қилинади. Материаллар газета,

радио ва телевидениядан тўпланади. Бунинг учун ҳар тарбиявий соатда 3–4 минут вақт ажратилади, бу вақт давомида ҳар бир ўқувчи бу тадбирда бир марта қатнашади.

2. Ўқувчиларни мактабдаги фан тўғаракларни қатнашишини этиш ва кузатиш.

3. Ўйлаб кўр, баҳс, билиб қўйган яхши, янгиликлар мавзуларда синфнинг мунозара бурчагини ташкил этиш.

4. Газета ва журналларга обуна бўлишини таъминлаш.

5. Радио ва телевиденияларда ўтадиган ўқувчиларбоп эшиттириш кўрсатувларини эшитиш ва кўриш, уни муҳофаза қилиш.

6. Фан ҳафталикларида иштирок этиш.

7. Фанга оида мактабда ташкил этиладиган кўрғазма, кеча, бадиий ва фан олимпиадаларда қатнашиш.

VI. Экологик тарбия.

Инсон самарали меҳнати, табиат ноз–неъматларидан оқилона фойдаланиши ва унинг гўзалликларидан баҳраманд бўлиши туфайли фаровон ҳаёт кечиради. Ўқувчиларда бу тушунчани шакллантиришда экологик тарбия муҳим ўрин тутди.

Экологик тарбия – бу ўқувчиларда атроф–муҳитга нисбатан бепарво бўлмаслик, табиат, инсон, ҳайвонот ва ўсимликлар дунёсини эъзозлашни шакллантириш демакдир. Бу жараён дарс ва синфдан ташқари машгулотларда амалга оширилади.

1. Яшаб турган туман, вилоят табиатини ўрганиш.

2. “Сувсиз ҳаёт бўлмас”, “Ер хазина”, “Сув олтин” мавзуларида тил адабиёт ўқитувчиси ҳамкорлигида иншо ўтказиш, муҳофаза қилиш, намунали иншолар кўрғазмасини ташкил этиш.

3. Табиат бойликлари деганда нимани тушунасиз, Табиатни асраш учун нималар қилиш керак, Қандай дарахт ва гулларни севасиз, мавзуларида мунозара ташкил этиш.

VII. Соғлиқни сақлаш. Соғлом авлодни тарбиялаш тадбирлари.

1. Тиббиёт ходимларининг тозалик ва солиқ ҳақидаги суҳбатларини уюштириш.

2. Соғлом танда–соғлом ақл, Соғлиқ туман бойлик мавзуларда мунозара ўтказиш.

3. Буюк алломаларнинг соғлиқ–саломатлик ҳақидаги ўғитларини муҳофаза қилиш.

4. Газета, журнал ва бадиий асарлар қандай ўқилади мавзусида мунозара.

5. Жинсий тарбия борасида ўғил ва қиз болаларга алоҳида–маълумот бериш.

Шунингдек, китоблардан овқатланиш, исроф, ва шу каби одоблар ҳақида ибратли парчаларни тушунтириш ва етказиб бериш ишлаб чиқилса мақсадга мувофиқ бўлади.

VII. Жисмоний тарбия.

“Бадан тарбия билан муътадил ва узоқ вақт шугулланувчи киши табибларнинг давосига муҳтож бўлмайди”. **Абу Али ибн Сино**

Келажак авлодни ҳар жиҳатдан етук қилиб тарбиялаш, ўқувчиларни жисмоний бақувват, ҳар қандай муҳитга, меҳнатга қодир ва чидамли қилиб тарбиялаш мақсадида синф тарбиявий соат дарслари ва бошқа тарбиявий тадбирлардан қуйидагича фойдаланиш мақсадга мувофиқ.

1. Саломатликни сақлаш ва тиклаш учун жисмоний машқлардан фойдаланиш (Мактабдаги дарсдан олдинги бадан тарбия машқларига қатнашишларини таъминлаш).

2. Ўқувчиларни мактаб ва мактабдан ташқаридаги спорт мусобақаларига қатнашишларини таъминлаш.

3. Ёшлиқ – чаққонлик мавзусида суҳбат.

4. Улар билан фахрланамиз мавзусида учрашув ўтказиш, альбом ёки стенд тайёрлаш (мактаб, туман ёки вилоятдан чиққан спортчилар ҳақида).

5. Агар юрсанг пиёда, умринг бўлар зиёда мавзусида таътил вақтларида экскурсияларга чиқиш.

6. Спорт мусобақаларига жалб қилиш.

7. Ватандош буюк алломаларимизнинг жисмоний тарбия ҳақидаги фикрларини муҳофаза қилиш.

Тарбиянинг муҳим соҳаси саналмиш жисмоний тарбия ҳақидаги ўзбек мутафаккир олими, етук педагог Абдулла Авлонийнинг Туркий гулистон ёхуд ахлоқ китобидан олинган ушбу парчани ўрганиш ўринлидир.

“Баданнинг саломат ва қувватли бўлмоғи инсонга энг керакли нарсадир. Чунки, ўқимоқ, ўқутмоқ, ўрганмоқ ва ўргатмоқ учун инсонга кучлик, касалсиз жасад лозимдур. Соғ бўлмаган инсон амалларида, ишларида, ибодатларида камчилик қилурлар.

Бадан тарбиянинг фикр тарбиясига ҳам ёрдами бордур. Жисм ила рух, иккиси бир чопоннинг ўнг ила терси кабидур. Агар жисм тозалик ила зийнатланмаса, ёмон хулқлардан сақланмаса, чопонни устини қуюб, астарини ювуб, овороа бўлмоқ кабидурки, ҳар вақт кирига урадур. Фикр тарбияси учун малхам ва соғлом бир вужуд керакдур”.

IX. Сўнги янгиликлар ва тарихий саналарни нишонлаш тадбирлари.

Мустақиллик йилларидан бошлаб ҳаётимиз кундан-кунга фаровонлашиб бормоқда. Албатта бунинг негизида ҳукуматизнинг фармон, буйруқ ва кўрсатмалари ётади. Буни биз шартли равишда режага энг янги янгиликлар деб киритдик. Бу бўлим режанинг энг охириги тадбирларидан ҳисобланади ва режанинг охирига киритилади. Тарихий саналардан сўнг қайд қилинади. Тарбиявий тадбирларда уларни ўрганиш ва ҳаётга тадбиқ этиш зарур, яъни замон талабларига кўра чиқарилган янгиликлар режа тузилгандан сўнг эълон қилинса, синф раҳбари белгилаган тарбиявий тадбирни ўқув йилнинг қайси ярим йиллигидан қатъий назар, тарихий саналардан кейин мавзунини қайд этади ва тегишли тадбир ўтказилади. Мактаб раҳбарлари режани тасдиқлаётган вақтларида бу бўлимнинг қай тарзда акс этганлигини аҳамият беришлари зарур.

Тарбиявий папкада нималар бўлиши керак ?

Синф тарбиявий папкаси синф раҳбарининг тарбиявий соҳасида олиб бориладиган ишлар тўпламидир. Бунда фақат ўқувчиларнинг ёш хусусиятларига қаратилган тарбия борасида керак бўладиган материаллар бўлиши керак.

Юқоридаги тажбилардан келиб чиқиб, синф раҳбарининг тарбиявий иш режаси бир катта дафтарда бўлиши мақсадага мувофиқ, деб топган эдик. Синф раҳбари меҳнатини ихчамлаштириш, назоратни ва бошқарувчи илмий асосда ташкил этиш учун режа мундарижаси қуйидагича бўлишини тавсия этамиз.

1. Синфга қисқача тавсифнома.

2. Тарбиявий вазибалар.

3. Ўқувчиларга тарбия беришнинг асосий турлари ва шакллари (Эслатма: мундарижда мазмуни 1–3 бўлимларда тавсия этилганидек ёритилади ва дафтар бўлим ҳажмига кўра мундарижаланади).

4. Ўқувчи, ўқитувчи, ота–оналар билан суҳбатлар алоҳида–алоҳида бетларда қайд этилади.

5. Тарбиявий соатларни ҳисобга олиш (Тарбиявий соатга бир соат дарсга қандай тайёрланса, бу тадбир учун ҳам худди шундай ҳозирлик кўриш талаб этилади).

Мундарижанинг бу қисмида ҳар ҳафта ўтказилган тарбиявий соатнинг мавзуси, бажарилиш тури, вақти, ким томонидан бажарилганлиги (ҳақидаги қисқача баённома) қайд этилади. Демак тарбиявий папкада :

–тарбиявий ишлар режаси ;

–режалаштирилган мавзуга оид мисолалар;

–йўл ҳаракати ҳавфсизлиги ва ёнгиндан сақланиш қоидалари юзасидан дастур ва кўрсатмалар ҳамда тарбия борасида керак бўладиган зарур материалларга бўлса бас.

Ҳафталик тарбиявий тадбирни режалаштиришда синф раҳбари мавзусини, тарихий санани, энг янги янгиликларни ҳисобга олиш керак. Раҳбарнинг эса, тарбиявий соатни тўлақонлик ва қизиқарли ўтишида юқоридагилар унинг назаридан четда қолмаслиги зарур.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ:

1. Ўқувчиларни китоб ўқиш ва табиатни асрашга ўргатишда синф раҳбари нима ишлар қилиши керак?
2. Эстетик тарбия деганда нимани тушунаси?
3. Синф деб нимага айтилади?
4. Синф тарбиявий соати деганда нимани тушунаси?

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, Тошкент., «Ўқитувчи», 1992.
2. И.А.Каримов. “Юксак маънавият – енгилмас куч” –Т.: Маънавият. 2008.
3. Ш.М.Мирзиёев “Ўзбекистон Республикаси ривожлантиришнинг 2017-2021 йиллар бўйича “Харакатлар стратегияси”.-Т.: Ўзбекистон, 2017 .
4. Ш.М.Мирзиёев. “Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш - юрт тараққиёти ва халқ фаровонлиги гарови” –Т.: Ўзбекистон, 2017.
5. Р.Мавлонова “Тарбиявий иш методикаси” дарслик. Т. 2014.
6. Сафо Очил. “Мустақиллик маънавияти ва тарбия асослари” Т.,Ўқитувчи, 1997.
7. Абу Райхон Беруний “Ҳикматлар”. Тошкент, «Ёш гвардия»,1973.
8. Худойкулов Х.Ж. “Тарбиявий ишлар методикаси”. –Т.: ТТЙМИ. 2007 й.

12-Мавзу: Синф раҳбарининг тарбияланувчилар билан муомала ва мулоқоти.

РЕЖА:

1. Ўқитувчининг ўқувчилар билан муомаласи.
2. Ўқитувчи - муомала субъекти сифатида.
3. Гапириш, тинглаш ва ҳамкорлик қилиш маҳорати.
4. Ўқувчилар фаолиятида ва уларни тарбиялашда муомаланинг роли.
5. Ўқувчиларнинг муомаласини ташкил этиш.

Таянч сўзлар: Муомала, ахборот, жараён, жамоа, фаолият, муносабат, тинглаш, гапириш, маъно, нутқ.

1.Ўқитувчининг ўқувчилар билан муомаласи:

Маҳалла принципини амалга оширишда ўқитувчилар ва ўқувчиларнинг ўзаро муносабати муаммосини энг долзарб муаммолар қаторига қўйди. Буюк педагоглар ўз педагогик фаолиятларининг дастлабки қадамларидан бошлаб тарбия муассасасида педагоглар билан тарбияланувчиларнинг биргаликда ишлашига ва болалар ҳаётининг ижтимоий томонига катта эътибор берганлар. У тадқиқотчи - педагоглардан биринчи бўлиб ўз асарларида тарбиячиларнинг тарбияланувчилар билан, болаларнинг бир-бирлари билан муомала қилишига доир кўплаб вазиятларни тасвирлаб ва таҳлил қилиб берди.

Педагогларнинг ўқувчилар билан бевосита муомаласини мақтаб ўқувчиларининг муомаласига педагогик таъсир кўрсатишнинг ўзига хос воситаси деб қараш мумкин.

Муомала-ахборот жараёни. Ахборот икки йўналишда бошқариш субъектидан (педагогдан) бошқариш объектига (ўқувчиларга) боради ва аксинча-объектдан субъектга боради. Педагог бевосита шахслараро муомаладан ўз тарбияланувчилари, умуман коллектив ҳақида, ундаги ички жараёнлар ҳақида гоят хилма-хил ахборотга эга бўлади ва ҳоказо. Ўз навбатида педагог муомала жараёнида ўз тарбияланувчиларига ҳам мақсадга қаратилган ахборотни, ҳам унинг ўқувчиларга мурожаатида кенг маъно тарзида кириб борадиган ахборотни маълум қилади.

Педагог муомала воситаси орқали қандай ахборот олишии қараб чиқар эканмиз, ўқувчининг шахси ҳақидаги ахборотнинг муҳимлигини алоҳида таъкидлаб ўтиш керак. Бевосита муомала шахсни гоят хилма-хил шароитларда ва кўринишларда ўрганишга имкон беради. У фақат шахснинг хулқ – атворида намоён бўладиган ёрқин ва энг таъсирчан ташқи белгиларнигина қайд этиш имконини бериб қолмайди. Педагог ўқувчилар билан муомала қилар экан, жуда майда деталларни ҳам англаб олишга қодир бўлади, бу деталлар сиртдан қараганда унчалик аҳамиятли бўлмай, шахсда содир бўлаётган, уни тушуниш учун жуда муҳим бўлган зарур ички жараёнлар кўринишларининг аломатлари бўлиши ҳам мумкин. Бу ҳол шахсни чуқур тушуниш имконини бериб, ташқи қатлам остида бошқа усуллар билан аниқлаб бўлмайдиган нарсаларни топиш имконини беради.

Болалар билан бевосита муомала педагогга жамоадаги ёки айрим ўқувчилардаги бирон – бир воқеани ривожланиш жараёнида ўрганиш зарур бўлганда, рўй бераётган ҳодисалар ва жараёнларнинг сабаб – оқибат алоқаларини иайқаб олишда, уларнинг тугилиши, пайдо бўлиши ва ривожланишини кўзатиш, бундан ташқари, бу ҳодисалар ва жараёнларнинг янада ривожланиши тўғрилигини маълум даражада олдиндан айтиб бериш керак бўлганда ҳам зарурдир. Бироқ муомала усулларида “ахборот шовқини” анча кўп бўлиб, у кўп ёки оз даражада ахборот ташувчи бўлиши мумкин. Бу ҳол биринчи навбатда педагог билан ўқувчилар ўртасида қарор топган муносабатларга боғлиқ бўлади. Лекин бу ерда педагогнинг шахси ҳам катта роль ўйнайди.

Айни бир хил ҳодисанинг турли кишилар томонидан зуҳур қилинишидаги фарқ унинг шахснинг ўтмишдаги тажрибасига боғлиқлиги билан изоҳланади, бу тажрибанинг уч жиҳати бор: умуман ҳаётий тажриба, педагогик фаолият тажрибаси ва муайян жамоа билан, муайян ўқувчилар билан муомалада бўлиш тажрибаси, бу тажрибанинг бойлиги ва мунтазамлик даражаси, педагогнинг ўзи шахс сифатида қай даражада шаклланганлиги унинг воқеликни қай даражада идрок этишга ва олинган ахборотга баҳо беришга қодирлигини аниқлаб беради.

Иккинчи томондан, педагогик фаолияти кишини ўзи дуч келадиган ҳодисаларни таҳлил этиш ва умумлаштириш тажрибаси билан бойитилади. Бу эса унинг ўз шериклари аҳволини фаҳмлаб олиш ва улар ҳақида ҳукм юритиш қобилиятини оширади.

Ниҳоят, педагогнинг ўқувчилар билан кундалик муомаласи шунга олиб келадикки, у ўқувчиларнинг ҳатти – ҳаракатларидаги чуқур маъно ва ҳақиқий сабабни турли вазиятларда иайқаб олади, бунинг учун намуна сифатида у ўзи тез – тез қайд қилган далиллардан ва ўқувчиларнинг хулқ – атвор усулларидан фойдаланади. Бу нарса педагогик фаолиятида айниқса сезилиб туради. Бу қонуний бир ҳолдир, чунки биз кундалик ҳаётда одамлар билан муомалада бўлар эканмиз, уларнинг хулқ – атворини билиб оламиз, чунки биз уни гўё “ўқигандай” бўламиз, яъни хулқ – атворнинг ташқи кўринишлари аҳамиятини тушуниб оламиз ва шу тариқа ўзининг ички психологик режага эга бўлган текстнинг маъносини очиб берамиз. Бу ўқиш йўл – йўлақай бўлади, чунки атрофдагилар билан муомала жараёнида бизда уларнинг хулқига доир маълум даражада автоматик тарзда мавжуд бўлган психологик том маъно ҳосил бўлади.

Ўқитувчининг ўқувчилар билан муомаласи тарбияни бошқариш воситаси сифатида қаралиб, бирлаштирувчи- ўрнини тўлдирувчи вазифасини ҳам бажаради. Шу муносабат билан тарбия дискрет (ўзлукли) жараён эканлигини назарда тутиш керак. Болалар қирадиган турли жамоалар, унга нисбатан тарбиявий вазифани бажарувчи катта ёшдаги кишилар, унга таъсир қилувчи тевақил— атрофдаги воқеликнинг кўпдан—кўп омиллари бир— бири билан етарли даражада аниқ ва пухта ишлаб чиқилган алоқа системасига эга эмас. Ҳар бир ўқувчига ҳар хил таъсирлар оқими етиб боради, улар бир— бирлари билан унчалик мос келмаслиги ва маълум даражада бири иккинчисига зид келиши мумкин. Бундай шароитларда педагогнинг ўқувчилар билан муомаласи тарбияни бошқариш воситаси сифатида шу нарса намоён бўладики, у маълум даражада бу таъсирни бирлаштиради, уларнинг занжиридаги етишмовчи халқаларнинг ўрнини тўлдиради, бу

таъсирнинг зиддиятли таркибий қисмларига тўзатиш киритади. Шубҳасиз, муомала чекланган тарзда бўлади. Лекин педагогнинг ўз тарбияланувчиларига кўрсатиладиган турли—туман таъсирларнинг хусусиятидан хабардорлиги, унинг ана шу таъсирни бирлаштириш, ўрнини тўлдириш ва унга тўзатиш киритишга интилиши, унинг шахсий сифатлари, ўқувчиларга муносабати ва педагогик маҳоратига қараб, бошқариш воситаси бўлган муомаланинг самарадорлиги кўп ёки оз даражада бўлиши мумкин.

Бошқариш воситаси бўлган муомала вазифасини амалга ошириш жамоадаги фаолият — муомала — муносабатлар системаси доирасида содир бўлади. Бунга сабаб шуки, муомала педагогларининг ўқувчилар фаолиятини ташкил этиши жараёнида ҳам ва улар билан бевосита муомала қилишда ҳам амалга оширилади. Бошқариш воситаси бўлган муомала фаолиятдан олдин бўлади, педагоглар бу фаолиятга ўқувчиларни жалб қиладилар. Бундай ҳолда муомала орқали ўқувчиларнинг фаолиятини ташкил этиш юзасидан муайян йўл — йўриқ берилади ва уни амалга ошириш жараёнида муносабат нормалари киритилади. Бошқариш воситаси бўлган муомала ўқувчиларнинг фаолиятига ҳамроҳлик қилади. У орқали педагог фаолиятни ташкил этиш ва амалга ошириш усулларига тўзатишлар киритади, айрим ўқувчиларнинг, умуман жамоанинг куч-гайратини, фаолият иштирокчилари ўртасида вужудга келадиган муносабатларни мувофиқлаштиради. Ниҳоят, бошқариш воситаси бўлган муомала фаолиятдан кейин боради. Бу - фаолиятга яқун яшаш, уни амалга ошириш, унда айрим ўқувчиларнинг иштирок этиши, фаолият жараёнидаги муносабатларни, фаолият ва муносабатларни тартибга солувчи нормаларни таҳлил қилиш, кўшимча нормаларни ишлаб чиқариш тарзида содир бўлади.

Шуни таъкидлаш керакки, муомаланинг юқорида кўрсатиб ўтилган барча вазифаларини қулай тарзда амалга ошириш уни педагогик муомала, таълим-тарбия жараёнида амалга ошириладиган муомаланинг юқори даражаси деб таърифлаш имконини беради. Ҳозирги замон ўқитувчиси худди шундай даражага эришмоги лозим.

2. Ўқитувчи - муомала субъекти сифатида.

Ўқитувчининг болалар билан муомаласи муваффақиятли бўлиши кўп жиҳатдан унда педагогик қобилиятнинг мавжудлигига ва педагогик назокати (одоби) ни эгаллаганига боғлиқ бўлади.

Психологияда педагогик қобилиятлар деганда инсоннинг муайян психологик хусусиятларини тушуниш қабул қилинган. Бу хусусиятлар унинг ўқитувчи вазифасида болаларни ўқитиш ва болаларга таълим беришда юксак натижаларни қўлга киритишнинг шarti ҳисобланади.

Маълумки, шахснинг у ёки бу қобилиятларини ҳосил қилувчи хислатлар ва хусусиятлар орасида бир хиллари етакчи роль ўйнаса, бошқалари ёрдамчи роль ўйнайди. Педагогик фаолиятда шахснинг ўзаро фикр алмашув билан боғлиқ хусусиятлари етакчи роль ўйнайди. Биринчи навбатда перцептив, яъни идрок қилиш соҳасига тааллуқли бўлган хусусиятлар (улардан энг муҳимроги кўзатувчанликдир) етакчи роль ўйнайди, ўқитувчига ўқувчининг психологиясини, унинг психик ҳолатини ўхшаш тарзда идрок этиш, муайян ҳолда умуман синф коллективининг аҳволига ва хусусан мазкур педагогик вазиятдаги аҳволига тўғри баҳо бериш имконини беради.

Ўқитувчи шахсининг ўзаро фикр алмашув билан боғлиқ хусусиятлари таркибий қисми сифатида эмпатияга, яъни ўқувчиларнинг психик ҳолатини тушунишга ва уларга ачинишга тайёргарликни ҳисоблаш мумкин. Бунинг зарур шarti болаларга бўлган муҳаббатдир. Ниҳоят, ўқитувчи шахсининг ўзаро фикр алмашув билан боғлиқ хусусиятларининг учинчи таркибий қисми деб ижтимоий ўзаро ҳаракатга бўлган юксак ривожланган ихтиёжни ҳисоблаш мумкин, у билимларни бошқаларга беришга, болалар билан муомала қилишга интилишда, болалар жамоасини ташкил этиш истагида намоён бўлади.

Ташкил этиш қобилияти ҳам педагогик қобилиятларнинг таркибий қисмидир. У барча ўқувчиларнинг ҳар хил фаолият турларига жалб қилинишида, жамоанинг ҳар бир ўқувчига таъсир кўрсатиш қуролига айланишида, ҳар бир ўқувчига фаол вазиятни таъминлаб беришда намоён бўлади. Ўқитувчида ижтимоий ўзаро ҳаракатга бўлган эҳтиёжни муваффақиятли амалга оширишнинг шарти бўлиб, унда мавжуд бўлган педагогик назокат майдонга чиқади.

Энди педагогик қобилиятлар структурасига кирадиган ёрдамчи хислатлар ва хусусиятлардан айримларини қараб чиқамиз. Бу аввало, ақл-идрокнинг муайян хислатлари: хозиржавоблик, танқид кўз билан қараш, собитқадамлик ва бошқа бир қатор хислатлардир. Ўқитувчининг нутқи: нотиклик қобилиятининг мавжудлиги, сўз бойлиги ва ҳоказолар ҳам муҳим роль ўйнайди. Табиатида бир қадар артистлик хусусиятига эга бўлиш (ҳаёл, фантазия ишлата билиш) ҳам ўқувчилар билан муомалада муваффақиятга эришишда муайян роль ўйнайди.

Педагогик қобилиятлар - фақат педагогик фаолият самарали бўлишининг шартигина эмас, балки кўп жиҳатдан ўқитувчининг муваффақиятли ишлашининг натижаси ҳамдир. Шу муносабат билан ўқитувчининг ўзида педагогик қобилиятларнинг аниқ мақсадини кўзлаб таркиб топиши ва ривожланиши катта роль ўйнайди. Тажриба ва махсус тадқиқотлар бунинг батамом ҳақиқий нарса эканлигини кўрсатмоқда. Масалан, шахс перцептив хусусиятларининг энг муҳим элементи бўлган кўзатувчанлик ўқитувчининг педагогик тажриба ҳосил қилиш жараёнида ҳам, унинг махсус куч-гайрати натижасида ҳам ривожланади, такомиллашади. Ўқитувчи ўзининг социал-психологик кўзатувчанлигини, яъни ўқувчиларда турли характер хусусиятлари ва майлларни пайқаб олиш қобилиятинигина эмас, шу билан бирга уларнинг пайдо бўлиш сабабларини билиб олиш, уларга бу сабабларнинг пайдо бўлиш вазиятига мувофиқ баҳо бериш маҳоратини ва ҳоказоларни ривожлантиришга қодирдир.

Ўқитувчи ўз ўқувчиларини, улар муҳитидаги ўзаро муносабатларни, ўзининг улар билан ўзаро муносабатларини ҳозирги дақиқада қандай бўлса, худди шундай идрок этиш ва кўриш маҳоратини, яъни таълим - тарбия жараёнида рўй бераётган нарсаларни ичдан идрок этиш маҳоратини доимо такомиллаштириб бориши лозим. Бу эса осонликча қўлга киритилмайди. Гап шундаки, педагогнинг идрок этиши ҳар қандай кўзатувчининг идрок этишига ўхшайди, чунки педагог ҳамиша ўқувчиларга нисбатан ташқи вазиятда туради, ҳамиша маълум даражада улардан, улар фаолиятидан (унинг ташкилотчиси бўлса ҳам) ўзоқлашган бўлади. Шу сабабли педагог ўзи кўраётган нарсаларга ўзининг ижтимоий ривожланиш жараёнида идрок қилган норматив мулоҳазаларини онгли ва онгсиз равишда қўшиб боради. Бу нарса шунга олиб келиши мумкинки, педагог учун янги бўлган ходисалар унинг ўзида мавжуд бўлган нормалар ва тасаввурлар асосида анъанавий тарзда талқин этилиши мумкин. Бундан ташқари, педагогнинг муайян масалага жавоб излашга интилиши унда аҳамиятли бирор фактни ўтказиб юбормаслик учун қулай йўналиш ҳосил қилади. Лекин бу йўналишнинг ўзи айрим ҳолларда олдиндан янглиш фикрга олиб келиши ва кўрган нарсаларини ўзи кутган нарсалар руҳида талқин этишга мажбур қилиши мумкин.

Педагогик вазиятлар тез-тез ўзгариб турадиган шароитда ўқитувчининг вазифаси рўй берган вазиятда тез мўлжал олиб, унга тўғри баҳо бера билиш, зарур тарбиявий аҳамиятга эга бўлган тўғри қарорга келишдан иборатдир. Агар ўқитувчи болаларнинг хатти - ҳаракатларини фақат тўғри идрок этиб, баҳо бера билса, уларни вужудга келтирган сабабларни чуқур кўра олсагина, шу билан бирга ўзида сабот, ўзини тутта билиш, сабр-тоқат, сезгирлик каби феъл-атвор хусусиятларини ривожлантира олсагина, юқоридаги вазифага эришиш мумкин. Бу педагогик назокатга риоя қилишнинг зарур шартидир.

Ўқитувчининг ўз ўқувчиларини: уларнинг феъл-атвори, тенгдошлари ва катталар билан муносабатларини, турли воқеаларга, муаммоларга ва ҳоказоларга муносабатларини доимо ўрганиб ва билиб боришга интилиши ҳамдир. Ўқитувчи болаларни қанчалик яхши билиб олса, унда болалар билан муносабатларда хушмуомала бўлиш имкониятлари шу

қадар кўпроқ бўлади. Лекин ўқитувчи ўз ўқувчилари билан яқинроқ бўлишга ҳаракат қилар экан, баъзан тегишли дақиқаларда ўзи эшитмаслиги лозим бўлган нарсаларни эшитмасдан ўтиб кетишни билиши лозим. Бунга сабаб эшитиш одобсизлик бўлиши мумкинлиги, ёки вазият ноаниқ бўлиб турганда эшитиш дарҳол аниқлик киритиш зарурлигини такозо қилишидир. Ўқувчилар билан ўз муомаласини бакириқ ва майда-чуйда нарсаларга аралашушга айлантириб юбормаслик учун кундалик ишларда ниманидир сезмай қолишни ўрганиш муҳимдир. Ниҳоят, баъзан бирор нарсани тушунмай қолиш ҳам фойдали бўлади. Буларнинг ҳаммаси ўқитувчининг ўқувчилар билан бўладиган кичик ихтилофларига барҳам беради, унга ўқувчилар билан бўладиган келишмовчиликларга тегишли даражада одоб билан аралашувига ёрдам беради.

Энди ўқитувчиларнинг ўқувчилар билан муомаласи соҳасида намоён бўладиган айрим бир қолипдаги фикрларни қараб чиқамиз. Бир қолипдаги фикрлар умуман педагогик фаолиятда ва хусусан ўқувчилар билан муносабатлар соҳасида ижобий роль ўйнаши мумкин. Улар педагогнинг гайратини тежайди, анча тез педагогик таъсир этишга ёрдамлашади ва ҳоказо. Шунинг учун ҳам ўқитувчида тегишли бир қолипдаги фикрларнинг муайян системаси бўлиши муҳимдир, шу туфайли у кўп ҳолларда деярли автоматик равишда таъсирларга жавоб бера олади. Гап биринчи навбатда ўқитувчида ҳосил бўлган шундай фикрлар, чунончи ўқувчилар билан албатта хушмуомалада бўлиш, ўқувчи шахсига изчил ёндошувнинг юқори даражасини ўзининг бирорта ҳам ўқувчиси ёмон бўлиши, бунинг устига ишончсиз бўлиши мумкин эмаслигига ишонч билан кўшилиб кетиши ва ҳоказолар ҳақида боради.

Ўқувчиларнинг ёш хусусиятлари тўғрисидаги бир хил тасаввур ҳам ўқитувчига ҳалакит бериши мумкин. Ўқувчи фалон ёшда фақат фалон тарзда бўлади ва ўзини фалон тарзда тутати, деб ҳисоблаб, ўқитувчи болаларнинг кўпгина индивидуал хусусиятларини нормадан чекиниш деб ҳисоблаши ва уларни ана шу нормага келтиришга ҳаракат қилиши мумкин. Табиийки, бу нотўғри ва зарарли. Лекин бошқа шундай фикр ҳам учрайдики, бунда ўқитувчи ёш хусусиятларини инкор этиб, ҳақиқатда ўз ўқувчи хулқ - атвори билан катталарга ўхшаган бўлишга ҳаракат қилади. Айни вақтда шу нарса аниқки, ҳар бир ёшда ўқитувчининг нуқтаи назаридан у вояга етказиши лозим бўлган шахс қиёфаси учун яроқсиз бўлган, лекин бу ёш учун мутлақо табиий кўринишлар ҳам бўлади. Бу кўринишларнинг жуда кўплари кейинчалик ўқитувчининг аралашувисиз йўқ бўлиб кетади.

Агар ўқитувчи ўқувчиларга нисбатан муайян ҳолатда турсагина (бу ҳолат уларнинг ёшига қараб турлича бўлади) педагогик таъсир кўрсатишни муваффақиятли амалга ошира олади. Мазкур ҳолат ўқувчилар билан муомала соҳасида ўқитувчининг асосий йўл-йўригидан иборат бўлиб, у ўқувчиларнинг психологик ва ёш хусусиятларига монанд бўлади. Тарбиянинг мавжуд тажрибасини таҳлил қилиш, тажриба синов иши ўқувчиларнинг ёшига мувофиқ равишда ўқитувчи ҳолати (тутган йўли) нинг ўзгариш мезонини аниқлашга имкон беради.

3. Гапириш, тинглаш ва ҳамкорлик қилиш маҳорати.

Ўқувчилар билан муомала қилиш педагогнинг ўз тарбияланувчилари билан мулоқот олиб бориш маҳоратини такозо этади. Бунинг учун эса у гапиришни билиши лозим. Гапиришни, мулоқот олиб боришни доимо ўрганиб бориш керак. Бу ўринда икки савол тугилади: «Нимани ўрганиш керак?» ва «Қандай ўрганиш керак?»

Педагог жамоа билан, болалар гуруҳлари айрим ўқувчилар билан гаплаша олиши керак. У дарсни самарали олиб бориш учун гапиришни билиши, суҳбат, маъруза, ҳикоя қилиш каби усуллардан фойдаланиши, умуман бутун таълим - тарбия жараёнида ўқувчилар билан ҳамкорликни йўлга қўя олиши лозим. Ўқувчилар билан гаплаша олиши (ҳар қандай шаклда) муайян қоидаларни билишни ва бу қоидаларни амалга оширишнинг муайян усулларини эгаллашни назарда тутати. Уларни қараб чиқамиз.

Ўқувчилар жамоаси билан муомала кўпинча суҳбат, маъруза, ахборот ва ҳоказолар шаклида бўлади. Хўш, бу муомала самарали бўлиши учун нималар зарур?

Биринчи навбатда суҳбатни қандай бошлаш, қандай қилиб дарҳол ўқитувчининг гапларига болаларнинг диққатини тортиш, уларни қизиқтириш мумкинлиги ҳақида гапириб ўтамиз. Бунинг учун бир неча усуллар бор. Гапни масаланинг қўйилишидан бошлаш мумкин, бу масалада бўлажак суҳбатнинг маъноси мужассамлашган бўлади. Мавзуга диққатни тортишга уриниб кўриш ҳам мумкин, бунда гапни ёрқин, қизиқарли фактларни маълум қилишдан бошласа бўлади, кейин уни тушунтириш ва таҳлил қилиш эса муомаланинг мазмунини ташкил этади. Тегишли мақола ёки ҳавола келтириш ҳам муваффақиятли бўлиб чиқиши мумкин. Бундан ташқари, дарҳол болаларга бўлажак суҳбат уларнинг қизиқишлари билан (жамоанинг ёши, хусусиятлари асосида) боғлиқ эканлигини айтиб ўтса ҳам бўлади.

Суҳбатни қандай тугаллаш ҳам муҳим аҳамият касб этади. У турлича бўлиши мумкин. Асосий гоёларни яна бир марта қисқача баён қилиб бериш мумкин. Уни шеъринг сатрлар билан тугалласа ҳам бўлади. Агар педагог болаларнинг ўзлари эшитган нарсалари ҳақида фикр юритишларини хоҳласа, жавобсиз савол билан ҳам тугаллаш мумкин. Суҳбатнинг якуни барча кўрсатиб ўтилган таркибий қисмларни ўз ичига оладиган вариант ҳам бўлади. Бундан ташқари, педагог эски фикр учун янги сўзлар излаши ва топиши даркор, яъни айни бир фикрни турлича баён қилишни билиши зарур. Агар бу ҳол рўй бермаса, шундай вазият ҳосил бўладигани, уни қуйидагича таърифлаш мумкин: яхши граммофон ёзувини биринчи бор эшитиб кўрганда қутилмаган бир ҳодиса бўлади, иккинчи марта тинглаганда, насихат, кейинги эшитиб кўришда эса ички, баъзан эса ташқи қаршилиқ келтириб чиқарувчи зўрлик бўлади.

Ҳозирга қадар гап педагогнинг ўқувчилар жамоаси билан муомаласи ҳақида борган эди, энди ўқувчиларнинг ҳар бири билан муомалани қандай қилиб мақсадга мувофиқ ташкил этиш ҳақида бир–икки оғиз гапириб ўтмоқчимиз.

Биринчи навбатда қуйидагиларни эсда тутиш керак: суҳбат самарали бўлиши учун дастлаб суҳбатдошни мойил қилдириб олиш зарур. Агар педагогнинг ўзи бунга мойил бўлса ва бундан ташқари, суҳбатдошига ўзининг мойиллигини яққол кўрсатсагина бунга эришиш мумкин.

Ўзаро мойилликка эришиш учун бир қатор мураккаб бўлмаган усуллардан фойдаланиш мумкин. Биринчи навбатда ўқитувчи ўқувчи билан ўзини шундай тутиши керакки, унда мен педагог учун аҳамиятлиман деган ҳиссиёт пайдо бўлиши керак. Шундай ҳиссиёт уйғотиш учун ҳар бир ўқувчида афзал томонларни, бошқалардан фарқини топиш муҳимдир, фақат топишгина эмас, балки шу билан бирга унга буни айтиш ҳам керак. Бундан ташқари, суҳбатдош ўқувчига, унинг ишларига, ҳиссиётларига, кайфиятига, кечинмаларига самимий қизиқишни ҳис қилиши лозим ва ҳоказо.

Суҳбат ҳар иккала суҳбатдош учун қизиқарли бўлиши учун у мулоқот тарзида бўлиши зарур. Шу мақсадда биринчи навбатда суҳбатдошнинг ҳиссий ҳолатини ҳисобга олиши ва шунга мувофиқ равишда суҳбатни бошлаши керак. Масалан, агар ўқувчи хаяжонланиб турган бўлса, яхшиси у билан ўзи учун ёқимли бўлган нарса ҳақида гаплашишдан бошлаш ёки унинг кечинмалари сабабига ва суҳбат мавзусига алоқадор бўлмаган бегона бир нарса ҳақида гаплашиш керак. Агар, аксинча, ўқувчи хафа кўринса, олдинга унинг диққатини унинг кайфиятини бўзган нарсдан чалгитишга уриниш ва ҳатто қандайдир мароқли нарса ҳақида гап бошлаб, уни бирмунча овутишга ҳаракат қилиш муҳимдир. Лекин ҳар қандай ҳолда ҳам ўқувчининг кайфияти асосан очилгандагина суҳбат мавзусини муҳокама қилишга киришган маъқул.

Шуни назарда тутиш керакки, агар педагог ҳамма вақт гапириб, сўраверса, ўқувчи фақат эшитиб, бир хилдаги жавобларни бераверса, мулоқот вужудга келмайди. Бунга турлича, ўқувчининг индивидуал хусусиятларига қараб, барҳам бериш мумкин. Масалан, агар у экстраверт-невротик бўлса, (улар ҳақида психология дарслигида нималар ёзилганини эсга олинг), гап қовушиб кетиши учун унга атайин қизиқарли бўлган (унинг

қизиқишлари билан боғлиқ ва ҳоказо) саволни бериш керак, демак, шундай қилинса, у жавоб беришда қийналмайди. Педагог эса кейинги саволларни бериб, уни секин-аста зарур мавзудаги мулоқотга тортади. Агар ўқувчи жўшқин, барқарор экстраверт бўлса, у билан суҳбат муваффақиятли бориши мумкин, агар суҳбат ахборот, суҳбат мавзуга доир гоёлар билан алмашилишдан иборат бўлса, бунга мазкур ўқувчи дарҳол жавоб бериши мумкин.

Агар интроверт ўқувчи билан суҳбат қилишга тугри келса, уни бирор аҳамиятсиз нарсдан бошлаган маъқул, бунда ўқувчига саволлар (мазмунни ва шаклига кўра етарли даражада одобли саволлар) системасини таклиф этиш керак, бу саволлар унга ўзи ҳақида ёки бошқа муаммо ҳақида гапириш, муҳокамани беихтиёр равишда чуқурлаштириб, ўзининг одамови ва жиддийлигини секин-аста енгиш имконини беради.

Умуман ўқувчилар билан ҳам, синф билан ҳам, гуруҳлар билан ҳам, айрим болалар билан ҳам муомала қилганда баъзи умумий усулларни эсда тутиш ва улардан фойдаланиш фойдалидир, улар муомалани диалогли, самарали, кам ихтилофли қилишга имкон беради, биринчидан, педагогнинг бошқа кишилар томонидан қилинган у ёки бу мурожаатни (унинг ўзи бундан қанчалик идрок этмасин) тасаввур этиш фойдалидир. Шунда ўқувчилар билан суҳбатларда буйруқ бериш ҳуқуқини суистеъмол қилиш керак эмаслиги, яхшиси кўпроқ илтимос шаклидан фойдаланиш кераклиги маълум бўлиб қолади, чунки ҳар қандай кишининг буйруқдан кўра илтимосни бажариши осон ва ёқимлироқ бўлади. Шунда ўқувчилар билан суҳбатлар тез-тез «марҳамат», «рахмат», «барака топинг» деган сўзлардан фойдаланиш, кўпинча уларга шарт феъли билан: «сен мана бундай қилсанг бўлмасмикин...», «сизнингча, бундай қилсак яхшироқ бўлмасмикин...» деб мурожаат қилиш фойдали эканлиги маълум бўлади ва ҳоказо. Ниҳоят, болаларга! бирор нарса деганда, улардан бирор нарса талаб қилганда, уларга бирор нарса таклиф қилганда, педагогнинг ўз-ўзига: «нима учун?», «нега?», «бунинг боиси нима?» деган саволларни бериши («Бундан нима қилиш керак?», «Нега ўқувчи шундай йўл тутди?», «У ёки бу ҳаракат зарурлигининг боиси нима?») ниҳоятда фойдали бўлади.

Ўқувчилар педагогнинг ўзлари билан бўлаётган бутун муомаласи ҳатто жаҳл билан айтилса-да, дўстона бўлаётганини кўриб туришлари лозим. Жаҳл-ўткир, ниҳоятда ўткир қурол. У шифобахш бўлиши ҳам, жавоб тариқасида жаҳл уйғотиши ҳам, газабни кўзгаб, асоссиз жанжалга олиб келиши ҳам мумкин. Лекин педагогнинг ўқувчилар билан муомаласида жаҳлга ўрин бўлмаслиги керак, деб ўйлаш қийин. Бу жаҳлнинг қандай намоён бўлиши-бошқа масала. Жаҳлни чиқарган сабабни ўқувчининг шахсий сифатлари билан асло боғламаслик керак. Бундай жаҳл муносабатни бўзади, ўқувчини газабга келтиради. Баъзан жаҳл катта ва кичик ёшдаги кишиларнинг муомаласи учун осойишта, лекин ўзининг ёқимсизлиги билан кишини газаблантирувчи: «Наҳотки, мен сенга айтган гапларни эшитмаган бўлсанг?» ёки «Шундай қилишга қандай ҳақнинг сизди?», «Сенга неча марта такрорлаш керак?» ва шу каби мулоҳазалардан кўра фойдалироқ бўлади.

Саволлар беришни-асосий, аниқлик киритувчи, йўлга солувчи саволларни беришни билиш жуда муҳимдир. Лекин бу саволларни шундай бериш керакки, улар ўқувчини рағбатлантирсин. Саволлар уни ўзи ҳақида, қандайдир воқеалар тўғрисида, ўз фикр-мулоҳазалари, ҳиссиётлари, кечинмалари ва ҳоказолар ҳақида гапириб беришга ундаши лозим, яъни ўқитувчининг саволлари ортида суҳбатлашишга бўлган чинакам қизиқиш туриши керак. Бу ниҳоятда муҳимдир, чунки педагог ўқувчи учун қизиқарли суҳбатдош бўлиб қолиши учун у ана шу ўқувчининг ҳаёти билан жуда қизиқадиган киши бўлиши лозим.

Ўқувчилар билан олиб бориладиган ишда тарбиявий самарага эришмоқ учун ўқувчи улар билан ҳамкорлик қила олиши болаларни ҳамкорлик жараёнига тортиши зарурки, бу жараён улар фаолиятининг турли соҳаларида билимда, буюмли-амалий ва маънавий—амалий фаолиятда, спортда, ўйинда амалга оширилади. Ҳамкорлик муваффақиятли бўлиши учун ўқитувчи муайян йўл-йўриқларга эга бўлиши: болалар билан ҳамкорликни муайян натижага эришишнинг зарур шартини деб билиши, ҳамкорликка барча

Ўқувчиларни тортишга, уни мулоқот сифатида фикрлашга ҳаракат қилиши, ҳамкорлик жараёнига ўзининг ҳиссий жалб қилинганлиги зарур эканлигини англаб етиши лозим.

4. Ўқувчилар фаолиятида ва уларни тарбиялашда муомаланинг роли.

Ўқувчи шахсини ҳар томонлама ривожлантириш жараёнида муомаланинг ролини қараб чиқар эканмиз, бунда педагогларнинг методологик кўрсатмаларига таянамиз. Бунга куйидагиларни назарда тутиш муҳимдир. Маълумки, ижтимоий-тарихий жараёнда инсон ривожланишининг асосий омили меҳнат бўлиб келган ва шундай бўлиб қолади. Лекин ҳар бир муайян индивиднинг мустақил ҳаётга киришига қадар бўлган болалик босқичидаги онтогенетик ривожда атрофдаги кишилар билан муомала қилиши етакчи омил бўлиб қолади, бу муомала турли бирликларда кечади ва турли буюмли-амалий мазмун билан тўлиб боради. Шу билан бирга муомала ижтимоий жараён бўлиб, у жамиятда ёш авлоднинг шаклланиши ва тарбиясига таъсир кўрсатувчи барча соҳаларга кириб боради.

Муомала мақсадини бу хилда таърифлаш ўқувчилар муомаласининг асосий икки тури: роллараро ва шахслараро муомаланинг нисбий мустақиллиги шароитида унинг диалектик бирлигини кўрсатиб беради.

Роллараро (амалий муомала) ташкилий фаолиятнинг ҳар хил турлари жараёнида амалга оширилади. Фаолият қатнашчиларининг мақсадига, бир-бирига муносабати характерига қараб улар ўртасида шериклик ёки ўртоқлик муомаласи вужудга келади. Ўртоқлик муомаласи фақат фаолият қатнашчиларининг ўзлари эмас, балки ходимларининг фаолият мақсадига эришишдаги ўзаро ёрдами, хайрихоҳлиги ва манфаатдорлигини назарда тутади.

Шахслараро (эркин) муомала ташкилий фаолиятдан ташқари амалга оширилади. Муомала қилувчиларнинг ҳиссий кўнгил боғлашувига қараб танишув, ошна-оғайнигарчилик, дўстликни фарқлаш мумкин.

Муомаланинг асосий гоёси ва мазмуни билан боғлиқ равишда муомала даражаларини қараб чиқиш мақсадга мувофиқдир, улар ўқувчилар муомаласи объектив мазмунининг чуқурлигини акс эттиради. Муомаланинг тўртта даражасини ажратиш кўрсатиш мумкин: фактик, ахборот, мунозаравий ва ошқоравий.

Муомаланинг фактик даражаси-бу суҳбатни кўллаб - қувватлаш учун нутқ айрбошлашдир, бунинг натижасида суҳбатдош билан алоқа ўрнатиш мумкин бўлади. У индивид (ўқувчи)нинг атрофидагилар билан муносабатда ўзини қулай ҳис қилишини кўллаб- қувватлашдан иборат муҳим вазифани бажаради.

Муомаланинг ахборот даражаси ўқувчилар ўртасида ҳам роллараро, ҳам шахслараро муомалада рўй берадиган гоёт турли-туман хоссага эга бўлган ахборот билан доимо алмашилиб туришдир. Бунда болаларнинг ақлий қизиқишлари доирасига жуда хилма-хил ахборотлар жалб қилинадик, уларни болалар таълим-тарбия жараёнида, ўқитувчилардан, бошқа турли-туман манбалардан оладилар.

Муомаланинг мунозаравий даражаси шу сабабдан вужудга келадик, ўқувчилар бир вақтнинг ўзида бир қанча бирлашмаларга кирадилар ва ўзига хос шахс бўлиб, фақат шахсий ахборот ташувчилар ва у ёки бу фактларга шахсий тарзда изоҳ берувчиларгина эмас, балки нормалар ва кадриятларга ҳам изоҳ берувчилар ҳисобланадилар. Натижада ўқувчиларнинг ўзаро муомаласида турли нуқтаи назарлар тўкнаш келади. Бу тўкнашувда у ёки бу фактларга, воқеаларга ва ҳоказоларга изоҳ бериш имконияти аниқланади. Мунозаравий фаолиятнинг ҳар хил кўринишлари ўқувчиларнинг муомаласида катта роль ўйнайди, чунки фаолият мақсадига эришиш одатда шерикларнинг шахсий куч-гайратларини келишиб олишни талаб қилади, бу эса одатда мунозара жараёнида содир бўлади.

Ўқувчиларнинг атрофдагилар билан муомаласи жадаллик ва ишончлилик даражаси билан турлича бўлиши мумкин. Энг ишончли даража дўстлар билан муомала бўлиб, уни ошқоравий даража деб аташ мумкин, чунки унда ўқувчилар анча дилкаш бўладилар, дўстлар билан ўз ҳиссиётларини, кечинмаларини барҳам беришга интиладилар.

Муомала билиш жараёнидир. Билиш ўқувчининг миқдорлар (маънолар) системасини ўзлаштириш ва ҳосилқилиш тарзида намоён бўлади, у ўқувчига оламини ва унда ўзини адекват (ўхшаш) тарзда тушуниш имконини беради. Жамиятда муомалада бўладиган миқдорлар (ўқувчилар уларни билиб боришига қараб) фақат идрок қилиш андазаларини шакллантириб қолмай, шу билан бирга, энг муҳими— ижтимоий маданиятни ўзлаштириш жараёнида воқеликни билиш механизмининг ҳам ҳосил қилади. Билиш ва муомаланинг алоқаси ўқувчининг билиш фаолияти доирасида намоён бўлади. Билиш фаолияти ўз моҳиятига кўра ижтимоий ҳодисадир. У билиш фаолиятининг мақсадлари системаси сифатида, билиш буюмларининг ўзи сифатида ва ниҳоят, билиш фаолияти жараёнида кишиларнинг ўзаро ҳаракати сифатида, яъни билиш жараёнидаги муомала сифатида майдонга чиқади.

Муомала ҳар қандай ахборотни идрок этишга ва уларнинг ўқувчилар томонидан талқин қилинишига ҳам катта таъсир ўтказиши. Бунга сабаб одамнинг ахборотни идрок этиши ва ўзлаштиришининг танланувчанлигидир. Танланувчанлик ўқувчининг шахсий хусусиятлари билан, шунингдек, у муомалада бўладиган энг яқин доирасининг таъсири билан ҳам белгиланади. Ўқувчи муомалада бўладиган гуруҳлар ўз ҳуқуқ доираларида тарқаладиган бутун ахборотни ўзлари учун анча аҳамиятли бўлган нормалар ва кадриятлар нуктаи назаридан идрок этиб, баҳо берадилар ва танлаб оладилар. Натижада ҳатто манбаи таълим-тарбия жараёни ва оммавий ахборот воситалари ҳисобланган ахборот ҳам соф ҳолда эмас, балки кўп ёки оз даражада бузилган ҳолда идрок этилади ва ўзлаштирилади.

Шундай қилиб, ўқувчилар шахсини шакллантириш жараёнида муомаланинг ролини қараб чиқар эканмиз, у билиш ва норматив жараёндан иборат бўлиб, ўқувчиларни ижтимоий маданиятга жалб этишга ва уларда шахсининг ижтимоий йўналиш шаклланишига жиддий таъсир кўрсатишини, ижтимоий қарор топиш воситаси ва усули, билиш жараёни бўлган муомала ўқувчилар ижодий индивидуаллигини ривожлантиришга таъсир қилишини кўраемиз.

Шу муносабат билан жамоада ўқувчиларнинг муомаласи ижобий тусда бўлиши, уларнинг ўзлари эса унда муваффақиятли иштирок эта олишлари муҳим аҳамиятга эгадир.

5. Ўқувчиларнинг муомаласини ташкил этиш.

Меъёрий жараён бўлган муомала ўқувчиларнинг фаолияти жараёнида уларнинг ўзаро ҳаракатини тартибга солиб туради, уни кўп ёки оз даражада самарали ҳаракатга айлантиради, бу эса муомалада ҳосил бўладиган ва муомала орқали тарқаладиган ўзаро ҳаракат нормалари мажмуига боглиқ бўлади. Ўқувчиларни фаолиятга жалб қилишнинг махсус педагогик воситаси уларнинг муомаласига қўшимча нормалар киритишни назарда тутди, бу нормалар ҳам мақсадга мувофиқ ва анъанавий бўлиб қолади, ўқувчилар томонидан яхши ўзлаштирилади.

Шахсининг ижтимоий қарор топиш шакли ва воситаси бўлган муомала ўқувчиларга жамоа фаолият жараёнида ўзларини намоён қилиш ва қарор топтириш учун кўп ёки оз имконият яратди. Ўқувчиларнинг ўз жинсидаги ёки бошқа жинсидаги тенгдошлари билан муомаласи ҳам ўртоқларча, ҳам ошна-оғайниларча ҳам дўстларча муомаласи мазмуни болалар тарбиявий жамоаларда жалб қилинган фаолият мазмуни билан яққол боглиқдир. Ўқувчиларнинг муомаласини ташкил этиш педагогик таъсир кўрсатишнинг шундай гуруҳига кирадики, у фақата лоҳида бир ўқувчига қаратилиб қолмасдан, балки ўқувчиларнинг муайян бирлигига мактаб жамоасидан тортиб, ошна- оғайнилар гуруҳига ҳам мўлжалланган. Шу муносабат билан муомалани ташкил этиш усуллар системасини ўз ичига олади, улар ёрдамида таълим-тарбия жараёнининг мазмуни ўқувчилар муомаласининг мазмуни асосига айланади: ўқувчиларнинг муомаласини назарда тутадиган таълим-тарбия жараёнини ташкил этишнинг қулай шакллари муомала учун яхши шароит яратди, муомаланинг ва умуман тарбиявий иш системасининг тарбиявий самарадорлигига бевосита ва билвосита таъсир кўрсатади.

Бир қатор шарт-шароитлар мавжуд бўлганда, ўқувчи жамоа фаолиятининг субъектига айланади. Бу шарт-шароитлардан энг муҳимларинигина айтиб ўтамиз: биринчидан, жамоанинг фаолияти ўз мазмунига кўра хилма-хил бўлса: иккинчидан, бу фаолият уни педагоглар бошқариб бориши билан бирга қўшиб олиб бориш, ўқувчиларнинг ўз-ўзини бошқаришини кенг ривожлантириш ва жамоада ўз-ўзини ташкил этиш жараёнларини ҳисобга олиш асосида уюштирилса; учинчидан, ўқувчилар жалб этиладиган фаолият уларнинг ижодкорлигига (жамоа, гуруҳ ва индивидуал ижодкорликка) катта имкониятлар яратиб берса; тўртинчидан, бу фаолиятда ўқувчилар жамоасини уюштиришнинг хилма-хил шакллари (масалан, ўқувчиларнинг бир хил ва ҳар хил ёшдаги уюшмалари) бирга қўшиб олиб борилса.

Ўқувчилар жамоа фаолиятининг субъектлари бўлиб қолиши, бу фаолият ўз навбатида улар муомаласи мазмунининг асоси бўлиб қолиши учун ўқувчилардан ҳар бири ундан фаол қатнашиш имконига ва истагига эга бўлиши зарур. Бунинг учун болаларнинг жамоа ҳаёти шундай ташкил этилиши керакки, бунда ҳар бир ўқувчи унинг мақсадлари, мазмуни, ташкил этилиш шакллари аниқлашда режалаштириш ва яқун чиқаришда бевосита иштирок этади.

Жамоада ўқувчиларнинг муомаласини ташкил этиш учун синф ўз-ўзини бошқариш органларининг структураси ва уларнинг умуммактаб органларига айланиши катта аҳамиятга эгадир. Ўз-ўзини бошқариш органларининг кенг тармоқланган структураси муомала учун анча қулай шароитлар яратади, бу структура ҳам доимий органларни: шунингдек, кўп сонли муваққат органларни: турли ижодий гуруҳларни улар айрим тадбирларни ўтказиш учун тузишади), у ёки бу ишларни ташкил этадиган иш кенгашларини ўз ичига олади (улар ўртасидаги фарқ мазмунга тааллуқлидир: ижодий гуруҳнинг ўзи ишни тайёрлайди, кенгаш уни тайёрлашни йўлга қўяди). Табиийки, улар ичидаги ва улар аъзоларининг бошқа жамоалар билан муомаласи мазмун жиҳатидан ҳам, жадаллиги жиҳатидан ҳам, шакли бўйича ҳам фарқ қилади.

Натижада, жамоа фаолиятидаги муомала ўқувчилар ўртасида ҳам, улар билан педагоглар ўртасида ҳам самарали бўлиб боради. Муомала жараёнида муайян нормалар вужудга келади ва қарор топади, улар жамоадаги роллараро муомалани ҳам, шахслараро муомалани ҳам тартибга солиб туради.

Ўқувчиларнинг ижодкорлиги ва фаолиятчанлиги улар муомаласининг мазмунига муҳим таъсир кўрсатади, у етарли даражада ахборотга бой бўлади; ўқувчиларнинг ёшига мос келадиган ижтимоий-сиёсий, илмий-техник, фалсафий-ахлоқий ва бошқа ўзига хос ахборотлар уларнинг диққат марказида бўлади. Ҳамкорлик ташкилотларининг имкониятларидан фойдаланиш, фаолиятчанлик ва ҳоказолар шунга олиб келадикки, жамоадаги муомаланинг мазмуни муаммоли, ҳар бир ёш босқичидаги шахснинг камолга етишидаги ўзига хос хусусиятлардан келиб чиқадиган масалаларга бой бўлади. Муомалада ўқувчиларнинг ёшига мос келадиган шаклда дунёқараш муаммолари мавжуд бўлади.

Жамоада муомалани ташкил этганда, ўқувчилар муҳитида мавжуд бўлган ҳақиқий гуруҳларни назарда тутиш, бир-бирига меҳр билан қарайдиган ва ўзаро дўстлашадиган болаларни бирлаштириш зарур. Педагог бу гуруҳларнинг хусусиятларини, уларнинг йўналиши, қизиқишлари, малакасини ва ҳоказоларни билиши, ҳисобга олиши ва улардан фойдаланиши керак. Жамоа ишни ташкил этишда ва амалга оширишда вазифаларни тақсимлаш вақтида мазкур хусусиятларни ҳисобга олиш ишининг самарадорлигини оширади. Иккинчи томондан, бу ҳол гуруҳдаги муомалани жамоанинг қизиқишлари соҳасига ва жамоанинг қизиқишларини гуруҳдаги муомала соҳасига олиб киради. Масалан, жамоа етарли даражада обрў қозонган, жамоачилик йўналишига эга бўлган гуруҳга муайян бир тадбирни тайёрлаш ва ўтказишга бошчилик қилишни топширса бўлади. Қандайдир ўзига хос қизиқишлари бор гуруҳга бутун жамоа учун бу қизиқишларга мос келадиган ишнинг ташаббускори ва ташкилотчиси бўлиш тақдир этилади ва ҳоказо. Жамоа фаолиятини ташкил этишда ўқувчиларнинг шахслараро реал

мавжуд бўлган алокаларини ҳисобга олиш икки хил мақсадга эришиш: гуруҳ аъзоларининг жамоа ҳаётига жалб қилиш ва улар ўртасидаги муомалага таъсир кўрсатиш имконини беради.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ:

1. Муомала маданияти ҳақида тушунчангиз?
2. Педагогик фаолиятда ўқитувчининг муомала маданияти қандай бўлиши керак?
3. Тарбиявий ишларни ташкил этишда муомаланинг аҳамияти қандай?
4. Тинглаш ва гапириш маданияти нима?

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, Тошкент., «Ўқитувчи», 1992.
2. И. А. Каримов. “Юксак маънавият – энгилмас куч” –Т.: Маънавият. 2008.
3. Ш. М. Мирзиёев “Ўзбекистон Республикаси ривожлантиришнинг 2017-2021 йиллар бўйича “Ҳаракатлар стратегияси”. -Т.: Ўзбекистон, 2017 .
4. Ш. М. Мирзиёев. “Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш - юрт тараққиёти ва халқ фаровонлиги гарови” –Т.: Ўзбекистон, 2017.
5. Р. Мавлонова “Тарбиявий иш методикаси” дарслик. Т. 2014.
6. Сафо Очил. «Мустақиллик маънавияти ва тарбия асослари” Т., Ўқитувчи, 1997.
7. Абу Райхон Беруний “Ҳикматлар”. Тошкент, «Ёш гвардия», 1973.
8. Худойкулов Х. Ж. “Тарбиявий ишлар методикаси”. –Т.: ТТЙМИ. 2007 й.

13-Мавзу: Педагогик техника, педагогик маҳоратнинг таркибий қисми

РЕЖА:

1. Педагогик техника тузилиши.
2. Педагогик маҳорат ва техника.
3. Педагогик техникани эгаллаш йўллари.

Таянч сўзлар: Педагогика, техника, ўқитувч, нутқ, малака, савод, фикр, оҳанг, мимика, пантамимика, вазият, фикр, қобилияти, ҳаракат, метод, восита.

1. Педагогик техника тузилиши.

Педагогик техника ўқитувчига ўқув фаолиятида ҳам, ўқишдан ташқари фаолиятида ҳам зарур бўлган умумий педагогик кўникма ва малакалар мажмуидан ташкил топади.

Хўш, ўқитувчининг педагогик техникаси қандай кўникма ва малакаларни ўз ичига олади? Уларнинг педагогик таъсир кўрсатишидаги роли қандай?

Энг аввало, педагогик техниканинг таркибий қисми сифатида ўқитувчининг нутқ малакаларини, яъни саводли гапириш, ўз нутқини чиройли ва тушунарли, таъсирчан қилиб баён этиш, ўз фикр ва ҳис-туйғуларини сўзда аниқ ифодалаш малакаларини айтиб ўтиш жоиз.

Педагогик техниканинг бошқа таркибий қисми педагогнинг мимик ва пантомимик ифодалилиги. Аниқ имо-ишора, маъноли қараш, рағбатлантирувчи ёки истехзоли табассум педагогик таъсир кўрсатишда кўп сўзли тушунтириш ёки эътироз билдиришга қараганда анча самарали муомала воситалари бўлади.

Педагогик ўзаро таъсир кўрсатишда ўқитувчининг ўз ҳиссий (психик) ҳолатини бошқариш, ўзида энг қулай ҳиссий (ижодий) жиддийлик даражасини ва умидбахшлик, ҳайрихоҳлик кайфиятини сақлаш, ўзининг ҳиссий дам олишини ташкил этиш маҳорати муҳим роль ўйнайди. Бу маҳорат педагогнинг касбий жиҳатдан ўз-ўзини назорат қилишини таъминлайди, кўп йиллар давомида соғлом асаб системасини сақлаб қолиш, асабий бўзилишлардан, ҳиссий ва аклий зўриқишдан ўзини тийишга ёрдам беради.

Самарали педагогик ўзаро таъсир кўрсатишни ташкил этиш учун ўқитувчи актёрлик ва режиссёрлик маҳоратининг таркибий қисмларини эгаллаши зарур, улар ўқитувчига болалар билан муомала қилишда тарбияланувчиларнинг ақл-идрокигагина

эмас, балки уларнинг ҳис- туйгуларига ҳам таъсир кўрсатиш, уларнинг оламга бўлган ҳиссий кадриятларини анча тўлиқ бера билишига ёрдамлашади.

Шундай қилиб, ўқитувчининг педагогик техникаси-бу шундай бир малакалар йигиндисидирки, у педагогга тарбияланувчилар кўриб ва эшитиб турган нарсалар орқали уларга ўз фикрлари ва қалбини етказиш имконини беради. Болалар билан бевосита муомала қилишда педагогнинг худди ана шу малакалари (ёки уларнинг йўқлиги) унинг хулқ-атворида намоён бўлади.

Педагогик вазиятларнинг ҳаддан ташқари хилма-хиллиги педагогдан ижодий хулқ-атворни талаб қилади. Педагогик техника ўқитувчи малакаларининг худди шундай йигиндисидирки, у ўқувчининг энг яхши ижодий хулқ-атворида, бошқача айтганда, ҳар қандай педагогик вазиятда тарбияланувчиларга самарали таъсир кўрсатишга ёрдам беради.

Ривожланган педагогик техника ўқитувчига ўзини педагогик фаолиятда чуқурроқ ва яққолроқ кўрсатиш, болалар билан муомала қилганда ўз шахсиятидаги касбий жиҳатдан барча яхши, аҳамиятли нарсаларини очиб беришга ёрдамлашади. Мукамал педагогик техника педагогнинг вақти ва кучларини ижодий иш учун бўшатиб беради, педагогик ўзаро таъсир кўрсатиш жараёнида болалар билан муомала қилишда зарур сўзни топиш ёки муваффақиятли чиқмаган гапоҳангини тушунтиришга ўз фикрини чалгитмаслик имконини беради. Педагогик техникани эгаллаб олган ўқитувчи овози бўғилганидан ёки ўзининг иш билан боғлиқ бўлмаган қандайдир кечинмаларини унутишни билмаслигидан азобланиб юрмайди. Демак, педагогик техникани эгаллаш ўқитувчининг ўз касбий фаолиятидан қаноатланиш даражасининг ўсишига олиб келиши мумкин.

Педагогик техника малакаларини бир бутун тарзда қараб чиқиш зарур. Хўш, бу малакаларнинг бирлигини таъминловчи умумий хусусиятлар нималардан иборат?

Аввало, педагогик техниканинг ҳамма учун умумий бўлган малакаларини татбиқ этиш соҳасини педагогнинг болалар билан бевосита муомаласини қайд қилиб ўтамыз. Худди шу нарса педагогик техника малакаларининг намоён бўлишини маълум даражада вазият тақозоси билан ички сабаб натижасида вужудга келадиган нарсага айтиш мумкинки, бу тўсатдан бўлган нарсага айлантиради.

Ривожланган педагогик техника ўқитувчига ўқувчилар билан муомала қилганда зарур сўз, гапоҳанги, қараш, имо-ишорани тез ва аниқ топиш, энг ўткир ва қутилмаган педагогик вазиятларда осойишталикни ва аниқ фикр юритиш, таҳлил қилиш қобилиятини сақлаб қолиш имконини беради. Бундан ташқари, хақиқий педагогик таъсир кўрсатишлар ўқитувчининг педагогик техника соҳасидаги барча малакалари бир вақтда намоён бўлади. Нутқ имо-ишора, мимика, ҳаракат билан бирга содир бўлади, ўзлуксиз ўзини тута билиш таъсирчан воситаларни танлашга, муваффақиятли равишда тўзатиш киритиб бориш имконини беради ва ҳоказо.

Педагогик техника малакаларнинг бошқа муҳим хусусияти шундан иборатки, уларнинг ҳаммаси аниқ ифодаланган индивидуал-шахсий тусда бўлади, яъни педагогнинг индивидуал психик-физиологик хусусиятлари асосида таркиб топади. Индивидуал педагогик техника педагогнинг ёши, жинси, мижози, феъл-атвори, сихат-саломатлиги, анатомик-физиологик хусусиятларига анча боғлиқ бўлади.

Педагогик техника малакалари ўқитувчининг индивидуал-шахсий хусусиятлари билан чамбарчас боғлиқлиги фақат бу малакаларнинг индивидуал тусда бўлишигина эмас, балки уларнинг ривожланиши педагог шахсига таъсир кўрсатишида ҳам намоён бўлади. Юқорида айтиб ўтилганидек, педагогик техника малакалари вазиятга боғлиқ равишда, педагогнинг хулқ-атворида айни бир дақиқада намоён бўлади. Шу маънода гапирганда, бу малакаларни эгаллаш ўқитувчининг педагогик жиҳатдан мақсадга мувофиқ хулқ-атворини ташкил этиш воситаларидан бири сифатида қаралиши мумкин. Педагогик техника шаклланиши шахснинг унчалик иайқаб бўлмас сифатларига ҳам ривожлантирувчи таъсир кўрсатади. Чунончи, нутқнинг ифодали, соф, саводли бўлиши устида ишлаш

фикрлашнинг равои бўлишига таъсир қилади. Психик фаолиятни мустақил тартибга солиш усулларини эгаллаш феъл-атвор белгиси бўлган ҳиссий вазминликнинг ривожланишига олиб келади. Педагогик техниканинг учинчи муҳим хусусияти шуки, педагогик таъсир кўрсатишдаги худди ана шу малакалар орқали педагогнинг маънавий ва эстетик нуқтаи назарлари тарбияланувчиларга янада тўлароқ очиқ берилади. Педагогик техника малакаларининг шаклланиш даражаси маълум даражада педагогнинг умумий маданият даражасини, яъни шахснинг педагогик имкониятларини акс эттиради десак, тўғри бўлади. Агар педагогнинг нутқи қашшоқ ва тартибсиз бўлса, агар у бўлар - бўлмас сабаблар билан ўз ҳиссиётларига эрк берса, диди паст, эстетик жиҳатдан паст бўлса, у ҳолда «энг тўғри» сўзлар ҳам, энг «керакли» тадбирлар ҳам тарбияланувчиларнинг на ақл идрокига, на ҳиссиётига таъсир қилади.

Педагогик техника тўғрисида айтилганларнинг ҳаммаси ҳар бир педагог учун бу техникани ташкил этувчи малакаларни эгаллаш ниҳоятда зарурлигини очиқ-ойдин кўрсатиб турибди.

2. Педагогик маҳорат ва техника.

Педагогик санъат вазият билан боғлиқ. Бу ерда ҳар гал ҳамма нарса янгидан содир бўлгандай туюлади. Бинобарин, киши ўзининг ҳар бир қадамини олдиндан кўриши, режалаштириши амалда мумкин бўлмайди. Педагогнинг меҳнати-бу беҳад изланиш ва азоб-укубатли кечинмалар, илҳом ва бетакрор изланиш, кўпдан кўп кундалиқ ишлар, ҳафсаласи пир бўлиш ва болалар билан биргаликда бошдан кечирилган қувончдан қаноат ҳосил қилишдир. Педагогик санъат, бу қандайдир қўл билан тутиб бўлмайдиган, фаҳм-фаросат билан амалга ошириладиган нарсасидир, деган таассурот тугилади.

Ҳар қандай ижодкорлик, бунинг устига педагогик ижодкорлик куруқ жойда, фақат ҳиссий реакциялар асосида бошланиши мумкин эмас. Тарбия санъатида ўзининг педагогик техникаси, ўзининг «бир қолипдаги» меҳнат маданияти борки, уларни билиб олиш зарур. Педагог кадрларни тайёрлаш ва уларнинг малакасини оширишнинг бутун системаси ана шуни билиб олишга қаратилиши керак. Бироқ хали ҳеч ким олий ўқув юртида ўқиб ёки ўқитувчилар малакасини ошириш курсини тамомлагандан кейин уста педагог бўлиб қолмаган. Педагогик меҳнат усуллари мактабда вужудга келади, болалар билан муомалада тарбияланади.

Хўш, педагогик маҳорат нима ва у нималардан ташкил топади?

Бу фаҳм-фаросат ва билимларнинг, чинакам илмий, тарбиядаги кийинчиликларни енгишга қодир бўлган раҳбарликнинг, болалар қалбининг қандайлигини ҳис қилиш маҳорати, ички дунёси нозик ва заиф бўлган бола шахсига моҳирлик билан авайлаб ёндашиш, донолик ва ижодий дадиллик, илмий таҳлил, ҳаёл ва фантазияга бўлган қобилият мужассам. Педагогик маҳоратга педагогик билимлар фаҳм-фаросат билан бир қаторда педагогик техника соҳасидаги малакалар ҳам кирадикки, улар тарбияга озроқ куч сарфлаб, кўпроқ натижаларга эришиш имконини беради. Албатта, педагогнинг маҳорати эришилган нарсалар чегарасидан ташқарига чиқишга доимо интилишни ҳам назарда тутади.

Педагогик маҳорат назарияси ва методикасининг ишлаб чиқилмаганлиги шунга олиб келадикки, педагогларнинг ҳар бири ўзича, пайпаслаб ижодий изланиш олиб боради, айни бир ҳил саволларни: болалар билан, педагоглар жамоаси билан қандай қилиб тил топиш мумкин? Қандай қилиб қисқа муддат ичида болалар ўртасидаги муносабатларнинг ҳаққоний манзарасига эришмоқ керак? Болаларни педагогик талабларни бажаришга қандай қилиб мажбур этиш мумкин? Қандай қилиб яхши педагогик руҳиятни сақлаб қолиш ва ўз куч-қувватини оқилона сарфлаш мумкин, деган саволларни муттасил такрорлайди ва ҳоказо. Бу саволларга бериладиган жавоблар ҳар бир моҳир педагогнинг ишида зарур бўлган умумий педагогик малакаларни шакллантириш билан боғлиқ бўлиб, мазкур масалаларни ҳал қилиш педагогдан одатдан ташқари куч – гайратни, қатъиятни, тиришқоқликни, тадқиқотлар олиб боришга интилишни, янги вазиятга, янги жамоага киришиш қобилиятини, самимиятни, тўғрилиқ ва ҳалолликни, ўткир ақл - идрокни, бир

воситани бошқаси билан текшириб кўриш малакасини, ўз топилмаларининг қимматини аниқлаш талаб қилади. Педагогика фани билан тарбия санъатининг ўзвий алоқадорлиги зарурки, у юксак касб маҳоратини таъминлайди.

Лекин айрим педагогик ҳақиқатларни эслаб қолишнинг ўзи етарли эмас, уларни ижодий мушоҳада қилиш, амалда татбиқ эта билиш зарур. Тарбия назариясида тайёр андозалар йўқ, педагогика ҳаётнинг барча ҳодисалари учун тайёр ечимларни таклиф қилмайди, деган қоида сийқаси чиққан қоида бўлиб қолди. Педагогика фикрлашга ўргатади, мураккаб педагогик муаммоларни ҳал қилиш учун тўғри йўл-йўрик ва илмий асосланган йўللارни кўрсатади, ўқитувчини педагогик таъсир кўрсатиш методикаси ва техникаси билан қуроллантиради.

Биз педагогик ҳодисанинг энг умумий, энг муҳим, яъни доимо такрорланиб турадиган томонлари билан иш кўрган жойимизда аниқ тавсия бўлиши мумкин. Одамлар ўртасидаги муносабатларнинг такрорланмас ўзига ҳослиги билан иш кўрган жойимизда, чамаси қатъий белгиланган тавсиялар, «андозалар» бўлмаслиги ҳам мумкин. Биз илмий педагогика нуқтаи назаридан мутлақо аниқ ва қатъий айта оламизки, ўз - ўзини бошқариш, ўйин, ижтимоий таъсир кўрсатиш, ижодий меҳнат ва ҳоказо воситаларсиз демократик тарбияни амалга ошириш мумкин эмас.

Педагогик воситаларни танлаш уларнинг тарбиявий мақсадларига мувофиқлиги билан белгиланиши тушунарли. Мақсад ўзига хос ички йўл кўрсаткич ҳисобланади. У бутун педагогик жамоанинг, ҳар бир айрим педагогнинг фаолиятини йуналтириб туради.

Кўпинча амалда ўқитувчилар бир қатор сабабларга кўра, фақат энг яқин хусусий мақсадлар билангина чекланиб қолади, яъни тарбиячига керакли нарсаларни бажаришга мажбур қиладилар. Энг яхши деганда, биринчи ўринга болалар ҳаётини қизиқарли қилиш мақсади қўйилади. Албатта, тактик ниятларни рад қилиб бўлмайди, уларсиз иш битмайди. Лекин улар тарбиянинг стратегик мақсадларига бўйсундирилиши лозим, уларда тарбиянинг асосийси, бахтиёр кишини шакллантиришдир, яъни шундай кишини шакллантириш керакки, унинг учун Ватанга хизмат қилиш, мамлакатнинг энг яхши келажиги учун кўрашиш, жамият, ўз олдидидаги, ота-оналар олдидидаги бурчини бажариш қувонч келтирсин. Чинакам бахтни бировнинг қайғуси, ахлоқсиз хатти - ҳаракати, алдаши асосида кўриб бўлмайди. Демак, биз бахтиёр одамни тарбиялар эканмиз, ёмонлик қилишга қобилиятсиз шахсни тарбиялаймиз, биз ҳаётга шундай одамни тарбиялаймизки, унинг учун яхшилик қилиш қоида ҳисобланади. Ана шу мақсаддан келиб чиқиб, тактик вазибалар, тарбиявий таъсир кўрсатиш воситалари, педагогик тафаккур мантиқи белгиланади. Албатта, буларнинг ҳаммаси уқадар осон эмас, чунки мақсадни ҳамиша ҳам воситадан ажратиб бўлмайди. Шунинг учун кўп ҳолларда аксарият амалиётчи ходимлар худди айрим воситаларни мақсадлар даражасига кўтарадилар.

Тарбиянинг мақсадлари, воситалари ва натижалари ўртасида, шунингдек, тарбияланувчи ва тарбиячи тафаккури, мотивлари ўртасида мураккаб боғлиқлик бор. Катталарнинг мақсади, одатда, болаларнинг мақсадлари билан тўқнаш келиб қолади. Ахир, боланинг ҳам ўз мақсадлари бор. Ўқувчининг ривожланиш мантиқи, унинг тафаккури, ҳаракатлари битта нуқтаи назарда, тарбиячининг мантиқи бошқа нуқтаи назарда туриши мумкин. Бундай вариантда ҳеч қандай тарбиявий таъсир кўрсатиб бўлмайди. Ўқитувчи билан ўқувчининг мақсадлари бир-бирига мос келса, навбатдаги «тўсиқлар»ни енгиш учун биргаликда воситалар изланса, демократик педагогиканинг тамойилларига мос келадиган чинакам тарбия жараёни содир бўлади. Бу жараён болаларни ҳам, катталарни ҳам ўзига жалб қилади, уларга ҳам, буларга ҳам қувонч багишлайди. Тарбиячилар билан тарбияланувчиларнинг теварак-атрофдаги воқеликни ва айни вақтда ўз-ўзларини ўзгартиришга қаратилган биргаликдаги фаолияти, катталар билан болалар қарашларининг бирлиги-тарбиялаш санъати асосида ана шулар туради.

Бутун педагогик иш қўйилган мақсад сари фаол интилишдан иборат бўлиши лозим. Педагогик воситалар тизими педагогик мақсадларни амалга оширишга хизмат қилади. Бу тизим абадий белгиланган бўлиши мумкин эмас, у ўзгариб ва ривожланиб боради.

Ҳозирги замон педагоги ўз ишларини чуқур таҳлил қилишга, педагогик воситалар табиатини, уларнинг зиддиятли эканлигини, ички мантқиқни ҳар томонлама билишга муҳтождир.

Мақсади кўкка кўтариш билан ҳар қандай воситаларни оклаш йўлига ўтиш мумкин. Маълум мустақилликка эга бўлиб олган воситалар белгиланган мақсадга бориш йўлидаги ҳаракат жараёнини ўзгартириб юбориши мумкин. Ижодий иш олиб борувчи педагоглар орасида шундайлар учрайдики, улар педагогик воситалардан бирини яхши эгаллаб олгач, уни бутун педагогик жараённинг боши ва охири, барча иллатлардан қутулиш йўли деб ҳисоблайдилар. Бировлар ўз-ўзини бошқаришга, бошқалар ўйинга, учинчилар-меҳнат фаолиятини ташкил этишга, тўртинчилар гуруҳ машгулотларининг турли шаклларига маҳлиё бўладилар ва ҳоказо. Чинакам маҳорат эса, турли-туман воситалардан, баъзан эса бутунлай бир-бирига қарама-қарши воситалардан фойдалана билишда ифодаланади. Агар бундай маҳорат йўқ бўлса, ўқитувчи бир воситанинг бошқаларидан устун бўлишига барҳам бериши жуда қийин бўлади.

Педагогик фаолиятда воситалар, мақсадлар ва натижаларнинг нисбатини доимо таҳлил қилиб бориш зарур. Улар ўзвий бирликни ташкил этади, бир-бирига боглиқ бўлади ва алоҳида тарзда амалга оширилмайди. Мақсадни амалга ошириш усули-бўлажак натижа. Натижа янги воситаларни танлаш, янги мақсадларни қўйиш учун амалий асос ҳисобланади. Тажрибада маълум даражада қўлланилган ҳар қандай восита натижа беради, ҳатто бирор сабабга кўра мадсад аниқ ифодаланмаган бўлса ҳам натижа бераверади. Лекин мақсади аниқ ифодаланган педагогик воситагина самаралидир. Ўқувчига тарбиявий таъсир кўрсатишнинг ҳар бир аниқ ҳолатида, умуман тарбияда биз нимага эришмоқчи эканлигимизни аниқ билиб олмасак, самарали педагогик воситаларни танлаш муваффақиятли бўлишини тасаввур қилиш қийин.

Тажрибада мавжуд бўлган ҳаддан ташқари кўп педагогик воситаларни санаб чиқиш бизнинг вазифамизга кирмайди. Шу муносабат билан фақат иккита мулоҳаза билан кифояланамиз.

Биринчи мулоҳаза: ҳар қандай педагогик восита ҳамиша бир қатор бошқа воситалар, усуллар, шартлар билан боглиқ бўлади, улар педагогик жараённинг муайян босқичида таъсир кўрсатиш натижасини белгилаб беради. Масалан, рағбатлантириш бир хил жараёнларни тезлаштириши ва бошқаришга тўсқинлик қилиши, турли салбий ва ижобий ҳусусиятларнинг турли-туман кўринишларини вужудга келтириши мумкин. Баъзан бу ҳол педагогии бир методнинг бошқаларига таъсирини мувозанатлаш зарурлигига олиб келади.

Иккинчи мулоҳаза: айрим воситаларни қўлланиши педагогнинг улар таъсирини, мумкин бўлган ўзгаришини англаш қобилиятларига бутунлай боглиқ бўлади. Жамоавий муомала шароитида воситаларни қўллаш минут сайин ўзгариб турадиган вазиятни ҳисобга олиш зарурлигини тақозо қилади.

Ҳозирча биз кўпроқ мавҳум категориялардан фойдаланамиз. Амалий фаолиятда эса воситалар, мақсадлар ва натижалар диалектикаси овозлар шовқини, гўяг турли-туман эҳтиёжлар ва даъволарнинг авж олиши билан тўла бўладики, бу барча жонли манзара доимо бир кишининг-педагог тарбиячининг диққат-марказида бўлиши лозим.

Ҳўш, унинг маҳорати нималарда ифодаланиши мумкин? Аввало шошилиш таҳлил қилишда ва тезда ишга киришишда ифодаланиши мумкин. Агар бу шошилиш таҳлил ноаниқ бўлса, воситалар ҳам албатта нотўғри танланади, унда олинган натижани ўзгартириш учун янги воситани излаш талаб қилинади. Қўлланиладиган восита ва маънавият педагог амал қиладиган кадриятлар системаси ўртасида бевосита боглиқлик бор. Педагогик воситаларга тор амалиётчилик нуқтаи назаридан принципсизларча ёндашув (улардан фойдаланишни билган тақдирда) тезда айрим муҳим натижаларга ташқи тартибга, ташкилий аниқликка эришиш имконини беради, мактаб ҳаётининг мураккаблиги ва ўзига хос ҳусусиятларидан беҳабар киши буларни педагогик маҳоратнинг намоён бўлиши деб қабул қилиши мумкин. Чинакам маҳорат эса ўқитувчига

ушбу коидани юклайди: барча воситалар бирон кишини хайрон қолдириш, педагогнинг шахсидан фахрланиш учун эмас, балки демократик тарбияни жуда мураккаб ва улкан вазифаларни бажариш учун фойдаланилади. Шу сабабли ҳақиқий педагог фақат фавқулотда ҳоллардагина ўзига педагогик марказ тусини беришларини эп кўриши мумкин, одатда эса унинг иш услубида ташқи оддийлик, воситаларга доноларча, жуда синчиклаб муносабатда бўлиш, уларнинг таъсир доираси ва даражасини аниқ билиш, анъанавий усулларни янги усуллар билан мохирона бирга қўшиб олиб бориш ажралиб туради. Кўпинча ҳақиқий педагогнинг новаторлиги илгаридан маълум, текширилган ва ўрганилган воситалардан айнан янгича фойдаланишдан иборат бўлади.

Педагогикада универсал воситалар йўқ, лекин ҳар бир педагогик восита ўзининг бевосита қарама-қарши томонига айланиши: меҳрибонлик бағритошликка, ўз-ўзини бошқариш болаларнинг фаоллигини, жипслигини ривожлантириш ва демократия билан ошно қилишдан ташаббусни бўғиш ва қаттиқ иерархик тарқоқликни қарор топтириш усулига айланиши мумкин. Воситалар ва усулларнинг бундай ўзгариши ўз-ўзича содир бўлмайди, улар ёмон бўлгани учун содир бўлмайди, гапшундаки, улар ўқитувчи амалга оширадиган мақсад йўналишининг, ахлоқнинг, истакларнинг оқибати ҳисобланади.

Турли тарбиявий воситаларни қўлланишлиги ўз йўналишига кўра демократик тамойилларга асосланиши, уларни қарор топтириши керак. Агар педагог тарбиявий воситаларни болаларнинг иқтидор ва қобилиятларини, болалар жамоасидаги ижодий, яратувчанлик кучларини ривожлантириш учун эмас, балки ўзининг шахсий натижаларини намойиш қилиш учун мохирлик билан қўлласа, у мана шу иши билан болаларнинг фаоллигини бўғиб қўяди, тарбия мақсадларига муқаррар зид иш қилган бўлади, педагогик маҳоратнинг ахлоқий негизини барҳам топтиради. Ахлоққа зид воситалар демократик тарбия методлари бўла олмайди, тарбия ва таълим методлари демократик ахлоқ талабларига мос келган шароитдагина педагогик воситаларни танлашдаги эркинликка амал қилади.

Агар педагогик санъат ҳақида гапирганда, чамаси, унинг асосий кўринишлари болаларга умидбағш фараз билан ёндашиш, талаб ва ишончнинг бирлиги, унинг шахсига авайлаб муносабатда бўлиш, уни ҳурмат қилишдан иборат бўлиши мумкин.

Меҳнатсеварлик, ирода, гайрат, дилкашлик, маҳорат, фидокорлик каби барча хислатларни бир-бири билан алмаштириб бўлмайди. Тўғри, улар ҳали ахлоқий хатти-ҳаракатларга кафолат бермайди, лекин бу энди бошқа масала. Энг муҳими шуки, бу хислатлар мавжуд, шу боисдан ҳар бир ақлли тарбиячи уларга таяниши керак. Л.Н.Толстойнинг: «Болалар- яхшилик, уйғунлик ва гўзалликнинг биринчи тимсоли» деган иборасини инкор этиб бўлмайди, бунга сабаб шуки, болалар тошбағр ҳам, раҳмсиз ҳам, баджаҳл ҳам бўлади. Ҳа, ҳақиқатан, ҳеч қандай бошланғич яхшилик йўқ. Лекин яхшилик ахлоқий соҳа сифатида ижтимоий шарт- шароитларга боғлиқ бўлади. У ҳамиша инсонга ва бошқаларга бўлган муносабатдир. Шунинг учун ҳам чеҳрасида инсоният зотига хос бўлган гўзаллик акс этиб турмайдиган бола бўлмайди. Бола феъл-атворининг хусусияти шундан иборатки, у ҳаддан ташқари кўнгилчандир. Энг тошбағр бола ҳам ҳамиша кизиқарли ишнинг ортидан боради: унинг кўзлари порлаб иш ортидан боради.

Шундай қилиб, тарбияси кийин бола ўзида шу қадар қимматли инсоний материалга эга бўладигани, бу материал инсон қалбининг чинакам гавҳарига айланиши учун куч-гайрат сарфламаслик кечириб бўлмайдиган ишдир.

Ҳозирги замон педагогикаси, унинг тарбия назарияси болага қўйиладиган ва билдириладиган талаб ва ишонч бирлигига асосланади. Шу бирлик асосида педагогнинг мурасасиз ахлоқий йўналиши айни вақтнинг ўзида ҳам талабчан, ҳам саҳий инсон, болалар билан муомалада чинакам инсонпарварликни қарор топтирувчи киши бўлиши тақозо этилади. Дарвоқе, саҳийлик билан талаб ўртасида кескин фарқ йўқлигигина эмас, балки аксинча ўзвий алоқадорлик борлигини айтиб ўтмоқчимиз. Ҳақиқатан ҳам, биз тарбиявий ишда қандай масалага ёндашмайлик, маълум даражада ахлоқий талабларга

муурожаат қиламиз. Ҳаёт, умумий иш, дўстлар, эътиқодлар, тамойиллар шуни талаб қилади ва юклайди.

Зотан, инсоннинг бахти ҳам бурч талабларининг бажарилиши унга қувонч келтиришидан иборатдир. Чинакам маҳорат инсонни юксалтириш учун қандай ҳаракатни қўллаш яхшироқ бўлади, деган саволга зўр бериб жавоб излаётган жойда обрўталаб киши масалани оддий ва тез ҳал қилиб қўя қолади. Агар чинакам маҳоратли педагог ҳамма вақт муносабатлар тизими болаларнинг ижодий камолотига ёрдам бериши лозимлигини ўйласа, обрўталаб педагог уларнинг мустақил фаолиятини ниҳоятда торайтириб, уларнинг сўзсиз кулоқ солишларини ёқтиради ва бу билан болалар муҳитидаги тарқоқликка кўмаклашади. Ўз сўзини ўтказишга интилиш чинакам масъулиятга, ташаббусга, ўзаро ёрдам кўрсатишга барҳам беради. Педагоглар жамоасидаги ўзаро муносабатларга ва кўпроқ даражада тарбияни тарбияланувчилар орасидаги ўзаро муносабатларга салбий таъсир кўрсатади, мослашувчанлик ва иккиюзламачиликни вужудга келтиради.

Обрўталабликка барҳам бериш-илмий, чинакам обрўли педагогик раҳбарликнинг асосий шартларидан биридир. Педагогик обрўнинг кучига аввало умумий ва касб маданияти билан, шахсий тажриба билан эришилади.

Маданият олами ҳар қандай касб-корлик ҳаракатини бойитиши лозим. Шахснинг касбий ривожланиши умумий ривожланишнинг бир қисмидир, чунки касб-корлик сифатлари ижодкорликнинг умумий қонунларига асосланади ва фақат ўз соҳасидан эмас, балки бир-бирига яқин соҳалардан, билимлардан, баъзан эса бутунлай қарама-қарши фаолият турларидан озиқ олади. Умумий маданият билан мутахассислик ўртасида бевосита боғлиқлик бор, чинакам маҳорат даражаси шахснинг умумий ривожланиши билан тўғридан-тўғри алоқадор бўлади.

Педагогик маҳорат ўзига болалар ҳақидаги, уларнинг психологияси тўғрисидаги, мактаб ҳақидаги, таълим-тарбия жараёнини ташкил этиш ва унинг мазмуни, усуллари ҳақидаги кенг билимларни камраб олади. Бу билимлар умумий педагогик маданиятни ташкил этади, ўқитувчи, тарбиячи бу маданиятни эгалламаса, ҳеч вақт ўз ишининг чинакам устаси бўла олмайди, ёмон маънодаги эски усулдан, бир қолипдаги тайёр андозаларни ишлатишдан нарига ўтмайди.

Бироқ замонавий ўқитувчига биргина умумий маданиятнинг ўзи кифоя қилмайди, махсус билимлар ва малакалар: болаларни кўзатиш, уларнинг ўсишидаги муҳим нарсаларни аниқлай олиш, бу муҳим нарсаларни жамиятда вужудга келган асосий ижтимоий гоялар билан таққослаш, уларни ривожлантириш йўллари ва усулларини аниқлаш, турли воситалар, тарбиявий таъсир кўрсатиш усулларининг ўзаро бир-бирига ўтиши диалектикасини чуқур таҳлил қилиш, педагогик изланишлар ва ютуқларни илмий жиҳатдан бир тизимга солиш малакалари зарур бўлади.

Ишни эндигина бошлаётган ўқитувчи ва тарбиячи учун иложи борица кўпроқ моҳир педагоглар иш тажрибаси билан кенг танишиб бориш гоят муҳим аҳамиятга эгадир. Энг яхши намуналар асосида ўқиб ўрганиш ҳамиша муваффақиятлироқ бўлади. Шу сабабли анча тажрибали ўқитувчилар ва тарбиячилар ташкил этадиган дарсларга, тўғарак ва гуруҳ машгулотларига, меҳнат ишларига кириб туриш вақтни аямаслик керак.

Ўқитувчи янги илмий асарларни ўрганар экан, ўзининг ҳаётий билимини, ҳис этган ва англаган нарсаларини, ўз тажрибасини асло камситмаслиги керак. Ўқитувчиларни кенг ва дадил тажрибачилик ишларига йўллаш зарур.

Нима учун киши ўзига ва ўзининг ўқитувчилик имкониятларига дадил муносабатда бўлиши керак? Чунки бундан бошқа йўл йўқ: мактабда, болалар билан муомала муносабатидагина педагогик меҳнат усталари бўлиб етишиш мумкин. Шу сабабдан педагоглар жамоаси ёки ўқитувчи қандай муаммо устида ишламасинлар, улар қандай усуллардан фойдаланмасинлар бола диққат марказида турмоғи керак. Шогирдларнинг маънавий билим бойлиги ҳақида гамхўрлик қилиш, таълим психологиясини ва ўқитувчи психологиясини билиб олишга интилиш, болаларни янгичасига кўзатиш, ўз малакаларининг ривожланишини кўзатиш истаги, ўз билим доирасини кенгайтиришга,

адабиётни ўрганишга интилиш керак-ўқитувчиларнинг тадқиқотчилик ишига ёндашиш жараёни шу қадар кўп қиррали ва индивидуалдир.

3. Педагогик техникани қандай эгаллаш керак?

Педагогик техникани эгаллашнинг асосий йўллари ўқитувчи раҳбарлигидаги машгулотлар (педагогик техникани ўрганиш) ва мустақил ишлаш (касбий жиҳатдан ўз-ўзини тарбиялаш) дир. Педагогик техника малакаларининг индивидуал шахсий тусда эканлигини ҳисобга олиб педагогик техникани эгаллашда ва уни такомиллаштиришда касбий жиҳатдан ўз-ўзини тарбиялаш, яъни талабанинг ўзида мохир ўқитувчи шахсий фазилатларини ва касбий малакаларини шакллантиришга қаратилган фаолият етакчи роль ўйнайди деб айтиш мумкин. Касбий идеал сари бу ҳаракатда ҳам педагогик техникани эгаллаш муҳим роль ўйнамоғи лозим.

Ташкилий - методик жиҳатдан педагогик техника машгулотлари индивидуал, гуруҳни ёки кетма-кетликда ўтказилиши мумкин. Масалан, зарур билимлар маърузаларда ёки тегишли адабиётни (хусусан мазкур қўлланмани) мустақил ўқишда эгалланиши мумкин. Автоматлаш-тиришга доир айрим оддий ҳаракатлар (тўғри артикуляция, фонацион нафас олиш усуллари, релаксация усуллари ва шу кабилар) кетма-кет кўрсатилиши мумкин. Тегишли кўникмаларни ишлаб чиқиш индивидуал ишлашни дастлаб ўқитувчининг назорати раҳбарлигида, кейин эса мустақил ишлашни талаб қилади.

Педагогик техника малакаларини шакллантиришда гуруҳли иш олиб бориш алоҳида роль ўйнайди. Педагогик техника машгулотларининг бу шаклини анча батафсилроқ, очиб бериш мақсадга мувофиқдир, чунки у ҳозирга қадар ўқитувчилар учун мўлжалланган ўқув ва методик адабиётларда лозим даражада кўрсатиб берилмаган. Худди шундай ишда педагог олдида ўзини бошқа кишилар кўзи билан кўриш, ҳулқ-атвор ва муомаланинг янги шакллари излаш ва синаб кўриш, ўзининг одамлар билан бирга қиладиган иши хусусиятларини англаш ва касби фаолиятининг индивидуал услубини онгли равишда шакллантириш имконияти пайдо бўлади. Гуруҳ шахсининг ўз-ўзини билиш ва тарбиялаш лабораторияси, педагогик вазифаларни ҳал қилишнинг янги усуллари текшириб кўриладиган, назарий масалалар муҳокама қилинадиган тажриба майдони бўлиб қолиши мумкин.

Психологларнинг педагогик техникани гуруҳ бўлиб ўргатиш раҳбарларининг тажриба ишида бундай гуруҳларнинг энг қулай миқдори 10-14 кишидан иборат бўлиши белгилаб берилган. Қатнашчиларнинг худди шундай миқдори улардан ҳар бирига бошқа кишилар билан бирга ишлашни индивидуал психологик муаммоларини жуда тўлиқ равишда аниқлаб, ҳал этиш рефлексия ва эмпатия даражасини жиддий ошириш, педагогик фаҳм-фаросатни ривожлантириш, бошқаларга таъсир этиш воситаларини кенгайтириш имконини беради.

Шу нарса муҳимки, гуруҳ қатнашчилари, бўлажак педагоглар касбий жиҳатдан бирга ишлаш малакаларини эгаллашга фаол интилишлари, ўз-ўзини билиш ва касбий жиҳатдан ўзини тарбиялаш бўйича чуқур иш олиб боришга психологик жиҳатдан тайёр бўлишлари керак.

Барча ҳолларда ҳам индивидуал, ҳам гуруҳий машгулотлар бошланишидан олдин педагогик техникани эгаллашнинг индивидуал дастури тўзиб чиқилиши лозим. Бундай дастурни тузиш учун аввало, педагогик техника малакалари шаклланишининг бошлангич даражасини аниқлаб олиш зарур. Бироқ, тажрибанинг кўрсатишича, одатда, мазкур босқичда фақат малакалар ҳақидагина эмас, шу билан бирга дастлаб автоматлаштирилган (таълимни бошлаш вақтига келиб) кўникмалар ҳақида ҳам бориши мумкин экан. Булар масалан, нафас олиш ва овознинг табиий йўлга қўйилиши, тўғри талаффуз, бундан олдинги тарбиянинг натижаси бўлган саводли, ифодали нутқ, мимик ва пантомимик аниқлик ва бошқалар бўлиши мумкин. Бундай кўникмаларнинг мавжудлиги педагогик техника малакаларини шакллантиришни анча осонлаштиради. Шунга қарамасдан, барча ҳолларда ана шу кўникмаларни тегишли малакалар таркибига киритиш юзасидан муайян

иш олиб борилиши зарур. Педагогик техника малакаларини шакллантиришнинг бошлангич даражасига қараб, уни эгаллашнинг индивидуал дастури етишмайдиган малакаларни шакллантиришга қаратилган айрим машқларни ёки машқларнинг тўлиқ мажмуини ўз ичига олади.

Тадқиқотларнинг кўрсатишича, ишни энди бошлаётган педагоглар дуч келадиган қийинчиликларнинг асосийси айти шу педагогик бирга ишлаш соҳасида бўлади. Педагогик техника, тўғрисида юқорида айтиб ўтилган нарсалар малакаларнинг бу гуруҳга эътибор қилмаслик, педагогик фаолиятда уларнинг ролига етарли баҳо бермаслик ва бунинг оқибати сифатида индивидуал педагогик техникани танқидий таҳлил қилишни ва уни такомиллаштириш юзасидан аниқ мақсадга қаратилган ишнинг йўқлиги мазкур қийинчиликларнинг асосий сабаблардан бириликни тушунишга имкон беради.

Олий ўқув юртидаги касбий тайёргарлик жараёнида педагогик техникани эгаллаш ўқитувчига ўзининг касб йўналишининг бошланишидаёқ кўпгина хатолардан ҳоли бўлишда, ўқувчиларга таълим-тарбия беришнинг юксак самарадорлигига эришишда ёрдам беради.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ:

1. Педагогик техника деганда нимани тушунасиз?
2. Мимика ўқитувчи фаолиятида қандай ўйнайди?
3. Пантамимика нима?
4. Педагогик маҳорат эриш йўллари ҳақида фикрингиз?

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, Тошкент., «Ўқитувчи», 1992.
2. И. А. Каримов. “Юксак маънавият – енгилмас куч” –Т.: Маънавият. 2008.
3. Ш. М. Мирзиёев “Ўзбекистон Республикаси ривожлантиришнинг 2017-2021 йиллар бўйича “Ҳаракатлар стратегияси”.-Т.: Ўзбекистон, 2017 .
4. Ш. М. Мирзиёев. “Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш - юрт тараққиёти ва халқ фаровонлиги гарови” –Т.: Ўзбекистон, 2017.
5. Р. Мавлонова “Тарбиявий иш методикаси” дарслик. Т. 2014.
6. Сафо Очил. «Мустақиллик маънавияти ва тарбия асослари” Т., Ўқитувчи, 1997.
7. Абу Райхон Беруний “Ҳикматлар”. Тошкент, «Ёш гвардия», 1973.
8. Худойқулов Х. Ж. “Тарбиявий ишлар методикаси”. –Т.: ТҲИМИ. 2007 й.

14-мавзу: Синфдан ва мактабдан ташқари тарбиявий ишларни ташкил қилишнинг назарий асослари.

РЕЖА:

1. Синфдан ва мактабдан ташқари тарбиявий ишларнинг илмий ва назарий асослари.
2. Синфдан ва мактабдан ташқари ишларнинг форма ва методлари.
3. Синфдан ва мактабдан ташқари тарбиявий ишлар Концепсияси.

Таянч сўзлар: Педагог, ўқувчи, муносабат, дарс, табия, фан, спорт, дурадгорлик, санъат, бадиий ижод.

1. Синфдан ва мактабдан ташқари тарбиявий ишларнинг илмий ва назарий асослари.

Мактабнинг ўқувчилар билан олиб борадиган ўқув машгулотларидан ташқари хилма хил таълим-тарбия ишлари синфдан ташқари ишлар номини олган. Синфдан ташқари ишлар мактаб таълим-тарбия жараёнининг таркибий қисми. Ўқувчиларнинг бўш вақтларини йўлга қўйиш, тарбия формаларидан биридир.

Синфдан ва мактабдан ташқари ишлар шахсни ҳар томонлама камол топтириш ва уни ҳаётга, актив фаолиятга тайёрлаш учун кенг имкониятга эга. Бу ишлар болаларнинг қизиқишларига мувофиқ тарзда кўнгиллилиқ асосида ташкил қилинади. Ўқувчилар синфдан ва мактабдан ташқари ишларда ўзларини қизиқтирадиган машгулотларни танлаб олишади уларда мустақил ташаббускорона иштирок этишади.

Мактаб ва мактабдан ташқари муассасаларнинг ташкилий ишларини, мазмуни ва мақсадини белгилаш бугунги кунимизнинг барча қирраларини ҳисобга олишни талаб этмоқда. Синф ва мактабдан ташқари мазкур тарбиявий ишлар шахс босқичларини белгилаб олишга қаратилганлиги билан тавсифланади. Мазкур муаммони ижобий ҳал этиш учун синфдан ва мактабдан ташқари, тарбиявий ишлар тизимида қуйидагилар бўлиши лозим:

– педагоглар ва ўқувчилар ўртасида ўзаро ҳурмат муносабатларини шаклланганликнинг ўзига хос анъана воситаларига таяниш;

– инсон шахсини тарбияда олий ижтимоий қадрият деб тан олиш, ҳар бир бола, ўсмир ва ёш йигитнинг бетакрор ва ўзига хослигини ҳурматлаш, ижтимоий ҳуқуқини эътиборда тутиш зарур.

Синфдан ташқари ишларни тўла қамраб олган тўғараклар бир неча хилда бўлиши мумкин:

- а) фан тўғараклари;
- б) моҳир қўллар тўғараклари;
- в) дурадгорлик тўғараклари;
- г) спорт тўғараги;
- д) бадий хаваскорлик тўғараги.

Умумўрта таълим мактабларида бу ишларни синф раҳбари ва тарбиявий ишлар ташкилотчиси уюштиради. Синф раҳбари тўғарак раҳбарларига яқиндан ёрдам беради. Қизиқишлари, интилишлари бир хил бўлган ўз ўқувчиларини бирор тўғаракка аъзо бўлишга чорлайди.

Синфдан ва мактабдан ташқари ташкил қилинган ишлар ўқувчилар ҳаётидаги тарбиявий фаолиятни тўлдиради. Уларни дунё қарашини тўғри шаклланишига, ахлоқий камол топишига кўмаклашади. Назарий билимларни амалиёт, ишлаб чиқариш билан чамбарчас боғланишига замин яратади. Синфдан ва мактабдан ташқари ишларга раҳбарлик қилувчи ташкилотчиларнинг вазифалари ҳам кўп қирралидир. Синфдан ва мактабдан ташқари тарбиявий ишлар ташкилотчисининг вазифаларига қуйидагилар қиради:

– дарсдан ташқари тарбиявий ишларни режалаштириш ва амалга оширишни назорат қилиш;

– ўқувчиларнинг синфдан ва мактабдан ташқари кўп қиррали ишларни педагогик жамоа, ўқувчилар ташкилотлари синф фаоллари ёрдамида йўлга қўйиш;

– синфдан ва мактабдан ташқари ишлар йўналишига бевосита раҳбарлик қилган ҳолда, ўқитувчилар, синф раҳбарлари, ота-оналар, ўқувчилар ташкилотлари, синф фаолларига услубий ёрдам кўрсатиш;

– умумўрта таълим мактаб ва мактаблараро ўтказиладиган энг муҳим тарбиявий тадбирларда қатнашиш;

– ўқувчиларнинг бўш вақтларини ташкил қилишда тарбия ва маданият муассасалари ҳамда жамоатчилик кучидан кенг фойдаланиш;

Бу борада ташкилотчилар фаоллигини учта асосий томонини кўриш мумкин: ташкилотчилик, услубий ва маъмурий.

Булар кўпинча ўзаро узвий боғланган ҳолда намоён бўлади.

Ташкилотчининг ташкилотчилик фаолиятига қуйидаги бир қатор ишларни киритиш мумкин:

- тарбиявий ишлар соҳасида эришилган ютуқ ва камчиликларни таҳлил қилиш;
- тарбиявий ишларнинг мақсад ва вазифаларини аниқлаш;

– тарбиявий, оммавий-сиёсий ишларни режалаштириш ва уларнинг мазмуни, шакл ва усулларини аниқлаш;

– синфдан ва мактабдан ташқари тарбиявий ишларни гуруҳлаштириш, бошқарувчи шахсларни аниқлаш.

Мактабда тарбиявий ишларни аниқ режалаштирмасдан унинг мазмуни, шакл ва усулларини аниқламасдан, маълум бир тизимга солмасдан туриб кўзда тутилган мақсадга эришиш қийин.

Синфдан ташқари ишларнинг тарбиявий таъсири кўп даражада ўқув жараёнини ташкил этиш савиясига ҳамда ўқувчилар жамоачининг хилма-хил ишларни қандай йўлга қўйишга боғлиқдир. Синфдан ташқари фаолият мажбурий дастур билан чегараланмайди, балки ёшлари ҳар хил ўқувчиларни ихтиёрий равишда бирлаштиради. Уларнинг ташаббуси асосида ишларни амалга оширади, фанга қизиқтиради, уларни халқнинг маданий ҳаёти муҳитига олиб киради.

Синфдан ташқари ишлар шахсдаги ижтимоий фаоллик, ижтимоий онг ҳамда ахлоқий одатларни таркиб топтиришнинг энг муҳим омилдир. Бу фаолият илмий жамоа, адабий ва мактаб театрларининг ишлари, турли мавзуларда ўтказиладиган китобхонлар конференцияси ва мунозаралар, сиёсий, ахлоқий, илмий-оммабоп ва меҳнат мавзуларидаги маҳруза ва суҳбатлар, ижтимоий-фойдали меҳнат, сиёсий ахборот, байрам кечлари ва эрталиклари, тўғарак машгулотларини ўз ичига олади.

Ўқувчиларнинг синфдан ташқари ишлари ўз мазмунига кўра тафаккур фаолияти ва муносабат воситаси ҳисобланади. Чунки синфдан ташқари ишларда олинган ахборот идрок этилади, қайта ишланади ва шу асосда янги билимлар ҳосил қилинади.

Ўқувчилар мактабдан ташқари ишларда қатнашиб, турли кишилар билан муайян муносабатга киришади, турли вазифатларга дуч келадилар. Шунинг учун ҳам ўқувчиларнинг мактабдан ташқари фаолиятлари қанчалик хилма - хил бўлса, уларнинг муносабатлари шунчалик бой, кенг ва маънавий ўсиши самарали бўлади. Мактабдан ташқаридаги тарбиявий ишларда ўқувчилар жамоада ишлашни ўрганадилар ижтимоий меҳнат қувончини ҳис қиладилар, ишлаб чиқариш меҳнатига қўшиладилар, жамоатчилик фикрига бўйсунушга, жамоа шарафи учун курашушга одатланадилар. Мактабдан ташқари фаолият унда қатнашувчиларнинг маънавий ва жисмоний ривожланиши ҳамда ёш хусусиятларига кўра белгиланади. Бу жараёнга улар таълим олаётган мактабнинг шароити ҳам таъсир этади. Гарчанд мамлакатимиздаги барча мактабларнинг вазифалари бир бўлса-да, ўша мактабларнинг ўзига хос хусусиятлари бор ва бу хусусиятлар маданий ва миллий шароитларда яққол кўринади. Тарбиячилар, синф раҳбарларининг синфдан ва мактабдан ташқари олиб борадиган тарбиявий ишларида қуйидаги иш усулларидан фойдаланишлари мақсадга мувофиқдир.

1. **Оғзаки иш усуллари.** Турли ахборотлар, мажлислр, эрталабки йигинлар, маърузалар, китобхонлар конференциялари, мунозаралар, учрашувлар, журнал ва газеталар, радиожурналлар.

2. **Амалий иш олиб бориш усуллари.** Турли жойларга сайёҳтлар, спорт мусобақалари, олимпиада, изтопарлар иш фаолияти, ёш табиатшунослар тўғараклари, шанбаликлар.

3. **Кўргазмали иш усуллари.** Мактаб музейлари, уруш ва меҳнат қаҳрамонлари хонаси, янги китоблар кўргазмалари.

Тарбиявий иш педагогдан бутун қолибилиятини ишга солишни, тинмай изланишни тақозо этади. Чунки келажак авлод тарбияланган, уюшган, ахил, жонажон Ватанимизнинг ҳақиқий фуқаролари бўлишлари лозим.

2. Синфдан ва мактабдан ташқари ишларнинг форма ва методлари.

Жамоат ташкилотлари ва ўқувчилар билан дарсдан ташқари вақтларда олиб бориладиган хилма - хил машгулотларни ўқитувчилар ёрдамида ташкил қиладилар. Синфдан ташқари ишлар ўз мазмунига кўра жуда хилма-хил: ижтимоий-сиёсий, илмий, ижтимоий фойдали,

бадан тарбия-соғломлаштириш ишлари бўлади. Синфдан ташқари ишлар уч хил формада: оммавий, тўғарак ва индивидуал формаларда ташкил қилинади.

Оммавий формалар: Эрталиклар, мактаб кечалари, болалар байрамлари, кўриклар, кувноқлар ва топқирлар тўғараги, сайр, синф мактаб музейлари, болалар ишларининг кўрғазмалари в ҳоказолар.

Тўғарак ишлари: Мактабдаги ҳар бир тўғарак ўзининг доимий иш кунлари ва соатларига эга бўлиши лозим. Тўғаракда қатъий интизом бўлиши: тўғарак аъзолари машгулотларига кечикмасдан келишлари, тўғарак топшириқларини батртиб бажаришлари, тўғаракнинг моддий бойликларини эҳтиёт қилишлари керак.

Синфдан ташқари индивидуал иш: Ҳар бир ўқувчи ўз майл ва қобилиятларининг ривожланишига ёрдам беради. Бу ишда синфдан ташқари ўқиш қатта аҳамиятга эга. Мактабда ҳар бир синф учун синфдан ташқари ўқиш дастури бор. Ўқувчининг нима ўқиётгани ва ўқиган нрсаларини қандй идрок қилаётганини ўқитувчи билиши жуда муҳим. Шунинг учун ўқитувчининг синфдан ташқари ўқишга раҳбарлиги энг яхши китобларни тарғиб қилиш ва ўқувчиларда ўқилган дарсликларни тўғри, чуқур идрок этишни ривожлантиришдан иборат.

Индивидуал топшириқларнинг турлари жуда кўп бўлиб, ўсимликлар ўстириш, гуллар, сабзвотлар етиштириш ҳам ана шундай топшириқлар жумласига киради. Индивидуал топшириқларда ҳар бир ўқувчининг имконият ва қизиқишлари ҳисобга олинса, улар болаларнинг қобилиятлари, истеъдодларини ўстиришга ёрдам беради.

Ўқитувчи таълим жараёнида болаларнинг маданий эҳтиёжлари ва билим даражаларини аниқлаш билан шуғулланади.

Уларга мувофиқ тарзда айрим ўқитувчилар, группа ёки бутун синф билан олиб бориладиган синфдан ташқари ишларни режалаштириш.

Мактабдан ташқари ишлар: Мактабдан ташқари ишлар болаларнинг ёши ва қизиқишларини ҳисобга олган ҳолда, уларни ихтиёрий равишда, актив ва мустақил қатнашишлари шароитида ташкил қилинади.

Район, шаҳар, ўлка ва Республика ҳамда мактаб ўқувчилари саройлари ва уйлари – анча кенг тарқалган мактабдан ташқари муассасалардир. Улар халқ маорифи органлари раҳбарлиги остида ишлайдилар.

Мактабдан ташқари муассаса болалар кутубхонасининг иши диққатга сазовор. Болалар кутубхоналари мактабларнинг I-VIII синфлари ўқувчиларига, шунингдек, мактабгача тарбия ёшидаги китоб ўқий оладиган болаларга хизмат кўрсатади. Кутубхонанинг бутун иши болаларга яхши тарбия беришга, фан асосларини ўрганишда ўқувчиларга ёрдамлашишга, болаларда ўқиш маданиятини тарбиялашга, мустақил равишда билим олиш малакаларини ҳосил қилиш ва мустаҳкамлашга қаратилган.

Кўпгина мактабдан ташқари муассасаларнинг ишлари мисолида, мактабдан ташқари муассасалар ўқувчилар билан олиб бориладиган таълим-тарбия ишида мактаб ва оилага жиддий ёрдам бермоқдалар деган хулосага келиш мумкин. Ўқитувчи муайян аҳоли яшайдиган жойда мактабда қандай муассасалар борлигини билиб, улар билан ҳамкорликда қилинадиган ишни йўлга қўяди, ўқувчиларнинг қизиқишларини ҳисобга олган ҳолда, уларни тўғаракларга йўллайди. Мактаб болалалари билан олиб бориладиган тарбиявий ишни режалаштиришда мактабдан ташқари муассасалардан олиши мумкин бўлган ёрдамни ҳам назарда тутати. Мактабнинг тарбиявий иш режасини болалар муассасаларининг режасига мослаштириш зарур. Мактаб тарбиявий иш режасини ўқувчилар билан синфдан ва мактабдан ташқарида олиб бориладиган ишларнинг форма ва методларини, уларни оқилона йўлга қўйишни ўз ичига олади.

Синфдан ва мактабдан ташқари ишлар ташкилотчиси, мактаб тарбиявий ишининг умумий режасини тузади ҳамда ўқувчиларга ҳар томонлама тарбия беришда мактаб ўқитувчилари, мактабдан ташқари муассасалар ҳамда мактабни оталиққа олган ташкилотларнинг ишларини бир-бирига мувофиқлаштиради.

Ўқувчилар билан олиб бориладиган синфдан ва мактабдан ташқари тарбиявий ишларни ташкил қилиш мактабда ўқувчилар ўртасида турли мавзуларда анжуманлар, кечалар, ўткир зеҳинлилар мушоираси ва экскурсиялар ўтказиш, кино ва театрларга жамоа бўлиб бориш, завод ва фабрикаларда ишлаб чиқариш ветеранлари билан учрашувлар ташкил қилиш, деворий газеталар чиқаришни йўлга қўйиш каби ишлар белгиланади.

Умумўрта таълим мактаблари ҳаётидаги бу кичик бўлимчанинг энг муҳим вазифаси умуммактаб тарбиявий ишлар жамоасини ташкил этиш системасини очиб беришдан иборатдир. Умуммактаб жамоаси синфларнинг шунчаки йигиндисидан иборат бўлмай, балки бу жамоа бир неча ўқув йиллари давомида бутун педагогик жамоанинг катта кучгайрат ишлатиши туфайли юзага келади. Мактабнинг иш режасидаги ота-оналар ва жамоатчилик билан ҳамкорликда олиб бориладиган ишлар, ўқитувчиларнинг ота-оналар билан олиб бориладиган ишларнинг турли шакллари: ота-оналар мажлиси, ота-оналар билан гуруппа ва индивидуал тарзда суҳбат ва консултантциялар, маҳалла ва аҳоли яшайдиган қишлоқларда, завод фабрика ва қурилиш ташкилотларида олиб бориладиган турли тарбиявий мавзулардаги педагогик ташвиқот ва тарғибот ишлари ҳамда жамоатчилик ва ота-оналарнинг мактабга қачон ва қандай ёрдамини ташкил қилиш каби масалалар кўрсатилади.

Мактабнинг оталиқ ташкилоти билан ҳамкорликда олиб бориладиган ишлари бўлимида мактаб биносини ремонт қилиш, ўқув кабинетларини жиҳозлаш ишига оталиқ ташкилотининг эътиборини жалб этиш, оталиқ ташкилотидаги ишчи ва хизматчилар учун турли тарбиявий темаларда суҳбатлар олиб бориш каби ишларни ўз ичига олади.

Шу жойнинг ўзида кенгаш йигилишларининг ўтказиш муддати ва кун тартиби, кенгашнинг мактабдаги методик бирлашмалар ва бошқа ташкилотлар билан алоқаси, бу бирлашмаларга раҳбарлик қилиш шакллари кўрсатиш ўринли бўлади. Худди шунингдек, директор қошидаги йигилишларнинг мавзуси, йигилиш шакли, уни ўтказиш кунини каби масалаларни ҳам мактаб директори мактаб иш режасининг шу бўлимида кўрсатиши мақсадга мувофиқ.

Иш режасининг-педагогик жараёни бошқариш ва назорат қилиш деб номланган бўлимида мактаб ишларини бошқариш ва педагогик жараёнда раҳбарлик қилишнинг асосий етакчи принципи демократиялаштириш ва инсонпарварлаштириш ақидаси асосида раҳбарлик қилиш тадбирлари белгиланади. Мактаб ички назоратини тўғри (аниқ мавзу ва мақсад асосида) амалга оширишга қаратилган ишлар, мактаб ички назоратининг шакл ва методлари, хусусан: ўқувчилар билимининг сифати ва ўқувчилар томонидан ўқув дастурларининг бажарилишини (дарсларга кириш ва таҳлил қилиш, лаборатория ва амалий ишлар, экскурсиялар: контроль ва ёзма ишлар, ишлаб чиқариш меҳнати, мактаб участкасидаги тажриба ишлари натижаларини таҳлил қилиш: ўқувчилар билан индивидуал ишлашнинг аҳолини аниқлаш, дафтар тутиш, синф журналларида ўқувчилар билан қайд этиш ва баҳолаш: ўқув фанлари бўйича ўқувчилар билими, уларнинг кўникма ва малакалар даражаси: мактаб маъмуриятининг назорат ишлари: дарслик ўқув жиҳозлари ва бошқаларнинг қандай ҳолатда эканлигини текшириш.

Факультатив ишларни назорат қилиш. Методик бирлашмалар, ўқитувчиларнинг ўз устида мустақил ишлашлари, синф раҳбари, кутубхоначилар, лаборантлар фаолиятини кузатиш. Мактаб ҳужжатларининг қай тартибда ёритилаётганлигини назорат қилиб бориш каби қатор масалаларни белгилаш муҳим аҳамият касб этади.

Шуни таъкидлаш керакки, педагогик жараёни бошқаришнинг муҳим объекти улгурмовчи ва икки йил бир синфда қолувчи ўқувчилар билан системали, аниқ мақсадга қаратилган иш олиб боришдир.

Режанинг мазкур бўлимида қуйидаги масалаларни ҳам кўрсатиш мумкин:

- а) ўзлаштиришда орқада қолувчи, ёрдам талаб ўқувчиларни ўз вақтида аниқлаб олиш;
- б) ана шундай ўқувчиларнинг тайёргарликларидаги камчилик ёки етишмовчиликларнинг характери ва сабабларини ўрганиш.

в) бўш ўзлаштирувчи ва ўзлаштирмайдиган ўқувчиларнинг барча ёзма ишларини, фанлар бўйича берилган топшириқларни бажарилиши ва мазкур ўқувчиларнинг озгаки жавобларини текшириб боришни таъминлаш:

г) улгурмовчи ва икки йил бир синфда қолувчи ўқувчилар билан гуруҳ ёки яккама-якка шаклда узлуксиз равишда ишлашни таъминлаш:

д) ана шундай ўқувчиларни ўзлаштирувчи ўқувчилар қаторига қўшиб олиб бориш борасида ота-оналар ва улар ишлаб турган корхоналар билан ҳамкорликда олиб бориладиган ишларнинг самарали шакли ва методларини қидириб топиш каби қатор масалаларни белгилаш мақсадга мувофиқ бўлади.

Мактабнинг иш режаси, молия-хўжалик ишлари деб аталган бўлимида мактабни шу ўқув йилида ва ундан кейинги даврда ўқув моддий базасини янада мустаҳкамлаш, давлат томонидан ва оталик ташкилоти томонидан ажратилган маблағларни тўғри, мақсадга мувофиқ ҳолда сарфлаш, молиявий ҳисоб-китобларни тартибга солиш тадбирлари белгиланади.

Хулоса қилиб шуни айтиш керакки, мактабнинг иш режаларида ўқувчилар билан олиб бориладиган таълим-тарбия ишини такомиллаштириш, кадрлар малакасини ошириш, мактабнинг ўқув-моддий базасини мустаҳкамлаш, таълим-тарбия ишларининг долзарб масалаларига қаратилган турли мавзуларда семинарлар, анжуманлар ўтказиш, мактаб ўқитувчиларининг педагогик ўқишларини ташкил этиш каби масалаларни режалаштириш ҳозирги куннинг муҳим талабларидан биридир.

3. Синфдан ва мактабдан ташқари тарбиявий ишлар Концепсияси.

"Синфдан ва мактабдан ташқари тарбиявий ишлар Концепсияси" Халқ таълими вазирлиги томонидан 1993-йили тасдиқланган эди. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг 1997 йил IX сессиясида қабул қилинган "Таълим тўғрисида"ги Қонун ва "Кадрлар тайёрлаш миллий дастури"ни, улар асосида ишлаб чиқилган ҳукумат ва вазирлик қарорларини ҳаётга татбиқ этиш, таълим соҳасини тубдан ислоҳ қилиш мақсадида мазкур Концепсияни қайта ишлашга тўғри келди. Янги таҳрирдаги Концепсия Қори Ниёзий номидаги ЎПФИТИ олимлари гуруҳи, Республика Таълим маркази мутахассислари ва Халқ таълими вазирлиги ходимлари томонидан ишлаб чиқилди.

Шахс босқичларини белгилаб олишга йўналтирилган ушбу Концепсияни тайёрлашда Халқ таълими ходимлари ва кенг жамоатчилик фикрлари инобатга олинди.

Синфдан ва мактабдан ташқари тарбиявий ишлар Концепсиясининг зарурияти. Ўзбекистон Республикасининг истиқлолга эришуви ҳамда ўз мустақил сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий йўлига эга бўлиши халқ хўжалигининг турли соҳаларида, жумладан халқ таълими тизимида ҳам ўсиб келаётган ёш авлод таълим-тарбияси билан боғлиқ жараёни қайта кўриб чиқишни тақозо этмоқда.

Ҳозирги пайтда фан ва маданиятнинг энг сўнгги ютуқлари асосида ёш авлодни ҳаётга тайёрлашнинг самарали шакл ва услубларини излаш ниҳоятда зарурдир. Айниқса ўсмирлар орасида ахлоқий ва маънавий жиҳатдан тарбиявий ишларни кучайтириш муҳимдир. Зеро, ахлоқ йўқ экан, инсон онгли ижтимоий шахс бўла олмайди. Шунинг учун ҳам ахлоқий тарбия шахснинг ҳар томонлама ва эркин шаклланишида асосий ўринни эгаллайди.

Мактаб ва мактабдан ташқари таълим муассасалари тарбиячилари (ўқитувчилар, синф раҳбарлари, маънавий-маърифий тарбия ишлари бўйича директор ўринбосарлари, болалар етакчилари ва бошқалар) жамоаси олдида ўқувчиларга умуминсоний ахлоқ қоидалари асосида ҳаёт кечиришни ўргатишдек муҳим вазифа туради.

Фанни ўрганишга муҳаббат уйғотиш, билимга ташналик фазилатлари ахлоқий тарбиянинг ажралмас таркибий қисмидир. Болаларнинг ўқишдаги муваффақиятидан унинг гуруҳдаги ўрни аниқланади, атрофдагиларнинг у билан муносабати белгиланади, ўқишдаги муваффақият боланинг ахлоқий тарбиясини юқори даражага кўтаради.

Ўқувчилар қалбида юксак маънавиятлиликни шакллантиришда китоб ва китобхонликнинг аҳамияти бекиёслигини тушунтириш керак. Китоб ёшлар учун ҳаёт мактабидир. Билим манбаи бўлган китобни севиш, уни ўқиш ва кўз қорачигидек сақлай билиш лозим, ўқиш учун уни танлай олиш ва ўқиш маданиятини билиш керак. Бу ишда устоз-у мураббийлар ва кутубхона ходимлари ёрдам беришлари лозим.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ:

1. Синфдан ва мактабдан ташқари тарбиявий ишлар деганда нимани тушунасиз?
2. Синфдан ва мактабдан ташқари ишларга нималар қиради?
3. Синфдан ва мактабдан ташқари тарбиявий ишлар Концепсияси ҳақида тушунчангиз?
4. Спорт тўғарақларининг ўзига хос хусусиятлари ҳақида фикр билдиригиз?
5. Моҳир кўллар тўғарақининг мақсад ва вазифалари нималардан иборат?

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, Тошкент., «Ўқитувчи», 1992.
2. И. А. Каримов. «Юксак маънавият – енгилмас куч» –Т.: Маънавият. 2008.
3. Ш.М. Мирзиёев “Ўзбекистон Республикаси ривожлантиришнинг 2017-2021 йиллар бўйича “Ҳаракатлар стратегияси”.-Т.: Ўзбекистон, 2017 .
4. Ш.М. Мирзиёев. “Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш - юрт тараққиёти ва халқ фаровонлиги гарови” –Т.: Ўзбекистон, 2017.
5. Р. Мавлонова “Тарбиявий иш методикаси” дарслик. Т. 2014.
6. Сафо Очил. «Мустақиллик маънавияти ва тарбия асослари» Т., Ўқитувчи, 1997.
7. Абу Райхон Беруний “Ҳикматлар”. Тошкент, «Ёш гвардия», 1973.
8. Худойқулов Х.Ж. “Тарбиявий ишлар методикаси”. –Т.: ТТЙМИ. 2007 й.

15-мавзу: Синфдан ва мактабдан ташқари тарбиявий ишларни амалга оширишда маънавият бўйича директор ўринбосарининг иш методикаси.

РЕЖА:

1. Синфдан ва мактабдан ташқари ишларни ташкил қилишда маънавият ишлари бўйича директор ўринбосарининг иш олиб бориш методикаси.
2. Синфдан ва мактабдан ташқари ишларни ташкил қилишда маънавият ишиари бўйича директор ўринбосари шахсига бўлган талаблар.
3. Маънавият ишлари бўйича директор ўринбосари ва ўқувчиларнинг ўз-ўзини бошқариш иш методикаси.

Таянч сўзлар: Бошқарув, назорат, мажлис, ўйинлар, маърузалар, кутубхоналар, конференциялар, мунозаралар, учрашувлар, газета, радио, журнал, ота-оналар, фаоллар, раҳбарият, тадбирлар, экскурсиялар, шанбалик, жамоа.

1. Синфдан ва мактабдан ташқари ишларни ташкил қилишда маънавият ишлари бўйича директор ўринбосарининг иш методикаси.

Ўқувчиларни ҳар томонлама етук, баркамол қилиб тарбиялаш масалаларини муваффақиятли ҳал этиш, уларда фаол ҳаётий мавқени шакллантириш, ўзлаштириш ва билим сифатини ошириш кўп жиҳатдан куни узайтирилган гуруҳларнинг самарали ишлашига боғлиқдир. Синфдан ва мактабдан ташқари ташкил қилинган ишлар ўқувчилар ҳаётидаги тарбиявий фаолиятни тўлдиради. Уларнинг дунёқараши тўғри шаклланишига, ахлоқий камол топишига кўмаклашади. Назарий билимларнинг амалиёт ишлаб чиқариши билан боғланишига замин яратади.

Синфдан ва мактабдан ташқари ишларга раҳбарлик қилувчи ташкилотчиларнинг вазифалари ҳам кўп қирралидир. Уларга қуйидагилар қиради:

1. Дардан ташқари тарбиявий ишларни режалаштириш ва амалга оширишни назорат қилиш.
2. Ўқувчиларнинг синфдан ва мактабдан ташқари кўпқиррали ишларини ўқувчилар ташкилотлари ва синф фаоллари ёрдамида йўлга қўйиш.
3. Синфдан ва мактабдан ташқари ишлар йўналишига бевосита раҳбарлик қилган ҳолда ўқитувчилар, синф раҳбарлари, ота-оналар, синф фаолларига услубий ёрдам кўрсатиш.
4. Умуммактаб ва мактаблараро ўтказиладиган энг муҳим тарбиявий тадбирларда қатнашиш.
5. Ўқувчиларнинг бўш вақтларини ташкил қилишда тарбия ва маданият муассасалари ҳамда жамоатчилик кучидан кенг фойдаланиш. Бу борада директор ўринбосари фаоллигининг урта асосий томонини кўриш мумкин: ташкилотчилик, услубий ва маъмурий томонлардир.

Булар кўпинча ўзаро узвий боғланган ҳолда намоён бўлади. Маънавий ишлари бўйича директор ўринбосарининг ташкилотчилик фаолиятига қуйидаги бир қатор ишланмаларни ҳам киритиш мумкин: а) тарбиявий ишлар соҳасида эришган ютуқ ва камчиликларни таҳлил қилиш; б) тарбиявий ишларнинг мақсад ва вазифаларини аниқлаш; в) тарбиявий, оммавий, сиёсий ишларни режалаштириш ва уларнинг мазмунини, шакл ва усулларини аниқлаш; д) синфдан, мактабдан ташқари ишларни режалаштириш, гуруҳлаштириш ва уларнинг мазмунини, шакл ва усулларини аниқлаш, бошқарувчи шахсларни аниқлаш. Ўқувчиларнинг синфдан ташқари ишлари ўз мазмунига кўра тафаккур фаолияти ва муносабат воситаси ҳисобланади. Чунки синфдан ташқари ишларда олинган ахборот идрок этилади, қайта ишланади. Шу асосда янги билимлар ҳосил қилинади. Ўқувчилар мактабдан ташқари ишларда қатнашиб турли кишилар билан муайян муносабатга киришадилар. Турли вазиятга дуч келадилар. Шунинг учун ҳам ўқувчиларнинг мактабдан ташқари фаолиятлари қанчалик хилма-хил бўлса, уларнинг муносабатлари доираси шунчалик кенг ва маънавий ўсиши самарали юқори бўлади. Мактабдан ташқаридаги тарбиявий ишларда ўқувчилар жамоадаги ишларни ўрганадилар. Ижтимоий меҳнат қувончини ҳис қиладилар. Ишлаб чиқариш меҳнатига қўшиладилар. Жамоатчилик фикрига бўйсунушга, жамоа шарафи учун курашишга отланадилар. Мактабдан ташқари фаолиятга қуйидагилар қиради:

1. Оғзаки иш усуллари: мажлислар, ўйинлар, маърузалар, кутубхоналар, конференциялар, мунозаралар, учрашувлар, газеталар, радио ва журналлар.

2. Амалий иш олиб бориш усуллари: турли жойларга сайёҳатлар, спорт мусобақалари, табиатшунослар тўғараклари, шанбаликлар, янги китоблар кўرғазмалари.

Тарбиявий иш педагогикадан бутун қобилиятларни ишга солишни тақозо этади. Синф раҳбарлиги курси билан мактабдан ва синфдан ташқари тарбиявий ишлар методикаси курси бир-бирига боғлиқ ва унинг давомийлигидир.

Юқоридаги қайд этилган топшириқларни бажариш жараёнида ўқувчилар турли қўланмалар, асбоблар, аппаратлар, дидактик материаллардан фойдаланишни ўрганадилар, ўз-ўзини текшириш учун турли маълумот ва таянч материалларини жалб этиш кўникмаларини эгаллайдилар.

3. Синфдан ва мактабдан ташқари ишни режалаштириш болаларнинг ёш хусусиятларини, мактабнинг жойлашган шарт-шароитларини, ижодий бирлашмалар, илмий марказлар билан ўзаро алоқаси каби ишларни инобатга олади.

Директор ўринбосарининг фаолияти ўз ифодасини топадиган ҳужжатлар рўйхати Халқ таълими вазирлиги томонидан доимий равишда бериб борилади. «Синфдан ва мактабдан ташқари тарбиявий ишлар» концепсияси Халқ таълими вазирлиги томонидан 1993-йилда тасдиқланган.

Тарбиявий ишларни давр талабига жавоб берадиган ҳолга келтириш учун тарбиянинг асоси бўлган барча гоёлар қайтадан ишлаб чиқилади. Синфдан ташқари ишларни ташкил этишда ўқитувчининг йўналтирувчи таъсири остидаги ўқувчиларнинг ўз-ўзини назорат қилиш асосига қурилган ва фан кабинетларида, кутубхонада ва уйда яқка тартибдаги

режа асосида ўтказиладиган мустақил машгулотлар етакчи шаклга айланиши керак. Бунда синфдан ташқари ишда таълимнинг моддий базаси: кўшимча ва маълумотнома адабиётлари, лаборатория ускуналари, кўргазмали кўланмалар, дидактик материаллар, техника воситаларидан оқилона фойдаланиш кўзда тутилади. Улар ўз ичига қуйидагиларни олади:

- дарслик ва кўшимча адабиётлар билан ишлашнинг хилма- хил шакллари олиган, назарий билимларни ўзлаштиришни таъминловчи;

- тажрибалар, ижодий тусдаги ишларни бажаришни, асбобларни лойиҳалашни, макетлар, моделлар ва ҳоказоларни тайёрлашни олиган мустақил ишлаш учун топшириқлар тизими мақсадга мувофиқдир.

Синфдан ва мактабдан ташқари ишлар методикаси фани ва бўлимига синф раҳбарларининг ишлари, мактаб маъмуриятининг тарбиявий ишлари киритилади. Бунда ўқитувчиларнинг ўқувчилар билан муомиласи адолатли бўлиши, керакли таъсир кўрсата олиши керак.

- ўқувчи ёшларни ҳозирги замон маънавияти билан, уларни онгини сугориши, яъни керакли маълумотни сингдириши керак. Ўқувчиларни кадриятларимиз асосида, урф-анъаналаримиз асосида тарбиялаш ҳар бир ўқитувчининг вазифасидир.

- ўқувчи атрофини ўраб турган воситалар, яхши-ёмон одатлар, ўқитувчилар, мактабнинг муҳити, ўқувчилар тарбиясини тўғри, онгли равишда ўрганиши ва қабул қилиши лозим.

Бунда асосий эътибор бола шахсига қаратилиши, йиллар давомида тўпланган ижобий тажрибадан унумли фойдаланиш зарур.

Тарбиянинг бош мақсади ёш авлодни маънавий, ахлоқий тарбиялашда халқнинг бой, миллий маънавий анъаналарга, урф-одатилари ҳамда кадриятларига асосланган самарали ташкилий ишларни амалда ишлаб чиқишдир.

Тарбиянинг асосий вазифаси - шахсни ақлий-ахлоқий тарбиялашда эркин фикрловчи ва жисмоний ривожланиши, унинг қобилиятларини ҳар томонлама очиш учун имконият яратишдир.

Тарбиявий ишларни режалаштиришда бир қатор педагогик талаблар қўйилади. Мактабдан ташқари таълим муассасаларининг тўғарак қатнашчилари онгида юксак маънавий-ахлоқий фазилатлар мужассамлашган бўлиши керак. Тўғарак қатнашчиларини доимий равишда фан ва маданиятнинг сўнгги ютуқларидан хабардор қилиб туриш, улар онгини ижодий ишлар ва тарбиявий тадбирлар билан банд қилиш муҳим ўрин тутди. Тўғарак қатнашчиларида мустақиллик тушунчаси шаклланган бўлиши, улар давлатимиз рамзларини, мадҳиясини, урф-одатларимизни яхши билиши керак. Мактабдан ташқари таълим ўқишларига, хоҳишларига асосланган ҳолда дарсдан бўш вақтларда ўқув-тарбия жараёнини тўлдиради ва қуйидаги йўналишлар бўйича тўғарак қатнашчиларига талаблар қўйилиши керак:

1. Ватанга муҳаббат, комил инсон тарбияси.
2. Эстетик таълим.
3. Сайёҳлик йўналиши бўйича тўғаракларга қатнашиш.
4. Экологик таълим йўналиши бўйича тўғараклар.
5. Ўқувчиларнинг маънавий-ахлоқий йўналиши бўйича.
6. Ҳуқуқий таълим йўналиши бўйича.
7. Техник ижодкорлик йўналиши бўйича.
8. Истиклол болалари ва истеъдодли ёшлар.
9. Иқтисодий таълим.

Ўқувчиларнинг мустақиллиги турли даражада бўлганида мустақил тайёргарлик амалга оширилиши мумкинлигини ҳисобга олиш муҳимдир, бу эса улар шахсининг шаклланишига шубҳасиз таъсир кўрсатади. Айрим ўқувчиларнинг ишдаги фаол ва мустақил ҳолати тарбиячининг аралашувини талаб этмайди, чунки ўқувчиларнинг ўзлари олдидарида турган вазифаларини ва куламини ҳал этиш йўлларини анча яхши тушунадилар.

1. Болалар тарбиячи ёрдамисиз ишлайдилар. Бу ерда тарбиячининг аралашуви мақбул эмас. Чунки бундай ҳолат болаларнинг меҳнатсеварлигини, билиш эҳтиёжларини шакллантиришда энг катта имкониятга эгадир.

2. Ўқувчи мустақил ҳаракат қилиб, лекин ўз ишини тарбиялашнинг фикри ва баҳосига боғлиқ қилиб қўйган пайтда тобе ҳолат вужудга келади. Иш қизиқиш ва иштиёқ билан бажарилса ҳам, мустақил ишни бажараётган ҳаракатларида ишончсизлик жиҳатлари мавжуд бўлади.

3. Синф раҳбарининг раҳбарлиги ва назорати остида ҳаракат қиладиган ўқувчилар тоифасида мажбурий ижро этиш ҳолати пайдо бўлади. Бунда ўқувчилар ишга унчалик қизиқиш билдирмайдилар. Улар кўпинча синф раҳбарининг ёрдамини сўраб мурожаат қиладилар, кучли ўқувчиларнинг қўллаб-қувватлашидан фойдаланишга интиладилар, агар бундай қўллаб-қувватлаш бўлмаса, ишни давом эттиришда иродаларини ишга солмайдилар. Бундай ўқувчиларда ташқаридан мажбур қилиш вақтида ҳаракат қилиш одати мустаҳкамланади. Агар бундай ҳолат барқарор бўлиб қолса, у ўқувчининг фақат ақли эмас, шу билан бирга маънавий ривожланишига ҳам тўсқинлик қилиши мумкин.

Мактабда ва синфдан ташқари ишлар жараёнида ўқувчиларнинг бир-бирига ҳурмати, ахлокий сифатлари жамоа орасида шаклланиб боради. Бунда ўқувчиларнинг бир-бирига бўлган муомала маданияти ҳам шаклланади. Ўқувчи ўқитувчига тақлид асосида ёки дўстлари орасида ўрганган тарбияси муомиласига таъсир қилиши мумкин. Ўқитувчи ўқувчилар орасида муомала маданиятини шакллантириш учун авваламбор ўқувчининг ўзига бўлган муомаласини, эътиборини ўрганиши керак.

Ўқувчи мактаб қодаларига риоя қилиш билан бирга, ўқитувчи талабига ҳам жавоб бериши лозим. Ўқитувчи талабларига қуйидагилар қиради:

1. Дарсларга тўлиқ қатнашиш;
2. Ўқув қуроллари билан таъминланганлиги;
3. Ўқитувчини диққат билан эшитиш;
4. Топшириқларни ўз вақтида бажариш;
5. Ташкилий ишларга фаол қатнашиш;
6. Синф интизомига риоя қилиш;
7. Тозаликка риоя қилиш.

Синфдан ва мактабдан ташқари ишларни назоратсиз ижро этиш ҳолати расмий ижрочилик, иштиёқ ва ҳавас билан меҳнат қилишни истамаслигини яширишга интилаётган ўқувчиларда кузатилади. Бундай ҳолатнинг узоқ вақт мавжуд бўлишига йўл қўйиб бўлмайди, акс ҳолда ўқувчиларда ишига нисбатан расмий муносабат жиҳатлари пайдо бўлади, бу эса уларнинг меҳнатдаги ташқи фаоллигини йўққа чиқаради.

Синфдан ва мактабдан ташқаридаги ишларда ўқувчиларнинг хатти-ҳаракатлари олдиндан жуда қаттиқ тартибга солиб қўйилганлиги хусусида эътирозлар билдирилмоқда. Мустақилликни тарбиялаш вазифаси қўйилмаган, боланинг ҳар бир қадами педагогнинг иродасига бўйсунган жойларда ана шундай ҳолат мавжуд. Шунинг учун мустақил тайёргарлик самарадорлиги, ўқувчиларнинг мустақиллигини ривожлантириш тўғрисида гамхўрлик қиладиган ўқитувчи, синф раҳбари ўқувчиларга таъсир кўрсатиш воситаларини пухта ўйлаб танлайдилар, уларнинг ишлаши учун оқилона шарт-шароит яратишга интиладилар.

Мактаб ўқувчиларининг мустақил тайёргарлигига педагогик раҳбарлик шундай қурилиши керакки, у ўқувчиларни чарчатиб қўймасин, доим бир хил тусда бўлмасин, ёки ҳаддан ташқари осон, ақлий ва иродавий куч-гайратини сарфлашни талаб қилмайдиган бўлмасин.

Синфдан ва мактабдан ташқари ишларни ташкил этиш ва ўтказишда тарбиячининг энг муҳим вазифаси ўқувчиларни ўқув вазифаларини хал этишга ўргатиш, бунинг учун ҳаракат усулларини тўғри танлаш, ўз хатти-ҳаракатларини, раҳбарлик фаолиятини назорат қила билиш, мустақил иш кўникмаларини бошқа муҳим ҳаётий вазиятларга

ўтказа олиш эканлигини назарда тутиш лозим. Бунда мустақиллик мазмунига фикрлаш фаолиятининг мустақиллиги, интизом, уюшқоклик ва ўз-ўзини назорат қилиш каби тўрт таркибий қисми киришини ҳисобга олиш муҳимдир.

Мазкур жиҳатларни шакллантириш устидан назоратни амалга ошириш синфдан ташқари ишларга раҳбарлик қилаётган ўқитувчининг муҳим ва мураккаб вазифаларидан биридир. Бунинг учун ўқувчи фаолияти натижаларини ҳисобга олишни ва бу жараёни таҳлил этишни уюштириш зарар. Ўқитувчи синф-дарс фаолияти учун хос бўлган шаклларни истисно этиб, назорат қилишнинг бир қанча усулларини қўллаши мумкин. Энг кучли ва қобилиятли ўқувчиларга хомаки ёзув билан ишлаш ҳуқуқи берилади. Унда қоида кўрсатилади, бу қоидани тасдиқловчи мисоллар келтирилади, ўқув вазифаси қайд этилади. Ёзув жуда қисқа бўлади, лекин у ўқувчининг фикрлаши қандай бўлганлигини кўрсатади.

Синфдан ва мактабдан ташқари ишларда ўқувчиларни айрим кўникмаларга ўргатишни назорат воситаси деб ҳисоблаш керак. Ўз-ўзини текшириш, ўзаро текшириш усулларига ўргатиш ўқитувчининг ўқувчилар билан шундай алоқасини талаб этадики, бунда уларнинг фикрлаш жараёни равшан бўлади. Ўқувчиларнинг ўзлари ҳаракатни таклиф этадилар ва шу билан педагогга муаян маълумот берадилар.

Синф раҳбари ишида ўқувчилар жамоасини шакллантириш марказий вазифа ҳисобланади, чунки жамоада шахсни тарбиялаш тарбиянинг етакчи тамойилидир. Болалар жамоасини шакллантириш методикаси янги педагогикада тўла ишлаб чиқилган. Бу методиканинг умумий асослари педагогика курсларида баён этилган жамоа ва жамоада шахсни тарбиялаш назариясига таянади. Жамоа назарияси қоидаларига мувофиқ уни яратиш методикаси ишлаб чиқилган. Унинг умумий асослари қуйидагилардан иборат: талаблар қўйиш, фаолларни тарбиялаш, ўқув-меҳнат, ижтимоий-сиёсий ва оммавий-маданий фаолиятдаги истиқболларни ташкил этиш, соғлом жамоатчилик фикрини шакллантириш, ижобий анъаналарни яратиш ва кўпайтириш. Таърифланган бу қоидалар ҳар қандай жамоани шакллантириш ва ривожлантириш учун қўлланма ҳисобланади.

Синфдан ва мактабдан ташқари ташкил қилинган ишлар ўқувчилар ҳаётидаги тарбиявий фаолиятни тўлдиради. Уларнинг дунёқараши тўғри шаклланишига ва ахлоқий камол топишига кўмаклашади. Назарий билимларни амалиёт ишлаб чиқариши билан боғланишига замин яратади. Шулар асосида янги билимлар ҳосил қилинади. Ўқувчилар мактабдан ташқари ишларда қатнашиб, турли кишилар билан муаян муносабатга киришадилар. Турли вазиятларга дуч келадилар. Шунинг учун ҳам мактабдан ташқари фаолиятлари қанчалик хилма-хил бўлса, уларнинг муносабатлари шунчалик бой бўлади. Мактабдан ташқаридаги ишларда ўқувчилар жамоадаги ишларни ўрганадилар.

Синфдан ва мактабдан ташқари тарбиявий ишларни мактабнинг маънавий-маърифий ишлари бўйича директор ўринбосари режа асосида олиб боради ва унинг бажарилишини ҳам назорат қилиб боради. Синфдан ташқари тарбиявий ишларнинг иш режаласида мактабнинг умумий режаси, ўқитувчилар, синф раҳбарлари, етакчи ота-оналар қўмитаси иш режалари ҳам эътиборга олиниши керак.

Иш режа мактаб директори томонидан тасдиқланади. Иш режасида болаларнинг ёш хусусиятлари, мактабнинг жойлашган шарт-шароити, ижодий бирлашмалар, илмий марказлар билан ўзаро тарқалган алоқаси каби ишлар инobatга олинади. Директор ўринбосарининг фаолияти ўз ифодасини топган ҳужжатлар рўйхати Халқ таълими вазирлиги томонидан доимий равишда бериб борилади. А.Жўраевнинг "Тарбиявий дарсларни ўтиш" рисоласида мустақиллик гоёси билан боғланган тарбиявий тадбирлар, қонунларга асосланган қоидалар берилган. Ижодкор раҳбар ҳамда илгор ўқитувчи, тарбиячилар ўз фаолиятлари жараёнида тарбиявий ишларни ташкил қилишда қуйидаги тамойилларни асос қилиб оладилар:

- тарбиявий тадбирларни ўтказиш;

- маънавиятни ёш авлод онгига сингдириш, эътиқодга айлантиришдан иборат эканлиги;
 - тарбия жараёнини миллий ва умуминсоний кадриятлар билан боғлаб, бола қалбига ва онгига таъсир кўрсатиш;
 - тарбиявий ишларни ўқувчилар жамоасини жипслаштирувчи омиллар билан бойитиб, тарбиянинг таълим билан узвийлигини таъминлаш;
 - тарбиявий жараёнда болаларни тарбиялаш даражасини аниқлаш ва ижобий томонларини ўстириш;
 - бола шахсига ҳурмат ва талабчанлик;
 - болаларнинг ёш ва руҳий ҳолатини ҳисобга олиш;
- тарбиявий ишларни ташкил қилиш томонлари баркамол инсонни тарбиялашда кенг имкониятларга эга бўлиб, уни қай даражада олиб бориш синф раҳбари ва тарбиячининг педагогик моҳоратига боғлиқ.

2. Синфдан ва мактабдан ташқари ишларни ташкил қилишда маънавият ишлари бўйича директор ўринбосари шахсига бўлган талаблар

Директор ўринбосари ўқувчиларга нисбатан меҳр ва муҳаббат, педагогик жамоасига ва ота-оналарга нисбатан талабчан бўлган ҳолда иш тутиб, мунтазам ўз устида ишлаб, сабр-бардошли бўлиб, ўз фикрларини пухта баён қилиб, ўзгаларни ўзига жалб қила оладиган хислатларни ўзига мужассамлайди.

Давлат ва ҳукуматимиз томонидан қабул қилинган барча ҳужжатлар моҳиятини, Президент асарларини яхши билиши, уни ўқувчи-ёшлар орасида тарғиб эта олиши, халқ педагогикаси анъаналарини, ўзбек халқи миллий урф-одатлари, кадриятларини, алломалар ўғитларини яхши билишлари лозим. Шунингдек, у:

- мамлакатимизнинг ички ва ташқи сиёсатини яхши билиши ва доимо уни ўз фаолиятида ҳисобга олиши, тарбиявий ишларни ташкил этишнинг илмий асослари ҳамда янги усул ва методларини яхши билиши;

- радио, телевидение ва оммавий ахборотнинг бошқа воситалари орқали берилган энг сўнгги янгиликлардан бохабар бўлиши ҳамда уларнинг моҳиятини ўқувчиларга еткази олиши;

- синфдан ташқари тадбирларни тайёрлаш ва ўткази олиши; - туман, шаҳар, вилоят, Республика миқёсида ўтказиладиган тадбирларда иштирок этиши;

- мактабда ўқувчилар билан тарбиявий ишларни олиб бораётганларга методик тавсиялар бериб бориши;

- мунтазам равишда ўз малакасини ошириб туриши, ўз соҳаси бўйича ўтказиладиган семинарларда иштирок этиши лозим.

Директор ўринбосарининг ҳуқуқлари. Низомда белгиланган вазифалар билан боғлиқ равишда тегишли педагогик ходимларга кўрсатма беради.

Хизмат вазифаси доирасидан келиб чиққан ҳолда синфдан ва мактабдан ташқари ишлари ташкил этиш ва янги тўғаракларни очиш масалаларини ҳал қилади. Директор ўринбосари:

- синф раҳбарининг таълим-тарбия ишлари бўйича эришган ютуқларини ҳисобга олиб, уни тақдирлаш учун директорга таклиф киритиш;

- синф раҳбарларининг ўз вазифасига нисбатан масъулиятсизлиги ёки уни суистеъмол қилганлиги учун директор билан келишилган ҳолда танбех бериш;

- болани яхши тарбиялаган ота-оналарни, мактабга ёрдам берган маҳалла фаолларини тақдирлаш учун директорга таклиф бериш ҳуқуқига эга.

Директор ўринбосари билан қуйидаги ишлар келишилиши керак:

- синф раҳбарлари иш режасини директор билан ҳамкорликда тасдиқлаш;
- мактабда ўтказиладиган спорт мусобақалари режасини директор билан ҳамкорликда тасдиқлаш;

- турли хилдаги тўғарак ишлари режасини директор билан ҳамкорликда тасдиқлаш.

- мактабнинг жамоат ташкилотлари, оталиқ қилувчи корхоналар билан алоқасини мустаҳкамлаш;

- болалар назоратсизлиги ва қонун бузилишининг олдини олиш;

- яшаш жойи бўйича болаларнинг бўш вақтини ташкил этиш;

ўқувчиларнинг оилаларига бориш ва болаларни тарбиялашда уларга ёрдам бериш;

- ёш авлоднинг Ватанга, жамиятга ва меҳнатга, ўзига ва одамларга муносабатини англаб олишга қаратилган ахлоқий туйғуларини тарбиялаш.

Тарбиявий ишлар болаларнинг кундалик ҳаётидан олинган аниқ далиллар ва воқеаларни, бадиий адабиёт, вақтли матбуот, кинофилмлардан олинган мисолларни таҳлил этиш ҳамда муҳокама қилиш асосида ўтказилади. Бу ишларнинг хусусияти шундаки, бу болаларни ўзининг ахлоқий хатти-ҳаракатлари ҳақида мулоҳаза юритишга ва уларга тўғри баҳо беришга ўргатади. Синфдан ва мактабдан ташқари тарбиявий ишлар ўқувчиларнинг дарсдан бўш вақтларидаги ўқув-тарбия жараёнини тўлдиради ва кенгайтиради, ўқувчиларнинг мустақил билим олишларига, ижобий қобилиятларини, ташаббускорлигини оширишига имконият яратади. Шу сабабли кейинги даврда ўқувчиларнинг дарсдан ташқари вақтларини кўнгилли уюштиришга алоҳида аҳамият берилмоқда. Синф жамоаси билан олиб бориладиган тарбиявий ишларнинг ҳажми, асосий йўналишлари, мазмуни ҳар бир ёш босқичида ўқувчиларнинг психик ривожланиши даражасига мос келиши лозим. Тарбиявий иш педагогдан бутун қобилиятини ишга солишни, тинмай изланишни тақозо этади. Чунки келажак авлод тарбияланган, уюшган, аҳил, жонажон Ватанимизнинг ҳақиқий фуқаролари бўлиши керак. Мактабда бошлангич синфларда тарбиявий ишларни олиб бориш, уни йўлга қўйиш синф раҳбари ёки тарбиявий ишлар ташкилотчилари томонидан уюштирилади. Тарбиявий ишнинг асосий йўналишлари: ўқувчиларда илмий дунёқараш асосларини шакллантириш; уларни миллий истиқлол руҳида тарбиялаш; ўқувчиларнинг ижтимоий фойдали меҳнатини ташкил этиш; ўқувчиларда ахлоқ маданиятини, уларнинг ўз ҳуқуқ ва бурчларига нисбатан онгли муносабатини тарбиялаш; ўқувчиларда ўз-ўзини бошқариш малакаларини шакллантиришдан иборат. Бошлангич синф ўқувчиси ва синф раҳбари фаолиятининг асосий вазифаларидан бири ўқувчиларнинг аҳил тарбиявий жамоасини ташкил этишдир. Бошлангич жамоа иши шундай қуриладики, унда синфнинг бошқа жамоалар билан алоқаси доимий равишда амалга оширилади, умуммактаб анъаналари сақланади. Бошлангич жамоа ўқитувчи-тарбиячи ва синф раҳбари, ўқувчилар ўз-ўзини бошқариш органлари раҳбарлигида умуммактаб ижтимоий-фойдали ишлари фаолиятида иштирок этади.

Ўқитувчи ва синф раҳбари соғлом, аҳил болалар жамоасини шакллантириш билан бирга доимий болалар қизиқишларини қўйлаб-қувватлайдилар, уларнинг ижтимоий фойдали фаолиятини йўналтириб борадилар. Кичик ёшли ўқувчилар жуда фаол ва ҳаракатчан бўладилар. Фаолликка интилиш бу ёшдаги болаларнинг органик эҳтиёжи. Бироқ бунда болалар ҳали етарли ҳаётий тажрибага эга бўлмайди ва кундалик педагогик раҳбарликка эҳтиёж сезади. Бошлангич синф ўқитувчиси боланинг илк мактабдаги кадамиданок тарбиявий ишнинг чинакам жамоатчилик муносабатларини яратишга зўр имконият берадиган, болаларда бир-бирларига гамхўр муносабатда бўлишни тарбиялайдиган, индивидуал қобилиятларни ривожлантириш учун қулай имкониятлар яратадиган усулларни танлайди.

Ўқитувчи бошлангич синфларда болаларга ўзларини қизиқтирувчи фаолият турини танлашга ёрдам беради. Бироқ кўпинча кичик ёшдаги ўқувчилар, ёш хусусиятларига кўра, ўз хусусиятларини тўғри баҳолай олмайдилар.

Болаларнинг ўсиши, уларда жамоатчилик малака ва кўникмаларининг шаклланиб бориши ўқитувчи-тарбиячининг болалар жамоасига раҳбарлик қилишидаги жараёнини ўзгартириб боради. Ўқитувчи бошлангич синфлардаёқ аҳил болалар жамоасини яратиш асосида соғлом жамоатчилик фикрини яратади.

Бошлангич синф ўқитувчиларининг болалар тарбиявий жамоасини яратиш соҳасидаги ишини юқори синфларнинг синф раҳбарлари давом эттирадилар. Бошлангич синф ўқитувчиси ўқувчиларни таълим ва тарбиянинг табиий шароитида, уларнинг жамоа фаолияти жараёнида ўрганадилар.

Синфдан ташқари иш ўқувчиларга бирор мақсадга қаратилган педагогик таъсир вақтини узайтиради, у ўқитувчига ўқувчиларнинг дарсларда эгаллаган билимларини кенгайтириш ва чуқурлаштириш, болаларнинг қобилиятини ривожлантириш, уларнинг хилма-хил қизиқишларини қондириш, маданий дам олишларини уюштириш имконини беради. Синфдан ташқари иш болаларни жамият ҳаётига жалб қилишнинг катта имкониятларига эга.

3.Маънавият ишлари бўйича директор ўринбосари ва ўқувчиларнинг ўз-ўзини бошқариш иш методикаси.

Маънавият ишлари бўйича директор ўринбосари ўз фаолиятини Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, "Таълим тўғрисида"ги Қонун, Кадрлар тайёрлаш миллий дастури, Президент фармонлари, ҳукумат қарорлари, Халқ таълими вазирлиги ва бошқа юқори ташкилотларнинг қарор, буйруқ ва меъёрий ҳужжатлари талаблари асосида иш олиб боради.

Умумий ўрта таълим муассасаларида маънавият ишлари бўйича директор ўринбосари ота-оналар ҳамда кенг жамоатчилик билан ҳамкорликда ўқувчи-ёшлар маънавиятини юксалтириш, уларни она Ватанига, халқига ва унинг бугунги бунёдкорлик ишига эҳтиром билан қараш руҳида тарбиялашга раҳбарлик қилади.

Маънавият ишлари бўйича директор ўринбосари лавозимига камида 5 йил педагогик иш стажига эга бўлган қобилиятли, маҳалла, ота-оналар ва кенг жамоатчилик ўртасида ҳурмат-эътиборга лойиқ бўлганлар туман (шаҳар) Халқ таълими бўлими томонидан тайинланади ва бўшатилади.

Жамиятда юксак маънавий фазилатларни камол топтириш, миллий мафқурани шакллантириш, ёшларни бой тарихий ва маданий меросимиз, миллий анъаналаримизга, умуминсоний қадриятларга ҳурмат, Ватанга муҳаббат, истиқлол гоёларига садоқат руҳида тарбиялаш, кенг фикрли, соғлом, жисмоний, ақлий ва маънавий жиҳатдан баркамол, иқтисодий ислохотларнинг моҳиятини тушунадиган ҳамда уларни янги ижтимоий муносабатлар орқали ҳаётга татбиқ эта оладиган, миллий гоё ва истиқлол мафқураси мустаҳкам боғланган шахсларни шакллантириш директор ўринбосари фаолияти мақсадининг асосини ташкил этади.

Ўқувчи-ёшлар дунёқарашини шакллантиришда миллий ва умуминсоний қадриятлар, халқимизнинг бой тарихий, маданий ва маънавий мероси асосида, ватанпарварлик, меҳнатсеварлик, инсонпарварлик, иймон-эътиқод, меҳр-шафқатлилиқ каби инсоний фазилатлар мисолида ҳар томонлама баркамол авлодни тарбиялайди.

Директор ўринбосари тарбиявий ишларини режалаштиришда синф раҳбарларининг қизиқишлари, топшириқларни қай даражада бажара олишларини ҳисобга олади.

Ўқувчиларнинг ўз-ўзини идора қилиш органлари фаолиятида катнашуви уларнинг ижтимоий фаоллик сифатларини шакллантиришнинг таъсирчан воситасидир. Бу болалар ва ўсмирларнинг фуқаролик, демократия борасидаги тушунчаларини кенгайтиради.

Ўз-ўзини идора қилиш - ташаббускорлик ва мустақиллик мактабидир. Ўқувчиларнинг ўз-ўзини бошқаруви ўқувчилар томонидан фан ва машгулотларнинг тўлиқ ўзлаштирилишига, бирор касб ўрганишига, Ватанга садоқат руҳида тарбияланишига, Ватан ҳимоячиси бўлишига, мактабдан ташқари тарбиявий ишларда, давлат, жамоат мулкани кўз қорачигидай асрашга, табиатни муҳофаза этишга кўмаклашади.

Ўз-ўзини бошқариш ўқувчиларни мустақил ҳаётга, турмуш ва жамиятга мос қилиб тарбиялашда, таълим муассасасида маънавий муҳитни сақлашда, маъмуриятга қўшимча таълим олиш учун ўқувчилар талабномасини шакллантиришда кўмаклашади.

Ўқувчилар ўз-ўзини бошқаруви аъзолари мактаб ва мактабдан ташқари таълим муассасаларида ўтказилаётган барча тадбирларда, танловларда, хоналарни жиҳозлашда фаол иштирок этадилар. Мазкур бошқарув ташкилотчилик иши кўникмаларини тарбиялайди, умумий гоёлари билан аҳил, жиислашган ўқувчилар жамоасини тузади. Ўқувчилар ўз-ўзини идора қилиш тизими мактаб ўқувчилари (жамоаси) томонидан ўзининг фаолиятида демократик фаолият тарзларини чуқур ўзлаштириш учун кулай шароитлар яратади. Бу тўғри тақсимлаш, ижро устидан ҳисобот ва назоратни йўлга қўйиш, ҳаракатлар, ташаббускорликнинг уйғунлигини таъминлаш, мусобақалар уюштириш, ўз зиммасига масъулият олиш каби кўникмалардан иборат. Тарбияланувчилар давримиз кишиси учун зарур бўлган қатор ахлоқий сифатларни, чунончи, жамоат ишига ва унга қўшадиган улуши учун шахсий масъулият, жамоа манфаатларига содиқлик, ўзаро муносабатларда қатийлик, талабчанлик, жамоат ташаббусини қўллаб-қувватлаш каби сифатларни эгаллайди.

Мактабда ўқувчиларнинг мустақил фаолияти, барча педагогик жамоа бу ишга маънавий тайёр бўлсагина, ўқитувчилар ва ўқувчилар ўртасида ўзаро чуқур ҳурмат, хайрихоҳлик, ишонч бўлган шароитдагина ташкил этилиши мумкин. Ҳеч қандай сохталик ва сунъийлик бўлмаслиги керак. Барча ўз-ўзини идора қилиш ташкилотлари ўз фаолияти юзасидан вақти-вақтида ҳисобот бериб туриши, сўз ва иш бирлиги сақланиши, ҳар ким ҳуқуқлари ва вазифаларини бажаришда ижтимоий рағбатлантирилиши эътиборда бўлиши керак. Бунда, албатта, болаларнинг Республика болалар ва ўсмирлар уюшмалари билан ҳамкорлиги катта аҳамиятга эгадир.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ:

1. Синфдан ва мактабдан ташқари ишларнинг мақсад, вазифаси нималардан иборат?
2. Мактабнинг маънавий-маърифий ишлар бўйича директор ўринбосарининг вазифалари ҳақида нималарни биласиз?
3. Синфдан ва мактабдан ташқари ишларни ташкил қилишда маънавий-маърифий ишлар бўйича директор ўринбосари ва синф раҳбарининг фаолияти ҳақида фикрингиз?
4. Тўғрақ ишларининг вазифаларига нималар қиради?
5. Мактабларда қандай тўғрақлар фаолият кўрсатади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, Тошкент., «Ўқитувчи», 1992.
2. И. А. Каримов. “Юксак маънавият – енгилмас куч” –Т.: Маънавият. 2008.
3. Ш.М. Мирзиёев “Ўзбекистон Республикаси ривожлантиришнинг 2017-2021 йиллар бўйича “Ҳаракатлар стратегияси”.-Т.: Ўзбекистон, 2017 .
4. Ш.М. Мирзиёев. “Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш - юрт тараққиёти ва халқ фаровонлиги гарови” –Т.: Ўзбекистон, 2017.
5. Р. Мавлонова “Тарбиявий иш методикаси” дарслик. Т. 2014.
6. Сафо Очил. «Мустақиллик маънавияти ва тарбия асослари» Т., Ўқитувчи, 1997.
7. Абу Райхон Беруний “Ҳикматлар”. Тошкент, «Ёш гвардия», 1973.
8. Худойкулов Х.Ж. “Тарбиявий ишлар методикаси”. –Т.: ТТЙМИ. 2007 й.

16-мавзу: Синфдан ва мактабдан ташқари тарбиявий ишларни режалаштириш методикаси.

РЕЖА:

1. Истеъдодли болаларни аниқлаш ва уларни тарбиялаш.
2. Маънавий ишлари бўйича директор ўринбосари ва ўқувчиларнинг ўз-ўзини бошқариш методикаси
3. Умумўрта таълим мактабларида маънавий-маърифий ишлар бўйича директор ўринбосарининг бир йилга мўлжалланган иш режаси.

Таянч сўзлар: Истеъдод, қобилият, шоир, ёзувчи, рассом, санъат, маънавий, маърифат, маданият, режа, тадбир.

1. Истеъдодли болаларни аниқлаш ва уларни тарбиялаш.

Истеъдоднинг ўз вақтида намоён бўлиши тарбияга ва қўллаб-қувватлашга боғлиқдир. Ҳар қандай жамиятга истеъдодли шахслар зарур. Шу нуқтаи назардан истеъдодли болаларни аниқлаш, тарбиялаш ва ўқитиш Республиканинг бўлажак ақл-заковатли ва ижодий фикрловчи кучларини тайёрлашнинг ягона манбаидир. Ижодий қобилиятлар ривожини самарали амалга ошириш учун ўқувчилар истеъдодини аниқ таҳлил этиш, болаларнинг ўзига хос психологик жиҳатларини ва фазилатларини ҳисобга олиш зарур.

Турли ёшдаги истеъдодли ўқувчиларни намоён этишда ҳозирги кунда, аввало мактаб педагогика жамоаси руҳий-диагностика тажрибалардан унумли фойдаланишлари зарур.

Бунда "Республика Истеъдод Маркази" ходимлари билан ҳамкорлик қилиш муҳим аҳамиятга эга. Истеъдод маркази ходимларининг фаолияти тажрибасидан фойдаланиш, уларнинг истеъдодни аниқлашга мўлжалланган психологик тадбирларини педагогик тажрибалар билан ҳамоҳанг ишлаб чиқиш лозим.

Ёшлар истеъдодининг намоён бўлишида қобилиятларни аниқ таҳлил этиш, боланинг ўзига хос фазилатларини ҳисобга олиш ижодий қобилиятлар ривожини самарали амалга ошириш учун зарур. Қобилиятларни ривожлантириш даража ва босқичлари янгича муносабатлар билан боғлиқ бўлади.

Қобилият маълум бир даражада исталган ўқувчида шаклланган бўлиши мумкин. Бу эса ташкил этилган тарбия ва ўқув жараёни шароитларида ривожлантирилади.

Ўқувчи ёшлар қобилиятини ривожлантириш мақсадида истедод ва иқтидорни онгли рағбатлатириш, уларнинг ижобий қизиқишлари ранг-баранглигини ошириш, турли кўرғазмали тадбирларда иштирок эттириш, олимпиадалар, танловлар, учрашувларга жалб этиш лозим.

Истеъдодли болаларнинг таниқли олимлар лабораторияларида шугулланиши, шоир, ёзувчи, рассом каби санъат намоёндалари билан ҳамкорлик қилишни ташкил этиш муҳим аҳамиятга эга.

Болалар ижодий қобилиятларини ривожлантиришда оила ва муҳитнинг аҳамияти юксак. Айниқса Республиканинг қишлоқ жойларида иқтидорли болаларни излаш, топиш ва уларнинг таълим ва тарбиясини мунтазам равишдатўгри йўлга қўйиш муҳимдир.

Истеъдодли болаларни жойларнинг ҳудудий хусусиятларини ҳисобга олиб, ижодий камол топтиришда диагностик услубиятлар, ўқув режалари ва ўқув-услубий, тарбия ва таълим дастурлари билан таъминлаш лозим. Шунингдек, иқтидорли болаларни излаш, топиш ва тарбиялаш учун замонавий моддий-техник ва молиявий жиҳатдан тўлиқ таъминот зарур.

Истедодли болалар саломатлигини муҳофаза қилиш учун уларни руҳий зарбалардан асраш йўлларини аниқлаш, раҳан ёрдам кўрсатиш, руҳий ҳаяжонланиш ҳолатларини ўрганиш - уларнинг ижодий қобилиятлари ривожини учун шароит яратиш бўйича тавсиялар ишлаб чиқиш даркор.

Ушбу вазифаларни амалга ошириш учун Халқ таълими, Олий ва ўрта махсус таълим вазирликлари ходимлари, етакчи олимлар ва мутахассислар, ижодкорлар, амалиётчи ўқитувчилар, тўғарак раҳбарларидан иборат, Республика методик кенгаши тузулиши лозим.

Турли ёшдаги гуруҳларда истеъдодларни қидиришнинг умумий дастури зарур. Оммавий ўқув юртларида бўлганидек, мактабдан ташқари таълим муассасаларида ҳам бу борада ўқув дастури режаларини ишлаб чиқиш керак бўлади.

Истеъдодли болаларни аниқлаш, тарбиялаш ва ўқитишни таъминлаш қуйидаги омилларга боғлиқ: ушбу аниқлашнинг ижтимоий аҳамияти Республиканинг заковати, ижодкорлиги, куч-қудратини тайёрлашнинг истиқболи билан боғликлигини тушунишга;

- рухий диагностик услубият, услубий материаллари бўлгани ҳолда турли ёшдаги гуруҳларда аниқлашнинг умумий дастурлари яратилишига;

- истеъдодли болалар (махсус тайёрланган режалар, дастурлар ва илмий асосланган услубият ва хоказо бўйича) билан ишлаш учун ихтисослашган муассасаларнинг ягона тармоқлини тарғиб этишга;

- оммавий ўқув юртларида истеъдодли болалар билан ишлаш учун зарур ўқув-дастурий қўлланмаларини ишлаб чиқишга;

- жойларда махсус гуруҳлар томонидан ишлаб чиқилган халқ таълими, давлат ва жамоат муассасалари, ижодий уюшмалар томонидан тасдиқланган дастурларга (бу дастурларда истеъдодли болалар билан ишлашнинг истиқболлари ва босқичлари, ўз ҳудудида бундай фаолият ва кўпгина бошқа тадбирлар учун маблағ ажратиш, уларни таъминлашга);

- қўйилган вазифаларни ҳал қилишга кенг жамоатчилик диққатини жалб қилишга, Республика методик кенгашининг тузилишига (бу кенгаш таркибига Халқ таълими, Олий ва ўрта махсус таълим вазирликлари, халқ таълим бошқарув органлари ходимлари, етакчи олимлари ва мутахассислари, ижодий уюшмалар, амалиётчи ўқитувчи, мактабдан ташқари таълим муассасалари тўғарак раҳбарлари кирадилар);

- илмий тадқиқотлар мактаблар учун меъёрий ҳужжатлар, синф ишланмалари мажмуига, истеъдодли ўқувчилар ҳақида маълумотлар манбаини яратишга, уларни ўқитиш ва тарбиялашнинг (табақалаштириш, индивидуаллаштириш, инсонпарварлаштириш) ягона услубий асосини яратишга боғлиқ.

Истеъдодли ва иқтидорли болаларнинг ўқитувчи ҳамда тарбиячилари алоҳида истеъдодлар учун турлича ўқув режа ва дастурларига эга бўлишлари мақсадга мувофиқ.

Иқтидорли болалар ва истеъдодли ёшларни аниқлаш ва ўқитиш услубияти, психологик-педагогик ва ташкилий шароитларини яратиш, махсус ўқув дастурлари ва тизимли педагогик технологиялар ишлаб чиқиш учун энг яхши педагог ва олимларнинг фаол иштирокини таъминлаш лозим.

Иқтидорли болалар ва истеъдодли ёшларни чет элларда умумий ва касбий жиҳатдан тайёргарликдан ўтказишга қаратилган собитқадам фаолиятни амалга ошириш керак. Академик литсейларнинг ўқувчиларига, биринчи навбатда иқтидорли, юксак истеъдод соҳибларига, билимнинг тегишли соҳалари ва фаннинг аниқ йўналишлари бўйича ўз табиий қобилиятларини намоён этиш ва ривожлантириш, ўзларидаги ноёб истеъдодни рўёбга чиқариш учун кенг имкониятлар яратиш лозим.

2. Маънавият ишлари бўйича директор ўринбосари ва ўқувчиларнинг ўз-ўзини бошқариш иш методикаси.

Маънавият ишлари бўйича директор ўринбосари ўз фаолиятини Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, "Таълим тўғрисида"ги Қонун, Кадрлар тайёрлаш миллий дастури, Президент фармонлари, ҳукумат қарорлари, Халқ таълими вазирлиги ва бошқа юқори ташкилотларнинг қарор, буйруқ ва меъёрий ҳужжатлари талаблари асосида иш олиб боради.

Умумий ўрта таълим муассасаларида маънавий ишлари бўйича директор ўринбосари ота-оналар ҳамда кенг жамоатчилик билан ҳамкорликда ўқувчи-ёшлар маънавиятини юксалтириш, уларни она Ватанига, халқига ва унинг бугунги бунёдкорлик ишига эътиром билан қараш руҳида тарбиялашга раҳбарлик қилади.

Маънавий ишлари бўйича директор ўринбосари лавозимида камида 5 йил педагогик иш стажига эга бўлган қобилиятли, маҳалла, ота-оналар ва кенг жамоатчилик ўртасида ҳурмат-эътиборга лойиқ бўлганлар туман (шаҳар) Халқ таълими бўлими томонидан тайинланади ва бўшатилади.

Жамиятда юксак маънавий фазилатларни камол топтириш, миллий мафқурани шакллантириш, ёшларни бой тарихий ва маданий меросимиз, миллий анъаналаримизга, умуминсоний кадриятларга ҳурмат, Ватанга муҳаббат, истиқлол гояларига садоқат руҳида тарбиялаш, кенг фикрли, соғлом, жисмоний, ақлий ва маънавий жиҳатдан баркамол, иқтисодий ислоҳотларнинг моҳиятини тушунадиган ҳамда уларни янги ижтимоий муносабатлар орқали ҳаётга татбиқ эта оладиган, миллий гоя ва истиқлол мафқураси мустаҳкам бўлган шахсларни шакллантириш директор ўринбосари фаолияти мақсадининг асосини ташкил этади.

Ўқувчи-ёшлар дунёқарашини шакллантиришда миллий ва умуминсоний кадриятлар, халқимизнинг бой тарихий, маданий ва маънавий мероси асосида, ватанпарварлик, меҳнатсеварлик, инсонпарварлик, иймон-эътиқод, меҳр-шафқатлилик каби инсоний фазилатлар мисолида ҳар томонлама баркамол авлодни тарбиялайди.

Директор ўринбосари тарбиявий ишларини режалаштиришда синф раҳбарларининг қизиқишлари, топшириқларни қай даражада бажара олишларини ҳисобга олади.

Ўқувчиларнинг ўз-ўзини идора қилиш органлари фаолиятида қатнашуви уларнинг ижтимоий фаоллик сифатларини шакллантиришнинг таъсирчан воситасидир. Бу болалар ва ўсмирларнинг фуқаролик, демократия борасидаги тушунчаларини кенгайтиради.

Ўз-ўзини идора қилиш - ташаббускорлик ва мустақиллик мактабидир. Ўқувчиларнинг ўз-ўзини бошқаруви ўқувчилар томонидан фан ва машгулотларнинг тўлиқ ўзлаштирилишига, бирор касб ўрганишига, Ватанга садоқат руҳида тарбияланишига, Ватан ҳимоячиси бўлишига, мактабдан ташқари тарбиявий ишларда, давлат, жамоат мулкни кўз қорачигидай асрашга, табиатни муҳофаза этишга кўмаклашади.

Ўз-ўзини бошқариш ўқувчиларни мустақил ҳаётга, турмуш ва жамиятга мос қилиб тарбиялашда, таълим муассасасида маънавий муҳитни сақлашда, маъмуриятга қўшимча таълим олиш учун ўқувчилар талабномасини шакллантиришда кўмаклашади.

Ўқувчилар ўз-ўзини бошқаруви аъзолари мактаб ва мактабдан ташқари таълим муассасаларида ўтказилаётган барча тадбирларда, танловларда, хоналарни жиҳозлашда фаол иштирок этадилар. Мазкур бошқарув ташкилотчилик иши кўникмаларини тарбиялайди, умумий гоялари билан аҳил, жипслашган ўқувчилар жамоасини тузади. Ўқувчилар ўз-ўзини идора қилиш тизими мактаб ўқувчилари (жамоаси) томонидан ўзининг фаолиятида демократик фаолият тарзларини чуқур ўзлаштириш учун қулай шароитлар яратади. Бутўғри таксимлаш, ижро устидан ҳисобот ва назоратни йўлга қўйиш, ҳаракатлар, ташаббускорликнинг уйғунлигини таъминлаш, мусобақалар уюштириш, ўз зиммасига масъулият олиш каби кўникмалардан иборат. Тарбияланувчилар давримиз кишиси учун зарур бўлган қатор ахлоқий сифатларни, чунончи, жамоат ишига ва унга қўшадиган улуши учун шахсий масъулият, жамоа манфаатларига содиқлик, ўзаро муносабатларда қатийлик, талабчанлик, жамоат ташаббусини қўллаб-қувватлаш каби сифатларни эгаллайди. Мактабда ўқувчиларнинг мустақил фаолияти, барча педагогик жамоа бу ишга маънавий тайёр бўлсагина, ўқитувчилар ва ўқувчилар ўртасида ўзаро чуқур ҳурмат, хайрихоҳлик, ишонч бўлган шароитдагина ташкил этилиши мумкин. Ҳеч қандай сохталик ва сунъийлик бўлмаслиги керак. Барча ўз-ўзини идора қилиш ташкилотлари ўз фаолияти юзасидан вақти-вақтида ҳисобот бериб туриши, сўз ва иш бирлиги сақланиши, ҳар ким ҳуқуқлари ва вазифаларини бажаришда ижтимоий

рағбатлантирилиши эътиборда бўлиши керак. Бунда, албатта, болаларнинг Республика болалар ва ўсмирлар уюшмалари билан ҳамкорлиги катта аҳамиятга эгадир.

3. Умум ўрта таълим мактабида маънавий-маърифий ишлар бўйича директор ўринбосарининг бир йиллик иш режаси:

1. Ташкилий ишлар бўйича:

Т/р	Бажариладиган ишлар	Вақти	Масъул
1	Мактабнинг умумий иш режасини тузиш ва уни бажаришда қатнашиш	Август	Мактаб директори, маънавий-маърифий ишлар бўйича директор ўринбосари
2	Мактаб атрофини, коридорларни, хоналарни таълим-тарбия фаолиятига жавоб берадиган ҳолатга келтириш	Йил давомида	Мактаб маъмурияти, синф раҳбарлари
3	Биринчи ва сўнгги қўнғироқ тантаналарини ўтказиш	Сентабр, май	Мактаб жамоаси
4	Ўқувчиларни дарсликлар билан таъминлаш	Сентябр	Кутубхоначи, синф раҳбарлари
5	9-11 синфларни битириб кетган битирувчилар билан ишлаш	Июн, июл, август	Мактаб маъмурияти ва синф раҳбари
6	Мактаб ҳовлисини микроучасткачаларга бўлиш	Сентябр	Мактаб директори, маънавий-маърифий ишлар бўйича директор ўринбосари
7	Мактабнинг педагогик кенгаши ишида мунтазам қатнашиш, унда ўз соҳасига оид долзарб масалаларнинг ҳал этилишини таъминлаш	Ҳар чорак сўнгида	Комиссия аъзолари, синф раҳбари., ота-оналар кўмитаси аъзолари, маҳалла фаоллари
8	Мактабнинг "Вояга етмаганлар ишлари бўйича комиссияси", "Касб-ҳунарга йўналтириш ишлари бўйича комиссияси", "Синф раҳбарлари метод бирлашмаси", "Ота-оналар кўмитаси" фаолиятини такомиллаштириш.	Ўқув йили давомида	Мактаб маъмурияти, педагогик. Жамоа
9	Тарбиявий соатларни талаб даражасида ўтилишини назорат қилиш	Йил давомида	Мактаб маънавий-маърифий ишлар бўйича директор ўринбосари

10	Мақтаб, синф, ота-оналар мажлисларини ўз вақтида ўтказиш	Режа асосида	Мақтаб маъмурияти, синф раҳбарлари
11	Ўқувчиларни қизиқишларига кўра тўғаракларга жалб қилиш ва улар фаолиятини мунтазам равишда назорат қилиб бориш	Йил давомида	Мақтаб психологи, маънавий-маърифий ишлар бўйича директор ўринбосари
12	"Менинг мактабим - менинг фаҳрим" кўриктанловини мунтазам равишда низом асосида ўтказиш	Ўқув йили давомида	Мақтаб маъмурияти, синф раҳбарлари
13	"Ўз-ўзини" бошқариш кунларини ўтказиш	Ҳар ойда	Мақтаб маънавий-Маърифийишлар бўйича директор ўринбосари, синф раҳбарлари, фан, ўқитувчилари
14	Мақтаб ички тартиб қоидаларини ишлаб чиқиш ва улар ўз вақтида бажарилишини мунтазам равишда назорат қилиб бориш	Ўқув йили давомида	Мақтаб маъмурияти синф раҳбари
15	Умумхалқ байрамлари, тарихий шахслар таваллудига бағишланган тадбирларни кўтаринки руҳда нишонланишини ташкиллаштириш	Белгилан кунлар тақвимига кўра	Мақтаб маънавий-маърифий ишлар бўйича директор ўринбосари, синф раҳбарлари, фан ўқитувчилари, "Ўзбекистон ёшлар иттифоқи" ташкилоти
16	Ўқувчиларни ўзлаштириш сифати, давомати, ўқув анжомларининг сақланиш аҳволини назорат қилиш	Ўқув йили давомида	Мақтаб маънавий-маърифий ишлар бўйича директор ўринбосари, синф раҳбарлари
17	Кам таъминланган, тарбияси огир, жингоятчиликка мойил бўлган ўқувчиларни аниқлаш, ўқувчилар билан алоҳида режа асосида васийлик ва ҳомийликда иш олиб бориш	Ўқув йили давомида	ХТБ, мактаб маънавий-маърифий ишлар бўйича директор ўринбосари, психолог, синф раҳбар маҳалла фаоллари

18	Ташкилий диктантлар, иншолар кўрикташлари ва ўқувчиларнинг ўқувчиларини ўқитиши	Мунтазам	Мақтаб маънавий-маърифий ишлар бўйича директор ўринбосари
19	Юқори ташкилотлардан келган ҳужжатлар билан ишлаш, уларнинг бажарилишини таъминлаш	Мунтазам равишда	Мақтаб маънавий-маърифий ишлар бўйича директор ўринбосари
20	Ўқувчиларни йўл ҳаракати қоидаларига риоя қилишларини таъминлаш, ЙХХ дарсларини ўқитишини назорат қилиш	Мунтазам равишда	ДАН ходимлари, мақтаб маънавий-маърифий ишлар бўйича директор ўринбосари, ЙХХ фани ўқитувчилари
21	"Сардорлар кенгаши" фаолиятини такомиллаштириш ва ундан самарали фойдаланиш	Мунтазам равишда	Мақтаб маънавий-маърифий ишлар бўйича директор ўринбосари, етакчи, синф раҳбарлари, сардорлар
22	Ўқувчилар орасида ҳуқуқ-бузарлик, гиёҳвандлик, ўз жонига қасд ва суиқасд, шунингдек, диний экстремизм олдини олишга қаратилган тадбирларни мунтазам равишда ўқитиш	Ўқув йили давомида	Туман ХТБ, ИИБ ходимлари, туман прокуратураси, туман ССБ ходимлари, диний идоралар, Давлат ҳавфсизлик қўмитаси, мақтаб маъмурияти
23	Ёш ўқитувчилар, ижодкор ўқитувчилар билан ишлаш	Мунтазам равишда	Мақтаб маъмурияти
24	"Йилнинг энг яхши маънавий-маърифий ишлари бўйича директор ўринбосари" кўриқ-танловига тайёргарлик кўриш ва қатнашиш	Апрель, май	Мақтаб маънавий-маърифий ишлар бўйича директор ўринбосари
25	Ҳомийлар ва шифокорлар давлат дастурининг бажарилишини таъминлаш	Йил мобайнида	Мақтаб маъмурияти
26	"Ахборот коммуникатсия технологияларидан фойдаланишда педагог кадрлар	Ўқув йили давомида	Мақтаб маъмурияти

	салоҳиятини ошириш" ўқув йилида мактабдаги педагогик жамоанинг билим савиясини тўлиқ оширишга эришиш		
27	Маънавий-маърифий йўналишдаги ютуқлар, амалга оширилаётган ишларни маҳаллий матбуотда ёритиб бориш	Ўқув йили давомида	Мактаб маънавий-маърифий ишлар бўйича директор ўринбосари
28	Бажарилган ишлар ҳисоботини тайёрлаш ва таҳлил қилиш	Ҳар чоракда	Мактаб маънавий-маърифий ишлар бўйича директор ўринбосари

2.Синфда тўғарак раҳбарлари билан ишлаш:

Т/р	Бажариладиган ишлар	Вақти	Масул
1	Синф ва тўғарак раҳбарларининг йиллик иш режаларини тузишда ёрдам бериш ва йўналтириш	Август	Мактаб маънавий-маърифий ишлар бўйича директор ўринбосари
2	Синф раҳбарлари метод бирлашмаси ишини ташкиллаштириш ва мунтазам назорат қилиб туриш	Ўқув йили мобайнида	Мактаб маънавий-маърифий ишлар бўйича директор ўринбосари, методик кенгаш раиси
3	Ўқувчиларни қизиқишларидан келиб чиққан ҳолда фан тўғаракларига, мактабдан ташқари таълим муассасаларига жалб қилиш	Ўқув йили мобайнида	Мактаб маънавий-маърифий ишлар бўйича директор ўринбосари
4	Синф ва тўғарак раҳбарларининг иш режаларининг бажарилишини ва журналларни талаб даражасида юритилишини назорат қилиш	Ўқув йили мобайнида	Мактаб маънавий-маърифий ишлар бўйича директор ўринбосари, психолог, фан ўқитувчилари, синф раҳбарлари
5	Ўқувчиларнинг бўш вақтларини фойдали машгулотлар билан тўлдиришда амалий ёрдам кўрсатиш	Ўқув йили мобайнида	Мактаб маънавий-маърифий ишлар бўйича директор ўринбосари
6	Синф раҳбарларига ўқувчилар билан бирга ўтказиладиган тарбиявий ишлар самарадорлигини ошириш учун педагогик ва методик тавсиялар бериш	Ўқув йили мобайнида	Мактаб маънавий-маърифий ишлар бўйича директор ўринбосари
7	Тажрибали синф ва тўғарак раҳбарларининг фаолиятини оммалаштириш ва уларни рағбатлантириш	Ўқув йили мобайнида	Мактаб маъмурияти

8	Тарбиявий соатлар (тўғарак машгулотлари) режа асосида ва талаб даражасида ўтилишини назорат қилиш	Ўқув йили мобайнида	Мақтаб маъмурияти
9	Ноанъанавий усулда тарбиявий соат (тўғарак машгулоти) ишланмаси кўрик танловини ўтказиш	Март	Мақтаб маънавий-маърифий ишлар бўйича директор ўринбосари

3. Ота-оналар ва маҳалла фаоллари билан ишлаш:

Т/р	Бажариладиган ишлар	Вақти	Масъул
	Мақтаб, синф ота-оналар кўмиталари фаолиятини Низом асосида ташкил этиш	-йил сентябр	Мақтаб маъмурияти, синф раҳбарлари
2	Ота-оналар иш самарадорлигини ошириш.	Ўқув йили давомида	Мақтаб маънавий-маърифий ишлар бўйича директор ўринбосари, синф раҳбарлари
3	Ота-оналар, маҳалла фаолиятини тарбиявий масалаларни ҳал этишга йўналтириш.	Ўқув йили давомида	Мақтаб маънавий-маърифий ишлар бўйича директор ўринбосари, синф раҳбарлари
4	"Очиқ эшиклар куни"ни ўтказиш.	Ҳар ойнинг биринчи пайшанбаси	Мақтаб жамоаси
5	Мақтаб ички назорат ишларига ота-оналар кўмитаси ва маҳалла фаолларини кенгрок жалб қилиш.	Ўқув йили давомида	Мақтаб маъмурияти, синф раҳбарлари
6	Мақтабнинг оммавий тадбирларини ўтказишга ота-оналар ва маҳалла фаолларини жалб этишни давом эттириш.	Доимий равишда	Мақтаб маъмурияти, синф раҳбарлари
7	Маҳалла ободончилиги ишларига кўмаклашиш.	Доимий равишда	Мақтаб маънавий-маърифий ишлар бўйича директор ўринбосари, синф раҳбарлари
8	"Мақтаб, оила ва маҳалла ҳамкорлиги" концепсиясини амалга ошириш.	Доимий равишда	Мақтаб маънавий-маърифий ишлар бўйича директор ўринбосари, синф раҳбарлари

4. Қонун бузилишлари ва жиноятчиликнинг олдини олиш бўйича амалга ошириладиган ишлар:

Т/р	Бажариладиган ишлар	Вақти	Масъул
-----	---------------------	-------	--------

1	Мактабда мавжуд тарбияси огир, жингоятчиликка мойиллиги бор ўқувчилар билан ишлаш режасини тузиш.	Сентабр	Мактаб маънавий-маърифий ишлар бўйича директор ўринбосари, синф раҳбарлари
2	Вояга етмаганлар ўртасида ҳуқуқбузарлик ва назоратсизликнинг олдини олиш, уларнинг келиб чиқиш сабабларини аниқлаш, бола ҳуқуқлари ва қонуний манфатларини ҳимоя қилиш мақсадида тарбияси огир, ҳуқуқбузарликка мойил ўқувчиларни аниқлаш, улар билан олиб борилаётган тарбиявий ишлар самарадорлигини ошириш.	Ўқув йили давомида	Мактаб маънавий-маърифий ишлар бўйича директор ўринбосари, синф раҳбарлари
3	Ўқишдан бўйин товлаб юрган вояга етмаганларни аниқлаш, уларни мактабга қайтариш юзасидан амалий ишлар олиб бориш.	Ўқув йили давомида	Мактаб маънавий-маърифий ишлар бўйича директор ўринбосари, синф раҳбарлари
4	Нотинч, носоглом оилаларни, фарзандларнинг тарбиясига салбий таъсир кўрсатаётган ота-оналар гиёҳвандликка, ичкиликка ружу қўйган, турли диний оқимларга кириб қолган ота-оналарни аниқлаш, улар билан ишлаш.	Ўқув йили давомида	Мактаб маънавий-маърифий ишлар бўйича директор ўринбосари, синф раҳбарлари
5	Диний экстермизмнинг асл моҳиятини кўрсатадиган маърузалар, ҳуқуқ-тарғибот ходимлари, дин арбоблари билан учрашув ўтказиш.	Ўқув йили давомида	Мактаб маънавий-маърифий ишлар бўйича директор ўринбосари, синф раҳбарлари
6	Вояга етмаганларнинг оилавий шароитини, ижтимоий аҳволини, таъминланганлик даражасини ўрганиш ва ушбу ишлар бўйича доимий назорат олиб бориш.	Ўқув йили давомида	Мактаб маънавий-маърифий ишлар бўйича директор ўринбосари, синф раҳбарлари
7	Мактабда вояга етмаганлар орасида жиноятчиликнинг ва қонунбузарликнинг олдини олиш бўйича олиб борилаётган ишларини мактаб педагогик кенгашида кўриб чиқиш.	Ҳар чоракда	Мактаб маънавий-маърифий ишлар бўйича директор ўринбосари, синф раҳбарлари
8	Ёшларни жиноятга ва ҳуқуқбузарликка жалб қилаётган шахсларни аниқлаш, уларга қонунда белгиланган чораларни кўриш.	Ўқув йили давомида	Мактаб маъмурияти, ХТБ, ИИБ, прокуратура, Маҳалла фуқаролар

			йигини
9	Туман прокуратураси, ИИБ, туман ҳокимлиги қошидаги вояга етмаганлар комиссияси, маҳалла, қишлоқ фуқаролар йигинлари билан ҳамкорлик ўрнатиш.	Мунтазам равишда	Мақтаб маънавий-маърифий ишлар бўйича директор ўринбосари, синф раҳбарлари
10	Тарбияси оғир, жиноятчиликка мойиллиги бор ўқувчилар билан алоҳида самимий суҳбат ўтказиш, уларнинг хоҳиш-истак, қизиқишларини, муаммоларини аниқлаш.	Мунтазам равишда	Мақтаб маънавий-маърифий ишлар бўйича директор ўринбосари, синф раҳбарлари
11	Тарбияси оғир, жиноятчиликка мойиллиги бор ўқувчиларни аниқлаган, қизиқишларига кўра мактабдаги, мактабдан ташқари таълим муассасаларидаги тўғаракларга 100% жалб қилиш, хунарманд усталарга бириктириш ва назоратда тутиш.	Доимий равишда	Мақтаб маънавий-маърифий ишлар бўйича директор ўринбосари, синф раҳбарлари
12	Тарбияси оғир, жиноятчиликка мойиллиги бор ўқувчилар билан ишловчи тарбиячи-ўқитувчиларни Патронаж усулида ишлашга жалб этиш.	Доимий равишда	Мақтаб маънавий-маърифий ишлар бўйича директор ўринбосари, синф раҳбарлари
13	Директор ҳузуридаги йигилишда, тарбияси оғир, жиноятчиликка мойиллиги бор ўқувчиларга бириктирилган тарбиячи ўқитувчиларнинг ҳисоботларини тинглаш.	Ҳар чорак якунида	Мақтаб маъмурияти
14	Ўқувчиларнинг ёзги таътили мавсумида вояга етмаганлар орасида ҳуқуқбузарликнинг олдини олиш бўйича ишлар олиб бориш.	Июль-Август	Мақтаб маънавий-маърифий ишлар бўйича директор ўринбосари
15	Вояга етмаганлар билан олиб борилаётган ишларни маҳаллий матбуот саҳифаларида кенг ёритиб бориш.	ўқув йили давомида	Мақтаб маънавий-маърифий ишлар бўйича директор ўринбосари

5. Кам таъминланган оила фарзандлари бўлган ўқувчилар билан ишлаш:

Т/р	Бажариладиган ишлар	Вақти	Масул
1	Кам таъминланган оила фарзандлари бўлган ўқувчилар рўйхатини тузиш ва улар билан ишлаш режасини аниқлаш	Сентабр	Мактаб маънавий-маърифий ишлар бўйича директор ўринбосари
2	Кам таъминланган оила фарзандлари бўлган ўқувчиларни мактаб фондидан дарслик ва ўқув жиҳозлари билан имкон даражасида таъминлаш	Сентабр	Мактаб маъмурияти ва синф раҳбарлари
3	Хукумат қарорларига асосан ушбу тоифадаги ўқувчиларга уст-бош, кийим-кечак тарқатилишини қатъий назорат қилиш	Октябрь, Ноябрь	Махсус комиссия
4	Туман ижтимоий таъминот бўлимини кам таъминланган оила фарзандлари бўлган ўқувчиларнинг оилаларига конунда белгиланган нафақаларни расмийлаштиришга ёрдам бериш	Ўқув йили давомида	Мактаб маънавий-маърифий ишлар бўйича директор ўринбосари, ота-оналар кўмитаси раиси
5	Кам таъминланган оила фарзандлари бўлган ўқувчиларни тўғаракларга ва маҳалланинг уста-хунармандларига бириктириш	Ўқув йили давомида	Мактаб маънавий-маърифий ишлар бўйича директор ўринбосари, синф ва тўғарак раҳбарлари, маҳалла фаоллари
6	Ушбу ўқувчиларни газета-журналиарга обуна бўлиш, ўлкашунослик экскурсияларига қатнашишларига оталиқ ташкилотларининг ёрдамини ташкил этиш	Ўқув йили давомида	Мактаб маънавий-маърифий ишлар бўйича директор ўринбосари, синф ва тўғарак раҳбарлари, оталиқ ташкилотлари
7	Кам таъминланган оила фарзандлари бўлган ўқувчиларнинг ўқиши ва ҳулқини назорат қилиш	Мунтазам равишда	Мактаб маъмурияти

6. "Ўзбекистон ёшлар иттифоқи" ва "Камалак" болалар ташкилоти билан ишлаш:

Т/р	Бажариладиган ишлар	Вақти	Масъул
1	Мақтабнинг "Ўзбекистон ёшлар иттифоқи" ташкилоти ва "Камалак" болалар ташкилоти билан тенг ҳуқуқли ҳамкорлик муносабатини ўратиш	Сентабр	Мақтаб маъмурияти, етакчи
2	"Ўзбекистон ёшлар иттифоқи" ва "Камалак" ташкилотларининг мақсад ва вазифаларини мақтаб ўқувчилари орасида кенг тарғиб этиш	Доимий равишда	Мақтаб маънавий-маърифий ишлар бўйича директор ўринбосари, етакчи сардорлар.
3	"Ўзбекистон ёшлар иттифоқи" ва "Камалак" фаолларини мақтабнинг таълимий, маънавий ва маърифий йўналишдаги тадбирларга кенгрок жалб этиш.	Доимий равишда	Мақтаб маъмурияти
4	"Ўзбекистон ёшлар иттифоқи" фаолларига ўқувчи-ёшларнинг бўш вақтларини мазмуни ва фойдали машғулотлар билан тўлдиришга амалий ёрдам бериш	Ўқув йили давомида	Мақтаб мамурияти, етакчилари
5	"Ўзини-ўзи бошқариш" кунларини ўтказиш	Ўқув йили давомида	Мақтаб маъмурияти
6	Синфларнинг "Ўзбекистон ёшлар иттифоқи" ташкилоти сардорларидан ташкил топган "Сардорлар кенгаши"дан унумли фойдаланиш	ўқув йили давомида	Мақтаб мамурияти
7	"Ўзбекистон ёшлар иттифоқи" ҳафталикларини ўтказиш давомида ташкилот фаолларига мустақил иш олиб боришларига, ўзини-ўзи бошқариши учун имконият яратиш.	Мунтазам равишда	Мақтаб маъмурияти

7. Спорт ва жисмоний тарбия ишлари:

Т/р	Бажариладиган ишлар	Вақти	Масъул
1	"Болалар спортини ривожлантириш" давлат дастури доирасидаги тадбирларни амалга ошириш	Доимий равишда	Ота-оналар кўмитаси, мақтаб пед. жамоаси, "Ўзбекистон ёшлар иттифоқи", маҳалла фаоллари
2	"Умид ниҳоллари" спорт мусобақаларини Низом асосида (1-4, 5-7, 8-9) ташкиллаштиришни назорат қилиш, пухта тайёргарлик кўриш.	Март-Апрель	Мақтаб маънавий-маърифий ишлар бўйича директор ўринбосари,

	Юқори натижаларга эришиш учун замин тайёрлаш.	Ҳар доим	Жисмоний тарбия ўқитувчилари
3	Кўшни мактаб ва кўшни маҳалла болалари билан оммавий спорт мусобақалари ўтказиш.	Ўқув йили давомида	Мактаб маъмурияти, жисмоний тарбия ўқитувчилари
4	Жисмоний тарбия дарсларини ва мактабда фаолият кўрсатган спорт тўғарак-сексиялари ишини қатий назорат қилиш.	Ўқув йили давомида	Мактаб маънавий-маърифий ишлар бўйича директор ўринбосари
5	Спорт соҳасида эришилган галабаларни маҳалий матбуот саҳифаларида ёритиб бориш.	Ўқув йили давомида	Мактаб маънавий-маърифий ишлар бўйича директор ўринбосари
6	Спортни тарғиб қилувчи стендлар, фотоальбомлар чиқариш.	Ўқув йили давомида	Жисмоний тарбия ўқитувчилари
7	Ўқувчиларнинг жисмоний тайёргарлик аҳолини мактаб пед кенгашида муҳокама қилиш.	IV чоракда	Жисмоний тарбия ўқитувчилари

7. Экологик тарбия:

Т/р	Бажариладиган ишлар	Вақти	Масъул
1	Экологик мавзуда очик тарбиявий тадбирлар ўтказиш.	Ўқув йили давомида	Синф раҳбари, биология ўқитувчиси
2	Маҳалла ҳудудидаги экологик муаммоларни аниқлаш ва уларни имкон даражасида бартараф этишга қаратилган тадбирларни амалга ошириш.	Ўқув йили давомида	Мактаб маънавий-маърифий ишлар бўйича директор ўринбосари, "Ўзбекистон ёшлар иттифоқи", синф раҳбарлари
3	Атроф-муҳитни ободонлаштириш ва кўкаламзорлаштиришга қаратилган хайрия шанбаликлар.	Ўқув йили давомида	Мактаб пед. жамоаси
4	"Экосан" фондига маблағ ишлаб топиб ўтказилишини ташкиллаштириш	Ҳар ярим йилликда	Мактаб маънавий-маърифий ишлар бўйича директор ўринбосари
5	Мактабда экологик бурчак ташкил этиш	1-ярим йиликда	Мактаб маънавий-маърифий ишлар

			бўйича директор ўринбосари
6	Экологик мавзуда махсус режа асосида тадбирлар, давра суҳбатлари ўтказиш	Доимий равишда	Жисмоний тарбия ўқитувчилари
7	«Экология болалар нигоҳида» расмлар кўргазмасини ташкил этиш	Апрель	Жисмоний тарбия ўқитувчилари

8. Ҳуқуқий тарбия ишлари:

Т/р	Бажариладиган ишлар	Вақти	Масъул
1	Ўқувчиларнинг ҳуқуқий саводхонлигини оширишга қаратилган турли беллашув, мусобақа ва кўрик-танловлар ўтказиш	Ўқув йили давомида	Мактаб маънавий-маърифий ишлар бўйича директор ўринбосари, "Ўзбекистон ёшлар иттифоқи", фан ўқитувчилари
2	Ўқувчиларни қизиқтирган мавзулар бўйича давра суҳбатлари ва учрашувлар ташкил этиш.	Ҳар чоракда	Мактаб маънавий-маърифий ишлар бўйича директор ўринбосари, "Ўзбекистон ёшлар иттифоқи", фан ўқитувчилари
3	Ўқувчилар орасида ҳуқуқбузарликнинг олдини олиш мақсадида ҳуқуқ-тарғибот органлари билан ҳамкорликни мустаҳкамлаш.	Ҳар чоракда	Туман прокуратураси, ИИБ, ХТБ ходимлари, мактаб маънавий-маърифий ишлар бўйича директор ўринбосари.
4	Ҳуқуқий тарбияга оид кўргазмалар, стендлар, албом ва буклетлар тайёрлаш.	Доимий равишда	Мактаб маънавий-маърифий ишлар бўйича директор ўринбосари, "Ўзбекистон ёшлар иттифоқи", фан ўқитувчилари, синф раҳбарлари
5	Мактабда ижтимоий-ҳуқуқий фанлар ўтилишини назорат қилиш.	Доимий равишда	Мактаб маъмурияти
6	Ўқувчиларнинг ҳуқуқий тарбия бўйича билимларини синаш мақсадида "Сиз қонунни биласизми?" кўрик-танловини ўтказиш.	Март-апрел	Мактаб маънавий-маърифий ишлар бўйича директор ўринбосари.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ:

1. Истеъдодли болаларни қандай аниқлаш ва уларни тарбиялаш лозим?
2. Маънавий ишлари бўйича директор ўринбосарининг вазифалари нима?

3. Умумтаълим мактабида маънавий-маърифий ишлар бўйича директор ўринбосарининг бир йилга мўлжалланган иш режаси қандай тузилади?
4. "Ўзбекистон ёшлар иттифоқи" ва "Камалак" болалар ташкилоти ҳақда тушунчангиз?
5. Экологик ва ҳуқуқий тарбия нима?
6. Тарбияси оғир болалар билан ишлаш усуллари?
7. Иқтидорли болалар билан ишлаш?

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, Тошкент., «Ўқитувчи», 1992.
2. И. А. Каримов. "Юксак маънавият – енгилмас куч" –Т.: Маънавият. 2008.
3. Ш.М. Мирзиёев "Ўзбекистон Республикаси ривожлантиришнинг 2017-2021 йиллар бўйича "Ҳаракатлар стратегияси".-Т.: Ўзбекистон, 2017 .
4. Ш.М. Мирзиёев. "Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш - юрт тараққиёти ва халқ фаровонлиги гарови" –Т.: Ўзбекистон, 2017.
5. Р. Мавлонова "Тарбиявий иш методикаси" дарслик. Т. 2014.
6. Сафо Очил. «Мустақиллик маънавияти ва тарбия асослари» Т., Ўқитувчи, 1997.
7. Абу Райхон Беруний "Ҳикматлар". Тошкент, «Ёш гвардия», 1973.
8. Худойкулов Х.Ж. "Тарбиявий ишлар методикаси". –Т.: ТТЙМИ. 2007 й.

3-Модул. Жамоа ва уни ташкил этиш.

17-мавзу: Жамоа ҳақида умумий тушунча.

РЕЖА:

1. Жамоа ҳақида тушунча.
2. Синф раҳбари ишида ўқувчилар жамоасини шакллантириш.
3. Болалар жамоасини шакллантириш методикаси.
4. Синф жамоасини тузиш ва жипслаштиришда синф раҳбарининг оила ва жамоатчилик билан олиб борадиган ишлари.

Таянч сўзлар: Жамоа, йигилма, омма, мажлис, бирлашма, синф, ўқувчилар, дўстлик, гамхўрлик, ёрдам, кўмак, инсонпарварлик.

1. Жамоа ҳақида тушунча.

Жамоа (лотинча «коллективус» сўзининг таржимаси бўлиб, йигилма, омма, биргаликдаги мажлис, бирлашма, гуруҳ) бир неча аъзо (киши)лардан иборат бўлиб, ижтимоий аҳамиятга эга умумий мақсад асосида ташкил топган гуруҳ демакдир. Замонавий талқинда «жамоа» тушунчаси икки хил маънода ишлатилади. Биринчидан, жамоа деганда бир неча кишиларнинг муайян мақсад йўлида бирлашувидан иборат ташкилий гуруҳи тушунилади (масалан ишлаб чиқариш жамоаси, завод жамоаси, ўқув юрти жамоаси, хўжалик жамоси ва ҳоказо). Иккинчидан, жамоа деганда юқори даражада уюштирилган гуруҳ тушунилади. Чунончи, ўқувчилар жамоаси юқори даражада уюштирилган бирлашма ҳисобланади.

Жамоада ва жамоа ёрдамида тарбиялаш - тарбия тизимида муҳим аҳамиятга эга бўлган тамойиллардан биридир. Шахсни шакллантиришда жамоанинг етакчи рол ўйнаши тўғрисидаги фикрлар педагогика фанининг илк ривожланиш даврларидаёқ билдирилган. Жамоада унинг аъзолари ўртасидаги муносабатнинг алоҳида шакли юзага келади, бу эса шахснинг жамоа билан биргаликда ривожланишини таъминлайди. Лекин ҳар қандай гуруҳни ҳам жамоа деб ҳисоблаб бўлмайди. Жамоа бир қатор белгиларга эгадирки, мазкур белгилар жамоани кишиларнинг етарли даражада уюшган ҳар қандай гуруҳдан ажратиб туради.

Ўқувчилар жамоаси ўзига хослик касб этувчи муҳим белгиларга эгадир. Куйида жамоа ва унинг хусусиятлари (белгилари) борасида сўз юритамиз. Жамоа ижтимоий жамиятнинг бир қисми ҳисобланади, унда ижтимоий ҳаёт ва кишилик муносабатларининг барча меъёрлари ўз ифодасини топади. Зеро, жамоа жамиятдаги мавжуд муносабатлар тизимида намоён бўлар экан, жамоа ва ижтимоий жамият мақсади, интилишида ўзаро бирлик, узвийлик, алоқадорлик юзага келади. Шу боис жамоа ҳаётининг аниқ (ягона) мақсадга қаратилганлиги ва ижтимоий-ғоявий хусусият касб этиши унинг етакчи белгиси саналади.

Ҳар бир жамоа бошқа жамоалар билан узвий алоқадорликда мавжуд бўлади. Муайян жамоанинг ҳар бир аъзоси жамият ижтимоий фаолиятини ташкил этиш жараёнида ўз жаомаси билан биргаликда иштирок этади. Жамоа аъзоларини интилишларини тушуниш, жамоа олдига қўйилган мақсад моҳиятини чуқур ҳис этиш ҳамда унинг шахсни шакллантиришдаги ўрни ва ролини тўғри баҳолай олиш жамоа аъзоларининг умумий ва хусусий (шахсий) мақсад, қизиқиши, эҳтиёж ва фаолиятлари ўртасидаги бирликни намоён этади ҳамда жамоанинг бўлинишга йўл қўймайди.

Ҳар бир жамоа ўз-ўзини бошқариш органига эга ва умумий жамоанинг узвий қисми саналади. Шунингдек, у мақсаднинг бирлиги ва ташкил қилиш хусусиятлари орқали умуммиллий жамоа билан боғланади. Ижтимоий жамият эҳтиёжини қондиришга йўналтирилган биргаликдаги фаолият жамоанинг навбатдаги муҳим хусусиятидир. Жамоа фаолиятининг ижтимоий-ғоявий йўналиши ҳам жамоанинг фаолияти мазмунида ўз аксини топиши муҳим аҳамиятга эгадир.

Жамоа хусусиятини аниқлашда кишилар гуруҳининг ягона ижтимоий тизимини ўрната олишдаги усули, яъни, жамоани ташкил қилиш усули ҳам муҳим ҳисобланди.

Педагогик жиҳатдан мақсадга мувофиқ ташкил этилган жамоа, хусусан, унинг аъзолари ўртасида ўзаро руҳий яқинлик, ишчанлик, бир-бири учун гамхўрлик, ўзаро ёрдам, жамоа манфаати учун қайгуриш, мазкур йўлда амалий ҳаракатларни ташкил этиш ҳамда жавобгарлик ҳисси қарор топади.

2. Синф раҳбари ишида ўқувчилар жамоасини шакллантириш.

Болалар жамоасини шакллантириш методикаси ҳозирги кунда анча тўлиқ ва мукамал ишлаб чиқилган. Бу методиканинг умумий асослари педагогикада, жамоа ва жамоада шахсни тарбиялаш назариясига таянади. Жамоа назарияси қоидаларига мувофиқ уни яратиш методикаси ишлаб чиқилган. Унинг умумий асослари куйидагилардан иборат: талаблар қўйиш; фаолларни аниқлаш, ўқув меҳнат, ижтимоий сиёсий ва оммавий маданий фаолиятдаги истиқболларни ташкил этиш; соғлом жамоатчилик фикрини шакллантириш, ижобий анъаналарни яратиш, ва кўпайтириш.

Таърифланган бу қоидалар ҳар қандай жамоа (мактаб, синф жамоаси, мактабдан ташқари болалар бирлашмаси ва ҳоказолар)ни шакллантириш ва ривожлантириш учун қўлланма бўлиб ҳисобланади.

Болаларнинг жамоа турмуш, нормалари ва қоидаларининг интизомини бўзилишига муносабатларини кузатиб жамоанинг ташкилий тузулиши таъсирчанлиги ишонч ҳосил қилиш мумкин. Жамоа ривожланишининг дастлабки босқичларида болалар тарқоқ бўлиб, уларда яқдил фикр ва синф раҳбари таяниши мумкин бўлган таъсирчан фаоллар бўлмайди. Шунинг учун жамоада салбий ҳодисалар очиқ муҳокама қилинмайди ва мустақил жамоа қарори қабул қилинмайди. Агар жамоа ривожланишининг 2-чи босқичида бўлса, номигагина эмас балки ҳаракатларини қўллаб қувватлайдиган ҳақиқий ҳаракат қилувчи фаоллар бўлса, унинг айрим ўқувчилар ва жамоа олдига муайян талаблар қўйишини кузатиш мумкин.

Жамоанинг ривожланиш даражасидан далолат берадиган муҳим белгилардан бири – ўқувчиларнинг биргаликдаги фаолиятга иштиёқи чикинди қозғоғ ёки металлалом тўплаш, кечага тайёргарлик кўриш каби мактаб тажрибасида мунтазам учраб турадиган ишларда кўзга ташланади. Жамоанинг ривожланиш даражасини аниқлашда ўқувчиларнинг фақат

синфдан ташқари фаолиятида намоён бўладиган муносабатларни таҳлил этиш билангина чекланиб бўлмайди.

Синф раҳбари ишининг ўзига хос хусусияти шундан иборатки, у оддий болалар жамоасини эмас, балки ўқувчилар жамоасини шакллантиради. Ўқувчиларнинг асосий вазифаси ўқишдан иборат. Шунинг учун синф раҳбари даставвал болаларнинг ўқишга қандай муносабатда эканликларни, ўзларини дарсда қандай тутишларни, уй вазифаларни сидқидилдан бажаришларни ёки бажармасликларни аниқлайди. Ва ниҳоят энг муҳими – уларнинг ўқишдаги мулжаллари ижтимоий моҳиятга молик ёки молик эмаслиги ҳисобланади.

8–«Б» синфда шпаргалкалар, айтиб туришлар кўчириб ёзишлар авж олган эди. Ўқувчилар буни тан олишдан ҳам уялишмас, бундай ҳолни ўзига хос дўстлик жамоатчилиқ деб ҳисоблашишар эди. Аксинча саволларга жавоб олишда «Сен шпаргалкага қандай муносабатдасан?» деган саволга фақат бир ўқувчи – Наргиза бундай деб ёзди: «Айтиб туришни ва айтиб туришдн фойдаланишни ўзига эп кўрмайман». Анкета саволларига жавоб қайтариш натижаларини муҳокама қилиш чоғида кўпчилик Наргизанинг тутган йўлидан газабланишди: Қаранглар қандай мағрурланиб кетибди! Қадр-қиммат бизда ҳам бор, лекин у алгебра бўйича контрол ишга нисбатан анча муҳимроқ ишларда намоён бўлади. Синф раҳбарига бу синфда ишлаш жуда қийин эди. Бу ерда кўпгина қобилиятли ва яхши ўзлаштирадиган айни пайтда қоққ ўқувчилар ҳам бор эди. Дарсдан ташқари пайитларда турли тадбирлар-кечалар, учрашувлар, экскурсиялар ўтказилади. Лекин, буларнинг ҳаммаси энг муҳим нарсага – ўқувчиларнинг таълим жараёнига, муносабатига ва бу жараёндаги ўзаро муносабатига таъсир кўрсатмасди. Кўпчилик 8–синф ўқитувчилари: ўқиш ҳар бир кишининг шахсий иши, деган принципга амал қиладилар. Юқорида баён этилган синф жамоаси ривожланиш даражасининг пастлигидан далолат беради. Мана шундай ҳолатлар рўй бермаслиги учун жамоанинг ривожланиш усулини аниқлаб олишимиз керак бунинг энг ишончли усули – ўқувчиларни улар билан дарсда, дарсдан ташқарида ўзаро фаол ҳамкорлик қилиш жараёнида кўзатишдан иборатдир. Махсус диагностик усуллар. Масалан: анкета, тарқатиш, педагогик вазиятларни вужудга келтириш, бошқалардан ҳам фойдаланиш мумкин.

Лекин, бу усуллар гуруҳни жуда эҳтиёткорлик билан катта педагогик одоби билан қўллаш лозим. Ўқувчиларни ўрганишнинг ҳар бир усули айни вақтда тарбия усули ҳам эканлиги ўқитувчилар учун қонун бўлиши керак.

3. Болалар жамоасини шакллантириш методикаси:

Жамоада шахсни якка тартибда тарбиялашдан мақсад мактаб ўқитувчисини ўз-ўзини тарбиялашга жалб этиш, уни тегишли малака ва кўникмалар билан қуроллантиришдан иборатдир. Замонавий синф раҳбар ўқувчидан ёмон хулқ атворининг, паст ўзлаштиришнинг сабабларини пухта ўрганади. Бунда ўқувчининг синфдошлари билан муносабатлари, бу муносабатларнинг маънавий асослари энг муҳим масалалардан биридир. Жамоа муносабатлари – даставвал муайян принципларга асосланган ва ижтимоий аҳамиятга эга бўлган мақсадлар йўналтириб турадиган ўзаро маъсулиятли муносабатлардир.

Синф ўқитувчилари кўп бўлган шароитда ҳар бир бола якка тартибда ёндашиш, ҳар бир бола қалбига тўғри йўл топиш жуда қийин. Агар ўқувчилар жамоаси қўллаб қувватласа, ҳар холда бундай йўлни топиш мумкин.

Жамоада шахсни тарбиялашда якка тартибдаги ёндашувнинг моҳияти алоҳида ўқувчини жамоа фаолиятига жалб этишдан жамоани эса мазкур ўқувчи билан қизиқтириб қўйишдан ҳам иборатдир. Ҳар қандай жамоада тарбияси қийин болалар бўлади, лекин «ажратиб қўйилган» болалар бўлмайди.

Ўқувчиларнинг хулқ атвори, ўқувчининг мунтазам ўрганишни ўз олдига махсус мақсад қилиб қўймаса унинг учун сезилмаган тарзда ўзгариши мумкин. Бундай ўрганиш якка тартибда ишни ташкил этишнинг ҳал қилувчи шарти ҳисобланади.

4. Синф жамоасини тузиш ва жипслаштиришда синф раҳбарининг оила ва жамоатчилик билан олиб борадиган ишлари.

Ўқитувчи-синф раҳбари, меҳрибон тарбиячидир. Мактабнинг бошлангич синфларидаги муҳим хусусиятлардан бири-бирига қадрдон ўқитувчи раҳбарлигида 4 йил ҳамкор, ҳамдард бўладилар. Шу сабабдан бошлангич синф ўқувчиларнинг ота-оналар жамоаси билан ҳам ишлаш ўзига хос хусусиятга эга:

Биринчи фарзандларини мактабга кузатадиган ота-оналарнинг иш шакл ва услублари кўп тажрибали ота-оналардан фарқ қилади.

Булар учун «1-синф ўқувчиси», «Ёш ота-оналарга эсталик»ларни тавсия этиш талабга мувофиқдир.

Бу иш шаклидан мақсад: Ота-онанинг – ўқувчи ота-онаси номига сазовор бўлиш ҳиссини уйғотиб, мактаб олдидаги бурчини англайтиш.

Ота-онанинг педагогик, тарбиячилик фаолиятини фаоллаштириш.

Ёш ота-оналар учун эсталик.

Ҳар бир инсон фарзанд кўриш ва уни вояга етиб боришини тўрт кўзлаб, кузатаётганидан Аллоҳга ҳамду санолар айтиб, у буюк неъматни қадрига ета билиши лозим. Бу неъмат боланинг мактабга биринчи қадамидир.

Ота-она 1-синф ўқувчисининг илм даргоҳидан кўп билим ва тарбияга эга бўлиши учун нималар қилиши керак:

1. Ўқитувчи муқаддас сиймо у сизнинг маслаҳатчингиз, уни ардоқлаб обрў-эътиборига садоқатли бўлиш.

2. Синф ва мактаб жамоасининг таълим-тарбия тадбирларига фаол қатнашиб таклиф ва мулоҳазаларингизни айтиш.

3. Болангизда нима яхши, нима ёмон эканлигани уқтириб шарқона расм-русм, удум анъаналаримиздан хабардор қилиш ўқитувчига кўмакдош бўлиш.

4. Болангизнинг ўқув ишларига ёрдам бериб бориш. Унга бериладиган топшириқларни бажаришда уларга ёрдамчингизни бериш.

5. Болангизда мактаб, синф, ўқитувчи ва ўртоқларга нисбатан яхши фикр уйғотиш, чунки 1-синф ўқувчисининг мактаб шароитига мослаштириш анча мураккаб руҳий ҳолатдир.

6. Фарзандингиздан кундалик иш фаолиятидаги муносабатини кузатиб, сўраб бориш. Бундай суҳбатда яхши, жуда яхши, марҳамат, раҳмат, барака топ каби сеҳрли сўзларни, ноҳўя ҳаракат содир бўлган бўлса, «чакки иш бўлибди», «мен кутмаган эдим» кабиларни ишлатиш.

7. Ота-она мактабнинг яқин ёрдамчиси бўлиши керак.

Ота-оналарнинг ман шу тариқа мактабга кўмакдош бўлиши ўз фарзандининг камоли юқори бўлишини таъминлаб беради

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ:

1. Жамоа ҳақида тушунчангиз?
2. Жамоа сўзи қандай маънони англатади?
3. Синф раҳбари қандай қилиб ўқувчилар жамоасини шакллантиради?
4. Синф жамоасини тарбиялаш методларига нима киради?
5. Жамоани шакллантиришдан кўзланган асосий мақсад нима?

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, Тошкент., «Ўқитувчи», 1992.
2. И.А.Каримов. “Юксак маънавият – энгилмас куч” –Т.: Маънавият. 2008.
3. Ш.М.Мирзиёев “Ўзбекистон Республикаси ривожлантиришнинг 2017-2021 йиллар бўйича “Ҳаракатлар стратегияси”.-Т.: Ўзбекистон, 2017 .
4. Ш.М.Мирзиёев. “Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш - юрт тараққиёти ва халқ фаровонлиги гарови” –Т.: Ўзбекистон, 2017.

- 5.Р.Мавлонова “Тарбиявий иш методикаси” дарслик. Т. 2014.
- 6.Сафо Очил. «Мустақиллик маънавияти ва тарбия асослари” Т.,Ўқитувчи, 1997.
- 7.Абу Райхон Беруний “Ҳикматлар”. Тошкент, «Ёш гвардия»,1973.
- 8.Худойкулов Х.Ж. “Тарбиявий ишлар методикаси”. –Т.: ТҲИМИ. 2007 й.

18-мавзу: Синф жамоасини ташкил этиш ва тарбиялаш.

Р Е Ж А :

1. Синф жамоасини ташкил этиш ва уни тарбиялаш методикаси
2. Шахсга жамоавий-тарбиявий таъсир кўрсатиш.
3. Ўқувчи шахсини комил инсон қилиб тарбиялашда жамоанинг роли ва аҳамияти.

Таянч сўзлар: Жамоа, интизом, норма, меъёр,қоидалар, тарбия, шахс, жамоавий таъсир, мақсад, ўз-ўзини тарбиялаш.

1. Синф жамоасини ташкил этиш ва уни тарбиялаш методикаси.

Синф раҳбари ишида ўқувчилар жамоасини шакллантириш марказий вазифа ҳисобланади, чунки жамоада шахсни тарбиялаш – тарбиянинг етакчи мақсадидир.

Болалар жамоасини шакллантириш методикаси ҳозирги кунда анча тўлиқ ва мукамал ишлаб чиқилган. Бу методиканинг умумий асослари педагогика курсида баён этилган, жамоа ва жамоада шахсни тарбиялаш назариясига таянади. Жамоа назарияси қоидаларига мувофиқ уни яратиш методикаси ишлаб чиқилган. Унинг умумий асослари қуйидагилардан иборат: талаблар қўйиш; фаолларни аниқлаш, ўқув меҳнат, ижтимоий сиёсий ва оммавий маданий фаолиятдаги истиқболларни ташкил этиш; соғлом жамоатчилик фикрини шакллантириш, ижобий аъёнларни яратиш, ва кўпайтириш.

Таърифланган бу қоидалар ҳар қандай жамоа (мактаб, синф жамоаси, мактабдан ташқари болалар бирлашмаси ва ҳоказолар)ни шакллантириш ва ривожлантириш учун қўлланма бўлиб ҳисобланади.

Болаларнинг жамоа турмуш, нормалари ва қоидаларининг интизомини бўзилишига муносабатларини кузатиб жамоанинг ташкилий тузулиши таъсирчанлиги ишонч ҳосил қилиш мумкин. Жамоа ривожланишининг дастлабки босқичларида болалар тарқоқ бўлиб, уларда яқдил фикр ва синф раҳбари таяниши мумкин бўлган таъсирчан фаоллар бўлмайди. Шунинг учун жамоада салбий ҳодисалар очик муҳокама қилинмайди ва мустақил жамоа қарори қабул қилинмайди. Агар жамоа ривожланишнинг 2-чи босқичида бўлса, номигагина эмас балки ҳаракатларини қўллаб қувватлайдиган ҳақиқий ҳаракат қилувчи фаоллар бўлса, унинг айрим ўқувчилар ва жамоа олдига муайян талаблар қўйишини кузатиш мумкин.

Жамоанинг ривожланиш даражасидан далолат берадиган муҳим белгилардан бири – ўқувчиларнинг биргаликдаги фаолиятга иштиёқи чиқинди қозғоғ ёки металлалом тўплаш, кечага тайёргарлик кўриш каби мактаб тажрибасида мунтазам учраб турадиган ишларда кўзга ташланади. Жамоанинг ривожланиш даражасини аниқлашда ўқувчиларнинг фақат синфдан ташқари фаолиятида намоён бўладиган муносабатларни таҳлил этиш билангина чекланиб бўлмайди.

Синф раҳбари ишининг ўзига хос хусусияти шундан иборатки, у оддий болалар жамоасини эмас, балки ўқувчилар жамоасини шакллантиради. Ўқувчиларнинг асосий вазифаси ўқишдан иборат. Шунинг учун синф раҳбари даставвал болаларнинг ўқишга қандай муносабатда эканликларни, ўзларини дарсда қандай тутишларни, уй вазифаларни сидқидилдан бажаришларни ёки бажармасликларни аниқлайди. Ва ниҳоят энг муҳими – уларнинг ўқишдаги мўлжаллари ижтимоий моҳиятга молик ёки молик эмаслиги ҳисобланади.

Ўқувчилар ўртасида салбий ҳолатлар рўй бермаслиги учун жамоанинг ривожланиш усулини аниқлаб олишимиз керак бунинг энг ишончли усули – ўқувчиларни улар билан

дарсада, дарсдан ташқарида ўзаро фаол ҳамкорлик қилиш жараёнида кўзатишдан иборатдир. Махсус диагностик усуллар. Масалан: анкета, тарқатиш, педагогик вазиятларни вужудга келтириш, бошқалардан ҳам фойдаланиш мумкин.

Лекин, бу усуллар гуруҳни жуда эҳтиёткорлик билан педагогик одоби билан қўллаш лозим. Ўқувчиларни ўрганишнинг ҳар бир усули айна вақтда тарбия усули ҳам эканлиги ўқитувчилар учун қонун бўлиши керак.

Жамоада шахсни якка тартибда тарбиялашда мактаб ўқувчисини ўз-ўзини тарбиялашга жалб этиш, уни тегишли малака ва кўникмалар билан курулантиришдан иборатдир. Тарбиявий таъсир кўрсатишга бўйин бермайдиган тарбияси қийин болалар – бу албатта, ёмон ўзлаштирувчилар эмас, холбуки улар орасида одатда улар кўпчилиги ана шундай болалардир. Замонавий синф раҳбар ўқувчидар ёмон хулқ атворининг, паст ўзлаштиришнинг сабабларини пухта ўрганади. Бунда ўқувчининг синфдошлари билан муносабатлари, бу муносабатларнинг маънавий асослари энг муҳим масалалардан биридир. Жамоа муносабатлари – даставвал муайян мақсадларга асосланган ва ижтимоий аҳамиятга эга бўлган мақсадлар йўналтириб турадиган ўзаро маъсулиятли муносабатлардир.

Синф ўқувчилари кўп бўлган шароитда ҳар бир болага якка тартибда ёндашиш, ҳар бир бола қалбига тўғри йўл топиш жуда қийин. Агар ўқувчилар жамоаси қўллаб қувватласа, ҳар холда бундай йўлни топиш мумкин.

Жамоада шахсни тарбиялашда якка тартибдаги ёндашувнинг моҳияти алоҳида ўқувчини жамоа фаолиятига жалб этишдан жамоани эса мазкур ўқувчи билан қизиқтириб қўйишдан ҳам иборатдир. Ҳар қандай жамоада тарбияси қийин болалар бўлади, лекин «ажратиб қўйилган» болалар бўлмайди.

Ўқувчиларнинг хулқ атвори, ўқувчининг мунтазам ўрганишни ўз олдига махсус мақсад қилиб қўймаса унинг учун сезилмаган тарзда ўзгариши мумкин. Бундай ўрганиш якка тартибда ишни ташкил этишнинг ҳал қилувчи шарти ҳисобланади. Жамоани шакллантириш, юзасидан олиб бориладиган иш албатта айрим ўқувчиларнинг ривожланишга таъсир этади ва шунинг учун ҳам бу жараён стихияли эмас, балки мақсадга қаратилган ва бошқариладиган бўлиши керак.

Синф раҳбари ўқувчиларни якка тартибда ва жамоа билан тарбиялашда ота-оналар билан ўзаро ҳамкорликда бўлади. Ота-оналарга педагогик билим беришни уюштиришда синф раҳбарига муайян тарзда ёрдам берадиган асосий манба «Ота-оналарга педагогик билим беришнинг намунавий дастури»дир. Мазкур дастур ўқувчиларнинг ота-оналари билан хилма-хил машгулотларни бирга қўшиб олиб боришни кўзда тутди.

Дастурда ўқув йили мобайнида иккита умумтаълим машгулотни ва ҳар бир синф ота-оналари учун 6 тадан 9 тагача машгулот ўтказиш кўзда тутилган. Машгулотлар шундай тарзда қуриладики, ота-оналар педагогика, психология ва физиология асослари изчил курсини ўзлаштириб, фарзандлари билан синфдан-синфга ўтгандек бўлишади. Курс болаларнинг ёш хусусиятларига мувофиқ ва таълимнинг ҳар бир йилдаги таълим-тарбия вазифаларини ҳисобга олиб қурилган.

Ота-оналарнинг юксак таълимий ва маданий даражаси педагогик ва психологик таъсир этиш сифатини ошириш учун улар билан бевосита муомалада, ўқитувчиларнинг бу йўналишидаги ижодий жамоа ишида ўрганиш мумкин.

Ота-оналар билан иш олиб боришнинг анъанавий таркиб топган шакл бу ота-оналар йигилишларидир. Ота-оналар мажлислари турли хил кўринишда бўлади:

1) Ташкилий йигилишларда ота-оналар комитети сайланади. Бунда асосан жамоатчи ўқимишли кишилар (ҳисобланади) сайланади.

2) Чоракдаги яқунловчи синф мажлислари ота-оналарнинг эътиборини ўқувчиларнинг билишга доир қизиқишлари, ахлоқий қобилиятлари, иродали фазилатлари, ривожлантиришдаги ютуқлари, камчиликлари, фойдаланилмаган имкониятларга қаратиш мақсадини кўзда тутди. Агар ҳар бир ота-она мажлисдан кейин ўз боласига тарбиявий

таъсир кўрсатиш системасига тўзатишлар киритишининг асосий йўллари аниқ тасаввур этсагина, синф раҳбари ўтказилган мажлислардан қаноат ҳосил қилиши мумкин.

3) Бирор мавзуга бағишланган йигилишлар, тарбиянинг энг долзарб муаммолари юзасидан ўтказилади. Агар мактаб синф раҳбарлари орқали ота-оналарга уларнинг педагогик билимини оширишда ёрдам берар экан ўз навбатида ота-оналар ҳам мактабга болаларни тарбиялашни ташкил этиш ишда ҳар томонлама ёрдам беришлари мумкин ва лозим. Синф раҳбарининг ота-оналар комитети билан моҳирона, яхши уюштирилган ва йўлга қўйилган иши, болалар билан олиб бориладиган бутун тарбиявий ишларнинг муваффақиятли бўлишига гаров ҳисобланади. Ташаббускор, ижодий ишлайдиган ота-оналар комитети синф раҳбарига, синф жамоасини ташкил қилишдаги бебаҳо ёрдамчисидир.

Якка тартибдаги педагогик суҳбат синф раҳбарининг ўқувчилар ота-оналари билан олиб бориладиган ишининг энг оммалашган қулай ва самарали шакли ҳисобланади.

Суҳбат ёрдамида вужудга келадиган масалаларни тез ҳал этиш, ота-оналар билан ишончли муносабатлар ўрнатиш, ўқувчилар оилавий тарбия шароитлари ҳақида қўшимча маълумотлар олиш, ота-оналарга педагогик билим бериш, боланинг якка тартибдаги ривожланиш дастурини биргаликдаги педагогик ҳаракатлар системасини ишлаб чиқиш, ота-оналарнинг тарбиявий таъсир кўрсатишларини ва тарбияси қийин бола хулқини тузатиш ва ўқувчилар ўртасидаги келишмовчиликларни ҳал этиш, каби кенг кўламдаги таълим-тарбия вазифалари ҳал қилинади.

Ўқитувчилар у ёки бу ўқитувчининг бирор ўқувчи унинг дарсида интизомни бузганлиги хусусидаги шикоятга жавобан ота-онани мактабга чақиртирадилар. Синф раҳбари ҳамма нарсани синчиклаб ўрганиб чиқиши керак. Баъзан ўқувчиларнинг дарсда ёмон ишлашга, гап қайтаришга ва ҳақозоларга ўқитувчининг ўзлари айбдор бўладилар. Бундай ҳолда ўқитувчида педагогик одобнинг йўқлиги ёки унинг дарсдан, синфдан ташқари таълим-тарбия жараёнини ёмон ташкил этганлиги учун маъсулиятни ўқитувчи ва ота-оналарга ағдариш нотўғри бўлур эди. Агар ўқувчи бир мунча тарбиясиз интизомсиз бўлса ҳам синф раҳбари ота-оналарга фақат унинг камчиликлари ҳақида гапирмаслиги керак. Бу уларнинг ёқимсиз бўлиб, улар ва педагог ўртасида ишончли муносабатлар ўрнатишига ёрдам бермайди.

Ҳар бир ота-она ўз фарзандини яхши кўради, шунинг учун улар, ўз фарзандида ҳосил бўлган янги, ижобий куртаклар хусусида қувончли ўртоқлашадиган ва болаларнинг хулқидаги ижобий жиҳатларни мустаҳкамлаш юзасидан эҳтимол тутилган, биргаликдаги ҳаракатлар хусусида маслаҳатлашни муҳим деб ҳисоблайдиган синф раҳбарига самимий ҳурмат ва ишонч билан қарайдилар. Бундай шароитда ота ёки она жуда ҳайрихоҳ бўлади ва синф раҳбари билан бажонидил алоқа боғлайди.

Синф раҳбарининг ўқувчилар оилаларида бўлиши мактаб ва оила ўзаро ҳамкорликнинг муҳим шакли ҳисобланади. Оилада бўлишнинг мақсадини аниқ вазият белгилаб беради. Синф раҳбари нима мақсадда оилага боришдфн олдин тайёргарлик кўради (Ўқитувчилар билан маслаҳатлашади, ўқувчининг ўзлаштириши хулқини аниқлайди, аввалги бориши натижалари тўғрисидаги мавзуларни кўриб чиқади, суҳбат мазмунини ва шаклини белгилайди, муҳокама қилиш ота-оналар билан келишиш учун масалаларни танлайди, яқин келажак учун ота-оналарнинг тарбиявий вазифаларни, тавсияномаларни ва ҳақозоларни белгилаб олади).

Оилада бўлганда фақат маслаҳатчи бўлиб қолмасдан, ўзи ҳам ота-оналарнинг фикри ва таклифларига қулоқ солишлари керак, чунки улар фарзандларининг мувоффақиятидан бизга нисбатан кам манфатдор эмаслар. Юқори синф ўқитувчилари олдида касб танлаш муммоси туради, ота-оналар эса бунга ўз фарзандларининг у ёки бу фаолиятига қизиқиши ва қобилиятини инкор этиб, ўз ҳаётий тажрибалари асосида ёндошадилар. Бу жиҳатдан синф раҳбари тамонидан одоб билан ёрдам бериши зарурдир.

Жамоа ташкил этишнинг самарали шаклларида бири гуруҳий ишдир бунда мазкур иш болаларнинг таркиб жиҳатдан (энг кўпи билан беш киши) гуруҳларда амалга

оширилади. Шундай кичик гуруҳларда барча аъзолар бир-бирлари билан бевосита муомилада бўладилар ва бир-бирларига бевосита таъсир кўрсатадилар.

Ўқитувчилар гуруҳларда муаммоларнинг ўзига хос хусуиятини ўрганиш унинг гуруҳларни ўқувчилар муомаласини ташкил этишнинг самарали шаклига айлантириладиган хусусиятларини аниқлаш имконини беради.

Мактабларда гуруҳий ишларни ташкил этишнинг турли усуллари қўлланилади: бир хил ишлар: унда жамоани ташкил этган барча гуруҳлар бир хил топшириқларни бажарадилар; табақалаштирилган гуруҳий ишлар; унда гуруҳлар индивидуал топшириқ оладилар. Ташкил этишнинг гуруҳий шакллари амалда ўқувчилар фаолиятининг барча соҳаларида қўлланилади. Масалан: синфдаги дарсдан ташқари билиш фаолиятида «топилган ва топилмаган сирлар кечаси» ўтказилади. Синф бир неча гуруҳга бўлинади, улардан ҳар бири ўз «сири»ни белгилаб ва уни синфга тақдим этади. Дарсда билиш фаолиятини масалан 8-синфдаги тарих дарсида ўқувчилар гуруҳларга бўлинадилар, уларнинг ҳар бири топшириқ олади. Гуруҳларнинг вакиллари топшириқларнинг бажарилиш якунларини бутун синфга маълум қиладилар, синф муҳокама қилиб, тузатишлар киритади.

Жамоа ташкил этганда ўқувчилар муҳитида мавжуд бўлган ҳақиқий гуруҳларни тузиш, бир-бирига ва ўзаро дўстлашадиган болаларни бирлаштириш зарур. Педагог бу гуруҳларни хусусиятларини уларнинг йўналиши, қизиқишлари, малакасини билишлари ҳисобга олиш ва фойдаланиш керак. Жамоа ишни ташкил этишда ва амалга оширишда вазифаларни тақсимлаш вақтида мазкур хусиятларни ҳисобга олиш ишининг самародорлигини оширади. Иккинчи томондан бу ҳол гуруҳдаги муаммоларни жамоанинг қизиқишлари соҳасига ва жамоанинг қизиқишларини гуруҳдаги муомила соҳасига олиб киради.

Жамоа фаолиятини ташкил этишда ўқитувчиларнинг шахслараро реал мавжуд бўлган алоқаларни ҳисобга олиш икки хил мақсадга эришиш: гуруҳ аъзоларини жамоа ҳаётига жалб қилиш ва улар ўртасига муомалага таъсир кўрсатиш имконини беради.

2. Шахсга жамоавий-тарбиявий таъсир кўрсатиш.

Мавзунинг мақсади ва вазифаси шахснинг шаклланишида оила муҳити, коллектив ва жамиятнинг таъсирини ифодалаш, шахснинг жамоага, жамиятга алоқадорлиги тушунчаларини шакллантириш.

Ўқитувчи уйга берилган икки топшириқ ҳақида гаплашиб бўлгач, учинчи саволга жавоб беришни бир-икки топшириқ ҳақида гаплашиб бўлгач, учинчи саволга жавоб беришни бир-икки ўқувчидан сўрайди. Ўқувчилар аввало ота-оналаридан ёки опа-акасида, кейин эса тарбиячилари, ўқитувчилари, маҳалла-куйдан миннатдор эканлигини айтадилар, ўқитувчи хулоса қиладди:

– Жавобингиздан маълум бўлдики, шахснинг камол топиши аввало оила муҳитига боғлиқдир. Ўзбек халқининг буюк шоири Алишер Навоийнинг қуйидаги шеърий парчасига эътибор беринг.

*Улча эрур тифлга шойиста иш,
Билки кичикликда эрур парвариш.
Қатрага чун тарбият этди садаф,
Эл бошига чиққунга топди шараф.*

Тифл, яъни болани кичиклигида парваришлаш, яъни тарбиялаш керак, садаф қаторига кирган қатра, яъни дур одамларнинг бошида туриш шарафига муяссар бўлди. Худди шунингдек, ота-она гўё садаф, болалар эса уларнинг бағридаги дурлардир.

Оиладаги шароит, озиқ-овқат ва жиҳозлар таъминоти, ўзаро муносабатлар: эр-хотин, бобо-буви қайнона-қайнота, ака-ука, опа-сингил, тоға-амаки ҳамда бошқа қариндошларнинг бир-бирига муомаласи оила аъзоларининг биргаликда ишлаш, дам

олиши, адабиёт, санъат, илм-фан ва спорт билан шугулланиш, даромад, рухий-маънавий ҳолатлар, кўни-кўшничилик алоқалари, маҳалладаги тўй-маъракаларга қатнашиш ва ҳақозолар оила муҳитини ташкил этади. Оила муҳити ахлоқ-одоб, маданият қоидалари асосида ташкил топса, бола шахсининг тўғри шаклланиши учун шарт-шароит яратилса, бунда оиладаги болалар тўғри камол топади.

Ҳамқишлоқлар бир оиладек яшаб, бир-биридан хабардор, бир-бирларига меҳрибон бўладилар, қишлоқнинг, коллективнинг иши ҳақида ҳисоб бериб турадилар, бир-бирларини ва шу аснода болаларини ҳам коллектив руҳида тарбиялайдилар.

Ибн Сино коллективдан, жамиятдан ажралиб тарбия топган боланинг бахтсиз бўлиб қолишни таъкидлайди. Инсон оилада дунёга келган билан жамиятга алоқадордир. Фаробийнинг фикрига «инсоннинг ва жамиятни қўлга киритиши, ахлоқий ва ақлий мукамалликка эришуви, инсон ва жамоанинг ўз кўлидадир».

Жамиятнинг қанчалик ривожланганлиги оила фаровонлигида, шахснинг камолотида кўриш мумкин. Ёки шахснинг баркамоллиги, оиланинг тўла-тўқислигига қараб, жамиятнинг иқтисодий, сиёсий, маънавий-ахлоқий аҳволини билиш мумкин. Чунки, шахс-оила жамият муносабатлари ўзаро мустақкам боғланган. Шунинг учун шахс оила-жамият муҳитида шаклланади, камол топади.

Ўқитувчи фаолиятида ўқувчилар жамоасини шакллантириш марказий вазифа ҳисобланади. Жамоа назарияси қонунларига мувофиқ уни яратиш методикаси асослари куйидагилардан иборат: талаблар қўйиш, фаолларни тарбиялаш, ўқув, меҳнат, ижтимоий-сиёсий ва оммавий-маданият фаолиятидаги истиқболларни ташкил этиш соғлом жамоатчилик фикрини шакллантириш, ижобий анъаналарни яратиш ва кўпайтириш.

Таърифланган бу қоидалар ҳар қандай жамоани шакллантириш ва ривожлантириш учун қўлланма ҳисобланади. Жамоанинг ривожланиш даражасини белгилаш методикаси. Унинг моҳияти у ёки бу ривожланиш даражасидаги жамоа норматив таърифини аниқ жамоа таърифи билан таққослашдан иборатдир. Ижтимоий аҳамиятга эга бўлган мақсаднинг, педагоглар билан ўқувчиларнинг биргаликдаги ҳар томонлама собитқадам фаолиятининг, ўзаро маъсулиятли муносабатларнинг мавжудлиги: ўз-ўзини бошқариш органларининг фаолияти ва ҳ.к.

Болаларнинг жамоа туркум нормалари ва қоидаларининг, интизомнинг бузилишга муносабатларини кузатиб, жамоасининг ташкилий тузилиши таъсирчанлигига ишонч ҳосил қилиш мумкин. Жамоа ривожланишининг дастлабки босқичида болалар тарқоқ бўлиб, уларда яқдил ва синф раҳбари таяниши мумкин бўлган таъсирчан фаоллар бўлмайди. Шунинг учун бундай жамоада салбий ҳодисалар очик муҳокама қилинмайди, мустақил жамоа қарори қабул қилинмайди ва ҳақозо.

Жамоанинг ривожланиш даражасини аниқлашда ўқувчиларнинг фақат синфдан ташқари фаолиятида намоён бўладиган муносабатларни таҳлил этиш билангина чекланиб бўлмайди. Синф раҳбари ишининг ўзига хос хусусияти шундан иборатки, у оддий болалар жамоасини эмас, балки ўқувчилар жамоасини шакллантиради. Ўқувчиларнинг асосий вазифаси ўқишдан иборат. Шунинг учун синф раҳбари даставвал болаларнинг ўқишга қандай муносабатда эканликларини ўзларини дарсда қандай тутишларини, уй вазфаларини сидқидилдан бажаришлари ёки бажармасликларини аниқлайди. Ва ниҳоят, энг муҳими—уларнинг ўқишдаги мўлжаллари нималардан иборат, бу мўлжаллар ижтимоий моҳиятга молик ёки молик эмаслиги ҳисобланади.

Педагог синф билан ишлашнинг дастлабки босқичида турли вазиятларга дуч келиши мумкин. Синфда ҳақиқий жамоа муносабатлари бўлмаслиги мумкин, бунда ўқитувчи ишни бошидан бошлашга тўғри келади. Кўпинча бундай ҳолат янги шаклланган, «йигма» синфларда, янги қурилган мактабларда бўлиши мумкин. Тўғри бошқа ҳолларда ҳам шундай бўлиши, аввалги синф раҳбарининг куч-гайрати муваффақият келтирмаган бўлиши, таркиби ўзгармаган жамоа VII-VIII-синфларда ҳам шаклланмаслиги мумкин.

Иккинчи томондан синф раҳбари синф билан ишлар экан, ҳар доим жамоа ривожланишнинг бошлангич даври билан иш кўради, деб мўлжаллаб бўлмайди.

Бошлангич мактабдаёк (I-IV-синфларда) кўпинча яхши синф жамоалари шаклланади. Ўқитувчи бундай ҳолда жамоа фаолиятининг аввалги тажрибасини таҳлил этади ва унинг анча юқори ривожланиш даражасига мос келадиган тарбия методларини қўллайди.

3. Ўқувчи шахсини комил инсон қилиб тарбиялашда жамоанинг роли ва аҳамияти.

Одам боласининг ривожланиши бу муҳим жараён саналади. Бизга маълумки, ҳёти давомида инсон жисмоний ва психик томонидан ўзгариб боради, лекин болалик ва ўсмирлик даврида ривожланиш ниҳоятда кучли бўлади. Бола мана шу йилларда жисмоний, ҳам психик жиҳатдан ўсиб шахс сифатида камолга етади. Бунда берилаётган тарбия мақсадга мувофиқ таъсир этиши натижасида бола жамият аъзоси сифатида камол топиб, мураккаб ижтимоий муносабатлар системасида ўзига муносиб ўрин эгаллайди. Шахснинг фазилатларини тўғри аниқлаш ва беҳато баҳолаш учун уни турли муносабатлар доирасига, турли вазиятларда кузатиб кўриш лозим. Ана шундагина шахснинг ижтимоий хулқи, маънавий қиёфаси, инсоний фазилатлари рўёбга чиқади. Демак, шахсни ривожлантириш вазифасини тўғри ҳал қилиш учун унинг хулқига, таъсир этувчи омилларни, бу омилларнинг табиатини, шахснинг хусусиятини яхши билмоқ керак.

Ҳар бир ишнинг ўзига хос, маълум қонун қоидалари бўлганидек, бола тарбиясининг ҳам ўзига хос бир қатор муҳим қонун-қоидалари борки, уларга амал қилиш тарбия ишининг самарали бўлишини таъминлайди, чунончи,

- тарбиянинг бир мақсадга қаратилганлиги;
- тарбиянинг ҳаёт, меҳнат билан, Ўзбекистонимизнинг мустақиллиги, гуллаб яшнаши йўлида қилинаётган фидоий ишлар билан боғлиқлиги;
- ўқувчини жамоада, жамоа орқали тарбиялаш;
- тарбияда бола шахсини ҳурмат қилиш ва унга талабчанлик;
- тарбиявий ишларнинг изчиллиги, мунтазамлиги ҳамда бирлиги;
- тарбияда ўқувчиларнинг ёши ва ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олиш.

Қуйида тарбия жараёнининг қонун-қоидаларини кўриб чиқамиз:

1. Тарбиянинг бир мақсадга қаратилганлиги. Тарбия мақсадини белгилашда жамият талаблари, давр нафаси, миллий хусусиятлар асос қилиб олинади. Тарбиянинг мақсади – ҳар томонлама камол топган-мукаммал инсон шахсини тарбиялашдир.

Ўқитувчилар жамоаси ва ҳар бир ўқитувчи-тарбиячи ана шу мақсадлардан келиб чиқиб, тарбиявий ишларнинг, вазифаларини белгилайди, унинг мазмунини аниқлайди ҳамда мактаб иш шароитларини ҳисобга олган ҳолда ўқувчиларни тарбиялашнинг шакл ва услубларини танлайди.

2. Тарбиянинг ҳаёт билан боғлиқлиги. Тарбиявий ишларнинг мазмуни ва ташкил этилиши доимо янгилаб туришни талаб этади. Тарбиячилар болалар тарбиясини ҳаёт билан боғлар эканлар, уларга ўзларида иймон-эътиқодни тарбиялаш имконини берадилар. Тарбиявий ишлар шундай ташкил қилинганда ёшлар жамият ҳаётига фаолроқ, жалб қилинади, бу эса ўқувчи шахсининг таркиб топишига ёрдам беради. Илгор ўқитувчилар тажрибасининг кўрсатишича, ўқувчилар аҳил жамоа бўлиб уюшгандагина тарбия ишларини фаол ўқувчиларга таянмоги, ўқувчиларни турли ишларни биргаликда бажаришга одатлантириб, уларга жамоатчилик руҳини сннгдириб бориши лозим.

Синф раҳбари ишида ўқувчилар жамоасини шакллантириш асосий вазифа ҳисобланади, чунки жамоада шахсни тарбиялаш-тарбиянинг етакчи тамойиллари ҳисобланади. Жамоа назарияси қоидаларига мувофиқ уни яратиш усули ишлаб чиқилган. Унинг умумий асослари қуйидагилардан иборат:

1. Талаблар қўйиш
2. Фаолларни тарбиялаш
3. Ўқув меҳнат, ижтимоий-сиёсий ва оммавий-маданий фаолиятдаги истиқболларини ташкил этиш
4. Соғлом жамоатчилик фикрини шакллантириш

5. Ижобий анъаналарни яратиш ва кўпайтириш.

Юқорида таърифлаиғаи барча қоидалар ҳар қандай жамоани шакллантириш ва ривожлантириш учун қўлланма ҳисобланади.

Тарбия усулларини танлашда уларни жамоанинг ривожланиш даражасига мослиги муваффақиятнинг муҳим шарти ҳисобланади. Шунинг учун ҳар бир ўқитувчи тарбиявий ишни синфдаги жамоа муваффақиятнинг муносабатларини ривожланиши даражасини аниқлашдан бошлайди.

Тарбия жараёни ўз-ўзини тарбиялаш жараёнига ўтганда юксак даражага эришилади. Айрим ўқувчилар ва умуман жамоа ўз фаолиятини мустақил режалаштиради ва умуман жамоани ташкил этади, ўзига ва бир-бирига талаблар қўяди ва ўз-ўзини назорат қилади.

Синф раҳбари ва ўқувчилар жамоаси ўз ниятлари ва ишларида биргадирлар. Жамоани шакллантириш юзасидан олиб бориладиган барча ишлар жуда қизиқарли бўлиб, бу иш синф раҳбарининг асосий иши бўлиб ҳисобланади. Ўқувчиларни инок жамоага бирлаштирган моҳир синф раҳбари қўлида тарбияланган одам бахтлидир. Жамоанинг ривожланиш даражасини аниқлашда ўқувчиларнинг фақат синфдан ташқари фаолиятида намоён бўладиган муносабатларини таҳлил этиш билангина чекланиб бўлмайди. Синф раҳбарининг ўзига хос хусусияти шундан иборатки, у оддий болалар жамоасини эмас, балки ўқувчилар жамоасини шакллантиради. Ўқувчиларнинг асосий вазифаси ўқишдан иборат. Шунинг учун синф раҳбари даставвал: болаларнинг ўқишга қандай муносабатда эканликларини, ўзларини дарсада қандай тутишларини, уй вазифаларини сидқидилдан бажаришлари ёки бажармасликларини аниқлайди. Ва ниҳоят, энг муҳими уларнинг ўқишдаги мўлжаллари нималардан иборат, бу мўлжаллар ижтимоий моҳиятга молик ёки молик эмаслиги ҳисобланади. Жамоанинг ривожланиш даражасини аниқлашнинг энг ишончли усули – ўқувчиларни улар билан дарсада, дарсдан ташқарида, мактабда, мактабдан ташқарида ўзаро фаол ҳамкорлик қилиш даражасида кузатишдан иборатдир. Ўқитувчи жамоанинг кучли ва заиф тамойилларини аниқлаш учун педагогик вазиятлар вужудга келтиришни қўллайди. Лекин бунда шуни эсда тутиш керакки, ўқувчи камчиликларини ҳамма ўртасида ёрқин намойиш уни маънавий ҳалок этиши, қалбини жароҳатлаши мумкин.

Шундай вазиятларни вужудга келтириш керакки, улар салбий томонларни эмас, ҳар бир болада одатдаги шароитда бошқалардан яширинган ижобий томонларини ҳам очиб берсин. Синф раҳбари жамоа ривожланишининг аниқланган даражасига қараб тарбия усулларини танлайди. Бунда ўқувчиларнинг ёш хусусиятларини ҳисобга олиш қўшимча шарт ҳисобланади. Бу ҳақда гапирмаса ҳам бўларди, чунки бу шарт педагогик тамойиллардан биридир. Шу билан бирга ишни энди бошлаган ўқитувчи, айниқса синф раҳбари тарбия усулларини эмас, балки шакллари танлашда ўз тарбияланувчилари ёшини ҳисобга олиши муҳимдир. Бунда бир ҳил усуллар талаблар, топшириқлар ва ҳоказолар турлича изоҳланади. Таълим жараёнида жамоа муносабатларини ривожлантириш истиқболлари синф раҳбарининг катта эътибор беришини талаб этади. Жамоа фаолиятида кўпроқ муомала қилишга бўлган эҳтиёж ётади. Дарсларда бу эҳтиёж кам қондирилади. Агар дарсадаги муомалага бўлган эҳтиёж тўғри тушунилса, унинг негизида ўқувчиларнинг ўзаро ёрдами, дарсларга биргаликда фойдали тайёргарлик кўриш, қизиқишлар буйича машгулотлар ташкил этилади. Таълим жараёнидаги жамоатчилик туйғуси ана шу, яъни биргаликдаги меҳнат болаларда катта қониқиш ҳосил қилиш ижобий кечинмадан бошланади. Шу тарика ўзаро ёрдам ташкил этиш синфдаги жамоа муносабатларини шакллантиришнинг йўлларида биридир. Ўқитувчи яна ўқувчиларни ёш хусусиятларини, синф жамоасининг хусусиятларини, унинг шаклланганлик даражасини ҳисобга олади, ўша талабларида жамоа фикрининг қўллаб қувватланишига таянади. Жамоа ривожланишининг ҳар қандай даражасида синф раҳбари муайян усуллардан фойдаланиб, жамоатчилик фикрини шакллантириш тўғрисида махсус гамхўрлик қилади. Ўқувчилар жамоасини шакллантириш жараёнини паст даражадан юқори даражага борадиган вақт давомидаги ҳаракат, ижтимоий талаблар аввал шахсан синф раҳбаридан,

Ўқитувчидан фақат якка болалар, кейинчалик кўпчилик болалар идрок этадиган ва ниҳоят, барча учун ва ҳар бир бола учун ҳаёт қонуни бўлиб қоладиган тарзда жўн тушуниб бўлмайди. Ҳатто уюшган жамоада ҳам жамоатчилик хусусиятлари заиф ривожланган айрим ўқувчилар бўлади. Синф раҳбари жамоа ва ҳар бир алоҳида ўқувчининг тарбияси учун маъсулдир. Шунинг учун унинг жамоа тарзидаги ва якка тартибдаги шаклларини кўшиб олиб бориши тарбиявий ишдаги ўзига хос хусусиятларидан биридир. Жамоанинг шахсга нисбатан юксак талабчанлиги кузатилади.

Мактаблар тажрибасида фаолият одатда оммавий, жамоа, гуруҳ ва индивидуал шаклларда ташкил этилади. Фаолиятни ташкил этишнинг оммавий шакллари ҳам (яъни уларда ўқувчиларнинг муайян гуруҳлари иштирок этади) ўз моҳиятига кўра уни амалга ошириш жараёнида фаолият мақсадга (масалан, маъруза, концерт ва ҳоказо) эришиш учун катнашчиларнинг ўзаро муомаласини назарда тутмайди. Бироқ, бундан олдинги ҳолда бўлгани каби, бу шаклларда бевосита тенгдошлар билан биргаликда қатнашиш баъзи ҳолларда уларнинг фаолиятидаги иштирокини фаоллаштиради, бошқа ҳолларда аксинча бўлади. Бу кўп жиҳатдан ўқувчиларнинг фаолият мазмунига, муносабатига (ижобий, пассив ёки салбий) боғлиқ бўлади. Фаолиятни амалга ошириш жараёнида унинг мақсадига эришиш учун ўқувчиларнинг ўзаро муомалага киришишларини назарда тутувчи фаолият шакллари жамоа шакллари дейилади, бу муомала жараёнида ўқувчилар ўртасида жамоа алоқалар вужудга келади. Бу шакллар объектив жиҳатдан ўзида муомала учун муайян шарт-шароитларга эга бўлади. Улар ўқувчиларга ишнинг муваффақиятли амалга ошириш учун вазифаларни ўзаро тақсимлаб чиқиш имконини беради, катнашчилар ўртасида алоқа таъсирининг пайдо бўлишига олиб келади. Мисол тариқасида ўқувчиларнинг билиш фаолиятини ташкил этишнинг жамоа шаклларида бири-билимларнинг ижтимоий кўригини қараб чиқамиз. У бирор фан бўйича ўтказилади. Унда иккита параллел синф ёки бир синфдан иккита команда иштирок этиши мумкин. Кўрикнинг дастури ишларнинг ҳар-хил турларидан (ёзма, оғзаки, график масалалар ечиш, топшириқ учун топшириқларни бажариш ва шу қабилар) ташкил топади, уларни бажариш умуман олганда 40-60 дақиқадан ошмайди. Кўрик охирида ҳайъат аъзолари ҳар бир катнашчига ва умуман командадаги ўртача баҳони эълон қилади. Бу ўринда билиш фаолияти билан боғлиқ бўлган муомала кўриққа ҳозирлик кўриш вақтидаёқ бошланади ва уни ўтказиш жараёнида жуда самарали давом этади. Бунга сабаб шуки, кўриққа доир дастлабки топшириқлар жамоадан тайёргарлик режасини муҳокама этишни, вазифаларни тақсимлаши ёки гуруҳ бўлиб ишлашни талаб қилади. Кўрик жараёнида муомала унинг ҳамма катнашчилар ўртасида содир бўлади, чунки улардан ҳар бири муайян вазифага эга бўлиб, ўз ҳаракатларини бошқа катнашчилар билан мувофиқлаштиришдаги вазифани муваффақиятли бажариши мумкин. Жамоа муомалани ташкил этишнинг самарали шаклларида бири гуруҳий ишдир, бунда мазкур иш болаларнинг таркиб жиҳатидан унча катта бўлмаган (энг кўпи билан киши 5 та бўлиши керак) гуруҳларида амалга оширилади. Бундай кичик гуруҳларда барча аъзолар бир-бирлари билан бевосита муомалада бўладилар ва бир-бирларига бевосита бирор таъсир кўрсатадилар.

Ўқувчилар гуруҳида муомаланинг ўзига хос хусусиятни ўрганиш унинг гуруҳларини ўқувчилар муомаласини ташкил этишнинг самарали шаклига айлантирадиган хусусиятларини аниқлаш имконини беради. Умумий тарзда улар қуйидагича тасвирланиши керак: гуруҳий иш жараёнида ўқувчиларнинг муомаласи жуда самарали бўлади. Бунга сабаб шуки, биринчидан, гуруҳий муайян топшириқ олади, яъни ўзига хос йўл-йуриқ олади. У гуруҳ аъзолари учун мақбул бўлган мақсадларни маълум қилади, лекин бунгача бу мақсадларни унинг ўзи илгари сурмаган бўлади. Йўл-йуриқ, муаммо, масала топишмоқни ўз ичига олади. Бу ҳол жамоа аъзоларида тахминий-тадқиқодчилик жавобини ва иш мақсадига интилишни вужудга келтиради. Жамоадаги муомала мунозара тусига эга бўлади, бу ҳол катнашчилардан илгари сурилган қоидаларни исботлашни талаб қилади, жамоага муаммони нотўғри ҳал этишга интилишга тезда жавоб қилиш, бир-бирини тузатиш ва тўлдириш имконини беради.

Жамоада муомалани ташкил этганда, ўқувчилар муҳитида мавжуд бўлган ҳақиқий гуруҳларни назарда тутиш, бир-бирига меҳр билан қарайдиган ва ўзаро дўстлашадиган болаларни бирлаштириш зарур. Педагог бу гуруҳларнинг хусусиятларини, уларнинг йўналиши, қизиқишлари, малакасини ва ҳоказоларини билиши, ҳисобга олиши ва улардан фойдаланиши керак.

Жамоа ишини ташкил этишда ва амалга оширишда вазифаларни тақсимлаш вақтида мазкур хусусиятларни ҳисобга олиш ишининг самарадорлигини оширади. Бу ҳол гуруҳдаги муомалани жамоанинг қизиқишлари соҳасига ва жамоанинг қизиқишларини гуруҳдаги муомала соҳасига олиб киради. Масалан, жамоа етарли даражада обрў қозонган, жамоатчилик йўналишига эга бўлган гуруҳга муайян бир тадбирни тайёрлаш ва ўтказишга бошчилик қилишни топширса бўлади. Қандайдир ўзига хос қизиқишлари бор гуруҳга бутун жамоа учун бу қизиқишларга мос келадиган ишнинг ташаббускори ва ташкилотчиси бўлиш таклиф этилади ва ҳоказолар.

Жамоа фаолиятини ташкил этишда ўқувчиларнинг шахслараро реал, яъни аниқ мавжуд булган алоқаларини ҳисобга олиш икки хил мақсадга: гуруҳ аъзоларини жамоа ҳаётига жалб қилиш ва улар ўртасидаги муомалага таъсир кўрсатиш бундан ташқари ўз олдиларига қўйган ҳар бир мақсадига эришиш имконини беради.

Одам боласининг ривожланиши бу муҳим жараён саналади. Бизга маълумки, ҳаёти давомида инсон жисмоний ва психик томонидан ўзгариб боради, лекин болалик ва ўсмирлик даврида ривожланиш ниҳоятда кучли бўлади. Бола мана шу йилларда ҳам жисмоний, ҳам психик жиҳатдан ўсиши, ўзгариши шахс сифатида камолга етади. Бунда берилаётган тарбия мақсадга мувофиқ таъсир этиши натижасида бола жамият аъзоси сифатида камол топиб, мураккаб ижтимоий муносабатлар системасида ўзига муносиб ўрин эгаллайди. Шахснинг камол топишида ва унинг хулқига ижтимоий ва биологик омилларнинг таъсир кучи ҳамиша бир хил бўлавермайди. Сабаби одамнинг хулқига, муносабатига ва алоқаларига ёши, билими, ҳаётий тажрибаси, одатлари ва ниҳоят, вазият ҳам таъсир этади. Шахснинг фазилатларини тўғри аниқлаш ва беҳато баҳолаш учун уни турли муносабатлар доирасига, турли вазиятларда кузатиб кўриш лозим. Ана шундагина шахснинг ижтимоий хулқи, маънавий қиёфаси, инсоний фазилатлари рўёбга чиқади. Демак, шахсни ривожлантириш вазифасини тўғри хал қилиш учун унинг хулқига, таъсир этувчи омилларни, бу омилларнинг, табиатини, шахснинг хусусиятини яхши билмок керак.

Боланинг камолотига, руҳиятига, феъл-атвори шаклланишига қуйидаги омиллар таъсир этади: биологик омил, ижтимоий омил ва тарбия таъсир этади.

Ўрта Осиё мутафаккирларидан Фаробий, Абу Али Ибн Синолар ҳам инсон тарбиясига таъсир этадиган омиллар аҳамиятига эътибор бериб келганлар.

Фаробий инсон камолотида таълим-тарбиянинг муҳимлигини таъкидлаб: «муносиб инсон» бўлиши учун одамда икки имконият: таълим ва тарбия олиш имконияти бор. Таълим олиш орқали назарий камолотга эришилади, тарбия эса, бу кишилар билан мулоқотда ахлоқий кадр-қимматни ва амалий фаолиятни яширишга олиб борадиган йўллар дейди. Абу Али ибн Сино этика ва ахлоқий тарбия масалаларини фалсафий педагогик асосда ёритиб беришга ёрдам беради.

У айниқса оила тарбиясида ота-онанинг ўрнига алоҳида тўхталиб: бола тугилгач, аввало, ота унга яхши ном қўйиши, сўнгра эса уни яхшилаб тарбия қилиши керак. Агар оилада тарбиянинг яхши усулларидан фойдаланилса оила бахтли бўлади деган фикрни илгари суради.

Бола шахсининг ривожланишига, камол топишига ирсият, муҳит ва тарбия каби омиллар таъсир этади. Бола шахсининг ривожланишига наслнинг таъсири деганда, ота-оналарга ўхшашликни ифодаловчи биологик белгиларни такрорланишини тушунмок керак. Ҳар бир болага ота-онасидан мерос шаклида баъзи биологик сифатларга (тананинг тузилиши, сочининг, кўзининг, терисининг ранги, буйи-басти ва бошқалар) эга бўлган ҳолда дунёга келади. Буларнинг барчаси жисмоний хусусиятларга киради. Булардан ташқари

олий нерв фаолиятининг хусусиятлари ҳам тугма ўтади. Бу эса физиологик хусусият ҳисобланади.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ:

1. Синф жамоасини ташкил этиш ва уни тарбиялаш нимадан иборат?
2. Шахсни яқка тартибда тарбиялаш осонми ёки жамоада жамоада осонми?
3. Шахсга жамоавий таъсир кўрсатиш деганда нимани тушунасиз?
4. Комил инсон тарбиясида жамоанинг роли қандай аҳамият касб этади?

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, Тошкент., «Ўқитувчи», 1992.
2. И.А.Каримов. “Юксак маънавият – енгилмас куч” –Т.: Маънавият. 2008.
3. Ш.М.Мирзиёев “Ўзбекистон Республикаси ривожлантиришнинг 2017-2021 йиллар бўйича “Харакатлар стратегияси”.-Т.: Ўзбекистон, 2017 .
4. Ш.М.Мирзиёев. “Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш - юрт тараққиёти ва халқ фаровонлиги гарови” –Т.: Ўзбекистон, 2017.
5. Р.Мавлонова “Тарбиявий иш методикаси” дарслик. Т. 2014.
6. Сафо Очил. «Мустақиллик маънавияти ва тарбия асослари” Т.,Ўқитувчи, 1997.
7. Абу Райхон Беруний “Ҳикматлар”. Тошкент, «Ёш гвардия»,1973.
8. Худойкулов Х.Ж. “Тарбиявий ишлар методикаси”. –Т.: ТТЙМИ. 2007 й.

19-мавзу: Мактабнинг ўқув ишлари бўйича директор ўринбосарининг вазифалари.

РЕЖА:

1. Мактабнинг ўқув ишлари бўйича директор ўринбосарининг вазифалари
2. Мактаб ўқув ишлари бўйича директор ўринбосарининг методик ишларига раҳбарлиги.

Таянч сўзлар: Мактаб, директор, ўринбосар, ўқитувчи, ўқувчи, маънавият, марифат, маданият, тадбир, ахлоқ, ҳуқуқ, эстетика, тарбияс.

1. Мактабнинг ўқув ишлари бўйича директор ўринбосарининг вазифалари.

Мактабнинг ўқув ишлари бўйича директор ўринбосари энг яхши ва тажрибали ўқитувчилардан тайинланади. Ўқув ишлари бўйича директор ўринбосар, мактабда таълим-тарбия ишиарининг барча соҳаларида раҳбарнинг ёрдамчисидир. Мактабнинг ўқув ишлари бўйича директор ўринбосари ўз иши учун бевосита мактаб раҳбари олдида жавобгардир. У барча таълим-тарбия ишларининг тўғри олиб борилишини, ўқувчилар билимининг тўғри ҳисобга олинишини ва ўқитишнинг юқори сифатли бўлишини таъминлайди. Шунингдек, мактабнинг умумий режасини ва мактаб раҳбари билан ўқув ишлари бўйича директор ўринбосари ўртасидаги иш тақсмотини кўзда тутиб, ўзининг амалий иш режасини тузиб чиқиши керак. Бу режада аниқ тадбирлар кўрсатилади. Раҳбар бу режани тасдиқлайди ва бажарилишини кузатиб боради. Ўқув ишлари бўйича директор ўринбосари ҳам раҳбар сингари “Ички тартиб- қоидалар”га биноан мактабнинг жавобгар ходими ҳисобланади.

Ўқув ишлари бўйича директор ўринбосари ўз мутахассислиги бўйича дарс беради. Лекин дарси кунига икки соатдан ошмаслиги керак. У ўқитувчиларга берилган барча ҳуқуқ ва имтиёзлардан фойдаланади.

Ўқув ишлари бўйича директор ўринбосари мактабнинг таълим-тарбия ишларига раҳбарлик қилишда қуйидаги вазифаларни бажаради:

1. У давлат дастурларининг ўз вақтида ва аниқ бажарилишини кузатиб боради. Аммо бу кузатиш фақат фактларни қайд қилишда, айрим фанларнинг ўқув материални юзаки ўтиш ва кечикиб бажариш каби ҳолларни ёзиб боришдан иборат бўлмаслиги керак. Камчиллик ва нуқсонлар аниқланиши билан ўқув ишлари бўйича директор ўринбосари дарҳол уларнинг сабабини ўрганиши ҳамда бу камчиликларни тугатиш ва ўқув курсининг тўла равишда ўтилиши учун зарур чоралар кўриши лозим.

Ўқув ишлари бўйича директор ўринбосари ўқитувчиларнинг дарсига кириб, ўқитиш сифатини кузатиб боради. У дарсларнинг юксак гоъвий, сиёсий, назарий савияда ўтказилишига эришмоғи керак. Бу соҳада ўқув ишлари бўйича директор ўринбосарининг роли жуда катта. У мактаб раҳбари сингари, ҳар куни камида иккита дарсни кириб кўриши зарур. Дарсларга кириш маълум мақсадга қаратилиши, муайян вазифаларни кўзда тутиши лозим. Масалан, дарсни кириб кўришда у маълум бир ўқитувчининг иш тизимини ўрганишни, ўқувчиларнинг билим даражасини аниқлашни мақсад қилиб олмоғи мумкин. Ўқув ишлари бўйича директор ўринбосари кирган ҳар бир дарс ёзма таҳлил қилиб, алоҳида дафтарга ёзиб қўйилиши маъқул.

2. Мактаб ўқув ишлари бўйича директор ўринбосарининг методик ишларига раҳбарлиги.

Мактаб ўқув ишлари бўйича директор ўринбосари методика ишларига қуйидагича раҳбарлик қилади:

1. Шу йилда мактаб олдига қўйилган вазифаларни назарда тутиб мактабдаги методика ишлари режасининг лойиҳасини тузиб чиқади.

2. Методик ҳужжатларнинг тўғри юритилишини кузатиб боради, педагоглар йиғилиши ва методик кенгашларга маърузалар тайёрлашда ёрдам беради.

3. Ўқитувчилар орасида тажриба алмашиш, ёш ва тажрибаси кам ўқитувчиларга ёрдам, бериш ишларини йўлга қўяди. Бу иш ўз касбини яхши билган ўқитувчиларнинг ёш, тажрибаси кам, ишга янги келган ўқитувчиларнинг дарсига кириши ва уларга ҳар хил кўрсатмалар бериши, методика жиҳатидан юксак савияда ўтказилган дарс намуналарини кўрсатиш мақсадда ёш ўқитувчиларни тажрибали ўқитувчиларнинг дарсларига таклиф этиш, назорат ишларининг мавзуси ва мундарижаси масалаларида маслаҳатлар бериш каби шакллардан иборат бўлади.

Мактаб ҳаёти мураккаб ва кўп қиррали ҳаёт йўлидир. Бинобарин, мактаб раҳбарларининг вазифалари ҳам хилма-хил. Ўқув ишлари бўйича директор ўринбосарининг юқорида кўрсатиб ўтилган ҳамма ишларини тизимга солиш, аниқлаш ва режалаштириш мақсадида уларни ўқув йилининг асосий даврларига тақсимлаш яхши натижа беради. Маълумки бундай асосий даврлар учтадир:

1. Янги ўқув йилига тайёрғалик кўриш

2. Машгулотларнинг бошланиши ва бутун йил давомида таълим-тарбия ишларининг бориши.

3. Имтиҳонлар ва ўқув йилининг тугалланиши.

Янги ўқув йилига тайёрғарлик даврида ўқув ишлари бўйича директор ўринбосари мактабга тааллуқли барча буйруқлар билан, янги дарсликлар, ўқув қуроллари ва таълим-тарбия мавзуларида ва газеталарда босилган энг муҳим мақолалар билан яхши танишиб чиқиш керак. Ўқитувчи кадрларни тақсимлаш лойиҳасини тайёрлаш, ўқув дастурларини ўтиш учун тақвим-режаларни қандай тузиш ҳақида ўқитувчиларга йўл-йўриқлар бериши зарур, ўқув ишлари бўйича директор ўринбосари мактабнинг янги ўқув йилидаги таълим-тарбия ишлари режасининг асосий қондаларини ишлаб чиқиши, ўзининг иш режасини

хамда мактабнинг синфдан ва мактабдан ташқари ишлар режасини ишлаб чиқиши керак. У кузги якунийларининг яхши ўтказилиши ва 1-4-синфда ёзги топшириқларнинг бажарилиш тадбирларини кўради. Ўқув ишлари бўйича директор ўринбосари билан биргаликда имтиҳонлар ҳақидаги қонун-қоидаларга тўла риоя қилишини қаттиқ ва иухта назорат қилиб туриши зарур. У ўқитувчиларнинг ўқувчилар билимига ошириб баҳо қўйишига ҳам қарши курашиши керак. Шунингдек, ҳамма имтиҳонлар якунланиб бўлиб, натижалар чиқарилгач, мактабнинг йиллик ҳисоботини тузишда раҳбарга ёрдам беради.

Ўқув ишлари бўйича директор ўринбосари мактаб ишини чуқур ва ҳар торнонлама билган тақдирдагина ўқитувчи ва ўқувчиларнинг ишларига аниқ ва амалий раҳбарлик қила олади. Бу раҳбарлик вазифасига кўтарилган ўқитувчи бир ёки икки фаннинг мутахассисидир.

Ўқув ишлари бўйича директор ўринбосари қуйидагиларни билиши зарур:

1. Ўрта мактабда ўқитиладиган ҳамма фанларнинг дастурларини ва уларнинг ўқитилиши, хусусий методикаларини, дарсликларини, кўргазмали қуроолларини.
2. Синфдан ва мактабдан ташқари ишларнинг методларини.
3. Ўқувчилар ташкилотлари билан ишлаш методларини.
4. Ўқувчилар билан олиб бориладиган тарбиявий ишлар назарияси ва амалиётини.
5. Болалар адабиётини.
6. Мактаб гигиенаси ва таълим-тарбия психологияси масалаларини.
7. Раҳбарлик қилиш, назорат қилиш, ҳужжатлар юритиш ва ҳисобга олиш методларини.

Мактаб ўқув ишлари бўйича директор ўринбосари буларни билмаса, раҳбарлик қила олмайди. Шунинг учун у ўз малакасини ҳормай-толмай, ҳар тарафлама ошириб бориши зарур. Унга бу соҳада ўқитувчилар малакасини ошириш институти, педагогика хоналари, халқ маорифи бўлимлари, ҳар турли семинарлар, қисқа муддатли курслар ва тажриба алмашиш кабилар ёрдам беради.

Мактабнинг ўқув ишлари бўйича директор ўринбосари ҳам раҳбар каби таълим-тарбия ишларига тўғри раҳбарлик қилиш учун зарур бўлган мустақиллик назарияси билан қуроолланган сиёсий билимдон киши бўлиши керак. Ўқув ишлари бўйича директор ўринбосарининг ўқитувчи ва ўқувчилар олдигаги обрўси унинг ўз ишини қанчалик билишига боғлиқ. Ўқувчилар ўқув ишлари бўйича директор ўринбосарига фақат жадвалларни тузувчи ва мактабнинг ички тартиб-қоидаларини назорат қилувчи киши дебгина қарамасдан, балки таълим-тарбия ишлари соҳасидаги билимдон раҳбар, ҳурматли ва фойдали кўрсатмалар бера оладиган методист ва ниҳоят моҳир педагог деб қарашлари лозим.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ:

1. Мактаб директори ўринбосарининг вазифалари нимадан иборат?
2. Қандай киши директор ўринбосари бўлиши мумкин?
3. Ўринбосарлар мактабда нечата ва улар нима иш билан банд?
4. Тарбиявий ишлар билан банд бўлган киши нима билан шугулланади?
5. Ҳамма ҳам директор ўринбосари бўла оладими?
6. Директор ўринбосарини ким тайинлайди?
7. Директор ўринбосари ким билан ишлайди?

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, Тошкент., «Ўқитувчи», 1992.
2. И.А.Каримов. “Юксак маънавият – енгилмас куч” –Т.: Маънавият. 2008.
3. Ш.М.Мирзиёев “Ўзбекистон Республикаси ривожлантиришнинг 2017-2021 йиллар бўйича “Ҳаракатлар стратегияси”.-Т.: Ўзбекистон, 2017 .
4. Ш.М.Мирзиёев. “Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш - юрт тараққиёти ва халқ фаровонлиги гарови” –Т.: Ўзбекистон, 2017.

- 5.Р.Мавлонова “Тарбиявий иш методикаси” дарслик. Т. 2014.
- 6.Сафо Очил. “Мустақиллик маънавияти ва тарбия асослари” Т.,Ўқитувчи, 1997.
- 7.Абу Райхон Беруний “Ҳикматлар”. Тошкент, «Ёш гвардия»,1973.
- 8.Худойкулов Х.Ж. “Тарбиявий ишлар методикаси”. –Т.: ТТИМИ. 2007 й.

20-мавзу: Ота-оналар билан ишлаш.

РЕЖА :

1. Ота-оналар мажлисини ташкил қилиш.
2. Ота-оналарга педагогик билим бериш. Ота-оналар учун маърузалар ташкил этишнинг шакллари.

Таянч сўзлар: Ота-она, тарбиячи, йигилиш, тadbир, ташкилотчилик, маҳалла, оила, мактаб, жамоат ташкилоти, тарбиячи, ҳамкорлик.

1.Ота-оналар мажлисини ташкил қилиш.

Ота-оналар синф мажлисини ташкил қилиш методикаси ҳар бир ўқув йилининг бошида ўтказиладиган ота-оналарнинг синф мажлисини илмий, назарий, маънавий ва методик жиҳатдан мазмунан ташкил қила билиш ота-онанинг бундай мажлисларни орзиқиб кутиб доимий қатнашувчи бўлишига замин ҳозирлайди. Бунда мажлис ўқитувчидан кўп билим ва маҳорат талаб этади.

Дастлаб ундаги масалалар юзасидан тайёргарликни бир ой олдин бошлаш керак.

Булар:

- ҳар бир оила аъзоси ва шарт-шароити ҳақидаги маълумотга эга булиш;
- оила ва атрофдаги ижтимоий муносабат муҳитини яхши ёки ёмонлигини аниқлаш;
- ҳар бир ўқувчи шахси ҳақида тўлиқ маълумотга эга булиш;
- оилада болани мактабга тайёрлаш тартиби кабилар.

Биринчи мажлисни ўтказишдан олдин ўқитувчининг тайёргарлиги:

1. Мажлис мавзуси ва мақсадини аниқлаш.
2. Мажлис ўтадиган жойни жиҳозлаш.
3. Мажлис ўтказиш методини танлаш; суҳбат, тушунтириш.
4. Мактаб тарихи ва келажакдаги режалари ҳақида қисқа маълумот тайёрлаш.
5. Ота-оналар жамоаси низомини кўргазма тариқасида тайёрлаш (мактаб раҳбариятининг низом ҳақидаги чиқишини ҳозирлаш).
6. Синф ота-оналар кўмитасини сайлаш.

Биринчи ота-оналар мажлиси самараси кўп жиҳатдан ўқитувчининг шахсига боғлиқдир. Унинг ўзини тутиши, муомаласи, ишбилармонлиги, ҳар бир ўқувчи ва оиласи ҳақида маълумотга эга бўлиши, ота-оналарга ижобий таассурот қолдиради.

Кузатишларимиз шуни курсатадики, мактабдаги ота-оналар мажлисини юқори савияда бўлмаслиги ота-оналарни мактабдан совитади. Тайёргарликсиз, бу сизни болангиз яхши, сизники ёмон дейиш ёки табелларни бериб қўл қўйдиришдир.

Айниқса «ёмон» ўқийдиган болаларнинг ота-оналарини жамоа орасида обрўсизлантиришга интилиш ҳолатлари, ота-оналарни мактабдан узоқлашиб кетишига сабаб бўлади. Бундай мажлислардан воз кечиш керак.

Мустақил Ўзбекистон Республикасининг миллий истиқлол мафқурасини мустаҳкамловчи янгича муносабат мактаб – ота-оналар ёш авлоднинг тарбиясига зарурдир.

Ҳар бир ота-оналар мажлиси улкан мақсадга қаратилган, турли шаклларда ташкил қилиш, талабга мувофиқдир. Яъни:

- «Педагог маслаҳатига амал қиламиз» мавзусидаги мажлислар;

- «Учрашувчи мажлис», (олим, тиббий ходим, санъат маданият арбоблари);
- баҳс мажлислари: таълим-тарбияга доир муммолар юзасидан ёки педагогик адабиётлар юзасидан; «Меросга ихлос» мажлислари;
- бола тарбиясига доир Қуръони Карим, Ҳадис ва мутафаккирларнинг доно фикрларидан фойдаланиш;
- синф ота-оналар мажлисини ўтказиш тартиби;
- синф ўқитувчиси ва ота-оналар кўмитаси аъзоларининг олдинги мажлисларида қабул қилинган қарорларининг бажарилиши ҳақида ахборотлари эшитилади.

Мажлис мақсадига кўра мавзунинг эълон қилиниши (юқорида кўрсатилган мажлис турига кўра унинг мазмуни асослаб берилади).

Ота-оналар фикр ва мулоҳазалари эшитилади. Ўқув-тарбия ишларидан савол ва талабларни муҳокама этилади. Турли масалалар ҳал қилинади. Синф мажлиси қарори чиқарилиб, тасдиқланади. Ўқитувчи келгуси мажлис режаси билан таништиради. Мажлис ўтказиш тартиби мавзунинг ўзига хос хусусиятига кура ўзгариб боради.

2. Ота-оналарга педагогик билим бериш. Ота-оналар учун маърузалар ташкил этишнинг шакллари.

Ота-оналарга педагогик билим бериш:

Инсон камолоти шунчалик мураккабки унга ҳаётини тажриба етарли эмас унинг учун ўрганиш, билим, ўқиш ниҳоятда зарурдир. К.Д.Ушинский «Ижтимоий тарбияда халқ руҳи» ҳамда «Педагогик адабиёт орасида»ги рисолаларида Ота-она учун педагогик билим дастлаб педагогик адабиётлар ўрганишдан бошланади. Бола тарбиясидаги билим халқ руҳи билан сугорилган-халқчилик гоёсига асослангандагина ота-она билимдон тарбиячилик санъатига эга бўла оладилар», – дейилган.

Педагогик билим ота-оналар учун ниҳоятда зарур. Бу билим мактабда, маҳаллада ва кундалик ахборот воситалари орқали бериб борилади. Лекин ҳаётимиздаги янги-янги муаммолар педагогик билимини янада кучайтиришни, чуқурлаштиришни талаб этади.

Мактабдаги педагогик билим турли шаклларда амалга оширилади:

Педагогик маъруза, илмий, методик кенгаш.

«Саволларингизга жавоб берамиз» (ота-оналар куни).

Ота-оналар учун маърузалар ташкил этишнинг шакллари:

Маъруза ота-оналарга педагогик билим берадиган турлардан биридир. Ота-оналар учун мўлжалланган маъруза таълими-тарбиявий аҳамиятга эга бўлиши керак.

Ота-оналар учун педагогик билим берадиган маърузалар мавзулари:

– миллий истиқлол мафқурасини шакллантириш ва баркамол инсон тарбиясида ота-оналар ўрни.

– оилада иқтисодий тарбия.

– маънавий мерос ва оила.

– сиз ўтмиш авлодларингизни биласизми?

Оилада тарбия масалалари.

– мутафаккирлар ижодиётида оила тарбияси.

– фарзанд тарбиясида халқимиз қўллаган усуллар.

– оиладаги адолат–тўғри тарбия асосидир.

– фарзандингиз саҳий, мурувватли бўлсин десангиз?

– оилада иймон-эътиқод тарбияси.

Ота-оналар учун танланган мавзулар қуйидагича режалаштирилади.

Мавзу: «Маънавий мерос ва оила».

Мақсад: Ота-оналарга ўтмиш меросимиздан болани оилада тарбиялаш ҳақидаги мутафаккир ва маърифатпарварлар асарларидаги таълимотлар ҳақида билим бериш.

Маърузани таъминловчи манбалар:

а) Ўтмиш маърифатпарвар ва мутафаккирларнинг асарлари (Абу Али Ибн Синонинг «Тадбир ал-манозил», Алишер Навоийнинг «Маҳбуб-ул қулуб», Воиз Кошифийнинг «Ахлоқий Мухсиний») асарларидаги оила тарбиясидаги гоёлар.

б) Кўргазмалар-алломаларнинг расмлари ва китоб намуналари.

в) Дидактик материаллар, доно сўзлар ёзилган карточкалар, фактлар.

Маърузанинг кириш қисми. Мустақиллик ва миллий истиқлол мафқураси ҳамда миллий мерос ҳақида тушунча. Бу борадаги Ўзбекистон раҳбариятининг олиб бораётган сиёсати.

Маърузанинг асосий қисми. Абу Али Ибн Сино, Алишер Навоий ва Воиз Кошифийларнинг асарларидаги давомийлик гоёларининг бир-бири билан боғланганлиги, асарларнинг яратилиши ҳақида маълумот берилади. Сўнгра асардаги оила, ота-онанинг ҳурмат, вазифа, бурчлари ҳақидаги маълумотлар. Оилада аёл ва эркак фазилатлари қандай қилиб фарзанд бурчини англантиши муаммолари. Ахлоқ-одоб тарбиясидаги доно фикрлар, ривоят, ҳикоя, танбехлар орқали асослаб, тушунтириб мактаб ҳаёти билан боғланади.

Маърузанинг якуний қисми. Миллий меросимиздан қандай фойдаланишга доир методик кўрсатма ва тавсиялар берилади.

Мактабда «Ота-оналар кунини» ташкил қилиш педагогик билим бериш турларидан биридир. Ота-оналарни мактабга маълум кунда таклиф этиб турли ўқув-тарбия ишларидан хабардор қилиш анъанавий аҳамиятга эга бўлиб, у «Мактабда ота-оналар куни» ёки «Очқ эшик»лар куни дейилади.

Бу кундаги иш тартиби қуйидагича бўлиши мумкин:

1. Педагогик маслаҳат бурчагани ташкил этиш.
2. Болалар ижодиётдан кургазмалар уюштириш.
3. Очқ дарсларга ота-оналарни таклиф қилиш.
4. Тарбиявий тадбирларни ташкил этиш.
5. Ота-оналар учун концерт дастурини намойиш этиш.

Юқоридаги ота-она ва мактаб ҳамкорлигидаги ишлар методик жиҳатдан тўғри ташкил этилса ижобий натижа беради.

Назорат саволлари:

1. Ота-оналар йигилишини ташкил қилишнинг мақсад ва вазифалари?
3. Ота-оналарга тарбияга оид билим бериш деганда нимани тушунасан?
7. Ота-оналар мажлисда қандай масалалар кўрилади?
8. Ота-оналарнинг ўзаро муносабатининг тарбия жараёнидаги аҳамияти?

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, Тошкент., «Ўқитувчи», 1992.
2. И.А.Каримов. «Юксак маънавият – энгилмас куч» –Т.: Маънавият. 2008.
3. Ш.М.Мирзиёев “Ўзбекистон Республикаси ривожлантиришнинг 2017-2021 йиллар бўйича “Ҳаракатлар стратегияси”.-Т.: Ўзбекистон, 2017 .
4. Ш.М.Мирзиёев. “Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш - юрт тараққиёти ва халқ фаровонлиги гарови” –Т.: Ўзбекистон, 2017.
5. Р.Мавлонова “Тарбиявий иш методикаси” дарслик. Т. 2014.
6. Сафо Очил. “Мустақиллик маънавияти ва тарбия асослари” Т.,Ўқитувчи, 1997.
7. Абу Райхон Беруний “Ҳикматлар”. Тошкент, «Ёш гвардия»,1973.
8. Худойкулов Х.Ж. “Тарбиявий ишлар методикаси”. –Т.: ТТЙМИ. 2007 й.

21-Мавзу: Соғлом турмуш тарзи - соғлом ҳаёт гарови.

Р Е Ж А:

1. Юқумли касалликлар ва уларнинг таснифи, юқиш йўллари.
2. Юқумли касалликлар профилактикаси.
3. Ҳаракат фаоллиги ва инсон соғлиги.
4. Мослашиш ва изланиш касалликларининг профилактикаси.
5. Алкоголизм, ичкиликбозлик, наркомания ва терроризм.

Таянч сўзлар: Эпидемия, юқумли касалликлар, инфекция, профилактика, алкоголизм, ичкиликбозлик, наркомания ва терроризм, дизинтерия, грипп, иммунитет, эмлаш, ҳолсизланиш, ҳаракат, спорт, гиёҳвандлик.

1. Юқумли касалликлар ва уларнинг таснифи, юқиш йўллари:

Эпидемиялар. Юқумли касалликлар ва уларнинг таснифи, ҳамда юқиш йўллари. Инсоният эволюцияси унинг доимий ва энг жонли ташқи муҳит билан микроорганизмлар ўртасида мунтазам курашиш давом этиб келмоқда. Бундай ҳолларни баъзан эпидемия ҳам деб атаймиз.

Эпидемия деб ўткир юқумли касалликларнинг инсонлар орасида тез ва доимий тарқалишга айтилади. Инсонларнинг юқумли касалликлар - бу микроорганизмлар (микроблар) келтириб чиқарадиган оғриқ берувчи касалликлардир.

Микробларнинг асосий хусусиятлари:

- бир одамдан иккинчи одамга ўтиш қобилияти ва шу йўл билан инсонлар орасида тарқалиб доимий касалликлар келтириб чиқаришидир;
- яширин (инкубацион) ривожланиш даври борлиги;
- ташқи муҳит, уни аниқлаш қийинчилиги, касалликнинг ташҳис қўйиш жараёнининг қийинлиги ва узоқ давом этиши;
- баъзи бир микробларнинг озик -овқат, сув, тупроқ, кийим, турли хил жониворлар организмида ва ҳоказоларда узоқ вақт давомида сақланиб туриши. Мамлакат ёки қитъада ва ҳатто дунё бўйича касалликларнинг тарқалиши эпидемияси ҳамиша мавжуддир.

Инсоният душманларини аниқлаш ва уларга қарши курашиш бир минут ҳам тўхтамайди. Забт этилган (ютилган) микроорганизмлар ўрнига бошқалари, кўпинча улардан ҳам кучлилари пайдо бўлмоқда. Улар кўпайса, Ер шари аҳолисининг ярмини ўлдириши мумкин. Эпидемик жараёнларнинг фаоллиги табиий ва ижтимоий шароитларга боғлиқ.

Табиий шароитларга муҳит, ер сиртининг тузилиши, ўсимликларнинг табиий ўчоги, фалокат ва бошқалар киради.

Ижтимоий шароитларга инсон ҳаёти шароитлари киради:

- аҳоли зичлиги, яшаш шароити, аҳоли манзилларининг санитар-гигиена қулайлиги, инсонларнинг маданият даражаси, кўчиш жараёнлари, соғлиқни сақлаш ҳолати ва бошқалар.

Эпидемик жараёнларнинг пайдо бўлиши ва кенгайиши 3 нарсага боғлиқ:

- инфекция манбаи, юқиш механизми, инсонга таъсири.

Инфекция манбаи деб потоген микроорганизмлар соғ одамларга юқадиган инфекция кўзгатувчиларни ўзи олиб юрган зарарланган одамлар ва ҳайвонларга айтилади.

Касал ва соғ одамларнинг ўзаро муносабати 2 та занжир орқали амалга оширилади:

- касал кўзгатувчи - соғ, ёки бактерия ташувчи (вирус ташувчи) – кўзгатувчи соғ, бўлиши мумкин.

Бактерия (вирус) ташувчанлик касалланган одамларнинг тузалгандан кейин ҳам узоқ вақт мобайнида, ҳаттоки йиллар мобайнида ўзларида вирус бўлиши давом этиши мумкин. Масалан: қорин тифи, дизентерия, дифтерия, полиомелит ва ҳ.к.

Касалга чалинувчанлик - инсон, ҳайвон, ўсимлик организмнинг зарарли (потоген) микроорганизмларнинг ўз организмдан кириши, кўпайиши, яшашига, унга ҳимоя кўникиши реакцияси орқали жавоб бериши.

Касалга чалинувчанлик даражаси ҳар бир организмнинг ўз шахсий бақувватлигига, қобилятига боғлиқ. Бу эса умумий, хос бўлмаган шахсий ва хос бўлган ҳимоя омиллари билан аниқланади.

Итоген микробларнинг узатиш механизми деб, эволюция натижасида пайдо бўлган касал қўзгатувчиларнинг зарарланган организмдан соғ организмга ўтишига айтилади. Бу механизм касаллик қўзгатувчининг зарарланган организмдан чиқиши ташқи муҳитда қандайдир муддат туриши ва инсон ёки ҳайвон организмга киришидир.

Инфекциянинг 6 та асосий узатиш механизми маълум:

1. Озиқ-овқат (элиментлари) исталган овқат (яхши ювилмаган мева-сабзавотлар, зарарланган гўшт, сут маҳсулотлари) фотоген микроблар билан зарарланган бўлса, ичак касалликлари, микроблари ўтиши мумкин, ювуқсиз қўл орқали касаллик - қорин тифи, вабо, ичкетар, бруцеллёз, бот касаллиги, сибир яраси ва ҳоказолар. Бу борада ботулизм алоҳида ўринда туради. Микроблар консерва, колбаса, замбруг, шўрбалиқ маҳсулотлари нотўғри тайёрланганда тез кўпаяди.

2. Сув, сув таъминоти қонун ва нормалари бузилган ҳолда сувни ичса, идиш товоқ, мева сабзавотларни ювса, чўмилган пайтда вабо, қорин тифи, дизентерия, бруцеллёз юқиши мумкин.

3. Ҳаво томчи. Йўтал, акси урилган, суҳбат, нафас чиқариш, ўпишиш пайтлари грипп, ўпка сили, менингит, қизамиқ, дифтерия, кўк йўтал, чечак, қизилча ва бошқа касалликлар юқади.

4. Ҳаво чангли бўлганда балгам қуриган микроорганизмлар ҳавода қурийдими ва ҳавода тўзиб учиб юради. Айниқса, узоқ вақт ноқулай ташқи муҳит шароитларида ҳам сақланадиган микроблар.

Нафас олганда чанг билан бирга чечак, ўпка сили, зотилжам, қоқшол, сибир яраси, ичак инфекциялари, глист тухумлари, ўта майда бит билан зарарланиш мумкин.

5. Маиший. Беморга текканда ёки унинг чиқиндилари орқали (кам ҳолларда унинг буюмлари идиш, кийими, ўйинчоги, китоби ва ҳ.к..) грипп, дезентерия, қорин тифи, пўстинли буюмлардан сибир яраси юқиши мумкин.

6. Ўтказувчилар. Бетга тошмалар, тиф, қайтма тиф, каналар-энцефолит, қайтма тиф, бурга, кемирувчилар (юмрон қоziқ, сичқон, каламуш, суварак) - вабо, пашша ошқозон-ичак касалликлари, чивин безгак, суварак қорин тифи ташувчиларидир. Инфекциянинг тарқалиши асосида касалларнинг ташхизи ишлаб чиқилади.

Энг кўп учрайдиган юқумли касалликлар ва уларни қўзгатувчилар:

Ҳар бир юқумли касаллик ўзига ҳос қўзгатувчиларни чақиради. Юқумли касалликларни қўзгатувчи микроблар атроф муҳитга чидамлилиги билан бир-биридан кескин фарқ қилади: баъзилари жуда қисқа муддатда ўлади (бир неча соатдан сўнг), бошқалари эса бир неча кунлаб, ҳафталаб, ойлаб ва ҳатто йиллаб ўлмаслиги мумкин. Қорин тифи, дизентерия ва холеранинг келтириб чиқарувчи микроорганизмларнинг атроф-муҳитдаги яшовчанлиги бир неча кундан бир неча ойгачадир. Кўпчилик касаллик қўзгатувчиларининг яшаш муҳити кўпроқ бўлиб, тупроқ, сув, ўсимлик, ёввойи ва уй ҳайвонлари бўлиши мумкин. Тупроқда ботулизм, қоқшол, газли гонгрена, баъзи замбуругли касалларни қўзгатувчи микроблар бор. Тупроқдан зарарланиш турли йўллар билан, ҳаттоки болалар қумда ўйнаганда ҳам бўлиши мумкин. Айниқса, баданнинг кесилган жойларидан тупроқ тушиши хавфлидир.

Ботулизм (ботулус-лотинча) огир юқумли касаллик бўлиб, организмнинг умумий зарарланиши билан кечади. Озиқ-овқат маҳсулотлари ботилинус бактериялари билан зарарланган бўлса касаллик келиб чиқади. Тезда ботулизмга қарши эмлаш талаб этилади.

Қоқшол-огир юқумли касаллик бўлиб, қўзгатувчи ҳайвон ёки одам ичидан тупроққа тушиб, занжир шаклида сақланади. Одамнинг шиллиқ тери ёки яраси орқали

организмига киради. Қийнайдиган умумий қақшаш, нафас мускулларининг қақшаши билан кечади. Прафилактик ва экстремал эмлаш қўлланилади.

Атмосферадаги ёнгинлар тупроқ устидаги зарарли микроорганизмларни ер ости сувларига ўтказиши.

Пентоспероз (юнонча — “лентос” тор, “спера”-ўрама) капилляр, жигар, буйрақларни захарлайдиган ўткир касаллик кўзгатувчилар узоқ вақт сувда яшовчи, юпка сиерал шаклидаги пентоспир турига кирувчи микроорганизмлардир.

Тиф - (грекча тутун, идрокнинг сўниши) алохида, идрокнинг сусайиши юрак-қон томирлари, марказий нерв тизимининг (тошма тиф) зарарланиши, ичак (қорин тифи) зарарланиши билан кечадиган касалликларнинг умумий номи. Қорин тифи А ва В паратифларини занжирлари кўзгатади. Бу бактериялар ташқи муҳитга етарлича чидамлидир. Инсон организмига тушиб, ингичка ичак шиллик пардасига кўзгатувчи микроблар ўтириб қолади ва кўпаяди, сўнгра қонга ўтади.

Дизинтерия - (дис-бузилиши, энтерон - ичак) ичаклилар оиласига мансуб бактериялар кўзгатадиган юқумли касалликлар бўлиб, йўгон ичакни захарлаб, захарланишини организм интаксикациясини келтириб чиқаради (мадорсизликка, бошоғриги, мажолсизликка, юқори ҳарорат, кўнгил айниши). Асосан зарарланган овқат ва сув ҳамда ифлос қўллар орқали юқади. Санитар-гигиеник шароит ёмон ҳолларда дизинтерия эпидемияси тарқалиши мумкин.

А вирусли гепатити (боткин касаллиги) бу асосан жигарда захарлайдиган махсус вирус келтириб чиқарадиган инсонга хос юқумли касаллик.

А вирусли гепатити жигар фаолиятининг бузилиши, сарикнинг ривожланиши, модда алмашинувининг ривожланиши каби умумий интаксикация синтомлари билан кечади. Инфекциянинг юқиши овқатланиш механизми ва санузелларнинг санитария нормаларининг бузилишидандир. Б турдаги вирус гепатити турли тиббий омилларни ўтказиш пайтида (қон қуйиш, инфекция ва ҳоказолар) юқади ва эпидемик хавфли касалликдир.

Ҳаво томчи инфекцияларни кўзгатувчилари (грипп, дифтерия ва бошқалар) касал одамдан соғ одамга асосан йўтал, акса уриш, суҳбат пайтида ҳаво орқали ўтади.

Грипп - ўткир юқумли вирусли касаллик. Ҳароратни кўтарилиши, умумий интаксикация ва юқори нафас олиши йўли, айниқса, кекирдикнинг шиллик пардалари (катароль) шамоллаши билан тавсифланади. Ташқи қопламаларнинг (тери шилликлари) юқумли касалликлари касал одам ёки ҳайвонга бевосита тегиши ва нарсалари орқали юқади. Терининг замбуругли касалланиши бунга мисол бўлади.

Тошматиф. Безгак, сариқ алаҳлаш микробларини ташувчилари, қон сўрувчи бит, чивин, бурга, кана ва бошқа бўғимоёқликлардир.

Сариқ алаҳлаш — кам табиий географик жойларга қараб тарқалган, фақат маълум бир турдаги чивинлар орқали юқадиган махсус вирус келтириб чиқарадиган ўткир юқумли касаллик. Организмнинг умумий интаксикацияси, икки тўлқинли алаҳлашлар билан таърифланади, сариқ касаллик ва жигар зарарланишини келтириб чиқариши мумкин. Касаллик манбаи чивин бўлиб организмда касал одамдан ўтадиган вируслардир.

Безгак (малариа-ёмон ҳаво) содда паразит плазмалар келтириб чиқарадиган касалликдир. Алаҳлашлар, анимия билан ҳарактерланади.

Юқумли касалликлар уларнинг келтириб чиқарадиган кўзгатувчиларнинг инсон организми турли тизимларини зарарлайдиган захарлар (токсин) ажратиши билан хавфлидир.

Холера - тананинг кескин сувсизланиши билан кечадиган ўта хавфли юқумли касаллик. Кўзгатувчиси - холера вируслари атроф- муҳитда узоқ вақт сақланади. Холера касаллиги тананинг сувсизланиши ва тузсизланишига олиб келадиган бирданига пайдо бўладиган кўп ичкетиш ва қусиш, сийдик ажралишини тўхтатиб қолиши, тана ҳароратининг пасайиши, титроқнинг пайдо бўлиши, модда алмашинувининг чуқур бузилиши ва беҳушликкача олиб борадиган марказий асаб тизимининг фаолиятининг

бузилиши билан тавсифланади. Холера қўзгатувчиларининг табиий тарқалиш манбаи — холера вибрионларининг ташқи муҳитга асосан ахлати билан ва кам ҳолларда қайд билан тарқаладиган инсонларнинг ўзидаги вирусдир. Холера қўзгатувчисининг асосий тарқалиш йўли холера вибрионлари ташувчилари чириндиларидан зарарланган сувдир.

Туляремия, вабо, кана ёки чивин энцефолити тошма тиф қўзгатувчилари яшайдиган касалликларнинг табиий ўчогига тушиб колган инсон ёки уй ҳайвонлари бу касалликлар билан зарарланиши мумкин. Бундай касалликларнинг хусусияти шундаки, уларни келтириб чиқарадиган микроорганизмлар инсон ёки уй ҳайвонларига боглиқ бўлмаган табиатдаги маълум бир худудларда мавжуд бўлади. Улар ёввойи ҳайвонлар (кўпроқ кемирувчи ва қушлар) ҳужайралари организмда паразитлик қилиб айланиб юради. Ҳайвонлардан ҳайвонга (ёки одамга) бу касаллик қўзгатувчиларни асосан ҳашорат ва каналар орқали ўтади.

Туляремия лимфотик бўғимларнинг зарарланиши ва алахлаш билан кечадиган юқумли касаллик. Қўзгатувчиси 60° С да 20 дақиқада, қайнатганда — бирданига ўладиган бактериядир.

Касалликнинг ўтиши ташувчисиз контакт йўли билан ҳайвон ҳужум қилганда ва тишлаган (қутириш), сув орқали, ёки ҳаво томчи йўли билан (вабо, орнитоз) бўладиган касалликлар ҳам бор.

Қутириш — титраш, фалаж ҳамда ютиш ва нафас олиш мушакларининг тортишиб қолиши билан кечадиган асаб тизимини зарарлайдиган юқумли касаллик. Қўзгатувчиси - бу вирусдир. Олдини олиш: инсонни ўз вақтида тишлашдан кейинги эмлашдир.

Вабо - ўта хавfli юқумли касаллик. Вабо таёқчалари келтириб чиқаради. Белгилари: беморнинг умумий огир ҳолати, мимфа бўғунлари, ўпка бошқа организм жараёни. Даволанмаса тезда ўлимга олиб келади. Асосий ташувчилари каламуш ва бургалардир. Касалликнинг ўтиши фақат бурга чакқанда эмас, бурга ахлати ёки шиллиқ пардага тушганда ҳам бўлади.

Орнитозлар — (юнонча “орнитоз” - қуш) қушларни зарарлайдиган ва инсонга ўтадиган юқумли вирус касалликлари гуруҳи. Инсонда иситма, бош ва мускул оғриқлари, ўпка шамоллашлари билан кечади.

Бу касалликлар билан табиий зарарланган жойларда илк бор келган одамлар, бу касаллик ўчоги бор жойда дам олишга чиққанда юқади. Маҳаллий одамларда иммунитет пайдо бўлгани учун кам касалланадилар. Касал юқса ҳам касаллик енгил ўтади.

Ўрмон экотизимида жуда кўп кана турлари вирусларни ташувчи ва асровчилари яшаб кана энцефолитини келтириб чиқаради.

Энцефолитлар (юнонча “enkephalos” бошли) вируслар келтириб чиқарадиган бош миянинг шамоллаши.

Кана энцефолити - марказий асаб системасини ишдан чиқарувчи касаллик. Баҳорда қор эриши билан каналар ҳайвонларга ёпишади. Етилган каналар май, июнь ойларида фаоллашган ва кўп сонли бўлади. Аниқланишича вирус фақат каналар орқали эмас, эчки сути орқали ҳам ўтиши мумкин. Баъзи касаллик ўчоқларида болалар орасида бу касаллик кўп тарқалади. Сигир сути орқали ҳам инсонларнинг касалланганлари аниқланган.

Юқумли касаллик даврида кетма-кет келадиган даврлар аниқланган: яширин, бошланиши, касалликнинг фаол кўриниши, тузалиш. Яширин (инкубацион) давр деб, зарарли микробнинг танага кириб касалликнинг илк аломатлари пайдо бўлишига айтилади. Даврийлиги турлича бир неча соатда ҳафта, ҳаттоки ойларгача. Бу вақтда фақат микробнинг кўпайиши эмас, шу билан бирга инсон танасидаги ҳимоя механизмлари ҳам ишга тушади.

Бу даврдан сўнг иккинчи, касалликнинг илк белгилари кўринадиган даври келади. Касалликнинг махсус кўриниши бўлмайди. Касалликнинг характерли белгилари 3 даврдагина тўлиқ юзага чиқади. Бу даврда бошлангич қисмда, касаллик авж олишини ва барча патаолагик кўринишларининг сусайиш даврини кўрсатиш мумкин.

Тўртинчи давр тана фаолиятининг тикланиши билан характерланади.

Кўпгина юқумли касалликлар такрорий ривожланади, яъни ривожланиш, ўсиш ва касаллик симптомларининг камайиш аниқ кетма- кетлиги мавжуд. Юқумли касалликлар турли беморларда турли шаклда кечиши мумкин. Яшин тезлигидаги, ўткир, ўткирдан кейинги ва давомли касаллик шакллари фарқланади.

2.Юқумли касалликлар профилактикаси:

Профилактика - бу шундай жараёнга айтиладики, инсонларни ҳар хил юқумли касалликлардан сақланиш мақсадида қилинадиган иш жараёнидир. Юқумли касалликлар профилактикаси асосий уч босқичда олиб борилади:

Касаллик келтирувчи манбани йўқ қилиш, уларнинг тарқалишини олдини олиш, одам ва ҳайвонларни бу касалликка чалинмаслигини таъминлайди.

Юқумли касалликларни келтириб чиқарувчи манбаларни йўқ қилиш қуйидаги босқичлардан иборат:

Дезинфекция - атроф муҳитдаги бу касалликни келтириб чиқараётган жойлар, предметлар, кийимлар ва ҳайвон териси каби манбаларни йўқотиш.

Дезинфекция - атроф муҳитни зарарли ҳашоратлардан тозалаш.

Дезинфекция - кемирувчи ҳайвонларни кириш. Юқумли касаллик тарқалган жой топилгач у ерда карантин ўрнатилади. Доимий карантинлар божхона бўлимлари атрофларида бўлади.

Обсервация - бу агар тарқалган касаллик унча ўткир турга мансуб бўлмаганда ва касаллик тарқалган ҳудудга тегишли бўлмаган ҳудудларда ташкил етилади. Татқиқотлардан шу нарса маълум бўлдики, агар инсон бирор турдаги юқумли касалликка чалинса, иккинчи марта бу касалликка чалинмайдиган бўлиб қолади. Касалликка қайта чалинмаслик хусусиятини “иммунитет” атамаси билан номланади.

Иммунитет - бу инсон организмида ҳосил бўлувчи махсус ҳимоя воситаси бўлиб, унинг таъсирида одам организмида бегона моддалар билан курашади. Шу нарса маълум бўлдики, инсон организми нафақат микроблар балки бошқа моддалар билан тўқнашганда улар билан реакцияга киришади. Организм унинг бегона эканлигини аниқлағач, унга жавобан ҳимоя воситаси бўлмиш - иммунитетга қарши ҳосил қилади.

Иммунитетга қарши суний равишда моддалар ҳам юбориш мумкин. Бунинг учун бирор бир жонзотни иммунитетлаштиришади, масалан кўпинча отга юборишади.

Иммунитетга қарши от организмида моддалар ривожланади. Кейинчалик иммунитетлаштирилган отнинг қони олиниб ундан ачитқи таёрланади, бу ачитқи микробларга қарши самарали восита ҳисобланади.

Агар беморга бу ачитқи юборилса, ачитқи бемор қони таркибидаги микробларга кира бошлайди, бу ачитқини асосан касалнинг бошлангич даврида беморга юборилса организмда иммунитет юзага келтиради. Кейинчалик одам организмида иммунитет қарши ўз - ўзидан кўпая боради. Баъзи бир юқумли касалликларда, масалан диозентерияда одам организмида бўлган ҳимоя қобилигини сусайтира бошлайди.

Антигенлар нафақат микроблар бўлиши мумкин, балки организмга ёт бўлган моддалар, масалан, тухум оксиди, қон ачитқиси, ертут. Улар организмга ёт бўлиб, одам организмга кирганда улар аста - секин мослаша боради.

Иммунитетларнинг иккита асосий тури учрайди буларга:

а) тугма иммунитет;

б) ўзлаштирилган иммунитет.

Тугма иммунитет - бу бирор-бир жонзот дунёга келганда, у билан бирга тугилади ва у организмни баъзида касалликларга чалинтирмайди масалан: инсонга ит ёки шохдор буқанинг чума касаллиги юқмайди.

Шу билан бирга бази бир жониворларга инсонларда учрайдиган касалликларга чалинмайди.

Ўзлаштирилган иммунитет - бу организмни ўз ҳаёти давомида ўзида юзага келтирган иммунитетга айтилади.

Кафолат - бу аҳолининг захарланган ҳудуддан бутунлай олиб чиқиб кетиш. Карантин эълон қилинган жойларда асосан кўриқчилар қўйилиб, ҳеч ким киритилмайди, чиқарилмайди ва одамларга шахсий буюмларни олиб чиқиб кетиш таъқиқланади. Бу ҳудуддаги аҳоли махсус тиббий иунктларда жиддий кўриқдан ўтади.

Карантиннинг муддати - ўша ҳудудни тамомила хавфсизлантириб, касалларни кўриқдан ўтказишга боғлиқ.

Карантин режими - асосан, чума, сариқ касал тарқалган ҳолларда ўрнатилади. Ундан ташқари, карантин ўрнатилган жойларда транспортларнинг ҳаракат режими тўхтатилади.

Касалхонага кўриқчилар қўйилади ва аҳоли карантин жойдан узоқ сақланади. Зарарланган жой билан алоқани - бошқарув назорат пункт (БНП) орқали амалга оширилади, бу пунктлар асосан оддий тозалик қоидалари: ҳожатхонада, транспортда кейин овқатланишда ундан олдин қўлни совунлаб ювиш керак, карантин ўрнатилган жойларда махсус кийимларда хизмат қилиш лозим. Чунки касаллик одам танасига таъсир этмаслиги керак.

Эмлаш натижасида касалликнинг олдини тезда олиш мумкин, бу энг қулай усул.

Кимёвий эмлаш - бу эмлашда ишлатиладиган модда кимёвий йўл билан олинган. Ҳозирда бундай препаратлар кўпгина касалликларга қарши чиқариляпти, ундан ташқари улар жуда ҳам самарали восита ҳисобланади.

Эндиликда имунитетнинг чидамлилигини ва узоқ муддатга хизмат қилиши учун уни қайта-қайта организмга юбориляпти, бунда ҳар бир эмлаш орасида маълум вақт бўлиши керак, бундай эмлаш такрорланувчи эмлаш дейилади.

Эмлаш жараёни бир неча турда бўлади, масалан: тери ичига, тери ташқарисига ва баъзида огиз бўшлиғи орқали ва бурун орқали ҳам юборилади.

Ҳар бир эмлаш тиббий муассасалар рўйхатидан ўтган ҳолда олиб борилади, ва улар аксарият ҳолларда бу маълум ҳудудга ўткир хасталикларни тарқатувчи вируслар пайдо бўлганда ёки доимий равишда такрорланувчи касалликлар олдини олишга (сил, қизамиқ) ва кўпгина ҳолларда ўпка касаллиги ва аллергияга қарши амалга оширилади.

Таълим муассасаларида эмлаш одатда бош ҳамшира назорати асосида олиб борилади.

Эмлашдан сўнг организмда икки хил реакция бўлади.

1. Тиббий;
2. Алоҳида реакция натижасида.

Тиббий реакция - эмланган жойда қизаришлар ва шишлар бўлиши мумкин. Баъзиларда эмлаш натижасида температураси 37,6- 38,6о С гача кўтарилади ва холсизлик кузатилади.

Ундан ташқари, организмни юқумли касалликларни сақловчи яна бир махсус катаклар, бу - лимфоцитлар ва лейкоцитлар. Улар микробларни қиради. Бу жараён фагацитоз деб аталади.

Фагацитоз - ҳар хил жисмоний ва кимёвий воситалар ёрдамида кучайтирилади.

Эсда тутинг - организмнинг касалликларга чалиниш ёки чалинмаслиги бу овқатланишга, соғлиққа ва озодаликка боғлиқ. Яхши овқатланиш, тоза ҳаводан баҳра олиш, тана ва кийимларнинг озодалиги имунитетнинг кучлилигини таъминлайди. Яхши овқатланиш доимий равишда жисмоний машқлар қилиб танани чиниқтиришга олиб келади ва шу билан бирга организмнинг юқумли касалликларга чалинмаслигини таъминлайди.

Инсоннинг биологик ритми билан мувофиқ ўқиш ва дам олишни ташкил этиш зарурлиги соғлом турмуш тарзини муҳим омилларидир. Инсоннинг ҳаёт тартибининг асосий рационал режимлари бу биоритмлар ҳисобланиб, кун тартибига озми-кўпми доимий амал қилиш натижасида яхши, ўз-ўзини ҳис этиш ва юқори меҳнат унумдорлигига эришиши сабаб бўлиши мумкин.

Ҳеч ким бизни катий график остида “кун тартиби” тузиб, унда бир секунд ҳам четга чиқишни талаб қилаётгани йўқ- фақат доимий эсда тутиш лозимки, сутка 24 соат. Бундан соғлом бўлиш учун 8,9 соат кечги уйқуга ажратиш, 5-6 соат мактаб машгулотларига ажратиш 3,4 соат дарсларни тайёрлашга 2 соат эса уй юмушларни тартибга (тозалаш, сотиб олиш) солишга кетади. Ва ниҳоят шахсий ишлар учун 6 соат вақт қолади.

Ушбу вақтларни телефонда беҳудага гапириш, телевизор олдида ўзундан-узок ўтириш, компьютерда ўйнаш билан ўтказмасликни эсда тутиш лозим.

Эслатма: уй вазифаларини тайёрлаш учун энг қулай вақт 16 дан 18 гача биринчи сменада ўқувчилар учун ва 10 дан 12 гача иккинчи сменадаги ўқувчилар учун. Шунингдек, бу вақт спорт машгулотлари билан шугулланиш учун ҳам самарали ҳисобланади. Иш қобилиятининг индивидуал ритмини билиш ҳар бир киши учун фойдалидир. Ўз биоритмингизга боғлиқ равишда уйқуга кетиш вақтини аниқлашингиз шунингдек буни аниқ эсда тутиш мақсадга мувофиқ.

Кечки уйқу соат 10,11 дан кеч бўлмаган ҳолат, ухлашга ётиш учун қулай вақтдир ва камида 8,9 соат ухлаш зарурдир.

Уйқу организмнинг иш қобилиятини тиклашда ёрдам беради. Мустаҳкам, бўшаштирувчи, тикловчи уйқу кучи сизнинг соғлигингизни қўлловчи муҳим омилдир.

Ҳозирги қарашларга асосан уйқу бу нафақат дам олиш балки кун давомида йигилган информацияларни қайта ишлашга қаратилган фаолият ҳам. Шунинг учун кечкурун ечилмаган масала эрталаб осонгина ечилади. Мақолларда айтилишича “Эрта - кечга нисбатан доно фикр”.

Агар сиз яхши ухлай олмасангиз тез асабийлашадиган, жиззаки бўлиб қоласиз мактабда ёмон ўзлаштирасиз, чунки ўз эътиборингизни бир жойга қарата олмайсиз.

Яхши ухлаш учун зарур:

- айнан бир хил вақтда ухлашга ётиш ва уйқу учун аниқ вақт ажратиш;
- уйқудан олдин хонани шамоллатиш;
- уйқуга кетиш олдидан аниқ бир одатий маросим ишлаб чиқиш;
- тунга иссиқлик ёки илиқлик ичиш (масалан илиқ сувга бир қошиқ асални эритиш);
- кунлик муаммолардан холи бўлиб, уйқу олдидан кўп бўлмасда яхши китоб ўқиш ёки қўшиқ тинглаш.

- уйқу максимал фойда келтириши учун куйидаги маслаҳатлардан фойдаланинг:
- сиз ётадиган кароват қаттиқ ва текис бўлиши, ўзингизга мос бўлиши. Агар тана текис ва қаттиқ нарса устида ётса оғирлик бир маромида тақсимланади. Мускуллар (мушаклар) максимал бўшашади. Кун бўйи юриш оқибатида қийшайган умуртқа осон тўғри бўлади;

- ёстик қаттиқ бўлмаслиги лозим. Энг яхши вариант ёстик баландлиги сизга қулай бўлиши, курагингиз ва бўйнингиз ўртасидаги бўшлиқни тўлдириши лозим, қоринни ташлаб ёҳуд ёнга ётиш мумкин, аммо энг қулайи ён томонга қараб ётиш.

Кўрпа енгил бўлиши керак, тез қизимаслиги керак, уйқу вақтида барча ҳаётий жараёнлар секинлашган бўлади. Иссиқ кўрпа остида организм терморегуляция жараёни бузилиши мумкин ва натижада организм ишга тушиб кетиши мумкин, оқибатда сиз ёмон дам оласиз.

Тўғри ташкил этилган ўқиш ва дам олиш тартиби юқори иш унумдорликни ва кўтарингки қайфиятни узок вақт сақлайди. Кун тартиби инсон индивидуал хусусиятлари ҳисобига олиш билан бирга асосий фаолиятни амалга ошириш билан ишдан ташқари ҳолатларни ҳисобга олиш лозим.

Ҳолсизланиш - бу инсон меҳнат фаолиятининг вақтинчалик сусайиш ҳолатидир. У зўриқиш оқибатида ёки узок ақлий ёҳуд жисмоний фаолият натижасида чарчоқ ҳиссидир. Ҳолсизланиш - бу организмнинг нормал ҳолати бўлиб у химоя ролини ўйнайди. У меҳнат қилиш жараёнида вужудга келадиган функционал ўзгаришлар ҳақида сигнал бериб

қолмай, балки организмда бўладиган зарарланишдан ҳимоя қилиб, инсоннинг жисмоний ва ақлий фаолиятини автоматик тарзда камайтиради.

Ҳолсизланиш ҳаракат мувофиқлигининг бузилиш, хатоларнинг пайдо бўлиш реакциянинг ритм ва тезкорлигини камайишида намаён бўлади. Ҳолсизланишнинг умумий тасаввури ёқимсиз ҳатто огрикли таъсирлар ўз ҳолатини ёмонлашуви билан характерланади. Шунингдек, эзилганлик умумий чарчоқ, бошда ва мускулларда огрик ҳисси пайдо бўлиши мумкин.

Ҳолсизланишнинг ривожланиши кўп жиҳатдан иш ва дам олиш тартибини бузилганлиги билан белгиланади.

Агар ўқув ва жисмоний зўриқиш кучлар тўлиқ тикланмаган бўлса, у пайтда холсизланиш тезда ўсади.

Агар дам олиш етарли бўлмаса, меҳнат қобилияти тикланмайди ва аста секин ўта холсизланиш вужудга келади.

Мактаб ёшида холсизланишни профилактика қилиш кўп жиҳатдан ўқувчининг ўзига боглиқ бўлиб ўз ҳолатини тўғри баҳо бера олиши, дам олиш, ақлий ва жисмоний зўриқиш ва ўзини назорат қила олишига боглиқ бўлади. Кун тартибини ташкил этаётганда ақлий ва жисмоний меҳнатнинг кетма-кетлигига эътибор бериш, меҳнат қобилиятини тиклаш учун фаол дам олишни ташкил этиш зарур.

Ўз-ўзини назорат қилиш кўрсаткичини нисбатан субъектив ва обектив ҳолатларга бўлиш мумкин.

Ўз-ўзини назорат қилишнинг ўзи ҳис этиш, меҳнат қобилиятини баҳолаш бошлаган ишни давом эттириш, хохиш, уйқу, иштаха огирлиги ва таҳликали ҳиссиётлар киради.

Ўзини ҳис этиш - бу ҳиссиётлардан (чарчоқ, огрик) умумий кўрсатилгандан ташкил топади. Уни яхши, қоникарли ёки ёмон деб аниқлаш мумкин.

Меҳнат қобилияти организмнинг умумий ҳолатига, шунингдек, кайфиятдан, олдинги ишдан тикланиш даражасига боглиқ бўлиб, юқори, ўрта ва паст баҳолаши мумкин.

Ишга киришмаслик ҳолати ўта холсизланиш ҳолати бўлиши мумкин. Нормал уйқу - меҳнат қобилиятини тиклайди кўтаринкилик ва яхши кайфият багишлайди. Уйқусизлик, кўп ухлаш ва нотинч уйқу ўта холсизлик белгисидир.

Иштаханинг йуқлиги ёки ёмонлашуви холсизланишни ёки касаллик ҳолатини белгилайди.

Ўз - ўзини назорат қилишнинг обектив кўрсаткичи юрак қисқариш частотаси кўрсаткичига киради. Бу жисмоний зўриқишни назорат қилишда муҳим ҳисобланади. Юрак қисқариши частотасининг тенг вақтида нафасга нисбатан кўпайиши холсизланишидан дарак беради.

Ўз ҳолатини доимий равишда кузатиш ой, ҳафта ва кун давомида олинган зўриқишларни режалаштиришга ёрдам беради. Ўз олдига кўйган вазифаларни ҳал этишда вақтдан яъни тежамкорлик билан фойдаланишни таъминлайди. Ўта холсизланиш жараёнида шуни эсда тутиш лозимки ҳар қандай ортиқча иш хоҳ у ақлий бўлсин, хоҳ жисмоний у доимий бўлиши лозим, индивидуал имкониятларга мувофиқ келиши керак. Агар инсонга берилган топшириқ имкониятидан баланд бўлса, у зўриқишни сезади. Бунинг учун икки йўл бор: бири зўриқишни камайтириш, иккинчиси машқлар ёрдамида ўз имкониятларини ошириш.

3. Ҳаракат фаоллиги ва инсон соғлиги.

Кўпасрлик эволюция бизнинг организмимизда жисмоний кучни қандай ишлатишга боглиқ бўлган сурункали мослаштирилишдир.

Ватан нимадан бошланади. Бизни мамлакатда кўп халқлар ва миллатлар бор, лекин ҳамманинг ҳам битта онаси бор, унинг ватани ҳамбитта.

Керакли жойга етиб бориш учун инсон ҳаракат қилади, одам организмидаги ҳаракатнинг барчаси унинг кучи ҳисобига ишлайди. Одам организмида ҳаракат хизмати

жуда катта бўлиб, ёшлигида жисмоний тарбия билан шугулланиши, киши мия қобигини яхши ривожлантиради ва соглом қилади. Кучни ривожланиши одам ҳаракатларига ҳам таъсир этади ва уни қобилияти ва равон гапиришга олиб келади. Ҳамма гаи шундаки, одам озиклангандан сўнг ҳаракат қилади ва энергия ҳосил бўлади. Ҳаракат одамни ҳар қандай вазиятда ўзини бошқаришга ўргатади ва бошқа инсонга ҳурматда бўлишини ўргатади. Ҳамма нарсага эътиборлик жисмоний таъсир организмни фойдали ишлашга ўргатади. Одам ҳам ҳайвонга ўхшаган ўзи кутмаган ҳолда ўзини кучига ишониб гаройиб ишларни қилиши мумкин. Шундай воқеалар ҳам кузатилганки, бахтсиз воқеалар ёнгин, сув тошқинлари инсон ўзини огирлигидан ҳам жуда огир ишларни бажарган. Шу нарсани биламизки биологик нуқтаи назардан инсон ўзи ўйламаган ишларни қила олади. Шунинг ҳисобига инсон кучи организмда тез ўзгариши бўлади. Футбол, хоккей ўйинларини кузатаётган томошабинларни ҳис ҳаёжонини ўзи ҳам бунга жавоб бўла олади.

Ростдан ҳам ривожланган одам камроқ ўзини эҳтиёжига камроқ куч сарфлайди. Балки бу нарса яхшидир. Бир вақтлар шундай ҳисоблашган.

Бундан ташқари, жисмоний ҳаракатга кам эътибор берилган. Ҳамма нарса шундаки одам ривожланиши одамлар орасида жисмоний ҳаракатга қарама-қарши бўлиб қолди.

Лекин жисмоний кучсиз бўлган одам организми яхши ривожлана олмайди. Бу нарса эволюция вақтида бизга кириб келган. Табиатни ўзи одамга ҳаракат, куч ҳаракати эҳтиёжи соғлиқ учун зарур бўлади. Охирги ўн йил ичида ривожланган давлатларда ўлим суръати ошган. Буни энг катта сабаби одамларда юрак касалликлари кўпайганида. Улар орасида фақат иш билан машгул бўлган одамлар жисмоний ҳаракат қилмаган одамлардир.

Гиподинусонни аломатлари:

- 1.Эътиборлик пасаяди;
- 2.Овқат ҳазм қилиши бузилади, одам массаси ортиб боради;
- 3.Ҳар хил машқлар учун куч етмайди;
- 4.Мияни ишлаш қобилиятини пасайтиради.

Булар одам организмни чидамлилигини ва иш қобилиятини пасайтиради. Буни оқибатида шундай касалликлар пайдо бўлади. Гипертония, инфаркт, диобет. Бундай касалликлардан одамлар кўпроқ азият чекади.

Маслаҳатлар:

- 1.Ҳаракатланиш одамга ҳузур бағишлаши керак;
- 2.Спорт билан шугулланиш, вақтни аниқ белгилаб олиш, спорт билан ҳар куни дарсдан олдин ёки уйга қайтганингизда шугулланинг!
- 3.Дўстларингиз билан бирга бўш вақтингизда жисмоний тарбия билан шугулланинг!
- 4.Буларнинг ҳаммасидан эринмангиз;
- 5.Ўзингизни алоҳида юришга мажбур қилинг.
- 6.Лифт ёнига етганингизда шу нарсани эста тутингки, бу нарса ҳам эринчоқликнинг бир аломатидир.

Эрталабки бадан тарбия. Уйгонгандан эрталабки бадан тарбияни қилишга ўрганинг. Эрталабки бадан тарбия эрталабки уйқуни қочиришга ҳам ёрдам беради. Лекин бу нарса бирон бир спорт туридан тайёрланиш эмас.

Бадан тарбия тортилишдан бошланади. Бу тортилиш умуртқаларни чўзишга ёрдам беради. Ундан сўнг қўл ва оёқ машқларини қилиш керак.

Ҳаракатлар қийин бўлади, сўнг осонлашади. Ҳар доимгидек машқлар чуқур нафас олиш ва уни чиқариш билан тугатилади. Бу ҳаракатлар 5,6 дан, 8,10 тагача машқлар қилинади. Жойда туриб югуриш, қон айланишини яхшилади. Машқлардан сўнг ювиниш маслаҳати берилади. Бу машқлар икки ҳафтадан сўнг ўз самарасини беради.

4.Мослашиш ва изланиш касалликларининг профилактикаси.

Агар ҳаётингизни соғлом бўлиши, камроқ шамоллашни хоҳласангиз, у ҳолда чиникинг. Чиникиш инсонни тетиклаштиради. Қуёш нури, тоза ҳаво ва сув инсон

организми учун фойдали. Чиникишнинг организмга зарари бўлмаган асосларини ўрганамиз.

Бу ўринда, энг аввало, сув туради. Сувда чиникиш асосан ёзда бошлаш лозим. Буни оз-оздан артинишдан бошлаш керак. Нам сочиқ билан танани 2,3 минут артиш тавсия қилинади. Бу машгулотга кўниккач чайинишга ўтса ҳам бўлади. Бошланишида уй температурасига тент бўлган сув билан чайиниш тавсия этилади. Бу машгулот билан 2,3 ой 2 минутдан шугуллангандан сўнг душ қабул қилишга ўтилади.

Душ бу одам учун энг фойдали машгулот, сув машгулотларини эрталаб олиб бориш мақулдир. Чиникишнинг яхши усули бу дарёда, кўлларда, анхорларда чўмилиш. Айниқса, денгиздаги машгулотлар жуда ҳам фойдали. Шу билан бирга ҳаммом ҳам жуда фойдали. Ҳаммом қилаётган пайтида одам териси тозаланиб, теридаги тешиқлар очилиб тери нафас олади. Унинг давом этиши 1 соатдан ошмаслиги керак.

Ҳаво бу чиникиш учун яна бир табиатнинг бизга берган неъматидир. Ҳеч нарса тоза ҳаво олдида тенг кела олмайди. Хоналарни тез шамоллатиб туриш керак. Айниқса, уйқудан олдин хонанинг ҳавосини алмаштириш фойдали. Бу уйқунинг яхши бўлишини таъминлайди. Эрталабки бадан тарбияни ҳам очиқ ҳавода қилиш тавсияланади. Ҳавода чиникишни 20°C дан бошлаш тавсия этилади, ва бора-бора пастроқ температурага тушиш керак. Бундай саёхатларга чиқиш, экскурсия қилиш фойдалидир.

Кўёш нурлари бу организмга сув каби керак омил ҳисобланади. Лекин бу омилдан 3,5 дақиқадан кўпроқ фойдаланиш зарарли. Кейинчалик аста-секин муддати оширилиб борилади ва 20,30 минут давомида чиникади. Бу ҳолда ўпка учун бинафша нурлари фойдали. Агар сизга санаб ўтилган муҳим омилларнинг ҳатто бири билан шугуллансангиз ҳам, сизнинг организмгиз соғлом бўлиб ўсади ва танангиз юқумли касалликларга чидамли бўлади.

Жисмоний тарбия дарси. Инсон учун зарур бўлган жисмоний тарбия дарслари ҳафтада икки марта ўтказилади. Жисмоний тарбияни керакли, тўғри ўқишга, юришда, сакрашда, учишда ва бошқа спорт машгулотлари билан шугулланишда жуда катта ёрдам беради. Гап шундаки юқоридаги машқларни ҳар хил бажаришда қатор машқлар, юриш, оддий юриш, катта ва узун масофага югириш катта куч талаб этади. Жисмоний тарбия билан шугулланиш ҳар бир киши учун зарур ҳисобланади.

Динамик танаффус. Шунинг эса тутинг, динамик танаффусда тоза ҳавода дам олиш маслаҳат берилади. Динамик танаффусни яхши томони шундаки, жисмоний тарбия дарсида ўзлаштирилган нарсани муҳрлайди. Динамик танаффус тоғ ўйинларида чанги учишларда, конкида учишда ҳам бир хил ёрдам беради. Дарс тайёрлашда ёки ўқишда хотиржам бўлиш жуда зарур.

Спорт билан шугулланиш. Барча огир ишлар жисмоний тарбия билан шугулланганлигига боғлиқ бўлади. Булар суякларни яхши ўсишда, нафас олиш йўлларини яхшилашда қон айланишида, нерв системасини яхши ўсишида ёрдам беради. Энг катта иш спорт турини аниқлашда. Бу нарса одам ёшига қараб танланади.

Ёшларга ҳозирги вақтда сув спорти, чангида учиш ва шунга ўхшаган кўпроқ ҳаракат талаб қиладиган спорт турлари билан шугулланишлари маслаҳат берилади.

Таниқли инсонлар ҳозирги пайтда тренажор залларига ва гимнастика залларига қатнашмоқдалар. Булар бир жойдан туриб югуриш, массаж хонаси ва кичик машқлар хоналари. Бу нарса бир жойда, машқ қилишга ёрдам беради.

Маслаҳат. Спорт соғлиқ учун соғлиқ спорт учун эмас.

5. Алкоголизм, ичкиликбозлик, наркомания ва терроризм.

Алкоголизм - ижтимоий муаммо сифатида. Соғлиқни саклаш вазирлигининг “Ичкиликбозликка ва алкоголизмни бартараф этиш чоралари тугрисида”ги қарори ҳар бир жамоада ичкиликбозликка қарши қаратилган ишни тубдан қайта кўриш, ҳар томонлама асосланган ташкилий, маъмурий-ҳуқуқий ва тарбиявий тадбирларни мажмуини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш, ҳушёрликни турмуш тарзи сифатида жорий этишнинг

бошланиши бўлди. Ўқувчи ёшларни ичкиликбозликка қарши тарбиялаш ҳушёрлик учун кўрашда энг муҳим йўналишлардан биридир.

Таълим вазирлигининг педагогика олий ўқув юртлари ва мактабларда ичкиликбозликка қарши ва психогигиеник тарбияни такомиллаштириш юзасидан методик тавсияномаларида шу мақсадда қуйидагилар таклиф этилади:

- педагогика олий ўқув юртлари талабаларида янги авлодларни ичкиликбозликка жалб этиш жараёнини тўхтатиш зарурлиги тушунишни, ички эътиқодини, ўқувчиларнинг онгига ва хулқ - атворига ахлоқий таъсир кўрсатиш қобилиятини тарбиялаб, уларнинг методик тайёргарлигини таъминлаш;

- ичкиликбозликка қарши қаратилган ишга ҳар бир педагогик бўгин: бошлангич синф ўқитувчилари, фан ўқитувчилари, синф раҳбарлари, камолот ташкилотлари, мактаблар, бошқа ўқув юртлари педагогик жамоаларини жалб этиш;

- ҳар бир оилада болаларни тарбиялаш учун қулай шароитларни яратишга эришиб, оила ва мактабнинг мустаҳкам иттифоқини йўлга қўйиш; барча жамоат ва маъмурий таъсир кўрсатиш чораларини кўриб, ичувчи ота-оналарга қарши мурасасиз кураш олиб бориш;

- ўқув юртларида ҳам, турар жойларда ҳам ўқувчи ёшларнинг бўш вақтини ўтказишни мунтазам такомиллаштириш, жисмоний тарбия ва спортни, туризмни ривожлантириш, бўш вақтни қизиқарли ва фойдали ўтказиш кўникмаларини сингдириш;

“Безорилик манбалари” мавзуида безориликни келтириб чиқарувчи сабабларни, шунингдек, бундай ҳодисаларга қарши кураш йўлларини аниқлаб олиш зарур. Безорилар одамнинг шаъни, саломатлиги, кадр-қимматига суиқасд қиладилар, уларга қарши кураш фақат жамиятнинг эмас, шу билан бирга ҳар бир фуқаронинг зарур вазифаси.

Бугунги кунда алкоголизм энг жиддий ижтимоий муаммоларидан бири. Бу муаммо маданий, сиёсий-ижтимоий, иқтисодий илдизларга эга. Бу муаммоларга қарши курашишда, самарали чора-тадбирлар кўришда бу муаммонинг тарихини билиш муҳимдир. Спиртли ичимликларни истеъмол қилиш одати 8 минг йил илгари вужудга келган. Араб кимёгари Албуказна Коза томонидан ишлаб чиқилган турли ўсимлик моддаларининг ачиши сабабли ҳосил бўладиган этил спирти кенг тарқалиб истеъмол этила бошланди. Ароқ VI асрда кашф этилган. Ароқ бенедектин-монахи томонидан барча монастырларда тарқатила бошлади. Шоҳлар ҳамма вақт ичкиликбозликка қарши курашиб келганлар. Спиртли ичимликларни сотишни ман этувчи қаттиқ қарорлар чиқариб, назорат қилганлар. Иван Грозний, Борис Годунов, Екатирина II лар даврида ҳам спиртли ичимликларни истеъмол қилишга ва тарқатишга қарши чиқарган фармонлари бу ичкиликларнинг тўла йўқотилишига олиб бормади ва аҳолининг ичкиликбозлик муаммоси ҳал этилмади. Бунда қатор сабаблар мавжуд эди. Биринчиси-ичкиликбозлик одамларни жамиятда мавжуд муаммолардан чалгитувчи воқелик сифатида ўрин тутди. Иккинчи сабаб - спиртли ичимликларни сотишдан давлатга катта моддий манфаат кўрар эди. Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилотининг маълумотларига кўра, ҳар йили жон бошига 8 литр алкохол ичимлиги тўғри келади. Бу миллатларнинг генофонди ўзгаришига олиб келади. Бу ҳолатда соғлом болаларга нисбатан рухий, жисмоний оғишган, носоғлом болалар кўпроқ тугилади. Айниқса, болаларни спиртли ичимликларга жуда ёш даврларидан ва тез ўрганиб қолиши жуда ҳавотирли омиллардандир. Ичкиликка ружу қўйиш бу алкоголизмга олиб келади. Этил спирти доимо инсон организмда мавжуд бўлиб у модда алмашинуви жараёнида вужудга келади. Ошқозон ҳазм қилиш йўли билан тушган спирт эса одам организмга зарарли модда сифатида ҳаракат қилади.

Алкоголизмни бир неча белгилари мавжуд. Тиббий нуқтаи назардан алкоголизм сурункали касаллик бўлиб, даволаниши зарур. Ижтимоий жиҳатдан алкоголизм-шахсни девиант (хулқий оғишганлик) хулқ-атворининг шакли бўлиб, шахсни ижтимоий деградациялаш, спиртли ичимликка қарши даволаш патологияси билан ҳаракатланади.

Алкоголизм ривожланишнинг бошлангич босқичида инсон алоҳида касалманд аҳволига тушади. Доимий равишда спиртли ичимликларни истеъмол қилиш натижасида

касаллик ривожланиб, ичкиликбозлик деб иомлаиувчи ҳолатга олиб келади. Ичкиликбозлик ва алкоголизм ҳолати ижтимоий огишганлик ҳолати билан ўзаро алоқадор бўлиб қуйидагилар сабаб бўлади: жинойтчилик, ҳуқуқбузарлик, ижтимоий наратизм (телбалик), маънавий ахлоқсиз хулқ - атвор, ўз-ўзини ўлдириш.

Болалар алкоголизмга 18 ёшгача бўлган ўсмирлардаги касалликниг биринчи кўринишлари киритилган. Катталарга нисбатан болалар алкоголизм қатор ўзига хос хусусиятларига эга:

Спиртли ичимликларга тез ўрганиб қолиш. Агар катталарда ичкиликбозликдан алкоголизмгача бўлган давр 5,10 йил бўлса, болаларда сурункали алкоголизмга ўтиш 3,4 марта тезроқ юз бериши мумкин. Бу болалар организмнинг анотомик-физиологик тўқимасига боглиқ. Болалар мияси катталардан фарқли равишда, сувга бой, оксилликнинг камлиги, сувда эса алкоголь яхши эриши ва организмга тез сингиш унинг 7% фақатгина ўпка ва жигарда қолишга олиб келади. Қолган 93% барча органлар ва тизмларни ишдан чиқарувчи захар сифатида тарқалади. Бола бу захарга тезда ўрганиб қолишга олиб келади.

Касалликнинг оғир кечиши. Бу бола организми шаклининг турли босқичида турганлиги билан организмнинг асаб тизимининг алкагол таъсирига қарши курашига чуқур, тузатиб бўлмайдиган жараёнга сабаб бўлади.

Бола томонидан алкоголь ичимлигини кўп миқдорда истеъмол қилиш. Болаларнинг алкоголь истеъмол қилиш жараёнини жамият томонидан назорат қилишади, шу сабабли ҳам болалар яширинча, кўп миқдорда истеъмол қилишга ҳаракат қиладилар.

Ичкиликбозликнинг тез ривожланиши. Ўсмирлар арзимас сабаблар туфайли ичкиликни меъёрий одат қилиб оладилар, енгилмаслик ҳолатидаёқ улар ўзларига ишончсизлик сезадилар. Шу сабабли улар мастлик ҳолатигача ичишга интиладилар. Шундагина ичкиликни муваффиқиятли, тўлиқ даражали ҳисоблайдилар.

Давлатнинг кенг самаралилиги. Вояга етмаганлар ўртасидаги ичкиликбозлик хулқий огишганлик билан узвий боглиқдир. Ўсмир учун алкоголизмнинг энг асосий хавфлилиги шундаки, у ўз-ўзини назорат қилиш хусусиятини бўшаштиради. Ичкиликбозлик ва жинойтчилик ўртасига ўзаро алоқадорлик бир неча иллатларга сабаб бўлади:

- вояга етмаганлар кўпгина жинойтларни маст ҳолда содир этадилар (22% ўгрилик, 76% безорилик, 6% зўравонлик ҳолатлари (агрессив) мастликда содир этилади. Бу ҳолат мастлик одатий шароитдаги ижтимоий хулқ-атвор кўникмаларини йуқолишига сабаб бўлади:

- кўпгина жинойтлар спиртли ичимликлар сотиб олиш учун маблаг топиш мақсадида содир этилади.

- ичкиликбозлик вояга етмаганларга кўпинча жинойтларни содир этишга интилиш (криминологияда «маст матеввация» атамаси мавжуд).

- ичкиликбозлик (криминал) жинойтчилик ҳолатларини вужудга келишига олиб келади.

- ичкиликбозлик вояга етмаганларни жинойтчилик фаолиятига кўшилиб қолишига сабаб бўлиб, уни кўпинча катта ёшдагилар ташкил этадилар.

Алкоголизмнинг сабаблари ва оқибатлари. Болалар алкоголизи муаммосига турли мутахассислар: тиббиёт ходимлари, педагоглар, психологлар турлича баҳо берадилар. Алкоголизм сабаблари ва оқибатлари қуйидаги жадвалда кўрсатилган:

Алкоголизмнинг келиб чиқиш сабаблари:

ЁШ КЎРСАТКИЧЛАРИ	САБАБЛАР	ОҚИБАТЛАР
Илк болалик Даври 0-3 ёш	1.Мастликда ҳосил бўлган ҳомила. 2.Бошлангич 3 ой даврида ҳомиладорликдаги ичкилик	-эпилепсия, ақли норасолик; -жисмоний ривожлаишдаги норасолик.

	ичиш. 3. Эмизиклик даврида алкоголизм истеъмол килиниши.	
Мактабгача ва кичик мактаб 3,9 ёш	1. Ота-оналарнинг педагогик саводсизлиги. 2. Оилавий алкоголизм анъаналари	-организмнинг алкоголизм билан захарланиши. -спиртли ичимликларга қизиқишнинг шаклланиши.
Ўсмирлик ва ёшлик даври .9,18 ёш	1. Носоглом оила. 2. Ўз-ўзига бино қўйиш. 3. Оммавий ахборот воситаларининг позитив рекламалари. 4. Бўш вақтнинг кўплиги. 5. Алкоголизм оқибатлари ҳақида билимнинг йўқлиги. 6. Шахснинг психологик. хусусиятлари. 7. Муаммодан қочиш - алкоголга қизиқишнинг шаклланиши.	-спиртли ичимликларни исътемом қилиш одатининг шаклланиши. -алкоголизм хулқининг стереотипларини ишлаб чиқиш. -алкоголдан мастлик ҳолатида ҳуқуқбузарлик ҳолатларини содир этиш. -алкоголдан мастлик ҳолатида ҳуқуқбузарлик ҳолатлари содир этишнинг англанмаганлиги. -психик муаммоларни ҳал этишда алкогольдан допинг сифатида фойдаланиш. -алкоголга бўйсуниб қолиш.

Биринчи босқич – илк болалик даври – бу босқичда болалар алкогольга ўзлари англамаган ҳолда, уларнинг хоҳишларисиз қўшилишлари юз беради. Бунга қуйидаги асосий сабаблар: мастлик ҳолатда ҳосил бўлган ҳомила; ҳомиладорлик даврида ва эмизикли даврида алкогольни исътемом қилиш боланинг руҳий ва жисмоний ривожланишидаги норасоликларга олиб боради. Ота-оналарнинг ичкиликбозликка берилишининг авлодларига таъсирини қадим замонлардаёқ юнон афсоналарида кўрсатиб берилган: унда маъбуда Гера маст ҳолатдаги маъбуд Зевсдан Гефест номли оқсоқ маъбудани дунёга келтиради. Бу соҳада айниқса, қадимги файласуф ва шифокорларнинг фикрлари эътиборлироқдир. Масалан, антик (қадимги) тиббиёт асосчиси бўлган Гиппократ идиотизм (аклий норасолик) эпилепсия (тутқанок) ва бошқа асаб, руҳий касалликлар алкоголь исътемом қилувчи ота-оналар сабабли ҳомила вужудга келишида пайдо бўлади. XX аср бошларида Швецарияда болалар уйларида мингдан ортиқ - идиот (аклий норасо) болалар аниқланган. Улар текширилганда, уларнинг барчаси ота-оналарининг мастлик ҳолатида ҳомидалари пайдо бўлган бўлиб, тўй кечаси, байрам-тантаналари алкоголь исътемолидан сўнг мастлик ҳолатида ҳомиладор бўлганликлари аниқланган.

Фанда тўпланган маълумотлар ҳомиладор аёлнинг спиртли ичимликлар исътемом қилиш қанчалик оғир оқибатларга олиб келишини кўрсатади. Бунда ривожланаётган ҳомила билан алкогольнинг қанчалик алоқадор бўлиши юз беради. Ҳомиланинг барча зарур моддалар билан таъминланиши она қорнидаги ҳомилани ҳимоя пардаси орқали ўтади. Бироқ этил спирти ва захарни ҳимоя парда тўса олмайди. Бошлангич 3 ой мобайнида, ҳомиладорликда ҳомиланинг ички орган ва системалари шаклланиш жараёни содир бўлади, ҳомиланинг алкоголь билан захарланиши турли норасолик ва нуқсонларга: етарли даражада ривожланмаслик, қўл-оёқнинг умуман бўлмаслиги, бармоқлар, бошнинг ўлчамидаги нуқсонларга сабаб бўлади. Ҳомила алкогольдан умуман ҳимоя этилмаслиги туфайли унинг миясига зарар етказиши. Шу сабабли бош мияда сув тўпланиши, шишлар,

грижалар билан оғриган болалар дунёга келади. Бундай болалар илк болалик даврида ёки нобуд бўладилар ёки бутун умрга ақлий норасо бўлиб қоладилар.

Иккинчи босқич- мактабгача ва кичик мактаб ёшидаги босқич. Бу босқичда икки сабаб бўлиб ота-оналарнинг педагогик саводсизлиги ҳисобланади. Педагогик саводсиз ота-оналар алкоғолни (дори-дармон) шифовий деб ҳисоблайдилар. Алкоғол иштаҳани кучайтиради, камқонликни тузатади, уйқуни яхшилади, тиш чиқишини осонлаштиради, ота-оналар болаларга ёшлик давридан спиртли ичимликни кичик миқторда ичириб турилиши катта бўлганда алкоғолга берилиб кетишни олдини олади деган фикрлар юради.

Болаларнинг ичкиликбозликка одатланишига яқин қариндошларининг спиртли ичимлик истеъмол қилишлари, ҳамда оилавий анъаналар сабаб бўлади (Тантана, хурсандчилик, ёмон кунларда спиртли ичимликлар ичишлар), бундай байрам кунларида болаларга ҳам спиртли ичимликлар қуйиб берадилар. Бундай оилаларда спиртли ичимликлар ичиш ёмон ҳисобланмайди, болаларнинг спиртли ичимликлар ичиши эса ташвиш тугдирмайди. Болалар ичкиликбозлик одатларини спиртли ичимлик ичишга бошлашдан анча аввал билиб оладилар. Болалар уйларида катталарга тақлид қилиб сўзлар гапирадилар, бакалларни уриштирадилар, уларнинг маст ҳолатларини ўхшатадилар, кичик ёшли мактаб болаларида алкоғол тантаналар ва учрашувларда доимий одатий ҳол деган тасаввур пайдо бўлади.

Алкоғолнинг ўзи генетик ўтмаслиги, фақатгина ота-оналардан олган характери-хусусиятларидан келиб чиқувчи унга мойиллигига ўтиши биологик текширишлар билан исботланган.

Болаларда ичкиликбозликнинг ривожланишида ота-оналарнинг ёмон одатлари, оилада ичкиликбозлик ҳолатлари асосий рол ўйнайди.

Учинчи босқич-ўсмирлик ва ёшлик даврлари.

Асосий сабаблар қилиб қуйидагиларни кўрсатиш мумкин:

- оилавий шароитлар ёмонлигини,
- оммавий ахборот воситалиридаги рекламалар,
- алкоғолизм оқибатларини билмаслиги,
- психологик хусусиятлари в ҳ.

Алкоғол-оилада нохуш ҳолат кўрсаткичи сифатида. Болаларни маънавий тарбиялаш ва ривожлантиришнинг муҳим шартлари-оилавий муносабатларнинг маънавий эмоционал томонлари ҳисобланади. Бошқа оилаларга нисбатан болалар кўпроқ спиртли ичимликни истеъмол қилишни бошлайдиган оилаларнинг бир неча турлари мавжуд:

Жанжалкаш оилалар, бунда оилавий муносабатлар душманлик, рақблик, оила аъзолари орасида кескинлик кўринишида мавжуд бўлади. Оила аъзолари бир-бирини ёмон хусусиятларини кўрсатиб айблайдилар ва бир-бирларига ёмон ниятда бўладилар. Бундай вазиятда ёшлар ичимликларни истеъмол қилишга мойил бўла бошлайдилар.

Ижтимоий бузилган оилалар, бу оилаларнинг ахлоқи ёмон бўлади, кўпинча эса паст моддий таъминланиш даражасида, тозалик тартибларига эътиборсиз, турмуш шароитлари ташкил этилмаган ҳолда ижтимоий номақул ҳаёт кечирадилар. Бундай оила болаларда ташқи дунёга агрессив-ҳимояланиш муносабатларини фаол шакллантиради, чунки унинг атрофидаги ижтимоий муҳит бўлган доимий келишмовчилик ҳолатида бўлади. Бундай оилаларда бола назоратдан четда қолиб кетади. Болада ўз оиласининг алкоғолизмга берилганлигини яшириш истаги юзага келади, оиласидаги бу ахволга ич-ичидан ташвишланади. Бундай болалар ижтимоий яққаланиб қоладилар. Уларда одатда муносабатлар маданияти ривожланмаган бўлади. Ота-оналари билан кўнгли яқинлиги ва яхши оилалардан тенгдошлар билан алоқалари бўлмаганлиги сабабли улар кўчалардаги тўдаларга қўшилиб кетадилар, улар билан бирга спиртли ичимликлар ичишни бошлайди.

Гиёҳвандлик ва наркобизнес. 2001 йил 11 сентябрда Вашингтон ва Нью-Йоркдаги дахшатли воқеалар ва террористик тажовузулардан нафақат Америка қитаси аҳолиси, балки бутун дунё жамоатчилиги воқиф бўлгач, аввало терроризм деб аталмиш дахшатли

балодан қутилиш, дунё миқёсида биринчи даражадаги ечилиши лозим бўлган муаммолардан бири бўлиб қолмоқда.

Шу нарса сир эмаски, бугунги кунга келиб, халқаро терроризм ва гиёхвандликка қарши кураш инсоният бошига тушган энг катта ва аянчли ҳодисалардан бири сифатида баҳоланмоқда. Чунки, бундай иллатлар борган сари чуқур илдиз отиб, бутун дунё халқларининг бошига каттадан катта кулфат ва фожеа келтириш билан биргаликда, юзлаб, минглаб бегуноҳ инсонларнинг ёстиқларини қуритмоқда. Россиянинг кўп қаватли иморатларида содир бўлган дахшатли портлашлар, она шахримиз Тошкентдаги 1999 йил 16 февраль воқеаларида ва ниҳоят, инсоният тарихидаги энг дахшатли теракт 2001 йилнинг 11 сентябрида АҚШнинг қудратли қуроли кучларининг мияси ҳисобланмиш Пентагон жойлашган Вашингтон ва жаҳон савдоси маркази, юраги ҳисобланмиш Нью-Йорк шаҳарларида минглаб одамларнинг ёстигини қуритган фожеага қарши, дунёнинг бутун тинчликсевар кучлари халқаро терроризмга қарши курашишга мурасасиз бўлишга чорламоқда. Зеро, Ўзбекистон Республикасининг биринчи Президенти И.А.Каримов таъкидлаганидек, «Мен бир нарсага ачинаманки, фақатгина одамлар бошига мана шундай фожеа, кулфат тушгандан кейин биз кўзимизни каттароқ очиб қарагандай бўламиз. Мен, эй одамзот, огоҳ бўлинглар, огоҳ бўлинглар, огоҳ бўлинглар, деб доим куйиб-ёниб даъват этаман»-деганларида энг ҳақ гапни айтгани маълум бўлиб қолди.⁵

Гаи шундаки, бугунги кундаги терроризм ўзининг ниҳоятда мустаҳкам иқтисодий ва айниқса, гоаявий базаларига эга. Дунёнинг қайси гўшасида, қайси объектни вайрон этиш ва йўқ қилиш учун юзлаб, минглаб қўллари қонга ботган террористлар махсус ихтисослашган ҳарбий лагерларда тайёрланмоқдалар. Табиийки, бундай ҳарбий лагерлар теракт олиб боришни нафақат назариёти, балки амалиётини ҳам меъёрига етказиб адо этиб келадилар. Шу боис уларга катта иқтисодий маблағ керак бўлади. Бу маблағларнинг асосий қисми террорчилар томонидан наркотик моддалар савдоси орқали қўлга киритилиши ҳозирги кунда барчага аён. Наркобизнес халқаро терроризм, реакция диний экстремизм тарафдорларига маблағ берувчи асосий воситага айланди.⁶

Оммавий ахборот воситаларининг берган маълумотларига кўра халқаро терроризмнинг иқтисодий жиҳатдан маблағлар билан таъмин этишда наркобизнес каналлари асосий рол ўйнамоқда. Бугунги кунга қадар эса ана шундай наркобизнеснинг энг авж олган марказлари Осиё ҳудудида бизга қўшни Афғонистон бўлса, узоқ хорижда Жанубий Америкада жойлашган Колумбиядир. Биргина Афғонистон охириги йилларда дунёда ишлаб чиқарилаётган наркотик моддаларнинг тўртдан уч қисмини «етказиб бермоқда» деган тахминий маълумотлар мавжуд. Наркотик моддаларни системали равишда истеъмол қилиш оқибатида ҳар йили ер юзида юзлаб, минглаб инсонлар айниқса ўсиб келаётган ёш авлод қурбон бўлмоқда. Энг дахшатлиси наркотик модданинг истеъмол этилиши нафақат ёшлар орасида, балки ёши улуглар орасида ҳам жинойтчиликнинг авж олишига сабаб бўлмоқда. Бундан бир неча йиллар олдин Тошкент шаҳрининг Акмал Икромов тумани ички ишлар ходимлари томонидан «Пахтакор» маҳалласида истиқомат қилувчи Раҳим қассоб деган шахсни катта миқдордаги наркотик моддани сотаётган жойида қўлга олдилар.

Илгари бир неча мартаба судланган, 1990 йилда Чеченистонлик жинойтчи гуруҳ аъзолари бўлмиш қўллари қонга ботган шубҳали шахслар билан ҳамкорликда собик шўролар тизимининг йирик пул суммаларини кўп миқдорда нусхаларини зарб этишда қўлга олиниб, узоқ муддатли жазо чораларини ўтаган бу шахс, ашъвий далил сифатида ўз уйдан топилган огуни сотиб, катта фойда олиш учун сақлаётганлигини инкор этиб, ички ишлар ходимлари сўровига жавоб берар экан: «Қора дорини ўзим истеъмол қилиш учун сотиб олганман» деган.

⁵ Каримов И.А. “Ирода ва иймон эътиқодимиз синови”-Т.:Ўзбекистон.1999.

⁶ . Каримов И.А. “Ирода ва иймон эътиқодимиз синови”-Т.:Ўзбекистон.1999.

Фактларга мурожаат этадиган бўлсак, қора дорини истеъмол қилувчи инсон зуриётининг батамом бузилишига, минглаб ногирон болалар сафининг йил сайин ортиб боришига сабаб бўлаётганлигини гувоҳи бўламиз. Наркотик моддаларни истеъмол қилиш ўз навбатида «Асримиз вабоси» бўлган СПИД касалининг кўпайиб боришига ҳам катта таъсир кўрсатмоқда.

Ҳаммага маълумки, наркомания бу жуда огиркасаллик. Агар алкогольга ва чекишга ўрганган киши ирода лўрсатса уни ташлаши мумкин, аммо наркоманияга бир икки марта қабул қилгандан сўнг унга ўрганиб қолиш ва ундан воз кечиш жуда қийин. Бундай касалликни даволаш кўп муддатни талаб этади ва кўпинча натижасиз.

Ёшлар шуни билишлари керакки улар ҳеч қачон ўзлари даволанишга ҳаракат қилишмасин. Баъзида вақтида тиббий ёрдам кўрсатилмаса ўлимга олиб келади. Уларнинг миқдори ошиб кетса ҳам ўлимга олиб келади. Шунинг учун вақтида даволаниш лозим. У ерда аввал реаниматолог кейинчалик психиатр ва нарколог кўригидан ўтади. Наркоманияда кўпинча алкоголизмга қараганда миқдор ошиши натижасида ўлим кўп бўлади.

Кўпинча одамлар бутун жаҳон соғлиқни сақлаш вазирлиги томонидан никотиндан ўлган ва касал бўлган одамлар сонига ишлайди. Кўп йилдан бери чекаётганлар чекишни ташлашлари жуда қийин. Ташлаши мумкин унда ҳам кўпи билан бир неча ойга баъзида йиллаб, лекин шундай вазият келадикки, у яна бошлайди.

Наркомания - бу одамнинг организмнинг тинчлантирувчи восита сифатида таъсир этувчи восита.

Наркология - тез кўникувчанлик касали.

Наркология бу нафақат одамга жисмоний ва руҳий томондан зарар етказди. Биз сезамизки чекувчилар кўп йўталадилар ва айниқса, эрталаблари. Бунинг сабаби тамаки тутинида кислота томоқ бўшлиқларида махсус шиллик парда ҳосил қилади. Чекишда давом этиётган киши ўзининг ўпкаларини емираётган бўлади. Бу эса ўлимга олиб келади.

Чекувчи ёшлар спортга кириб келаётганларида машгулотларда кўп чидалмайди, сабаби уларнинг ўпкаси чарчаган бўлади.

Қандай қилиб бу одатдан қутилиш ҳамма оддий яъни одамнинг сабрига боглик. Чекишни ташламоқчилар кун давомидаги чекадиган тамаки сонини кун сайин унинг миқдорини пасайтириб бориши лозим. Шунда организмдаги тамакига бўлган эҳтиёж пасая боради. Агар бу ўхшамаса у ҳолда яхши бир мутахассисга учрашиш лозим.

Террор ҳақида. Авало, террор ҳақида. Бу сўз лотин тилида «қўрқув», «дахшат» маъноларини ифодалайди. Оддийгина айтганда, террор-инсонларда қўрқув уйғотиш, уларни дахшатга солиш орқали бирор мақсадга эришишни англатади. Ҳозирги кунда терроризм энг хавфли ва олдиндан кўра билиш мураккаб бўлган жиноятлар сарасига киради. Террор кўламининг кенгайиб бораётганлиги ва унинг ақл бовар қилмас шахсларини олаётганлигини жаҳондаги энг хавотирли муаммолардан бири.

Террор бугунги кунда пайдо бўлган ҳодиса эмас, унинг тарихи узок. Бирок ўтмишда содир этилган террорчилик ҳаракатларини ҳозирги террор билан солиштириб бўлмайди. Аввало, ўтмишда террор бир кишига қаратилган ва уни амалга ошириш ниҳоятда мураккаб бўлган. Бунда кўпинча қироллар, манархларга суиқасд уйиштирилган, масалан: 1605 йилда Гай Фокс номли террорчи Британия қироли Жеймс ва парламентни йўқ қилиш учун портловчи модда билан тўлдирилган 29 та бочкани ер остига қўмган. Душманни енгиш учун уни яхшилаб ўрганиш керак шундай экан, терроризмни буткул тугатиш учун унинг жирканч башарасини очиб ташлаш лозим. Хўш терроризм бугунги кунда қандай қиёфада олинмоқда? Унинг қандай хусусиятларига эътибор қаратиш керак?

Афсуски, террор тобора шавқатсиз ва дахшатли тус олиб бормоқда. Бунда террорчилар «мақсад воситаларини оқлайди» мантигига амал қилишлари аниқ. Маълумотларга кўра террор қанчалик дахшатли тусга эга бўлса, ёвуз кучлар уни шунчалик юқори баҳолайдилар.

Иккинчидан, илгари террор ракиби ёки душманини жисмонан йўқ қилишга қаратилган бўлса, бугун, афсуски, террор чегара танламаяпти.

Учинчидан, террор ниҳоятда, тайёргарлик билан амалга оширилаётганлиги ва бунда замонавий техникадан кенг фойдаланилаётганлиги унинг хавфини янада кучайтирмоқда ва ниҳоят, гарчи терроризмга қарши кураш туфайли террорчилик ҳаракатларининг миқдори камайган бўлсада, уларда қурбон бўлаётган инсонлар ҳамон етарличадир. Минг афсуски, терроризмнинг кўрқувчилик кўлами ўсиб бораётганлигини тан олишимиз керак. Тошкентдаги 16 феврал «1999», Нью-Йоркдаги «сентябр 2001» воқеалари бунинг ёрқин мисолидир.

Лекин терроризмнинг кўпчилик эътибор бермайдиган бир жиҳати бор. Унинг асл мақсади фақатгина катта моддий зарар етказиш эмас. Бу мақсадга эришиш воситаси холос. Терроризмдан кўзлаган мақсад мутлоқо 100,1000 кишининг қонини тўкиш эвазига миллионлаб инсонларнинг юрагига ваҳима солиш, уларга кўрқув уйғотиш ва охир-оқибатда жамиятда парокандалик тугдиришдир. Демак, улар учун восита, мақсад эса-кучли тасир қилишдир.

Алоҳида таъкидлаш жоизки, террордан фойдаланиш, кўрқоклик белгиси. Чунки очик рақобат шароитида қонуний кураш йўли билан муваффақият қозонишига кўзи етмаган, ўз кучига ишонмаган ожиз кимсаларгина террордан қурол сифатида фойдаланадилар.

АҚШ террорчиликка қарши курашга йиллик 5 млрд доллар маблаг сарфлайди. АҚШ ва террорчилик ҳаракатлари ҳақида огоҳлантирган ва бу билан террорнинг олдини олишга ёрдам берган фуқаролар 2 млн доллар миқдорида пул билан мукофотланадилар. Боз устига АҚШда 1986 йилдан буён терроризмга қарши марказ фаолият юритмоқда. Лекин бу чоралар ҳам Америка халқини террордан ҳимоя қила олмади. Бу воқеалар гувоҳи бўлган инсоният бугунги шароитда ҳеч ким террордан ҳимояланганлигини, ҳар бир давлат ўз халқини террор хавфидан қафолатлай олмаслигини тушуниб етди. Шу боис жаҳон террорга қарши уруш эълон қилди. Чунки пассив ҳимоя энди ёрдам берганлигини, фаол муҳофафага ўтиш вақти етганлигини англади инсоният, терроризмни таг-томири билан юлиб ташлаш ягона тўғри йўл ва охириги мажбурий чорадир.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ:

- 1.Микробнинг асосий хусусиятлари нимадан иборат?
- 2.Энг кўп учрайдиган юқумли касалликлар ҳақида маълумот беринг?
- 3.Иммунитет нима?
- 4.Алькоголизм, наркомания нима?
- 5.Терроризм нима?

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

- 1.Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, Тошкент., «Ўқитувчи»,1992.
- 2.И.А.Каримов. “Юксак маънавият – енгилмас куч” –Т.: Маънавият. 2008.
- 3.Ш.М.Мирзиёев “Ўзбекистон Республикаси ривожлантиришнинг 2017-2021 йиллар бўйича “Ҳаракатлар стратегияси”.-Т.: Ўзбекистон, 2017 .
- 4.Ш.М.Мирзиёев. “Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш - юрт тараққиёти ва халқ фаровонлиги гарови” –Т.: Ўзбекистон, 2017.
- 5.Р.Мавлонова “Тарбиявий иш методикаси” дарслик. Т. 2014.
- 6.Сафо Очил. “Мустақиллик маънавияти ва тарбия асослари” Т.,Ўқитувчи, 1997.
- 7.Абу Райхон Беруний “Ҳикматлар”. Тошкент, «Ёш гвардия»,1973.
- 8.Худойкулов Х.Ж. “Тарбиявий ишлар методикаси”. –Т.: ТТИМИ. 2007 й.

И л о в а л а р:

Тарбиявий ишлар методикаси фанидан тест саволлари:

1. Тарбиянинг асосий вазифаси:

- А) шахсни ақлий-ахлоқий тарбиялашда эркин фикрлаши ва жисмоний ривожланиши, унинг қобилиятларини ҳар томонлама очиш учун имконият яратишдир.
- Б) Ватанга муҳаббат, комил инсон тарбияси.
- С) ўқувчилар шахсининг шаклланишига таъсир кўрсатиш
- Д) ўқувчиларни ахлоқий тарбиялаш.

2. Ўқитувчининг шахсий маънавий-ахлоқий сифатлари қайси қаторда тўғри кўрсатилган?

- А) Инсонпарварлик, хушмуомалалик, ахлоқийлик
- Б) Ўқувчилар фикрини тинглай олиш, ижодкорлик
- С) Хушмуомалалик, ижодкорлик, коммуникатив қобилият
- Д) Фаннинг охириги ютуқларидан фойдаланиш

3. Синф раҳбари бу-

- А) ўқувчиларнинг бир хил савияда, бир хил ёшда, билими жиҳатидан тенг бўлган жамоани бошқариб турувчи педагог
- Б) ўқувчиларнинг бир хил савияда, бир хил ёшда эканлигини назорат қилувчи ва рўйхатга олувчи педагог
- С) бир йиллик тақвимий иш режасини тасдиқловчи педагог
- Д) тарбиявий тадбирларни ташкил этувчи педагог

4. Маънавият ишлари бўйича директор ўринбосари ким томонидан тайинланади?

- А) Мактаб директори томонидан
- Б) Туман ёки шаҳар Халқ таълими бўлими томонидан
- С) Мактаб педагогика Кенгаши томонидан
- Д) Халқ таълими вазирлиги томонидан

5. Анъана сўзининг луғавий маъноси?

- А) лотинча байрам
- Б) лотинча традо-узатиш
- С) лотинча урф-одат
- Д) лотинча маросим

6. Агар муаллим булса беозор, болалар дарсни қилишар бозор; тарбиявий мисралар қайси алломага тааллуқли?

- А) Саъдий Шерозий
- Б) А.Авлоний
- С) Фитрат
- Д) Қ.Ниёзий

7. Ўқитувчининг касбий фаолиятида намоён бўлувчи хусусиятлар?

- А) Ўз касбини, ўз фанини мукамал билиши, болаларни севиши, зийраклиги ва ҳозиржавоблиги, педагогик назокати, тасаввури, қобилияти, илмий савияси, нотиклик маданияти, ижодкорлиги, интеллекти, маънавий эҳтиёжи
- Б) Педагоги, назокати, тасаввури, қобилияти, илмий савияси
- С) Нотиклик маданияти, ижодкорлиги, интеллекти, маънавий эҳтиёжи.
- Д) Болаларни севиши, зийраклиги ва ҳозиржавоблиги, педагогик назокати, тасаввури, қобилияти, илмий савияси, нотиклик маданияти.

8. Оилада бола тарбиясида қайси манбалардан фойдаланиш яхши самара беради?

- А) Ҳадислардан
- Б) Миллий анъаналардан
- С) Ўтмиш меросидан
- Д) Ўғитлардан

9. Ўзбекистон Республикасининг «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури»да “Кадрлар тайёрлаш миллий модели”нинг асосий, таркибий қисмлари қайси жавобда тўлиқ кўрсатилган?

- А) Шахс, давлат ва жамият, узлуксиз таълим, фан, ишлаб чиқариш.
- Б) Таълимнинг узлуксизлиги, фан ва таълим жараёнлари алоқаларининг ривожланиши, таълим тизимини молиялаш.
- С) Иқтидорли болалар ва истеъдодли ёшлар, фан, узлуксиз таълим, ишлаб чиқариш.
- Д) Шахс, фан ва таълим, жамият, иқтисодиёт, узлуксиз таълим тизими.

10. Қайси буюк саркарда оилада, аёли, болани жамият ҳаётида тутган ўрнига алоҳида эътибор билан қараб, бу масалани давлат ишлари билан бир қаторга қўйган?

- А) Искандар Зулқарнайн
- Б) Амир Темур
- С) Жалолиддин Мангуберди
- Д) Чингизхон

11. Ўзбекистон Республикасида таълим соҳасида олиб борилаётган ислохотларнинг асосий мақсади . . .

- А) Ёшларнинг ҳар томонлама ривожланиши ва камол топишини таъминлаш.
- Б) Шахс кадрлар тайёрлаш
- С) Илм, фан ва маданиятни янада ривожлантириш.
- Д) Дунёвий алоқаларни бир-бири билан боғлаш.

12. Ўқувчининг ҳис-туйғуси ва психологик ҳолатларини қалбдан ҳис этиш қандай номланади?

- А) Педагогик техника.
- Б) Перцепсия.
- С) Эмпатия.
- Д) Симпатия.

13. Синф тарбиявий ишлар режаси қандай талабларга жавоб бериши керак?

- А) режа узлуксиз ва изчил бўлиши лозим
- Б) тизимли бўлиши
- С) ривожлантирувчи хусусиятга эга бўлиши
- Д) тарбиявий тадбирларни ўз ичига олган бўлиши

14. Фаробий “инсоннинг камолоти ва муносиб инсон бўлиш учун одамда икки имконият бор”,- деб айтганда нимани назарда тутган?

- А) ирсият ва муҳитни
- Б) таълим ва тарбияни
- С) ақл ва ҳаракат
- Д) иқтидор ва истеъдодни

15. “Ҳақ йўлида ким сенга бир ҳарф ўргатмиш ранж ила, Айламак бўлмас адо онинг ҳаққин юз ганж ила” мисрасининг муаллифи ким?

- А) А.Навоий
- Б) А.Авлоний
- С) С.Шеързий
- Д) Бобур

16. Синфдаги барча тарбиявий ишларни ташкил қилиш Рағбатлантириш ҳамда комплекс ёндошишни амалга оширувчи маориф ходими.

- А) Синф раҳбари
- Б) Ўқитувчи
- С) Тарбиявий ишлар бўйича директор ўринбосари
- Д) Тарбиячи

17. Оила тарбиясининг энг муҳим йўналиши ёки “гултожи” тарбиянинг қайси тури?

- А) Меҳнат ва ахлоқий тарбия
- Б) Нафосат ва экологик тарбия

С) Ахлоқий ва эстетик тарбия

Д) Жисмоний тарбия

18. Синф ўқувчиларида шакллантириш муҳим бўлган “Ташкилотчилик” сўзи нимани англатади?

А) (арабча "ташкил" сўздан олинган) муайян иш ҳаракатни бошлаб бериш, ташкил этиш, уюштириш ёки уюштиришни оқилона режаташтириш хислати.

Б) (инглизча "Шеф" сардор, раҳбар) жамоа фаолиятини ташкил этишда асосий ўрин тутиш ёки бош вазифани бажариш, жамоа аъзоларини ягона мақсад атрофида бирлаштира олиши қобилияти.

С) (форсча “бош”) жамоа фаолиятини ташкил этишда йўл-йўриқ кўрсатиш, зарбдорлик, илгорлик.

Д) (йўл бошловчилик) жамоа ижтимоий ҳаракатига гоёвий ва сиёсий раҳбарлик қилиш.

19. Тарбия тизимининг миллий хусусиятлари мавжуд қаторни кўрсатинг?

А) Миллий тарих ва маданиятнинг ўзига хос жиҳатларини ҳисобга олиш;

Б) Миллий удумлар, анъаналар, урф-одатлар, диний маросимлардан фойдаланиш;

С) Миллий маданият жаҳон маданиятининг бир бўлаги эканлиги тушунчасини шакллантириш;

Д) Миллий удумлар, анъаналар, урф-одатлар, диний маросимлардан фойдаланиш, миллий тарих маданият ва жаҳон маданиятининг ўзига хос жиҳатларининг шакллантириш.

20. Тарбиянинг асосий ғоялари нималардан иборат?

А) Кўникма, малака ва билимларни тизимли эгаллаш;

Б) Мақсадлар реализми, тарбиячи ва тарбияланувчиларнинг биргаликдаги фаолияти;

С) Тарбиячи ва тарбияланувчиларнинг биргаликдаги фаолияти;

Д) Ўз йўлини белгилаб олиш, тарбиячининг шахсий йўналганлиги, итиёрийлик, жамоавийликка йўналиш тарбиячи ва тарбияланувчиларнинг биргаликдаги фаолияти.

21. Ўз йўлини белгилаб олиш, тарбиячининг шахсий йўналганлиги, ихтиёрийлик, жамоавийликка йўналиш, тарбиячи ватарбияланувчиларнинг биргаликдаги фаолияти бу-

А) Тарбиянинг асосий ғоялари

Б) Тарбия принциплари

С) Тарбия қонуниятлари

Д) Тарбия мақсади

22. “Тарбия биз учун ё ҳаёт, ё мамот, ё нажот, ё ҳалокат, ё саодат, ё фалокат масаласидир” сўзларининг муаллифи ким ва қайси асарида келтирилган?

А) У.Кайковус “Қобуснома” асарида

Б) А.Авлоний “Туркий гулистон ёхуд ахлоқ” асарида

С) С.Шерозийнинг “Гулистон ва Бўстон” асарида

Д) Ю.Хос Хожибнинг “Қутадгу билиг” асарида

23. Маънавийтни шакллантирадиган асосий мезонларни кўрсатинг?

А) Маънавий мерос, маданий бойликлар, кўхна тарихий ёдгорликлар

Б) Тарихий китоблар

С) Осори атиқалар

Д) Инсоният тажрибаси

24. Мактабдан ташқари тарбиявий ишлар - бу...

А) Ўқувчиларни дарсдан бўш вақтларидаги ўқув тарбия жараёнини тўлдиради ва кенгайтиради

Б) Ўқувчиларни мустақил билим олишларига имконият яратади

С) Болаларни ижодкорликка далват этувчи тарбиявий маскандир

Д) Ўқувчиларни ахлоқий ва ақлий тарбиялаш

25. Синф раҳбарининг тарбиячилик маҳорати қандай намоён бўлади?

- А) Ўз-ўзини бошқаришда, ўқувчи шахсини тушуниш, муомалада ўзини кўрсата олишда, ўз нутқини тўғри тузата билишида.
- Б) Ўз устида тинимсиз ишлашида, ўз-ўзини тарбиялашда, ўз-ўзини такомиллаштиришда.
- С) Экстенсив, тахминий, методологик, коммуникатив, психологик ҳамкорликдаги ижодкорлигида.
- Д) Ўқувчилар дунёсига кириб боришида, уларнинг меҳрига сазовор боишида, таълим муассасасидаги педагогик фаолиятни маълум бир мақсадга йўналтира олишида.

26. И.А.Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси IX сессиясида (1997) сўзлаган "Баркамол авлод - Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори" асарнда тарбиянинг мақсади қандай ифодаланади?

- А) Тадбиркор шахсни тарбиялаш.
- Б) Умуминсоний ва миллий тарбия.
- С) Баркамол, эркин фикрловчи шахсни тарбиялаш.
- Д) Меҳнатсевар инсон тарбияси.

27. Синфдан ва мактабдан ташқари тарбиявий ишларни ташкил этишни қайси фан ўрганади?

- А) Психология.
- Б) Тарбиявий ишлар методикаси
- С) Ижтимоий педагогика
- Д) Педагогика

28. Тарбиявий ишларни ташкил қилиш методикасининг манбалари

- А) Миллий, умуминсоний кадриятлар, урф-одатлар, таълим-тарбия тўғрисида қабул қилинаётган қонунлар, қарорлар, кўрсатмалар
- Б) Исломий таълимоти
- С) Синф жамоасининг руҳий ҳолати
- Д) Анъаналар ва урф-одатлар

29. Ўқитувчилик касбини танлаган киши қандай шахсий фазилатларга эга бўлиши керак?

- А) Соғлом бўлиши, болаларни севиши, сўзларни тўғри ва яхши талаффуз қила олиши.
- Б) Педагогик маҳоратни мукамал эгаллаши, барча қобилиятларни ўзида намоён этиши.
- С) Болаларни ёқтириши, ўз фанини мустақкам эгаллаши, нутқининг равонлиги.
- Д) Иймон-эътиқодли, дунёқарашининг кенглиги, одоб-ахлоқи, фуқаролик бурчини ҳис этиши, маънавияти, дилкашлиги болаларни севиш.

30. Ал-Бухорий уч кишининг дуоси Аллоҳ олдида ижобат бўлади дейдилар, шулар қайсилар?

- А) ота-она, ўқитувчи, мусофир;
- Б) қариялар, ота-она, мусофир;
- С) мазлум, мусофир, қария;
- Д) ота-она, мусофир ва мазлум.

31. Ибн Сино бола тарбиясини нимадан бошлаш лозим деб таъкидлаган?

- А) ёзишни ўргатишдан;
- Б) ўқишни ўргатишдан;
- С) ахлоқ ўргатишдан.
- Д) исм танлашдан;

32. Таълим муассасининг тарбиявий вазифаси биринчи навбатда нимадан иборат?

- А) ўқувчиларда, ўзини англаб етиш, бошқалар орасида ўз ўрнини топиш билан дунёга, маданиятга, атроф-муҳитга кадриятлар шакллантиришдан иборат.
- Б) ўсиб келаётган келажак авлодда, шахс хусусиятлари сифатида преспективликни, "ижодкорлик"ни шакллантиришдан иборат.
- С) болаларни умуминсоний кадриятларга жалб этиш, улар орасида мана шу кадриятларга мос болган хулқни шакллантиришдан иборат

Д) Фукаролик ўзини англашни, ватани тақдири учун жавобгарликни шакллантиришдан иборат.

33. Тарбия тизимини кўриб чиқишнинг фалсафий жиҳати:

А) тарбиянинг мазмун-мақсадларини асослашни, уни конкретлаштириш ва тарбиянинг керакли мазмуни билан алоқасини асослаб беришни кўзда тутати.

Б) бола шахсига ўзига хос мазмунга эга бўлган ижтимоий белгиланган ва мақсадга мувофиқ таъсир кўрсатишга асосланади.

С) тарбиявий инноватсияларни қўллашни кўзда тутати.

Д) маънавий ва моддий маданият билан муносабат усулларнинг инсон томонидан ўзлаштирилиши жараёнини кўзда тутати.

34. Синфдан ва мактабдан ташқари тарбиявий ишлар» Контсепцияси ким томонидан ва қачон тасдиқланган?

А) 1990 йили халқ таълими вазирлиги томонидан

Б) 1991 йили Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги томонидан

С) 1993 йили халқ таълими вазирлиги томонидан

Д) 1994 йили Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги томонидан

35. Бола шахси камолотига таъсир этадиган асосий омиллар:

А) ижтимоий муҳит, таълим

Б) Табiiй (географик) муҳит

С) Оиланинг ҳаёт тарзи, тарбия

Д) Биологик омиллар, ижтимоий муҳит, таълим-тарбия

36. Мактабда синф раҳбарининг тарбиявий иши ким томонидан назорат қилинади?

А) Мактаб раҳбари томонидан

Б) Маънавий-маърифий ишлари бўйича директор ўринбосари томонидан

С) Ўқув ишлари бўйича директор ўринбосари томонидан

Д) Ўқитувчилар томонидан

37. Ота-оналар жамоасининг энг ката ташкилоти қандай номланади.

А) ота-оналар кўмитаси.

Б) ота-оналар йигилиши

С) ота-оналар мажбуряти

Д) ота-оналар ваколати.

38. Оилада болаларни тарбиялаш кимларнинг зиммасида.

А) Ота-оналар зиммасида.

Б) Оиладаги ёши катталар зиммасида.

С) Ота-она ва барча ёши катта оила аъзоларини зиммасида.

Д. Ака-ука, опа-сингиллар зиммасига.

39. Синф раҳбари ўқувчининг уйига борилганда асосан қайси қоидага эътибор бериш керак.

А) Ўқувчига норозилик билдирмасликка

Б) Хушмуомалада бўлишга

С) Ўқувчини айбларини ота-онасига айтиш

Д) Қолоқлик сабабларини ахтаришга интилиш

40. Ота-оналар билан иш олиб боришнинг анъанавий таркиб топган шакли бу:

А) Ота-оналар билан якка суҳбат

Б) Ота-оналар йигилиши

С) Ота-оналар билан давра суҳбат

Д) Ота-оналар билан баҳс мулоҳаза

41. Синф жамоасини жипслаштиришнинг энг самарали шаклларида бири.

А) Бу гуруҳий ишдир

Б) Бу жамоавий ишдир

С) Бу якка тартибдаги ишдир

Д) Бу синф раҳбарининг ишидир

42. Гуруҳ ўзи нима?

- А) Маълум ижтимоий фаолият мақсадлари асосида тўпланган инсонлар уюшмаси
- Б) Мақсадсиз инсонлар уюшмаси
- С) Мақсадлари ҳар-хил бўлган инсонлар уюшмаси
- Д) Ҳар хил мақсадда тўпланган бир гуруҳ инсонлар уюшмаси

43. Ўзбекистон Республикасида нечанчи йил “Оила йили” деб эълон қилинди?

- А) 1998 йил
- Б) 1996 йил
- С) 1999 йил
- Д) 2000 йил

44. Анъана деганда нимани тушунаси?

- А) Анъана ахлоқий қоидалар
- Б) Анъана авлоддан авлодга ўтадиган хусусият
- С) Ҳар бир даврнинг ўз ананаси борлиги
- Д) Тасодифан вужудга келадиган урф одатлар.

45. Педагогик таъсир кўрсатишда “Рағбатлантириш ва жазолаш” усулини қўллашдан мақсад...?

- А) Ўқувчиларда мустақил фикр юритиш, маълум бир мақсадга, орзуга эркин интилиш ҳиссини такомиллаштириш.
- Б) Ўқувчилар хулқ-атвориغا, хатти-ҳаракатига, топшириқларнинг сўзсиз бажарилишига ижобий таъсир этиш.
- С) Таълим-тарбия жараёнида педагогик маҳорат воситаларидан унумли фойдаланиш.
- Д) Тарбиявий таъсир кўрсатишнинг энг муҳим ва синалган усули бўлиб, мақсадли фаолият олиб бориш.

46. Оиладаги тарбиявий жараённинг педагоги маданияти бу?

- А) Қаттиқўллик билан болани тарбиялаш.
- Б) Замонавий билимлар билан қуроллантириб тарбиялаш.
- С) Класик ва замонавий педагоги билимлар билан замон талаби асосида тарбиялаш.
- Д) Меҳрибонлик ва қаттиқўллик билан тарбиялаш.

47. Синфда тарбиявий ишлар ким томонидан амалга оширилади?

- А) Мактаб директори.
- Б) Мактаб жамоаси.
- С) Мактаб ўқитувчилари.
- Д) Синф раҳбари.

48. Бошланғич таълим мактабнинг қайси босқичи?

- А) Асосий босқич С) Умумий босқич.
- Б) Ўрта босқич. Д) Дастлабки босқич.

49. Синф жамоаси билан яқиндан иш олиб боровчи тарбиячи?

- А) Фан тўғарак тарбиячиси. Б) ўқитувчилар жамоаси.
- С) Синф раҳбари. Д) Мактаб жамоаси

50. Ўқитувчи меҳнатини илмий жиҳатдан тўғри ташкил этиш воситаларини белгиланг?

- А) Меҳнат фаолиятини тўғри режалаштириш, бошқариш ва назорат қилиш,
- Б) Меҳнат фаолиятини ташкил этиш.
- С) Ррефлексия.
- Д) Меҳнат фаолиятини назорат қилиш.

51. Синф раҳбарининг ўқувчилар ота-оналар билан олиб бориладиган ишининг самарали оммалашган тури бу?

- А) Рағбат
- Б) Рағбат ва танбех бериш усули
- С) Якка тартибдаги педагогик суҳбат.
- Д) Жамовий таъсир.

52. Очиқ эшиклар куни одатда қачон ўтказилади.

- А) Чорак охирида
- Б) Сентябрь ойида
- С) Таътил кунларида
- Д) Якшанба кунларида

53. Инсон маънавий-ахлоқий тарбия топишида қайси таълим муассасаси муҳим рол ўйнайди?

- А) Олий таълим
- Б) Ўрта махсус таълим
- С) Богча
- Д) Мактаб

54. Ўқитувчи ҳар қандай ҳолатда ўқувчиларни қайси жиҳатини ҳисобга олиш керак?

- А) Билимини.
- Б) Тарбиясини.
- С) Индивидуал хусусиятларини.
- Д) Одоб ахлоқини.

55. Дарсда тартиб интизом ўрнатишнинг яхши усули бу?

- А) Қизгин ижодий кўргазмали дарс ўтиш, болани бўш қолдирмаслик.
- Б) Ўқувчиларни назоратсиз қолдирмаслик
- С) Савол жавоб тарзи.
- Д) Ўқитувчининг қаттиққўллиги

56. Тарбиявий саотларни мақсадга кўра қандай амалга ошириш керак?

- А) Хилма-хил
- Б) Бир хил
- С) Дарсдан ташқари.
- Д) Синфдан ташқари.

57. Инсон шахсининг камол топиши қандай жараён?

- А) Мураккаб узликсиз жараён.
- Б) Меҳнат ва ўқиш жараён.
- С) Талим жараёни.
- Д) Таълим-тарбия жараёни

58. Таълим тўғрисидаги қонун неча бўлим неча моддадан иборат.

- А) 4 бўлим - 24 модда.
- Б) 5 бўлим - 34 модда.
- С) 6 бўлим - 28 модда.
- Д) 7 бўлим - 44 модда.

59. “Таълимни тарбиядан, тарбияни таълимдан ажратиб бўлмайди-бу шарқона қараш, ва шарқона ҳаёт фалсафаси” деган фикр муаллифи ким?

- А) И.А.Кримов.
- Б) Имом Бухорий.
- С) С.Ражабов.
- Д) А.Авлоний.

60. Кадрлаш тайёрлаш миллий дастурининг рўёбга чиқариш неча босқичдан иборат?

- А) 1 босқич
- Б) 4 босқич
- С) 3 босқич
- Д) 5 босқич

61. Тарбиявий ишларда асосий эътибор кимга қаратилади?

- А) Бола шахсига.
- Б) Синф жамоасига.

С) Оилага.

Д) Мактаб жамоасига.

62. “Тарбия биз учун ё ҳаёт- ё момот, ё нажот – ё ҳалокат, ё саодат, ё фалокат масаласидир” деган фикр муаллифи?

А) А. Авлоний.

Б) Ю.Х.Хожиб.

С) А.Новоий.

Д) А.Жомий.

63. Маънавий-маърифий ишлар бўйича директор ўринбосари сайлашда неча йиллик педагогик фаолиятга эга бўлиш керак?

А) камида 2 йил

Б) камида 4 йил

С) камида 5 йил

Д) камида 3 йил

64. Маънавий-маърифий ишлар бўйича директор ўринбосари ким томонидан тайинланади?

А) Мактаб директори томонидан.

Б) Туман-шаҳар ҳалқ таълими бўлими томонидан.

С) Вилоят ҳалқ таълими бошқармаси томонидан.

Д) Ҳалқ таълими вазирлиги томонидан.

65. Синф раҳбарнинг асосий вазифаси мактабнинг қайси ҳужжатида кўрсатилган?

А) Мактаб низомида

Б) Бошланғич таълим контсепцияда

С) Мактаб иш режасида

Д) Директор иш режасида

66. Ўқувчиларни ўрганишнинг энг самарали усули

А) Тест

Б) Суҳбат

С) Анкета

Д) Кузатиш

67. Мактабнинг асосий вазифаси нимадан иборат?

А) Таълим бериш

Б) Тарбия бериш

С) Ўқувчиларда онгли интизомини тарбиялаб таълим-тарбия бериш

Д) Одоб ўргатиш

68. Тарбияси оғир ўқувчилар билан ишлаш усуллари

А) Жазолаш усули

Б) Ота-оналар билан иш юритиш

С) Якка суҳбат орқали.

Д) Мактаб маҳмурияти билан бирга ишлаш

69. Ўқувчиларнинг амалий машғулотини такомиллаштирувчи йўналиш?

А) Дарс

Б) Меҳнат дарси

С) Куружоклар

Д) Тўғараклар

70. Синф раҳбари ўқувчилар фаоллигини ошириш учун кимлар билан алоқани мустаҳкамлаш лозим?

А) Ўқувчилар билан

Б) Ота-оналар билан

С) Пассив ўқувчилар билан

Д) Аълочи ўқувчилар билан

71. Тарбия санъатининг ўзи нима?

- А) Бу болаларни севиш санъатидир
- Б) Ахлоқий сарчашмаларни янада ёрқин намоён бўлиши
- С) Инсоний севги, инсоний маданиятдир
- Д) Тарбияни тўғри етказиб беришдир

72. Жамоа бу –

- А) Икки ёки ундан ортиқ мақсади бир бўлган уюшма
- Б) Ёши, савияси, келиб чиқиши, ирки бир хил бўлган уюшма
- С) Билим савияси бир хил бўлган уюшма
- Д) Қизиқишлари бир хил бўлган уюшма.

73. Миллий маданият, миллий тил, миллий урф – одатлар ва қадриятларимизнинг асосларини ўргатадиган асосий билим маскани?

- А) Богча
- Б) Оила
- С) Мактаб
- Д) Маҳалла

74. Тарбиявий иш қандай жараён ҳисобланади?

- А) Ўқув жараёнида амалга ошириладиган
- Б) Ҳар кунга
- С) Вақти-вақти билан амалга ошириладиган
- Д) Узлуксиз

75. Синф мажлиси ким томонидан ўтказилади?

- А) Директор
- Б) Директор ўринбосари
- С) Синф раҳбари
- Д) Ота-оналар кўмитаси

76. Синф раҳбарининг иш режаси бажарилишини назорат қилиб боровчилар?

- А) Синф раҳбари.
- Б) Мактаб педагогик жамоаси.
- С) Мактаб деректори ва деректор ўринбосари.
- Д) Педагогик жамоа.

77. Ўқувчилар жамоасидаги анъаналаридан энг биринчи анъаналар қайсилар?

- А) Катта синф ўқувчиларининг кичик синф ўқувчиларни назорат қилиш
- Б) Тугилган кунларни нишонлаб, дўстлари билан байрам қилишидан, тарбиявий тадбирларни биргаликда ўтказишидан
- С) Ёзувчилар билан учрашувлар
- Д) Севимли қаҳрамонлар билан учрашувлар

78. Ота-оналар учун мўлжалланган маъруза қандай аҳамиятга эга бўлиши керак?

- А) Таълимий - тарбиявий
- Б) Фарзанд тарбиясида ҳалқимиз қўллаган усуллари
- С) Маънавий мерос ва оила
- Д) Миллий истиклол мафқурасини шакллантириш ва баркамол инсон тарбиясида ота-оналарнинг ўрни.

79. Тарбия методларининг классификацияси қайси қаторда тўғри кўрсатилган?

- А) онгни шакллантиришга хизмат қилувчи, одатлантириш ва фаолиятда шакллантириш, рағбатлантириш ва жазолаш методлари
- Б) тушунтириш, намуна кўрсатиш, ўқитиш, рағбатлантириш ва жазолаш
- С) кўнгилни кўтариш, далда бериш, уялтириш, рағбатлантириш ва жазолаш
- Д) мусобоқалар ўтказиш, ишонч билдириш, одатлантириш, рағбатлантириш ва жазолаш

80. Тарбияда инсон шахсини олий қадрият деб тан олиш ҳар бир шахсининг бетакроп ва ўзига хослигини хурматлаш тарбияни маъмурий эҳтиёж ва қизиқишлардан юқори қуйиш каби тушунчалар тарбиянинг қайси принцинга тегишли?

- А) тарбиянинг мақсадга йўналтирилганлиги
- Б) тарбиянинг изчиллиги ва тизимлилиги
- С) тарбияда демократик ва инсонпарварлик гояларини устунлиги
- Д) тарбияда шахснинг ёш ва алоҳида хусусиятини ҳисобга олиш.

81. Тарбия бу:

- А) шахснинг муайян мақсад асосида ижтимоий ҳаётга тайёрловчи тарихий ижтимоий тажрибага суянган ҳолда олиб боровчи узлуксиз фаолият жараёнидир
- Б) шахсни баркамоллик даражасига етказувчи жараён
- С) мактабда, мактабдан ташқари таълим муассасаларида, олий таълим тизимида амалга ошириладиган жараён
- Д) ватанпарварлик туйғусини шакллантириш жараёнидир

82. Синф раҳбарининг ташкилотчилик қобилияти-

- А) Ҳамкорликдаги фаолиятни ташкил этиш қобилияти.
- Б) Болаларга яқинлаша олиш қобилияти.
- С) Ўқувчилар жамоасини уюштириш, жипслаштириш, муҳум ваифаларни ҳал этишга руҳлантириш қобилияти.
- Д) Ғуруҳий фаолиятни шакллантириш қобилияти.

83. Синфдан ва мактабдан ташқари тарбиявий ишларни ташкил этишнинг назарий манбаси:

- А) "Синфдан ва мактабдан ташқари тарбиявий ишлар Концепцияси"
- Б) "Таълим тўғрисидаги қонун"
- С) "Кадрлаш тайёрлаш миллий дастури"
- Д) "Болалар ҳуқуқлари конвенцияси"

84. "Таълим тўғрисидаги қонуннинг нечанчи моддасида "Бошлангич таълим тўғрисида маълумот берилган?"

- А) 4 моддасида;
- Б) 12 моддасида;
- С) 14 моддасида;
- Д) 10 моддасида.

85. Мактаб матбуотининг энг зарур ва таъсирчан воситаларидан бири?

- А) Синф журнали
- Б) Синф бурчаги
- С) Синф радиоси
- Д) Синф деворий газетаси

86. Болалар тарбиясига таъсир этувчи воситалар.

- А) Ғазаллар ва авсоналар
- Б) Ривоят ва эртаклар
- С) Мақоллар ва топишмоқлар
- Д) Тез айтиш ва маталлар

87. Умумий ўрта таълим неча босқичдан иборат?

- А) 3 босқичдан
- Б) 2 босқичдан
- С) 1 босқичдан
- Д) 4 босқичдан

88. Синфдан ташқари ишларни тўла қамраб олган тўғарақлар турлари?

- А) Фан тўғарақлари, мохир қўллар тўғарақлари, дурадгорлик тўғарақлари, спорт тўғарақлари, бадий хаваскорлик тўғарақлари
- Б) Мусиқа тўғарақлари, рассомчилик тўғараги, футбол тўғараги
- С) Спорт тўғараги, фан тўғарақлари, рассомчилик тўғарақлари
- Д) Фан тўғарақлари, спорт тўғарақлари, мусиқа тўғараги

89. БМТ томонидан «Болалар ҳуқуқлари конвенцияси» нечанчи йилда қабул қилинган?

- А) 1995 йил
- Б) 1996 йил
- С) 1997 йил
- Д) 1998 йил

90. Мактабдан ташқари тарбиявий ишлар – бу...

- А) Ўқувчиларни дарсдан бўш вақтларидаги ўқув тарбия жараёнини тўлдиреди ва кенгайтиради
- Б) Ўқувчиларни мустақил билим олишларига имконият яратади
- С) Болаларни ижодкорликка даҳват этувчи тарбиявий маскандир
- Д) Ўқувчиларни ахлоқий ва ақлий тарбиялаш

91.Талим олувчларни ижтимоий ҳимоя қилиш ”Таълим тўғрисида”ги Қонунг нечинчи моддасида кўрсатилган.

- А) 4 - модда
- Б) 20- модда
- С) 18 - модда
- Д) 19 - модда

92. Тарбиявий ишларни амалга оширишда синф раҳбарининг усуллари.

- А) Обрў орттириш (жамоа орасида)
- Б) Жамоани жипслантириш
- С) Ўқувчиларни ўрганиш
- Д) Ўқувчиларга билим бериш

93. Ўқувчи шахсиятини аниқлаш усуллари

- А) Анкета усули
- Б) Оғзаки савол-жавоб усули
- С) Кузатиш усули
- Д) Тест усули

94. “Дилинг оллоҳда, қўлинг меҳнатда бўлсин” дея таъкидланган ҳикматли сўзнинг муаллифи ким?

- А) Имом Бухорий
- Б) Баҳоуддин Нақшбанд
- С) Имом Термизий
- Д) Имом Ғаззолий

95. “Маънавиятга таҳдид-ўзлигимиз ва келажагимизга таҳдид” ҳикматли сўзларининг муаллифи ким?

- А) А.Навоий
- Б) Ат-Термизий
- С) И.Каримов
- Д) А.Авлоний

96. Тарбия қоидаларида биринчи навбатда тарбиянинг қайси жиҳати ўз ифодасини топади?

- А) Тарбияни ташкил этилиши
- Б) Тарбияни усуллари
- С) Тарбия усулларуга қўйиладиган талаблар
- Д) Тарбия қоидалари

97. Ўқитувчи тарбиявий соатларни ўтказиш усуллари.

- А) Анкета суҳбат усулида
- Б) Тарбиявий аҳамиятга эга бўлган қизиқарли сенарий асосида
- С) Кундалик янгиликлар билан таништириш
- Д) Тест тузиш орқали

98. Синфдан ташқари ишларни вазмуни нимага қаратилган?

- А) Ўқувчиларни талабини амалга ошириш
- Б) Турли кечаларни ташкил этиш

С) Тарбияга оид долзарб мавзуларни танлаш ва ташкил этиш

Д) Маънавий тарбияни сингдириш

99. Ўзлаштириши паст ўқувчилар билан ишлаш усуллари.

А) Қўшимча дарс ташкил этиш ва турли хил дарсга тааллуқли бўлган кўргазмалардан фойдаланиш

Б) Ота-оналар билан ҳамкорликда ишлаш

С) Билимни назорат қилиш

Д) Такрорлашни қўллаш

100. Ахлоқ деганда нимани тушунасиз?

А) Жамиятда қабул қилинган ва жамоатчилик фикри билан қўллаб қувватланган инсон хулқи нормаларини йигиндисидир.

Б) Кишини ўз обрўсини ардоқлаш ҳис туйғусини улуглаш.

С) Ота-онага, оила аъзоларини хурмат қилиш, холларидан хабар олиш.

Д) Газета, журнал ўқиб, телевизор кўриш.

«Тарбиявий ишлар методикаси» фанидан мустақил ишлар ва реферат мавзулари.

1. Кадрлар малакасини оширишнинг замонавий йўллари.

2. И. А. Каримов асарларида тарбиявий ишларга оид фикрлар.

3. Педагогикада таълимий-тарбиявий ишлар.

4. Хозирги даврда ёш авлодни тарбиялашга қаратилган янги чора-тадбирлар.

5. Ёшларни умумбашарий руҳда тарбиялашда ислом кадриятларидан фойдаланишнинг педагогик асослари.

6. Тасаввуф аждодларимиз талқинида.

7. Аҳмад Яссавийнинг «Фақирлик-фаҳримдир» асарида фақирлик, поклик, камтарлик сифатларининг таҳлили.

8. Тасаввуфда нафсни тийиш, ншқ, ҳаққат асосий мавзу.

9. Тарбияда педагогик техниканинг таркибий қисмлари.

10. Педагогик техникани эгаллаш усуллари.

11. Олий ўқув юртларида тарбиявий ишлар фанини ташкил этиш усуллари.

12. Педагогик маҳорат, тажриба бу-санъатдир.

13. Тарбияда ўқитувчи муомала субъекта сифатида.

14. Нотиклик, тинглаш ва ҳамкорлик қилиш маҳоратининг тарбиялаш роли.

15. Ўқувчилар фаолиятида муомаланинг ўрни.

16. Тарбияда педагогик таъсир кўрсатиш унда талабнинг роли.

17. Тарбияда рағбатнинг таркибий қисмлари ва унинг аҳамияти.

18. Педагогик ҳаракат драматургияси ва режиссураси.

19. Актёрлик техникасининг тарбиядаги педагогик аҳамияти.

20. Тарбия усуллариининг жамоа ривожигаги ўрни.

21. Тарбияда мақолларнинг ўрни.

22. Маҳалла, оила ва жамоатчиликнинг тарбия соҳасидаги ҳамкорлиги.

23. Ўзбекистон ёшлар ижтимоий ҳаракатининг ёшлар тарбиясидаги ўрни.

24. Ўзбекистон ёшлар ижтимоий ҳаракати фаолиятини ташкил этиш.

25. Тарбияда касбга йўналтириш мазмуни.

26. Касб-хунар танлаш ва унга қўйиладиган талаблар.

27. Дарсдан ташқари вақтларда тарбиявий ишларни ташкил этиш усуллари.

28. Тарбиявий иш жарёнида ўқитувчининг ўз техник ҳолатини ўзи тартибга солиш.

29. Ётоқхонада тарбиявий ишларни ташкил этиш.

30. Соғлом турмуш тарзини яратишда турли касаликлардан сақланишда ҳаракат фаоллиги ва инсон соғлигини асраш.

- 31.Соглом ҳаёт тарзини тарбиялашда алкоғолизм, наркомания ва таксикоманиядан сақланиш.
- 32.Гиёҳвандлик ва нарқобизнес нима, унинг тарбиявий таъсири.
- 33.Синф раҳбарининг тарбиявий жараёнидаги ўрни ва роли.
- 34.Гуруҳ тарбиявий соатларини ташкил этиш усуллари ва тартиби.
- 35.Тарбияда “Зулфия” номидаги давлат мукофотининг аҳамияти.
- 36.Ўзбекистон ёшлари учун спорт соҳасида яратилаётган шарт- шароитлари.
- 37.Ўзбекистонда спортни ривожлантиришда “Универсиада” нинг аҳамияти.
- 38.“Барқамол авлод, Умид ниҳоллари” спорт байрамини ташкил этиш ва унинг тарбиядаги ўрни.
- 39.Гуруҳларда конкурс ва байрам кечаларини ташкил этиш усуллари.
- 40.“Наврўз” байрами ва “Сумалак сайли”ни ташкил этиш усуллари.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎХАТИ:

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. -Т.: Ўзбекистон, 2018.
2. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида” ги Қонуни. –Т.: шарқ. 1997.
3. Ўзбекистон Республикасининг “Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури”. –Т.: Шарқ. 1997.
4. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Т.: Маънавият. 2008.
5. Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикаси ривожланишининг 2017-2021 йилларга мўлжалланган бешта устувор йўналиши бўйича “Харакатлар стратегияси”.-Т.: Ўзбекистон, 2017.
6. Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш - юрт тараққиёти ва халқ фаровонлиги гарови . –Т.: Ўзбекистон, 2017.
7. Мирзиёев Ш.М. Ёшлар тарбиясида беш ташаббус.-Т.: Ўзбекистон, 2018.
8. Азизхўжаева Н.Н. Педагогик технология ва педагогик маҳорат. – Т.: ТДПУ, 2006.
9. Ахлоқ-одобга оид ҳадис наъмуналари. Тошкент, Фан,1991.
10. Жониматова Х. Абу Али ибн Сино таълим–тарбия тўғрисида. – Тошкент,: 1990.
11. Маҳкамов У. Ахлоқ-одоб сабоқлари.–Тошкент,:Фан,1994.
12. Мирзаев Т. ва бошқалар. Ўзбек халқ мақоллари.–Тошкент,: шарқ, 2003.
13. Мусурмонова О. Оила маънавияти–миллий гурур.– Тошкент,: Ўқитувчи, 2013.
14. Мавлонова Р.А, ва бошқалар. “Тарбиявий ишлар методикаси”.–Т.:Ўқитувчи. 2014.
15. Муталипова М. Халқ педагогикаси. Ўқув қўлланма. –Тошкент, Фан. 2015.
16. Исмаилова З.Қ. Педагогика. – Т.: Молия, 2008.
17. Ишмухамедов Р. Ж. Таълимда инновацион технологиялар. – Т.: Истедод, 2008.
18. Кайковус. Қобуснома.–Тошкент,: Ўқитувчи, 1992.
19. Нурмухаммедова Ш. Л. Ногирон болаларни тарбиялашда оила ва махсус муассаса ҳамкорлигини таъминлашнинг илмий-педагогик асослари. - Тошкент. Фан, 2014.
20. Очилов М. Муаллим қалб меъмори.–Тошкент,: Ўқитувчи, 1997.
21. Очилов М. Ахлоқий тарбия.–Тошкент,: Ўқитувчи,1992.
22. Сайидахмедов Н.С. Янги педагогик технологиялар. – Т.: Молия, 2003.
23. Худойкулов Х.Ж. Педагогика ва Психология. –Т.: Дзайн-Пресс, 2011.
24. Худойкулов Х.Ж. Аллаёрова С.Н. Олий таълимда модулли ўқитиш ва инновацион технологиялардан фойдаланиш. –Т.: “MUMTOZ SOZ” 2019.
25. Худойкулов Х.Ж. Педагогик маҳорат .-Т.: Навруз, 2011.
26. Худойкулов Х.Ж. Бошқарувда раҳбар одоб-ахлоқ фазилатларининг назарий ва амалий асослари. -Т.: ”MUMTOZ SO’Z” 2019.
27. Худойкулов Х.Ж “Тарбиявий ишлар методикаси” –Т.: ТТМИ. 2007.
28. Худойкулов Х.Ж.Бошлангич синф ўқувчиларида иқтисодий тарбия бериш асослари .- Т.:Фан. 2008.
29. Худойкулов Х.Ж. Бозор одоби миллий кадриятимиз кўзгуси.-Т.: ТТЙМИ. 2010.
30. Худойкулов Х.Ж. Шарқ мутафаккирлари иқтисод одоби тўғрисида.– Т, : 2005.
31. Худойкулов Х.Ж.Ўзбекнинг гурури-унинг одобида. Тошкент.Дзайн-Пресс, 2007.

Электрон таълим манзили.

1. www.tdpu.uz,
2. www.pedagog.uz
3. www.edu.uz
5. www.gov.uz
6. www.ziynet.uz

М У Н Д А Р И Ж А

Кириш	3-бет
1-МОДУЛ: ТАРБИЯВИЙ ИШЛАР МЕТОДИКАСИ ФАНИНИНГ ИЛМИЙ АСОСЛАРИ	5-бет
1-Мавзу:Тарбиявий ишлар методикаси фанининг мақсад ва вазифалари.....	5-бет
2-Мавзу: Миллий тарбиянинг мазмуни ва моҳияти.....	24-бет
3-мавзу: Тарбия усуллари ва шакллари.....	34-бет
4-мавзу: Тарбия жараёнини ташкил этиш шакллари.....	45-бет
2-МОДУЛ: СИНФ РАҲБАРИ	56-бет
5-мавзу:Синф раҳбарининг мактаб жамоат ташкилотлари билан олиб бориладиган ишлар.....	56-бет
6-мавзу:Мактабдаги тарбиявий ишлар тизимида синф раҳбарининг фаолияти.....	80-бет
7-мавзу:Синф раҳбарининг ўқув фаолияти самарадорлигини ошириш йўллари.....	87-бет
8-мавзу:Ўқувчиларнинг билим сифатини ошириш ва синфда тартиб-интизомни мустаҳкамлаш.....	95-бет
9-мавзу: Синф раҳбарининг тарбиявий фаолияти самарадорлигини ошириш усуллари.....	109-бет
10-мавзу: Синф раҳбариишини режалаштириш усуллари.....	118-бет
11-мавзу: Синф тарбиявий соатлари ҳақида умумий тушунча.....	122-бет
12-Мавзу:Синф раҳбарининг тарбияланувчилар билан муомала ва мулоқати.....	128-бет
13-Мавзу:Педагогик техника, педагогик маҳоратнинг таркибий қисми.....	138-бет
14-мавзу:Синфдан ва мактабдан ташқари тарбиявий ишларни ташкил қилишнинг назарий асослари.....	146-бет
15-мавзу:Синфдан ва мактабдан ташқари тарбиявий ишларни амалга оширишда маънавият бўйича директор ўринбосарининг иш методикаси.....	152-бет
16-мавзу:Синфдан ва мактабдан ташқари тарбиявий ишларни режалаштириш методикаси.....	160-бет
3-МОДУЛ. Жамоа ва уни ташкил этиш	174-бет
17-мавзу: Жамоа ҳақида умумий тушунча.....	174-бет
18-мавзу: Синф жамоасини ташкил этиш ва тарбиялаш.....	178-бет
19-мавзу:Мактабнинг ўқув ишлари бўйича директор ўринбосарининг вазифалари.....	187-бет
20-мавзу: Ота-оналар билан ишлаш.....	190-бет
21-мавзу: Соғлом турмуш тарзи-соғлом ҳаёт гарови.....	193-бет
И л о в а л а р	210-бет
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати	223-бет